STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 04486

DOS PROBLEM FUN GUTS UN SHLEKHTS

Hillel Zeitlin

•

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

הלל צייטלין.

דאס פּראבּלעם פון גוטס און שלעכטס

ביי יודען און ביי אנדערע פעלקער.

(פילאזאפיש-היסטארישע אבהאנדלונג).

אונטער דער רעדאקציע פון אויטאר איבערזעצט דורך

ב. ק–י.

ווארשא. תרע"א.

פערלאג
„וועלט-ביבליאטעק".

соч. ЦЕЙТЛИНА

Тип. и Лит. Х. Кельтера, ул. Новолипье № 11, въ Варшавѣ.

א.

די אַלטע מזרח־פֶעלקער.

אין די פאָר־היסטאָרישע צייטען. ווען דער מענש האָט זיך נאָך געפונען אין'ם „נאַטירליכען" צושטאַנד, פלעגט ער אונטער־שיידען גוטע גייסטער (רוחות) פון שלעכטע און אָנווענדען אַלע מיטלען, אויסצודריקען זיין דאַנק די ערשטע און צו שטילען דעם כעס פון די לעצטע. שפּעטער, ווען דער מענש האָט שוין אָנ־געהויבען צו בעגרייפען עטוואָס די נאַטור־ערשיינונגען און זיין שכל איז שוין געווען אויף אַזוי פיעל ענטוויקעלט, אַז ער איז שוין אימשטאַנד געווען משיג צו זיין אויך אַלגעמיינע בעגריפען, אָנשטאָט דעם, וואָס ביז אַהער פלעגט ער קענען איינפעהמען בלויז איינצעלנע פאַקטען, — זענען די גוטע און בייזע גייס־טער פערוואַנדעלט געוואָרען אין שטאַרקע געטער, האָטש זיי, די גייסטער, זענען אויך נישט אינגאַנצען פערשוואונדען געוואָרען.

און אַזוי ווי די גייסטער זענען געווען גוטע און בייזע, זע־נען אויך די געטער געווען גוטע און שלעכטע. די גוטע — האָט דער מענש געשעצט און געליעבט, און פאַר די שלעכטע — שרעקליך מורא געהאַט; אום צו דאַנקען די ערשטע פאַר דעם חסד, וואָס זיי טוען מיט איהם, און צו חנפנ'ען די לעצטע, כדי זיי זאָלען איהם קיין שלעכטס נישט טאָן, — האָט ער וואָס מעהר

---

*) מענשען רופען אָן „גוט" און „שלעכט": ערשטענס, דאָס וואָס איז גוט און שלעכט אין דער נ אַ ט ו ר, ווי לעבען און טוידט, פערגניגען און ליידען; און צווייטענס, דאָס וואָס איז גוט און שלעכט אין'ם מ אָ ר אַ ל י־ש ע ן זין, ווי גערעכטיגקייט און אונגערעכטיגקייט רחמנות, און אכזריות.

קרבנות געבראַכט און וואָס מעהר תפלות געזאָגט. ער האָט געשעצט און טייער געהאַלטען אויך די מענשען, וועלכע זענען געווען, לויט זיין גלויבען, נאָהנט צו זיינע געטער און האָבען בעזעסען די קראַפט משפיע צו זיין אויף איהם אַלדאָס גוטס אָדער צו ברענגען אויף איהם אַלע צרות און יסורים.

נאָך שפּעטער, ביי די שוין מעהר ציוויליזירטע פֿעלקער, זעהען מיר די דאָזיגע גוטע און שלעכטע געטער אין אַ מעהר־בולט'ער געשטאַלט. אַזוי געפֿינען מיר, למשל, אין דער מיטאָלאָגיע פֿון די בבל־ און אשור־פֿעלקער, אַז אין אָנהויב פֿון דער וועלט־בעשאַפֿונג איז דאָס תהו ובוהו פֿערקערפּערט געווען אין דער געשטאַלט פֿון זעהר אַ שלעכטער שלאַנג, און לאַנג האָבען די גוטע געטער, די געטער פֿון ליכטיגקייט, געמוזט מלחמה האַלטען מיט דער דאָזיגער שלאַנג, מיט דעם גאָט פֿון שלעכטס און פֿינסטערניש. —

די מצרים (עגיפּטער) האָבען געגלויבט און אַ סך גאָטהייטען, און איינער פֿון די מעכטיגסטע געטער אין זייער מיטאָלאָגיע איז געווען אָ ז י ר י ס. אָזירים איז געווען אַ גוטער און אַ בּאַרמהערציגער גאָט און דאַגעגען איז זיין ברודער ס ע ט געווען דער מקור פֿון אַלץ, וואָס ביי די מצרים האָט געהייסען שלעכט: פֿינסטערניש, מדבר, ברענענדע דרום־היץ און אַלע אָנשיקענישען און פּורעניות'ען.

די פּערסישע אמונה האָט — נאָך די פֿערשידענע ענדערונגען, וואָס זי האָט איבערגעלעבט, — ענדליך, ביי צאַראַאַסטער'ן, אָנגענומען די פֿאָרם פֿונ'ם בעקאַנטען דואַליזם: דאָס גלויבען אין אַ גוטען, בּאַרמהערציגען גאָט (אַהוראַ־מזדא; ביי די גריכען: אָרמוזד; אין תלמוד: הורמיז), וואָס פֿערקערפּערט דאָס גוטע און שאַפֿט בלויז גוטס; און אין אַ שלעכטען גאָט (אַנהראַ־מייניוס,

אונזער איצטיגעס ווערק בעהאַנדעלט הויפּטזעכליך די מענשליכע בעגריפֿען וועגען גוטס און שלעכטס אין דער נ אַ ט ו ר; אַזוי אָבער ווי די דאָזיגע בעגריפֿען זענען אין אַ געוויסער מאָס ענג צוזאַמענגעבונדען מיט דער מענשליכער בעציהונג צו דאָס גוטע און שלעכטע אינ'ם מ אָ ר אַ ל, וועט אונז מוזן אויסקומען צו בעריהרען אָפֿט אויך דאָס לעצטע.

ארימאן, אהורמיז), וואס פערקערפערט מיט זיך דאס שלעכטע און שאפט בלויז שלעכטס.

„ארמוזד און ארימאן זענען צוויי ענטגעגענגעזעצטע כחות: א גוטער כח און א שלעכטער כח.ביידע האבען זיך בעטייליגט אין דער יצירה פון דער וועלט, ווי מיר זעהען זי פאר זיך, און שטענדיג און אומעטום האלטען זיי מלחמה צווישען זיך. דער ערשטער (ארמוזד) איז אינגאנצען ליכטיגקייט, גוטסקייט און וויסען; און דער אנדערער (ארימאן) איז אינגאנצען—פינסטערניש, שלעכטס און אונוויסענקייט. שאפט דער גוטער גאט גוטס, קומט דער שלעכטער און מאכט עס קאליע; אליץ, וואס ארמוזד שאפט, איז איהם דערווידער, און ער גיט צו פון זיך: די פלאנצונגען—מוידט-גיפטען, דעם פייער — רויך, דעם מענשען — זינד און דעם לעבען—טוידט". *)

די נעמען פון דעם גוטען גאט האבען זיך ביי די פערסיאנער פערקערפערט אין זיינע זעקס דיענער: דער גוטער שכל, די קדושה, די פאלקאמע ממשלה, די געטליכע פרומקייט, די געזונדהייט, די אונשטערבליכקייט — און ער אליין איז דער זיעבעטער. די נעמען ווידער פון דעם שלעכטען גאט זענען אויך פערקערפערט געווארען אין זיינע זעקס נאהנטסטע דיענער: דער שלעכטער שכל, דאס קרענקען, די פערניכטונג א. א. וו. און ער אליין איז דער זיעבעטער. **) די משרתים פונ'ם גוטען גאט זענען אזוי גוט, ווי ער, און שאפען: ליכטיגקייט, לעבען, פערגניגען, גליק; און די משרתים פונ'ם שלעכטען גאט זענען אויך אזוי שלעכט, ווי ער, און זיי זענען עס דער קוואל פון דער פינסטערניש, פונ'ם טוידט. פון אלע צרות און אנשיקעניששען.

ביי די אנדערע פעלקער איז די קראפט פון דער שלעכטער נאטהייט נישט געווען אזוי גרויס און נאר ביי די פערסיאנער געפינען מיר דעם שלעכטען גאט אזוי שטארק און מעכטיג, ווי דעם גוטען, און די צאהל פון זיינע משרתים און פאלגער'ס אזוי גרויס, ווי די צאהל משרתים און פאלגערס פונ'ם גוטען גאט.

ערשט דאן, ווען ארמוזד וועט מנצח זיין ארימאנ'ען און

---

*) דארמשטעטער.

**) מענזיס: געשיכטע פון גלויבענס און רעליגיאנען, קאפיטעל 21.

דער רוח הטומאה וועט אינגאַנצען פערשוואונדען ווערען פון דר׳ערד, — ערשט דאַמאָלס וועט דער מענש גליקליך זיין און דער טוידט וועט פערליערען זיין מאַכט איבּער איהם און ס׳וועט זיך נישט הערען מעהר קיין געוויין און קיין קרעכץ.

מעהר אָבּער פון די אַלע מזרח-פעלקער האָט דאָס אינדישע פאָלק פערשטאַנען די גרויסע קראַפט פון דאָס שלעכטע, וואָס הערשט אין דער נאַטור. דאָס דאָזיגע פאָלק האָט טיעף בּעגריפען, ווי עלענד און הילפלאָז דער מענש איז אין דער נאַטור, וויפיעל ער האָט אויסצושטעהן יסורים, צרות און וועהטאָגען, און אויף וויפיעל ער איז דער ציעל פאַר אַלע פיילען פון דער נאַטור און בּכלל אַ שפּיעלבּעל אין די הענד פונ׳ם בּלינדען צופאַל און פון זיינע אייגענע בּלינדע תאוות.

די אינדישע אמונה האָט איבּערגעלעבּט דריי גרויסע פעריאָדען (תקופות).

ווען דאָס פאָלק איז נאָך יונג געוועזן, האָט עס געזונגען זיינע קינדעריש-חנ׳ודיגע ליעדער צו זיינע געטער, וועלכע זענען אויך געוועזן אַזוי קינדעריש-אומשולדיג, און האָט פאַר זיי מקריב געוועזן דעם געטראַנק „סאָמאַ“ זאַפט פון אַזאַ מין גראָז (אונטער דעם נאָמען) בּיסלעכווייז אָבּער האָט זיך דער פערשטאַנד פון פאָלק ענטוויקעלט, און בּעגרייפענדיג שוין איצט, אַז די ערשיינונגען פון דער נאַטור זענען נישט קיין אייבּיגע, האָט עס זיך אומגעקעהרט צו דער נאַטור זעלבּסט. עס איז צוגעקומען בּיסלעכווייז צו דער איבּערציינונג, אַז אַלע געשעהענישען אין דער נאַטור זענען נאָר צייטווייליגע, איבּערגעהענדע, און עס האָט זיך גענומען זוכען דעם אייבּיגען געזעץ.

נאָך אין דער ערשטער ענטוויקלונגס-עפּאָכע פון דעם אינדישען גלויבּען געפינען מיר שוין בּיי די אינדוסען די אידעע פון איין גאָט איבּער אַלע געטער; זיי גיעבּען אָבּ דעם פּלאַץ אַמאָל איינעם און אַמאָל דעם אַנדערען, אַמאָל וואַרונ׳ען און אַמאָל אינדראַ׳ן, און אָפט בּעגעגענען מיר גאָר אין די וועדען דעם מאַמר: „אַגני (דאָס פייער) איז דער קאָפּ פון אַלע געטער“.*) אין די שפּעטערדיגע פילאָזאָפישע אַנשויאונגען פון די וועדען, (די הייליגע

*) מענוס: דאָרט, קאַפּיטעל 13.

שריפטען פון די אינדיאנער) געפינען מיר שוין אבער שפורען פונ'ם קלארען פאנטעאיזם „ס'איז פערהאן אין דער אמת'ן נאר איין גאט, א העכסטער, וואס געוועלטיגט איבער אלץ און שאפט אלץ"; — לייענען מיר אין די וועדען — גאט איז איינער, ווייל ער איז אלץ".

„די נאטור — זאגט דרעפער — דאס איז די עמאנאציאן פון גאט אין די וועדישע ספרים, און ווען זיי רעדען וועגען דער בעציהונג פון דער נאטור צו גאט זאגען זיי אזוי: ער איז די מאטעריע פון דער וועלט, איהר סבה, ער איז די מאטעריע און ער איז דער בעשעפער". *)

די פילאזאפישע אנשויאונג אין די וועדען האט זיך אלץ ווייטער און ווייטער ענטוויקעלט, און ענדליך האט זי ערריכט א הויכע מדרגה דורך די בראמינען. דאן אבער האט זי שוין בעקומען אנ'אנדער פנים.

בראמא, וואס איז געווען אין דער ערשטער עפאכע בלויז דער גאט פון תפלה, האט אנגעהויבען פערשפרייטען זיין ממשלה אלץ מעהר און מעהר, ביז ער איז ענדליך געווארען דער בעשעפער און פיהרער פון דער גאנצער נאטור. די בראמינען (בראמא-גייסטליכע) האבען איהם אויפגעהויבען אין דער הויך, איבער אלע, און א דאנק זיי איז ער מיט דער צייט געווארען א גאט אהן אנ'אנהויב און אהן א סוף, וואס אלץ איז פון איהם געגעבען געווארען און אלץ וועט זיך צו איהם צוריק אומקעהרען.

און דאס פאלק האט זיך דערווייל אינגאנצען בעפרייט פון זיין נאטור-צושטאנד. זיין קולטור האט זיך ביסלעכווייז ענטוויקעלט און אנגענומען איהר אייגענטימליכען, בעשטימטען כאראקטער; די פערשידענע פארטייען, וואס האבען זיך געפונען אין פאלק, זענען פערוואנדעלט געווארען אין פעסטע ארגאניזאציעס און האבען זיך שטרענג אבגעטיילט איינע פון דער אנדערער. די בראמינען האבען געבילדעט א בעזונדער קאסטע, וואס האט זיך גערעכענט פאר דער אויסגעוועהלטער פון גאט זיך צו פערטיעפען אין זיין מהות, צו בעאבאכטען זיינע מעשים און צו־פער־

*) „די ענטוויקלונגס-געשיכטע פון דעם מענשליכען פערשטאנד אין אייראפא". קאפיטעל 3.

ברענגען די צייט און תפלה און קרבנות. די דאָזיגע קאַסטע, וואָס אַלע אַנדערע האָבען זי פֿערגעטערט און פֿערהייליגט, האָט, לויט איהר בעזונדער שטעלונג אין דער דערמאָלדיגער אינדיאַנישער געזעלשאַפֿט, געהאַט אַ סך צייט אויף צו אָבסערווירען, טראַכטען און פֿאָרשען. און חאָטש די זעלביגע בראַמינען האָבען אויפֿגעשטעלט אַנ׳אייזערנע וואַנד צווישען זיך און די אַנדערע געזעלשאַפֿטליכע קאַסטען, און אָנגעהויפֿט דינים אויף דינים, מנהגים אויף מנהגים, און גזירות אויף גזירות, אַזוי, אַז די אמונה האָט, ווי אַ שווערע משא, געדריקט דאָס פֿאָלק, — געפֿינען מיר פֿון דעסטוועגען פֿאָרט אין דעם תמצית פֿון זייער רעליגיאָנסלערע אַ סך טיעפֿע נאָכזוכען און שטאַרקע פֿאָרשען.

בראַמאַ איז ווירקליך געווען אַנ׳עכט פֿילאָזאָפֿישער גאָט. ער איז געווען דער בעשעפֿער פֿון אַלץ און אַליין — אַלץ. די גאַנצע וועלט איז פֿול מיט אונענדליכע „ענדערונגען" און מעטאַמאָרפֿאָזען; קיין זאַך לעבט נישט אייביג, אַלץ ענדערט זיך, אַלץ זעהט אויס היינט אַזוי און מאָרגען אַנדערש; גאַנצע וועלטען עקזיסטירען אויך נישט אייביג, זיי ווערען אויך ווען ס׳איז אונטערגעהן און אַנדערע ווערען אויף זייער אָרט בעשאַפֿען ווערען; די נאַטור אינגאַנצען ווערט אויך צושטערט און בעשאַפֿען, צושטערט און בעשאַפֿען און אַזוי אונענדליך כסדר. אַלץ ענדערט זיך און געהט אונטער, אויסער — איין בראַמאַ, וואָס לעבט און וועט לעבען אין די אונענדליכסטע וועלטען אייביג און אייביג.

די בראַמינען זענען אינגאַנצען דורכגעדרונגען געווען מיט דעם געדאַנק וועגען דער אייביגער ענדערונג, און דער מענשליכער נשמה האָבען זיי זיך אויך פֿאָרגעשטעלט אַלס עטוואָס אַזוינס, וואָס ווערט מגולגל פֿון איין גוף אין אַנדערען, אינ׳ם פֿערלויף פֿון אַ לאַנגער צייט, ביז זי קעהרט זיך אום צו בראַמאַן אַזוי ריין, ווי זי איז בעשאַפֿען געוואָרען.

דערמיט האָבען זיי געוואָלט לעזען אויך די פֿראַגע וועגען דעם, פֿאַרוואָס איז דעם צדיק שלעכט אויף דער וועלט. דער צדיק, וואָס טהוט היינט אַלדאָס גוטס, ליידט צרות און שטעהט אויס אַ סך פּורעניות פֿאַר די זינד, וואָס ער האָט געזינדיגט אין די ערשטע גלגולים, און אַזוי האַלט ער כסדר אין איין מגולגל ווערען ביז ער ווערט ענדליך אינגאַנצען ריין פֿון זינד.

זיי האבען זיך אבער דערמיט אליין נישט בענוגענט. זיי האבען גוט פערשטאנען, אז מיט דעם תרוץ ווערט נאך די אלגעמיינע שלעכטס־פראגע נישט פערענטפערט. א גאנץ איידעלען פערשטאנד און א טיעף עמפפינדליך הארץ האבען בעזעסען די דאזיגע בראמינישע דענקער, און זיי האבען נישט געקענט נישט פערשטעהן און פיהלען די ליידען פון אלץ, וואס לעבט אויף דער וועלט.

זיי האט געהארט: ווי אזוי איז עס פון בראמא, פון דעם גוטען און פאלקאמענעם גאט, ארויסגעקומען אזא שלעכטע וועלט? צו וועלכען ציעל האט ער עס בעשאפען די דאזיגע וועלט, וואס איז פול מיט נידריגע, קליינליכע און עלענדע ברואים, וועלכע שטעהען אוים פערשידענע צרות און פורעניות דאס גאנצע לעבען זייערס?

דער ענטפער פון די בראמינען אויף דער פראגע איז א מין: שגגה שיצאה מלפני השליט (גאט האט א שטיקעל פעהלער געמאכט).

מאיא (אילוזיע) האט זיך בעהעפט צו בראמא'ן און ס'איז ארויסגעקומען דאס דאזיגע בעשעפעניש — אונזער וועלטיל, — וואס איז פול מיט יאמער און קלאג, צרות און וועהטאגען. די דאזיגע אילוזיע האט פערשפרייט איהר ממשלה איבער דער גאנצער נאטור: זי רופט ארוים לעבען אין אלץ, אנוועזענדיג אויף גליך דארט, וואו ס'איז גארנישט פערהאן; פערפיהרענדיג אלע בעשעפעניש'ן, פון דעם גרעסטען ביז'ן קלענסטען, זיך צו יאגען נאך עפעס, פונקט ווי עס וואלט טאקי ווירקליך זיין עטוואס אזוינס, וואס עס לוינט זיך צו יאגען נאך דעם. ווען עס וועט אויפהערען צו הערשען די דאזיגע פערפיהרערישע אילוזיע; ווען אלע וועלען זיך איבערצייגען אין דער נישטיגקייט און פערגענגליכקייט פון אלע לעבענס־ערשיינונגען, ווען אלע וועלען פערשטעהן, אז אלץ איז גארנישט — וועט דאס לעבען פון זיך אליין אויפהערען און אלץ וועט זיך אומקעהרען צו בראמא'ן.

דער מענש דארף דעריבער פערטרייבען פון זיך די דאזיגע אילוזיע, אוועקלאזען אלע לעבענס־אינטערעסען, בעפרייען זיך פון אלע תאוות און אראבווארפען פון זיך די אלע קייטען פון גלוסטען, וועלען און פערלאנגען. דער מענש דארף שטרעבען,

זיך צו דערנעהנטערען צו דעם אייביגען אידעאל — צו דעם אידעאל פון פערשלונגען ווערען אין דער אונענדליכקייט, און ווייל אט דער אידעאל קאן נישט ערייכט ווערען אזוי לאנג, ווי ס'הערשט די אילוזיע, דארף דער מענש פאסטען און זיך א סך פייניגען, אום צו דערשטיקען אין זיך די אילוזיע, אום צו פערליערען אינגאנצען די שטרעבונג צו וועלכען ס'איז קערפערליכען גליק און דעם ווילען זיך נאך דעם נאכצויאגען. די ביכער פון מאנו הייסען דעם מענשען, וואס וויל זיך בעהעפטען מיט בראמא'ן, ער „זאל נישט וועלען שטארבען און זאל נישט וועלען לעבען; ער זאל אבווארטען זיין טאג. ווי א ארבייטערווארט אויף זיין לויהן".

די דאזיגע פילאזאפישע אנשויאונג האט אבער אנגעהערט נאר צו די בראמינען אליין — די אלע איבריגע קאסטען האבען צו איהר קיין שום שייכות נישט געהאט און זאגאר ביי די בראמינען אליין איז זי אויך פערזונקען געווען אין א גאנצען ים פון אבערגלויבענס און איבערטרייבונגען, איינרעדענישען און נארישקייטען. די אמונה פון פאלק און איהר פאלקאמסטער געשטאלט האט אנערקענט דריי געטהייטען: בראמא, וואס שאפט; ווישנו, וואס ערהאלט; און שיווא, וואס צושטערט און פערניכטעט אלץ — אויסער א מאסע איינצעלנע, פריוואטע געטער.

א גואל פאר דער פילאזאפישער אנשויאונג פון די בראמינען, וואס האט איהר געהאלפען פערשפרייטען און פאפולאריזירען צווישען די ברייטערע שיכטען פון פאלק, — איז אויפגעשטאנען אנ'ערך פון זעקס הונדערט יאהר פאר קריסטוס'ן. ער האט זי פערברייטערט און אויסגעפילט, ער האט געענדערט איהר אויסערליכע פארם, איהר געשטאלט און אויך איהר אינהאלט, און א דאנק דעם איז זי איבערגעגאנגען צום גאנצען פאלק, אנשטאט דעם, וואס ביז אהער האט זי אנגעהערט צו איין-איינציגער קאסטע און איז נאך דערצו צונויפגעמישט געווען מיט א מאסע אבערגלויבערייען און ווילדקייטען.

דער דאזיגער גואל איז געווען סאקיא-מוני (דער חכם פון סאקיא), אדער ווי מ'האט איהם גערופען מיט זיין אלגעמיינעם נאמען, בודדא, צוליעב זיין גוטסקייט און עהרליכקייט.

די אינדישע לעגענדע דערצעהלט וועגען דעם גואל, אז ער איז געווען א זוהן פון דעם סאקישען קעניג, און דער פאטער

האָט איהם אַרומגערינגעלט מיט אַלדאָס גוטס, מיט אַלע טייער־קייטען פון מלכים און מדינות, מיט אַלע גענוסען און פערגניגענס, כדי ער זאָל פאַר זיך גאָר קיין שלעכטס נישט זעהן. זיינע משרתים, חברים און די אַלע מענשען, וואָס האָבען זיך געפונען אַרום איהם, זענען געוועזען פרעהליך, לעבענסלוסטיג און פול מיט יונגענד־קראַפט. דער בן־מלך, וועלכער איז געוועזען זעהר עמפפינדליך, קלוג און טיעף האָט אָבער אַמאָל געטראָפען אַן אַלטען מאַן, געהענדיג אייגעבויגען, דערשלאָגען און מיט אַ פערביטערטען געזיכט. האָט ער געפרעגט זיין לעהרער און פיהרער טשאַנאַ:

— וואָס איז דאָס?

האָט איהם דער לעהרער געענטפערט:

— דאָס איז אַן אַלטער מאַן.

— איז ער אַזוי געבוירען געוואָרען און אַלע פון זיין מין זענען אַזעלכע, ווי ער?

— ניין, — האָט איהם דער פיהרער ערקלערט—אַמאָל, אין די יונגע יאָהרען, איז ער אויך געוועזען אַזוי געזונד און פריש, ווי דו.

דער בן־מלך האָט זיך פערטיעפט אין געדאַנקען און ווידער געפרעגט:

— זענען עפּעס אַ סך מענשען פאַרהאַן אויף דער וועלט אַזעלכע, ווי ער? און ווי קומט מען עס צו צו אַזאַ לאַגע?

האָט איהם טשאַנאַ געענטפערט, אַז אַזעלכע, ווי דער אַלטער זענען פאַרהאַן אַ סך און אַז דאָס איז דער גורל פון אַלע שטערבליכע.

— און איך וועל אויך אַזוי אַלט ווערען, ווי ער? — האָט געפרעגט דער בן־מלך.

— דו אויך! — האָט איהם געענטפערט זיין לעהרער און פיהרער.

די דאָזיגע בעגעגעניש האָט דעם בן־מלך שטאַרק צוטומעלט. ער האָט געגלויבט ביז אַהער, אַז אַלץ אין דער וועלט איז גוט און שעהן, אַז דאָס גאַנצע לעבען בעשטעהט בלויז פון ליכטיגקייט און פרעהליכקייט און אַז אַלע מענשען זענען גליקליך און צופריעדען; און פלוצלונג דערוויסט ער זיך גאָר, אַז נאָך דער יוגענד, די צייט פון פרייד און פערגניגען, קומט אַן

די עלטער, די צייט פֿון שוואַכקייט אַלטקייט און גלייכגילטיג-קייט. הײַנט צו וואָס טויג די פֿרייד אויב זי ענדיגט זיך מיט טרויער? און ער האָט זיך, ביז און צוטראָגען, אומגעקעהרט אַהיים. און ווידער אַמאָל האָט ער בעגעגענט אַ מענשען אַ פֿער-וואונדעטען און אַ צו-וועהטאָגטען פֿון קאָפּ ביז די פֿיס; און אַ דריטעס מאָל האָט ער געטראָפֿען אַ לויה פֿון אַ טוידטען, און ווען ער האָט זיך דערוואוסט, אַז אויך די וועהטאָגען און דער טוידט זענען דער גורל פֿון אַלע מענשען און קיינער קען זיך פֿון זיי נישט אויסקויפֿען, האָט ער זיך ביטער פֿונאַנדערגעשריען: „אַך, ווינד און וועה! וואָס העלפֿען אונז די קעניגליכע אוצרות, די רייכטימער און פֿערגניגענס, אויב זיי זענען נישט אומשטאַנד אונז מציל צו זיין פֿון טוידט, פֿון קראַנקהייט און פֿון טוידט! ווי אומ-גליקליך דער מענש איז! צו איז'ס גאָר קיין מיטעל נישט פֿערהאַן אויף צו מאַכען אַן ענדע צו די קראַנקהייטען און צו'ם טוידט?!"

פֿון דאַן אָן האָט ער זיך דאָס אַלץ שטאַרק גענומען צו'ם האַרצען און זיך אָבגעקעהרט פֿון די אַלע תענוגים, וואָס האָבען איהם אַרומגערינגעלט. און עס האָט בעשלאָסען דער בן-מלך ביי זיך צו זוכען אַ תרופֿה צו די מענשליכע צרות; און ער האָט פֿערלאָזען דעם פּאַלאַץ פֿון זיינע עלטערען, די מלכים, און איז אַוועק וואַנדערען איבער דער וועלט מיט די אָרעמע נזירים, און האָט אָבגעזוכט אַ סך בראַמינען, געלעהרטע און פֿילאָזאָפֿען, צו לערנען ביי זיי חכמה און די סודות פֿון לעבען.

ער האָט אָבער אין דעם אַלעמען נאָך אַלץ נישט געפֿונען קיין ריכטיגען ענטפֿער אויף דער גרויסער פֿראַגע, וואָס האָט איהם רוהען נישט געלאָזען: וואו איז דער מקור פֿון דאָס שלעכטע און ווי אַזוי זאָל זיך דער מענש אָפּהיטען פֿון איהם? און די לעגענ-דע דערצעהלט ווייטער, ווי אַזוי ער האָט זיך אויפֿגעפֿיהרט אין דער צייט פֿון זיין איינזאַמען וואַנדערען און ווי אַזוי ער האָט גע-זוכט, געלערנט און נאָכגעפֿאָרשט און איז פֿונדעסטוועגען גאָר-נישט דערגאַנגען, ביז ס'איז איהם ערשיענען אַ רוח פֿון הימעל און אַלע סודות פֿון וועלט, לעבען און מענש, זענען פֿאַר איהם אין איין רגע ענטדעקט געוואָרען.

די חקירה וועגען דער סבה פֿון אַלע סבות האָט אין בוד-דא'ס אויגען קיין בעדייטונג נישט. דער מענש דאַרף וויסען, לויט

בודראַ'ס מיינונג, נאָר דאָס, וואָס קען איהם העלפֿען אויסלייזען זיין נשמה פֿון איהרע צרות און וועהטאָגען. דער מענש איז עלענד און אומגליקליך, דער מענש מוז אַ הילף האָבען, און ווייל ער נויטיגט זיך אַזוי דרינגענד אין הילף טאָר ער נישט פֿערבערענגען זיין צייט איבער חקירות און דרישות וועגען דער ערשטער סבה אָדער וועגען די ערשטע סבות.

„שמעלט זיך פֿאָר, זאָגט בודראַ, אַ מענשען, וואָס אַ טוידט־פֿייל האָט דורכגעשאָסען זיין האַרץ און זיין ישועה ליעגט נאָר אין די הענד פֿונ'ם רופֿא. וואָס קען איהם דעם פֿייל אַרויסנעהמען פֿון האַרצען. וועט דען דער דאָזיגער פֿערוואונדעטער זיך אוועקשטעלען פֿרעגען: פֿון וואָס'רע האָלץ איז דער פֿייל געמאַכט געוואָרען? די פֿעדערן פֿון וועלכע עופֿות זענען צו איהם צוגעבונדען געוועזען? וועט ער זיך דען אָבגעבען מיט אַזעלכע נאַרעשע פֿראַגען, ווי־סענדיג, אַז די צייט געהט פֿערביי און דער טויט קען יעדע מינוט אָנקומען?!”

בודראַ לייקענט אין בראַמאַ'ן און אַנ'ערקענט איהם נישט. די בראַמינען האָבען געגלויבט, אַז בראַמאַ לעבט אייביג, און לויט בודראַ'ס מיינונג איז אַלץ צייטווייליג און פֿערגענגליך. די בראַמינען האָבען אויך אַנערקענט, אַז אַלץ איז פֿערגענגליך, זיי האָבען אָבער צוזאַמען דערמיט געגלויבט אין דעם, אַז אַלץ געהט איבער אין בראַמאַ'ן, אַז בראַמאַ אַליין וועט אייביג לעבען און עקזיסטירען, און ער איז דער אייביגער טרעגער פֿון אַלע ענדערונגען און איבערגאַנגען. לויט בודראַ'ן אָבער האָבען די דאָזיגע אַלע ענדערונגען און איבערגאַנגען גאָר זיין טרעגער נישט, ווייל אַלץ קעהרט זיך אום צו דער נישטיגקייט.

בודראַ איז אינגאַנצען דורכגעדרונגען געוועזען מיט דעם געדאַנק וועגען דער אייביגער פֿערניכטונג אין דער נאַטור. דאָס פֿייער דיענט איהם אַלס סימבאָל פֿון דער גאַנצער נאַטור און פֿונ'ם גאַנצע לעבען.

„אַ פֿייער ברענט אין די אויגען, זאָגט בודראַ, און אויך אין אַלץ, וואָס דו זעהסט, ברענט אַ פֿייער, און אויך אין די זאַכען, וואָס דער מענש געדענקט, אַז ער האָט עס שוין אַמאָל געזעהען”. *)

---

*) מענזים: קאַפּיטעל 20

דאָס זעלבע איז אויך בנוגע צו די אַנדערע חושים און אויך בנוגע צום שכל. ס'איז פֿערהאַן אַ פֿייער פֿון תאוה, אַ פֿייער פֿון רשעות, אַ פֿייער פֿון אילוזיע, אַ פֿייער פֿון געבורט, פֿון אלטקייט, פֿון טויט, פֿון וועהטאָג, פֿון פֿערצווייפֿלונג און פֿון טרויער.

דער יסוד פֿון זיין סיסטעם איז, אַז קיין זאַך אין לעבען איז נישט פֿעסט און אייביג. אַלץ איז צייטווייליג און פֿערגענגליך און די וועלטען אפילו וועלען אויך אונטערגעהן און כלה ווערען. געווים און שענקייט, חן און רייץ, לעבען און פֿערגניגען — אַלץ, אַלץ איז נישט מעהר, ווי אַ נאַרעשע איינבילדונג, אַ פֿאַלשע אילוזיע.

„יעדע געשעהעניש איז לעער; יעדעס וועזען איז לעער; אין דער אויסערליכער וועלט איז קיין זאַך נישט פֿערהאַן אויסער דער לעערקייט... דאָס שלעכטס — איז דאָס לעבען; דער מקור פֿון לעבען איז — דער ווילען; דער מקור פֿון ווילען איז — די אילוזיע. ס'קומט אויס, אַז אונזער נישט-וויסען איז די סבה פֿון די אַלע זאַכען, וואָס זעהען אויס, ווי עפּעס". *)

ער פֿלעגט זאָגען: „דער סוף פֿון יעדער צוזאַמענגעזעצטער זאַך איז צופֿאַלען צו ווערן, און פֿון יעדען געבורטיגען — צו שטאַרבען; די ערשיינונגען פֿון לעבען פֿערשווינדען און געהען פֿערביי איינע נאָך דער אַנדערער; די פֿערגאַנגענהייט, די געגענוואַרט און די צוקונפֿט וועלען זיך ענדיגען; אַלץ פֿערגעהט, אין אַלץ הערשט דאָס געזעץ פֿון אונטערגאַנג; אַ טייך געהט אַוועק און קעהרט זיך נישט אום צוריק, די זון דרעהט זיך און געהט אָהן אַנ'אויפֿהער, דער מענש געהט כסדר איבער פֿונ'ם פֿערגאַנגענהייטס-לעבען אינ'ם לעבען פֿון דער געגענוואַרט און וויפֿיעל ער זאָל זיך נישט אָנשטרענגען, וועט ער די פֿערגאַנגענהייט שוין צוריק נישט חאַפּען. אין דער פֿריה זעהען מיר אַ געוויסע ערשיינונג און אין אָבענד איז שוין דערפֿון קיין זכר נישט פֿערהאַן. צו-וואָס-זשע זאָלען מיר זיך נאָכיאָגען נאָך אַזאַ גליק, וואָס פֿערשווינדט, ווי אַ שאָטען? ס'טרעפֿט, אַז אַ מענש ווענדעט אָן אַלע כוחות צו ערדרייכען אָט דאָס גליק אין דער געגענוואַרט, און זיין גאַנצע מאַטערניש איז אַרויסגעוואָרפֿען; ער הויבט אויף זיין שטע-

---

*) נאָך מאַקס מיללער.

קען איבער'ן וואסער, מיינענדיג אז אזוי ווי עס טיילט זיך פונאנ־דער אויף א רגע, אזוי ווערט עס שוין אימער בלייבען. דער טוידט הערשט אין דער גאנצער נאטור און ס'איז נישטא איין זאך אין דער וועלט, וואס זאל קענען אונז בעהאלטען פון איהם. דער ווינד, דאס וואסער, די הויהלען, יעדעס ארט אין דער גרויסער וועלט, — קיין זאך בעשיצט אונז ניט פון איהם. — רייכטום, עשירות און כבוד קענען אונז נישט בעשיצען; אלץ, וואס לעבט, אלץ, וואס איז פערהאן, וועט צושפרייט און רואינירט ווערען; פאר'ן טוידט זענען אלע גלייך — דער רייכער און דער ארעמער, דער גרויסער און דער קליינער; אי אלטע, אי יונגערע, אי גאר יונגע — אלע וועלען שטארבען; ברוסט־קינדער און נפל'עך ביי דער מאמען אין בויך—אלץ וועט שטארבען אהן א צייט און אהן א משפט. מיר געהען שטארבען מיט א גלייכען גראדען וועג. דעם מענשען'ס גוף, וואס איז צוזאמענגעזעצט פון פיער יסודות, איז א כלי, וואס פון איין שטארקער בעוועגונג, ווערט זי אויף שטיקער צוברעקעלט. דאס גאנצע לעבען איז דער מקור פון תאוות, געפיהלען און צער. עס קומט אן די עלטער און צוזא־מען מיט איהר אלע קראנקהייטען און וועהטאגען. דער אלטער מאן ווערט געפייניגט אינ'ם נעץ פון טוידט. ווי א לעבעדיגער פיש אויף ברענענדיגען אש, און דאס ציהט זיך אזוי לאנג, ביז דער טוידט מאכט א סוף צו זיינע וועהטאגען, דאס לעבען איז, ווי צייטיגע פייגען, וואס ביי'ם שוואכסטען ווינטעל פאלען זיי אראב אויף דר'ערד. אין יעדער איינציגער רגע פון אונזער לעבען דארפען מיר איבערציטערן, טאמער הערט עס באלד אויף, אט ווי עס הערען אויף צו שפיעלען די סטרונעס פון א פידעל, ווען דער שפיעלער נעהמט צו זיינע הענד פון זיי".

זאל אבער דער מענש זיך נישט איינרעדען, אז אין קבר וועט ער מנוחה געפינען. ניין! דער מענש ווערט געבוירען און שטארבט, ווערט ווידער געבוירען און שטארבט ווידער, און אזוי דרעהט זיך כסדר דאס רעדיל פון דער אייביגער בעוועגונג און גיט ארויס פון זיך פערשידענע סארטען גלגולים־ ענדערונ־גען און איבערגאנגען. פון דעם דאזיגען גלגולים־ראד איז פערהאן נאר איין אויסגאנג, און דאס איז — די נירוואנא (דאס פערזינקען אינ'ם נישט־זיין). דאס איז דער לעצטער תכלית פון

אַלעם לעבעדיגעס און דאָס דאַרף אויך זיין די שטרעבונג פֿון יעדען מענשען, וואָס וויל אַרויסגעהן פֿון דער טרויער- און זיפֿצען-וועלט.

„די נירוואַנע — זאָגט בודדאַ — איז דאָס וואַסער פֿון לע-בען, וואָס שטילט דעם דאָרשט פֿון די גלוסטונגען, זי היילט אוים פֿון אַלע מיני טרויערען, וואָס קענען נאָר געבען".

„נאָך דער אייביגער אומוואַנדלעניש פֿון אונענדליך פֿער-שידענע פֿאָרמען, נאָך די אונענדליכע איבערגאַנגען פֿון איין לאַגע אין דער אַנדערער, נאָך די אַלע מאַטערנישען, טועכצען, אויפֿרעגונגען און וועהטאָגען, וועלכע זענען פֿערבונדען מיט די דערמאָהנטע אייביגע גלגולים, — לאָמיר זיך בעפֿרייען פֿון יעדער פֿאָרם, וואָס האָט נאָר עפּעס אַ שייכות צו עקסיסטענץ, רוים און צייט און לאָמיר צוקומען צו דער מנוחה און צו דער שטילקייט, צו דעם אָרט, וואו מ'איז געשיצט פֿון יעדען סאָרט טרויער און צער צו דעם רוהיגען ווינקעל — די נירוואַנאַ".

דאָס דאזיגע אין דאָס ליידען זענען ביי בודדאַ'ן סינאָנימען. דאָס דאזיגע מוז אַרויסרופֿען פֿערשידענע פֿערלאַנגען, און יעדעס פֿערלאַנג ברענגט צער (ווייל געוועהנליך פֿערלאַנגט מען דאָס, וואָס עס פֿעהלט). דאָס אמת'ע גליק בעשטעהט אין דעם, זיך צו בע-פֿרייען פֿון יעדען צער; זיך בעפֿרייען פֿון יעדען צער קען מען אָבער נישט אַנדערש, ווי זיך בעפֿרייענדיג צוזאַמען דערמיט אויך פֿון יעדען פֿערלאַנג און בעפֿרייען זיך פֿון יעדען פֿערלאַנג הייסט שוין ממילא אויך אויפֿהערן צו זיין, אויפֿהערן צו עקסיסטירען. דאָס הייסט אַלזאָ, אַז דאָס אמת'ע גליק ליעגט אינ'ם נישט-זיין. דער טוידט-הייסט נאָך אָבער נישט קיין נישט-זיין; דער טוידט איז נאָר איינע פֿון די פֿאָרמען, וואָס די מענשליכע נשמה נעהמט אָן, איבער-געהענדיג פֿון איין גוף אין אַנדערן, און נאָר דאַן, ווען זי קומט צו צו דער מדרגה פֿון דעם אַבסאָלוטען נישט זיין, דאַן איז זי ווירקליך נישטאָ.

ווי אַזוי אָבער זאָל די נשמה צוקומען צו דער מדרגה פֿונ'ם אַבסאָלוטען נישט-זיין? ווי אַזוי זאָל עס דער מענש אַראָב-ווארפֿען פֿון זיך די קייטען פֿון זיין עקסיסטענץ? וואָס זאָל דער מענש טאָן, אום ניצול צוּווערען פֿון די אַלע גלגולים, וואָס ברענגען נאָר צער און טרויער?

צו דעם צוועק דארף דער מענש וויסען פיער אמת׳ען, וואס אז ער וועט זיך גוט פערטיפען און אריינטאן אין זיי, וועלען זיי איהם העלפען זיך בעפרייען פון די פערשידענע פערלאנגען, און זייענדיג פריי פון יעדען ווילען און פערלאנג, וועט ער שוין פריי זיין אויך פון יעדער עקזיסטענץ, און דאן וועט ער צוקומען צו דער מדרגה פון נירוואנא און וועט שוין נישט מעהר מגולגל ווערען פון איין גוף אין אנדערן.

די פיער גרויסע אמת׳ען, וואס קענען אויסהיילען אלע לעבענס-וואונדען, זענען פאלגענדע: 1) דער גרויסער אמת פונ׳ם צער; 2) דער גרויסער אמת פון דעם מקור פונ׳ם צער; 3) דער גרויסער אמת פון דער אויסלייזונג פונ׳ם צער; 3) דער גרויסער אמת פון דעם וועג, וואס פיהרט צו דער אויסלייזונג פונ׳ם צער.

„אזוי זאגט בודדא: ברידער, מיר בלאנדזשען ארום אין א ווילדען מוראדיגען וועג פון פערשידענע מיני גלגולים, נאר דערפאר, וואס מיר וויסען נישט די פיער אמת׳ען, וועלכע קענען אונז מציל זיין פון זיי. דא האט איהר, ברידער, דעם הויכען אמת פון צער: דאס געבורט איז א צער, די עלטער איז א צער, די קראנקהייט איז א צער, דער טוידט איז צער, דאס אבגעריסען ווערען פון געליעבטע מענשען איז א צער, די נאהנטקייט פון פערהאסטע מענשען איז א צער, נישט פערווירקליכטע האפנונגען זענען א צער. און דא האט איהר, ברידער, דעם גרויסען אמת פון דעם מקור פונ׳ם צער: דאס איז — דער לעבענס-דורשט, וואס פיהרט פון איין גלגול צום אנדערן; דאס איז — דער ווילען, צו בעפריעדיגען די בהמה׳שע תאוות, די שטרעבונג צו׳ם פערזעניליכען גליק. און דא האט איהר, ברידער, דעם גרויסען אמת פון דער אויסלייזונג פונ׳ם צער: דאס איז — פערניכטען דעם דורשט צום עקזיסטירען, פערניכטען די פערלאנגען; מיר דארפען זיי פערניכטען, פערטרייבען פון זיך און זיך בעפרייען פון זיי. און דא האט איהר, ברידער, דעם גרויסען אמת פון דעם וועג, וואס פיהרט צו דער אויסלייזונג פונ׳ם צער: די אויסלייזונג ווערט ערוייכט מיט אכט זאכען: מיט אמת׳ען גלויבען, מיט אמת׳ען מוט, מיט אמת רעדען, מיט אמת האנדלען, מיט א אמת לעבען, מיט אמת׳ע שטרעבונגען, מיט אמת׳ע געדאנקען און מיט אמת׳ען זעלבסט-בעוואוסטזיין.

מיט דער הילף פֿונ'ם וויסען די דאָזיגע אמת'ען און זיי גוט בעגרייפֿען קאָן דער מענש צוקומען צו דער פֿאָלשטענדיגער מנוחה און צו דער בעפֿרייאונג פֿון אַלע מינים צער, צרות און טרויער . דער מענש קאָן צוקומען צו דער מדרגה פֿון נירוואַנאַ, צו דער מדרגה פֿונ'ם אַבסאָלוטען נישט-זיין, פֿון דער אַבסאָלוטער גלייכגילטיגקייט , צו אַזאַ מין גייסטעס-צושטאַנד , וואָס ווייסט נישט פֿון קיין תאוה, פֿון קיין בעגעהר , פֿון קיין פֿערלאַנג ; אין יענעם הויכען דעמוטס-צושטאַנד וואָס האָט גאָר זיין גלייכען נישט אין דער קערפּערליכער וועלט , וועט דער מענש , בעפֿרייט פֿון יעדער לעבענס-בעוועגונג , איצט געפֿינען די אמת'ע מנוחה, וואָס ער בענקט נאָר איהר .

אויסער וויסען די דאָזיגע פֿיער אמת'ען און זיי בעגרייפֿען , דאַרף דער מענש , וואָס וויל ערגרייכען די מדרגה פֿון נירוואַנאַ , נאָר אָראָבוואַרפֿען פֿון זיך די צעהן קייטען, מיט וועלכע ער איז צוגעשמידעט צו'ם לעבען. די צעהן קייטען , דאָס זענען צעהן פֿאָראורטהיילען , וואָס דורך זיי איז , דער מענש מעהר אָדער ווע-ניגער צוגעבונדען צום לעבען, און וואָס ער מוז זיך בעפֿרייען פֿון זיי, אום צו ערגרייכען דאָס אמת'ע גליק : 1) פֿון דעם פֿאָר-אורטהייל, אַז דער „איך", די פּערזענליכקייט אָדער די נשמה קאָן קיינמאָל נישט געענדערט ווערען ; 2) פֿון דעם צווייפֿעל אין דער מציאות פֿון אַזאַ וועג, וואָס פֿיהרט צו דער בעפֿרייאונג פֿון אַלע מיני גלגולים און אומוואַנדלונגען ; 3) פֿון דעם פֿאָראורטהייל , אַז די תפלות, די קרבנות, די פֿערהייליגונג פֿון דער אמונה און איהרע אַלע מנהגים און דינים קאָנען ברענגען אַ אויסלייזונג ; 4) פֿון די נידריגע תאוות און בעגעהרען ; 5) פֿון דער שנאה צו אַנדערע מענשען און פֿונ'ם נישט פֿערגינען זיי זייער גוטס ; 6) פֿון דער ליעבע צו קערפּערליכע פֿערגניגענס ; 7) פֿון דעם פֿערלאַנג צו לעבען נאָכ'ן טוידט ; 8) פֿון דער גאוה ; 9) פֿון דעם גרויס-האַלטען זיך ; 10) פֿון דער עם-הארצות .

דער וואָס פֿערטיעפֿט זיך גוט אין די דאָזיגע פֿיער אמת'ען און בעפֿרייט זיך אינגאַנצען פֿון די אויסגערעכענטע צעהן קייטען – יענער איז פֿערזיכערט , אַז ער וועט ערגרייכען אין זיין לעבען דעם מצב פֿון אמת'ער נשמה-רוהיגקייט , די פֿאָלקאָמע מנוחה און דאָס הייליגע שטיל-שווייגען , און נאָך זיין טוידט וועט ער

פרײַ זײַן פון די אַלע גלגולים און אומוואַנדלונגען, ווײַל זײַן נשמה וועט פערשלונגען ווערן אינם אַבסאָלוטען ניִשט־זײַן, ווי אַ טראָפּען וואַסער אין ים.

ניִשט יעדער מענש איז אָבער זוכה צו פערשטעהן און משיג צו זײַן די דאָזיגע פיִער אמת׳ען אין זײער פולער טיִעפעניִש, און אַראָבצונעהמען פון זיך דעם יאָך פון די צעהן צײטען, און דעריִבער איז דער גורל פון דעם גרעסטען טײל מענשען, געבוירען צו ווערען און צו שטאַרבען, צו שטאַרבען און געבוירען צו ווערען און אויסצושטעהן אַלע צרות און וועהטאָגען, אַזוי לאַנג, ביז זײ וועלען ענדליך דאָך משיג זײַן, דעם אמת, ביז זײ וועלען זיך ענדליך דאָך בעפרײַען פון די אַלע גרײַזען, אײַנבילדונגען, פאָראורטײלען און ווילדע בעגעהרען, און דאַן וועלען זײ אויך צוקומען צו דער מנוחה.

און אום צו פערלײַכטערן דער מעהרהײט מענשען די דאָזיגע אַרבײט, אום זײ אָנצוווײַזען דעם וועג, אין וועלכען זײ דאַרפען געהן, כדי צו ערדרײַכען דעם בעשטימטען ציעל, האָט בודדאַ פערפאַסט אַ סך געבאָטען, אזהרות, שטראָף־רײד גוטע עצות, הנהגות און אַזוי ווײַטער דאָס אַלץ, וואָס געפינט זיך אין די פערשיעדענע ספרים, וואָס ס׳האָבען געשריִבען זײַנע תלמידים נאָך זײַן טוידט די ספרים, וועלכע זענען געוואָרען דאָס אײגענטום פון אַ גרויסען טײל פון דער מענשהײט.

דאָס געזעץ פון „אורזאַכע און פאָלגע" איז אײנס פון די שטאַרקסטע עקרים אין בודדאַ׳ס לעהרע. די גאַנצע נאַטור איז אַ אונענדליך־לאַנגע קײט פון אורזאַכען און פאָלגען. אַלץ איז דעריבער נויטווענדיג און וואָס ס׳איז—מוז זײַן. יעדער סבה מוז אונבעדינגט אַרויסרופען איהר רעזולטאַט; דעם מענשענס אַלע מעשים לאָזען איבער אַ געוויסען רושם אויף זײַן נשמה; גוטע מעשים לאָזען איבער נאָך זיך אויף דער נשמה גוטע אײַנדרוקע און שלעכטע—שלעכטע. וואָס מעהר גוטע אײַנדרוקע די נשמה האָט, אַלץ לײַכטער איז איהר צוצוקומען צו דעם אַבסאָלוטען גליק, און לויט דער צאָהל פון די שלעכטע אײַנדרוקע, וועט איהר שווערער זײַן צו ערדרײַכען דאָס דאָזיגע גליק און זי וועט געפּלאָגט און געפּײַניגט ווערען.

„אַנ׳אַבסאָלוטע גערעכטיגקײט—זאָגט בודדאַ—הערשט איבער

דער גאַנצער וועלט . יעדער טהאַט רופט אַרוים אַ געוויסע ווירקונג און קיין זאַך קען נישט מציל זיין דעם מענשען פון דעם, וואָס עס פעראורזאַכען זיינע אייגענע מעשים . אין דער אונענדליכסטער ווייטקייט , און די טיעפעגישען פון ים, און די אָבגרונדען פון קבר — אין קיין אָרט וועסטו דיך נישט קענען אויסבעהאַלטען פון די רעזולטאַטען פון דיינע מעשים און ווירקונגען .

„דאָס זענען — זאָגט בודדאַ — די דריי שטעמפּלען פון מיין לעהרע : יעדע ערשיינונג איז פערגעניגליך , ס'איז נישט פערהאַן קיין בעשטענדיגקייט אין קיין זאַך , די נורוואַנאַ — דאָס איז די מנוחה“ .

און דאָס זענען בודדאַ'ס לעצטע ווערטער : „הערט זיך צו ברודער , הערט זיך צו צו מיינע רעד . די פערניכטונג איז דער גורל פון דער גאַנצער נאַטור . איילט זיך געהאָלפען צו ווערען !“

נישט דאָ איז דאָס אָרט צו ברענגען אַלע זיינע ווערטער , מאמרים און ערקלערונגען ; נישט דאָ איז דאָס אָרט אויך אויף דעם , אָנצוווייזען , ווי זיין לעהרע האָט זיך ענטוויקעלט מיט דער צייט און אָנגענומען אין אַ סך ערטער אַ עלט-געצענדיענערישע געשטאַלט , ווי אַזוי די דאָזיגע פילאָזאָפישע אַנשויאונג איז פערוואַנדעלט געוואָרען אין אַ קוואַל פון געצענדיענערישע אַבערגלויבעריַען , ווילדע מנהגים א. א. וו. בנוגע צו אונזער פראַגע איז פאַר אונז גענוג דאָס , וואָס מיר האָבען אָנגעוויזען , אַז די אינדיאַנער בכלל , און בעזונדער נאָך אויף וויפיעל זייער אַנשויאונג האָט זיך ענטוויקעלט אין דער לעהרע פון בודדאַ , האָבען געקוקט אויפ'ן לעבען , ווי אויף אַ שלעכטע זאַך , ווי אויף דעם מקור פון אַלע צרות און ליידען , און אַז דער גוטער וועג איז ביי זיי געווען י ע נ ע ר , וואָס פיהרט צו דעם נישט-זיין און צו דער פערניכטונג . דער כח פון די אינדיאַנער האָט זיך אויסגעדרוקט אין פערניכטען, מבטל זיין , פערניינ'ען (נעגאַטיוויטעט) : פערניינ'ען דאָס לעבען , פערניינען דאָס זיין , פערניינ'ען די תאוות , פערניינ'ען די פערלאַנגען , פערניינ'ען די פאָראורטהיילען , די גרייזען און די איינבילדונגען ; זיי האָבען געפּרעדיגט די אַלגעמיינע , די וועלטליכע פערניינונג — די נורוואַנאַ .

ב.

דאָס יודענטום אין דער עפּאָכע פון תנ"ך.

שאָפּענהויער 8) שרייבט צו דאָס יודענטום דעם זילבע־רען גלויבען, אַז אַלץ אין דער וועלט איז גוט, אַז אַלץ איז בע־שאַפען געוואָרען צו וועלכען ס'איז גוטען צוועק און אַז דאָס ערדי־שע לעבען איז דער מקור פון אַלדאָס גוטס. קונאָ פּישער 9) איז אָבער גאַנץ גערעכט, ווען ער פערזיכערט, אַז שאָפּענהויער'ס ידיעה אין די נבואה־ספרים איז געווען אַ גאַנץ אויבערפלעכליכע.

דאָס יודענטום בכלל איז מאַקע אינגאַנצען דאַגעגען דער אנשויאונג פון די אינדיאַנער, וועגען וועלכער מיר האָבען אויבען גערעדט.

די תורה זאָגט בתמימות: זעה, איך האָב דיר היינט געגע־בען דאָס לעבען און דאָס גוטע, און דעם טוידט און דאָס שלעכ־טע 10). לעבען און גוטס איז הייסט עס — איינס. טוידט און שלעכטס — איינס. בודדאַ זאָגט צו זיינע אַנהענגער און נאָכפאָלגער אַלס שכר פאַר זייערע מעשים טובים — דאָס פערשלונגען ווערען אינ'ם אַבסאָלוטען נישט זיין, און די תורה זאָגט צו אריכת ימים 11) דער ציעל פון בודדאַ'ס סיסטעם איז צו לייטערן די מענשליכע נשמה אַזוי לאַנג, ביז זי זאָל פעהיג זיין, זיך צו פערזינקען אין דער נירוואַנאַ (זיך־זעלבסט־פערגעסונג), און דער ציעל פון אונזער תורה זענען גאָר די געזעצען. און פעראָרדנונגען „וואָס דער מענש זאָל זיי טהאָן און לעבען מיט זיי" 12). די בראַמאַנען זעהען אין דער וועלט־בעשאַפונג אַ מין טעות, אַ אי־לוזיע, אַ פאַלשע איינבילדונג, און די תורה דערצעהלט: „און גאָט האָט געזעהן אַלץ, וואָס ער האָט בעשאַפען, עס איז זעהר

8] וועלט אַלס וויללאַ אונד פאָרשטעלונג. II קאַפּיטעל 48

9] אַרטור שאָפּענהויער, קאַפּיטעל 18.

10] דברים 30, 15; 11] דאָרט 5, 46; 11, 9, 21; 22, 7 און נאָך; 12] ויקרא 18, 5;

ג ו ט". 13) בודדאַ'ס חכמה לערנט דעם מענשען געפינען דעם וועג, אויף וועלכען ער דאַרף געהן, אום ניצול צו ווערען פון לעבען און פון דער עקזיסטענץ, און די חכמה פון אונזערע „היילינע שריפטען" זאָגט גאָר דעם מענשען: „ווער עס האָט מיך געפונען — האָט געפונען דאָס לעבען" 14) און דער, וואָס רעדט אין איהר נאָמען, זאָגט; „לאַנגעס לעבען ליעגט אין איהר רעכטער האַנד". 15) דער וואָס לייענט די היילינע שריפטען וועט געפונען אין זיי אַ סך אַזעלכע שטעלען, אַזוי אַז ס'איז גאָרנישט נויטינ אויסצורעכנען זיי אַלע. עס קען זאָגאַר זיין, אַז די שטאַרקע ליעבע צום לעבען, וואָס ווייזט זיך אַרום אין דער דאָזיגער אַנשויאונג פון אונזער פאָלק, אַז אָט די ליעבע טאַקע האָט עס איהם אַריינגעגעבען די קראַפט מאריך־ימים צו זיין און זיך צו עלטערן אויף דער וועלט לענגער פון אַלע אַנדערע מזרח־פעלקער.

דאָס אַלץ איז אָבער אמת נאָר בנוגע צו דער אַלגעמיינער אַנשויאונג פונ'ם יודענטום, צו דער אַנשויאונג פון פאָלק, אָבער נישט בנוגע צו דער אַנשויאונג פון די נביאים 16) בנוגע צו יענער הויכערמאָראַלישער אַנשויאונג, וואָס איז אויסגעדריקט אין עטליכע פון די היילינע שריפטען. די דאָזיגע אַנשויאונג הויבט זיך אויף גאַנץ הויך איבער אַלע לעבענס־ווערטען, און אין קיין פאַל קענען מיר זי נישט בעצייכענען מיט דעם נאָמען „אָפּטימיזם". אמת, אין דער אַנשויאונג פון די נביאים איז קיין זכר נישט פאַרהאַן פון דעם פעסימיזם, וועלכען מיר געפינען ביי שאָפּענהויער'ן; דערפאַר אָבער איז אין איהר פאַרהאַן דער „וועלט־שמערץ" פון בייראָן און היינע — אויסגעדרוקט לאַין ערך שטאַרקער, טיעפער און ליידענשאַפטליכער.

די גאַנצע נבואה איז פול מיט טענות צו דער אויבערשטער

13] בראשית 1, 31; 14] משלי 8, 35; 15] דאָרט 3, 16;

16] אונטער דער „אַנשויאונג פון די נביאים" פערשטעה איך די מיינונגען פון אַלע נביאים, ווען עס האָט גערוהט אויף זיי דער געטליכער גייסט, ווען זיי האָבען זיך אויפגעהויבען איבער די גרענעצען פון זייער צייט און אָרט און פון זייער לאַגע אין דער געזעלשאַפט;

השנחה פאר די מענשליכע צרות און וועהטאגען, פאר די מענשליכע שלעכטסקייטען און פעהלערן, און בכלל פאר דער שלעכטער אָרדנונג וואס הערשט אין דער וועלט.

חבקוק קלאגט זיך: „אַ דו מיט דיינע ריינע אויגען, וואס קענען קיין שלעכטס נישט צו זעהען און קיין פערברעך נישט אָנ־קוקען! — ווי אזוי קוקסטו אָן די פערברעטשער? ווי אזוי שווייגסטו, צוזעהענדיג, ווי דער אומגערעכטער שלינגט איין דעם מעהר גע־רעכטען? אַ! הפקר האסטו געמאכט דעם מענשען, ווי די פיש אין ים, ווי די ווערימלעך, וואס האבען קיין הערשער" 17).

ירמיהו קלאגט זיך: „גערעכט ביזטו גאָט, און דאך וויל איך פון דיר גערעכטיגקייט פאָדערען. פארוואס איז דער וועג פון די רשעים אזא גליקליכער? פארוואס לעבט אזוי רוהיג יעדער פערברעכער און פערברעטשער? דו האסט זיי געפלאנצט און זייערע פלאנצונגען האבען ווארצלען געשלאגען געהען אויף און גיבען ארוים פרוכט" 18).

דער משורר קלאגט זיך: „פארוואס, גאָט, שטעהסטו פון דער וויימענס? פארוואס ווערסטו פערהוילען אין שלעכטע צייטען? מיט זיין גאוה פערפאלגט דער רשע דעם אָרימאן, זיי ווערען אין זיינע שלעכטע געדאנקען בעצוואונגען" 19) א. א. וו.; „ביז ווען וועלען די רשעים, גאָט, ביז ווען וועלן די רשעים זיך פרעהען זיי רעדען שלעכטס, זיי טהוען שלעכטס און בעריהמען זיך; דיין פאָלק, גאָט, טהוען זיי פערשטויסען און דיין נחלה—פייניגען; די אלמנה און דעם פרעמדען הרג'נען זיי און יתומים בערויבען זיי; און זיי זאָגען: עס זעהט נישט דער פיהרער און עס קוקט זיך נאָרנישט אום דער גאָט פון יעקב" 20)

אויסער די, געפינען מיר נאך אזעלכע, וואס קלאגען אויף דער קורצקייט פונ'ם מענשליכען לעבען, אויף זיינע שוואכע כחות, אויף די יסורים און ביטערנישען, וואס ער מוז אויסשטעהן אין זיין ביסעל יאהרען: „אַ מענש איז צו גלכטס געגליכען, זיינע טעג זענען, ווי

17] חבקוק א, 13—14; 18] ירמיהו 12, 1—2. 19] תהלים 12;
20] דארט 94, 3—4;

אַ פערבייגעהענדער שאָטען״ 21) ; „אַ מענש—ווי דאָס גראָז זענען זיינע טעג , ווי אַ בלימעל פון פעלד , אַזוי טהוט ער בליהען : וואָרום אַ ווינטעל איז נאָר פערבייגעפלויגען און ער איז שוין נישטאָ און זיין אָרט איז שוין נישט צו דערקענען״ 22) .

די גרויסע קראַפט פון דער פערניכטונג פון דער נאַטור פיהלען אונזערע זעהער, אויך זעהר טיעף : „דער קבר און די עפנונג פון דר׳ערד ווערן קיינמאָל נישט זאַט , דאָס פייער און דאָס וואַסער זאָגען קיינמאָל נישט : גענוג !״ און ווען דער אַלטער דיכטער האָט געוואָלט אויסדרוקען די אונגעהויערע מעכטיגקייט פון דער ליעבע , זאָגט ער : „שטאַרק , ווי דער טוידט , איז די ליעבע״ 23)

מיר האָבען זאָגאַר גאַנצע צוויי ספרים , וואָס זייער אינהאַלט איז דאָס שלעכטס , וואָס הערשט אין דער וועלט : „קהלת״ און „איוב״ .

דער ספר קהלת איז פול מיט אַ פערביטערטען כעס „אויף אַלע מעשים , וואָס טהון זיך אָב אונטער דער זון״ , וועלכע זענען נאָר נאַרישקייטען און גייסטיגע מאַטערנישען״ 24) אויף דער חכמה אויף דער וויסענשאַפט און אויף דער שמחה זאָגאַר , וואָס „איז אויך גאָרנישט״ . 25)

די איבערציינונג , אַז אַלץ איז גאָרנישט און אַז דאָס שלעכטס אין דער וועלט=איינאָרדנונג איז „אַ פעהלער , וואָס קען נישט פערריכט ווערן און אַ חסרון , וואָס קען נישט אויסגעפולט ווערן״ 26) ברענגט איהם צו דער פאָלשטענדיגער לעבענס=פיינדשאַפט („און איך האָב פיינד געקריגען דאָס לעבען , ווייל מיך קרענקט אַלץ , וואָס טהוט זיך אָב אונטער דער זון , ווייל אַלץ איז גאָרנישט און בלויז אַנ׳איינרעדעניש״)27) און צו אַנ׳אַבסאָלוטער פערצווייפלונג , אַזוי אַז ער זאָגט : „און איך האָב מיך אַרומגעזעהען , מיאש צו זיין אינגאַנצען פון דער גאַנצער מאַטערניש , וואָס איך האָב מיך אָנגעמאַטערט אונטער דער זון״ . 28)

פון דאָס שלעכטע אין דער נאַטור , פון דער שלעכטסקייט ,

21] דאָרט 144 , 3 ; 22] דאָרט 103 , 15—16 ; 23] משלי 27 ,20 .
24] דאָרט 30 , 16 ; 25] קאַפּיטעל 3 , 1 ; 26] 1 , 15 ; 27] 2 17 ; 28]
דאָרט 20 .

וואָס איז ענג צוזאַמענגעבונדען מיט דער גאַנצער וועלט-איינאָרדנונג און שלעפּט זיך נאָך נאָך יעדען גוטען טהאַט, נאָך יעדע ערשיי-נונג, נאָך יעדען געווּס, פּערגעניגען און בעגעהר, — ווענדעט זיך קהלת אוּם צו דער געזעלשאַפטליכער, צו דער מאָראַלישער שלעכטיגקייט, צו די אַלע צרות און וועהטאָגען, וואָס איין מענש שטעהט אוּיס פון צווייטען, פון נאָך אַזא מענשען, ווי ער.

„און איך האָב ווידער געזעהען די אַלע רויבעריי‌ען, וואָס קומען פאָר אונטער דער זון. אַט זענען די טרעהרען פון די בערויבטע און קיינער טרייסט זיי נישט, אַט זענען די געפּאַלענע פונ׳ם רויבער׳ס כח און קיינער טרייסט זיי נישט; און איך זאָג, אַז בעסער איז די טוידטע, וועלכע זענען שוין לאַנג געשטאָרבען, פון די לעבענדיגע, וועלכע לעבען נאָך; און בעסער פון זיי ביידען איז דעם, וועלכער איז גאָר נישט געבוירען, ווער עס האָט נישט געזעהען די שלעכטע מעשים, וואָס טהון זיך אָב אונטער דער זון“, 29).

וויפיעל גאַל בּיטערניש פיהלט זיך אין די דאָזיגע עטליכע שורות!

און אַזוי קלאָגט ער זיך ווידער און ווידער אויף יעדע טהאַט וואָס ווערט אָבגעטהון אונטער דער זון, ווען איין מענש געוועלטיגט איבערן אַנדערן, איהם שלעכטס צו טהון 30), און מיט פערשידענע פאַקטען און אַרגומענטען בעשטעטיגט ער די קורצע אָבער שטאַרקע און מעכטיגע ווערטער, וואָס ער האָט אָוועקגעשטעלט אינ׳ם אָנהויב פון זיין ווערק: ניכטס ניכטס, זאָגט קהלת, ניכטס מיט ניכטס, אַלץ איז ניכטס!

און נישט דיין געקינסטעלטער און נישט דיין געמאַכטער איז דער דאָזיגער פעסימיזם, — ווי עס וויל האָבען איינער פון די פראַנצויזישע פאָרשער (קאַראָ) — נאָר אַ אמת׳ער, אַ טיעפער. ער זעהט אין קהלת׳ן בלויז אַ ספלין-קראַנקען, בלויז אַ מענשען, וואָס די פערשידענסטע פערגניגענס האָבען זיך איהם שוין צוגעגעסען, וואָס זוכט זיך עפּעס נייע אינטערעסען און געפינט נישט, און פון צופיעל קלערען פון גלייכגילטיגקייט

29) 4, 1—3; 30) 8, 9.

און פוסטקייט, פון דער בטלנות, וואָס ברענגט צו, נאַרעשע זינד״, —קומט ער צו פערצווייפלונג און געפינט אַ מין בעפריעדענונג אין דער זעלביגער פערצווייפלונג גופיא, אין זיין קלאָגען זיך און אין די מוסר-דרשות, וואָס ער דרש׳ענט פאַר אַלעמען.

ס׳איז אָבער גענוג איבערצולייענען אויפמערקזאַם בלויז נאָר די עטליכע אויבענגעבראַכטע ציטאַטען, אום איינצוזעהען, אַז דער פעסימיזם פון קהלת איז טיעף און דורכדרינגענד ביז׳ן תהום אָדער, ווי אונזערע קדמונים האָבען זיך אויסגעדריקט: — „אַז ער (קהלת) האָט געוואָלט פערמאוסען די גאַנצע וועלט שעפּפונג״, (כל מעשי בראשית).

אַז דער יסוד פון קהלת איז דער פעסימיזם אָדער, ריכטיגער געזאָגט, דער בודדיזם — דאָס האָט גוט פערשטאַנען אויך ד״ר ש רובין און האָט עס גאַנץ אויספיהרליך ערקלערט. ער האָט אָבער געפונען פאַר נויטיג צוצוגעבען דאָ נאָך צוויי אנטייל נעהמער, איינעם אַ „פּרוש״ און דעם אַנדערן אַ „צדוקי״ פון וועלכע יעדערער האָט בעזונדער עפּעס צוגעגעבען צו דעם ספר לויט זיינע אַנשויאונגען.

אויף וויפיעל איך געפין איז דאָס אָבער אינגאַנצען איבעריג. און נאָך מעהר איבריג איז איינצוטיילען דעם גאַנצען ספר אין פערשידענע טיילען מיט גאַנץ זעלבסטשטענדיגע אַנשויאונגען, ווי עס האָט געטהאָן איינער פון די קהלת-ערקלערער. אריינדרינגענדיג טיעפער אין דעם ווערק איז גאַנץ לייכט צו זעהן, אַז די פערשידענע סתירות אין איהם שטאַמען איינגענטליך פון איין מקור — פון דער הנחה אַז אַלץ איז ניכטס, וואָרום ווירקליך: ארויסגעהענדיג פון דעם שטאַנדפונקט, „אַלץ איז ניכטס, קען דער מענש קומען אַמאָל צו דעם בעשלוס, אַז „עס גיט נישט קיין בעסערעס פאַר׳ן מענשען, ווי פרעהען זיך און אויסזויגען יעדען פערגניגען פון לעבען, ווי עס זאָגען די עפּיקורעער, ווייל סיי-ווי-סיי וועט קיינער דעם מענשען נישט אָבצאָהלען פאַר זיין צער און טרויער; און אַמאָל ווידער, פערקעהרט, צו אמת׳ער פרומקייט: אויב אַלץ אין לעבען איז גאָרנישט, איז דאָך די פרומקייט פאַרט אונפערגענגליך, און אויב אַלע תענוגים פון לעבען זענען בלויז, נאַרעשע איינרעדענישען, איז גאָט דאָך אַלמעכטיג און באַרימהערציג, און אויב דעם

מענשען בלייבט גארנישט „פון זיין גאנצער מאטערניש, וואס
ער מאטערט זיך אונטער דער זון“, בלייבט דאך איהם יא
עפעס „אין דעם, וואס איז העכער פון דער זון“.

פאסקאל איז געקומען צום גלויבען נאכדעם, ווי ער
האט איבערגעלעבט א בּיטערע פערצווייפלונג בנוגע צו
אלע לעבענס־ווערטען; לעאפארדי איז געווען א גלויבענ־
דער פעסימיסט פריהער, איידער ער איז געווארען פריי אין
זיינע פעסימיסטישע איבערצייגונגען; טאלסטאי איז געקומען צו
זיין טיעפען גלויבען, ווייל ער האט זיך מיאש געווען פון
דער מעגליכקייט פערזענליך גליקליך צו זיין, ווי
ס'איז קלאר צו זעהען אין זיין „ודוי“ און אין זיינע לעצטע אר־
טיקלען. אממערסטענטייל אבער קומט דער פערצווייפעל־
טער צו דעם בעשלום, אז בעסער פון דעם און פון דעם איז „יענעם,
וואס איז נישט געבוירען, וואס האט נישט געזעהען די שלעכטע
מעשים, וועלכע טהוען זיך אב אונטער דער זון“; אז ס'איז בע־
סער צו געהן אין א טרויער־הויז, איידער צו געהן אין א
מאלצייטס־הויז, אז „וואס מעהר חכמה, אלץ מעהר פערדרוס“
און אז „אלץ איז נארנישט און א נארעשע איינרעדעניש.“

און איוב, בעטראכטענדיג איהם אויפמערקזאם אהן א
שום פאראורטייל און זיך בעפרייענדיג פון די אלע פוסטע
חקירות און נארעשע פלוידערייען, מיט וועלכע מיר האבען זיך
אנגעלייענט וועגען איהם אין פערשידענע ספרים, זעהען מיר
אין איהם א מענשען א צדיק, וואס איז אין זיין גאנצען לע־
בען איין פערברעך נישט בעגאנגען, נישט אין געדאנק און
נישט אין דער פראקסיס, און איז פון דעסטוועגען פארט גע־
פייניגט געווען פון גאט און געפלאגט מיט די ביטערסטע צרות.

ער איז דער זעלביגער איוב פון אנהויב ביז'ן סוף. ער
גלויבט די גאנצע צייט אין גאט, און אפילו בשעת ער זאגט
ארויס זיינע שטארקסטע און ביטערסטע טענות בויגט ער אויך
דעם קאפ פאר דער געטליכער מאיעסטעט. ער איז נישט קיין
כופר. ער האט בלויז טענות צו גאט, און זיינע טענות זע־
נען ביטער און שארף. ער אליין איז דורכגעדרונגען מיט ערה־
ליכקייט און גערעכטיגקייט, דעריבער פאדערט ער גערעכטיגקייט
אויך פון דעם העכסטען ריכטער; ער אליין ווייסט נישט פון

קיין נשיאות פנים, דערִיבּער פאָדערט ער אויך פון דעם העכס־טען אִיבּער אַלע העכסטע אַ אורטייל אָהן קיין נשיאות פנים. די חברים, מִיט וועלכע ער דִיספוטִירט, האַלט ער פאַר גאָטס חונפים: זיי גלויבּען אויך, זיי זענען אָבער נִישט אַזוי פריי אִין גייסט און נִיט מוטהִיג גענוג, און דערִיבּער בּעמִיהען זיי זִיך געדעכט צו מאַכען גאָטס מעשים מִיט אַלע מיני סאָפִיזמען, וואָס זענען נאָר מעגליך, עהנליך צו די סאָפִיזמען פון די שפּע־טערדִיגע אָפּטִימִיסטען. ער גלויבּט בּאמת מעהר פון זיי און דער גערעכטִיגקייט פון דעם העכסטען הערשער, ער ווִיל אָבער זִיך נִישט נאַרען און ווִיל אויך דעם אמת בּיי זִיך נִישט בּעהאַלטען.

אמת, גערעכטִיגקייט און עהרליכקייט ווִיל ער אַרום זִיך זעהען, און זעהט — אונגערעכטִיגקייט און פערבּרעכען; ער ווִיל אִין דער וועלט גוטס זעהען, און זעהט — שלעכטס; ער ווִיל דעם גליק פון דער וועלט פִיהלען, און פִיהלט — אִיהר אונגליק; ער ווִיל גלויבּען אִין אַ גוטען, בּאַרִימהערצִיגען גאָט, וואָס שאַפט נאָר גוטס און אַלץ, וואָס קומט אַרויס פון אִיהם אִיז גוט, און זעהט פאַר זִיך — אַ אונאָרדנונג, אַ הפקר־וועלט. געוואַלט־טהאַטען פון איין מענשען אִיבּער'ן אַנ־דער'ן, שלעכטס, צרות און אַלע מִיני וועהטאָגען. ער אִיז דערִיבּער עמפּערט און אִיז אִין כּעס, — דאָס אִיז דער צאָרן פון יעדען עהרליכען מענשען, וואָס קען קיין אומרעכט נִישט צוזעהען.

ער פִיהלט שטאַרק נִיט נאָר זיין אייגענע בּעליידִיגונג, נאָר אויך די בּעליידִיגונג פון אַלע תמימים און צדיקים, וואָס שטעהען אויס אָרעמקייט און שאַנדע, צרות און אָנשִיקענִישען, און דערִיבּער שרייט ער מִיט שוים אויף די ליפּען; דערִיבּער האָט זיין צאָרן פאַר זִיך קיין גרענעץ און קיין אָבּהאַלט נִישט און פון זיין מויל רייסען זִיך עזותדִיגע ווערטער אַרויס געגען דעם גאָט אִיבּער אַלע געטער.

ער אִיז זִיכער בּיי זִיך, אַז ער פאָדערט בּלויז אַ בּעפרִידִיגונג פאַר דער בּעליידִיגונג פון דער גערעכטִיגקייט, און דערִיבּער אִיז ער אַזוי אויפגעבּראַכט אויף זיינע חברים, וועלכע קוקען אויף אִיהם, ווי אויף אַ זִינדִיגען, ווי אויף אַ פערבּרעכער. ער בּעמִיהט זִיך זיי אויפצו־ווייזען, אַז ער אִיז שטענדִיג געגאַנגען אִין די וועגען

פון עהרליכקייט און גערעכטיגקייט און האָט קיינמאָל נישט גע־זינדיגט, און זיי ווייזען איהם אויף, אַז ער איז יאָ זינדיג, וואָרום ווען נישט — פאַרוואָס האָט איהם גאָט אַזוי גע־שטראָפט ? ! . . .

זיי ווילען דעם אמת נישט פערשטעהן. דער פחד פאַר'ן שטאַרקען גאָט דערשטיקט אין זיי יעדען פרייען געדאַנק. זיי זענען געטרייע שקלאַפען פון גאָט, אָבער אונגעטריי דעם אמת. אויך ער איז גאָט'ס קנעכט, זיין ליעבע צום אמת און צו דער גערעכטיגקייט איז אָבער אַזוי שטאַרק, אַז ער פערגעסט אינגאַנצען זיין שרעק און פאָדערט גערעכטיגקייט פון יענעם איבערגען ריכטער, וועלכער האָט יעדע סעקונדע די מעגליכקייט ביי איהם דאָס לעבען אַוועק צו נעהמען. ער געדענקט גוט זיין עהרליכקייט און זיין גערעכטיגקייט און זיין פיין און זיינע פלאָגען און געדענקט אויך אַלע אַנדערע תמימים און צדיקים און זייער פיין און זייערע צרות, און גלויבענדיג פעסט אַז אַלץ איז פון גאָט, פאָדערט ער גאָט אַליין צום משפט און וויל מיט איהם אַוכוח האָבען.

און ענדליך הערט זיך גאָט צו צו דער שטימע פון זיין קנעכט און ווייזט זיך איהם אין שטורם; ער ווייזט זיך איהם אין זיין גאַנצער פראַכט און שענקייט, און ווייזט איהם אויס אַלע זיינע גרויסקייטען און גוטסקייטען, און ווייזט איהם די אַלע מערקווירדיגקייטען און וואונדערבאַרע ערשיינונגען פון דער נאַטור, די אַלע ריזען־קראַפטען, אויף וועלכע די וועלט האַלט זיך אויף, די אַלע זאַכען, וואָס זענען בעהאַלטען און פערבאָרגען אין'ם תהום פון דעם קאָסמאָס, און ערקלערט איהם, אַז אַ סך, אַ סך זאַכען מוזען אייביג פערבאָרגען און בעהאַלטען זיין פון דעם מענשליכען בליק און פון דעם מענשליכען פערשטאַנד און אַז ער, דער מענש, קען דעריבער נישט וויסען די וועגען פון גאָט'ס הנהגה.

איוב בויגט איין דעם קאָפּ פאַר דער גרויסקייט פון'ם בעשעפער און — שווייגט; ער ווערט אונטערטהעניג אָבער נישט איבערצייגט. ער זאָגט נישט אין זיינע לעצטע ווערטער, אַז ער האָט זיך איבערצייגט אין גאָטס עהרליכקייט, נאָר: איך האָב מיך בעדאַכט, דען איך בין שטויב און אַש.

דער לעצטער געדאַנק איובס איז דער זעלביגער, וואָס ירמיהו׳ס: „איך ווייס, אָ גאָט אַז נישט אַ מענש קען צו זיינע וועגען צוקומען, אַז ניט אַ מענש קען צו זיינע טריט צופּאַסען זיך. —"

נאָך די אַלע טענות זאָגט גאָט צו איוב׳ס חברים: „ווייל איהר האָט צו מיר נישט גערעדט אַזוי אויפריכטיג, ווי מיין קנעכט איוב". דער געדאַנק פון דעם פּסוק איז דער, וואָס אונזערע קדמונים האָבען אין איהם אַרויסגעפינען; „אַ מענש איז נישט פעראַנטוואָרטליך פאַר דאָס, וואָס ער רעדט, ווען איהם טהוט וועה".

ווען דער מענש קוקט זיך צו צו די אַלע אונאָרדנונגען וואָס הערשען אין דער וועלט; ווען דער מענש זעהט, ווי די צדיקים מאַטערן זיך און די רשעים באָדען זיך אין גליק און פערגניגען; ווען ער בעטראַכט גוט די אַלע רציחות, עולות און אונגערעכטיגקייטען, וואָס טהוען זיך אָב טאָג־טעגליך אין פערשיעדענע פאָרמען, — שיקט זיך נישט, איהם צו זאָגען, אַז אַלץ אין דער וועלט איז גוט און שען.

„טרייסט נישט קיינעם, ווען זיין טוידטער ליגט פאַר איהם" און בעמיה דיך נישט איינצורעדען דעם מענשען, אַז אַלץ איז גוט און ריכטיג דאַן, ווען ער אַליין פיהלט דעם ביטערן טעם פון שלעכטס. ס׳איז אַ פערברעך, אַוועקצורויבען פונ׳ם מענשען דאָס רעכט, ווענינגסטענס, זיך צו קלאָגען אויף די צרות — אָפט ברענגט דאָס קלאָגען זיך אַ געוויסען פערגניגען און מאַכט לייכטער די וואונדען פון האַרצען.

פון די פערביטערטע פּראָטעסטען פון ספר „איוב" און פון די שטאַרקע טענות פון די נביאים זעהען מיר, אַלזאָ, אַז בכלל האָבען זיי גאַנץ טיעף געפיהלט די שלעכטע זייטען פון דער וועלט־הנהגה און גוט פערשטאַנען, אַז אַ סך, אַ סך זאַכען זענען געטהון געוואָרען אַזעלכע, וואָס האָבען נישט געדאַרפט געטהון ווערען און פערקעהרט ווידער — נישט געטהון געוואָרען, האָטש זיי האָבען יאָ געדאַרפט געטהאָן ווערען.

זאָגען, אַז די גרונד־אידעע פון יודענטום איז דער אַבסאָלוטער אָפּטימיזם, הייסט פּשוט — זיך טועה זיין, דאָס

יודענטום אינ'ם פאָלקסטימליכען, נאַציאָנאַלען, תורה'דיגען זין— איז טאַקע אָפּטימיסטיש. אויף אַזוי פיעל איז שאָפּענהויער גערעכט. וואָס ס'געהערט אָבער צונ'ם יודענטום אינ'ם העכערען, מאָראַלישען זין, אינם נביאי'שען זין, — איז עס אַזוי ווייט פון אַבסאָלוטען אָפּטימיזם, ווי עס איז ווייט אויך פונ'ם אַבסאָלוטען פּעסימיזם.

ס'איז נישט צו לייקענען, אַז די אינדיאַנער האָבען אַ סך טיעפער אַלס די יודען בעגריפען די גרויסע קראַפט פון דאָס שלעכטע אין דער וועלט, די גרויסע קראַפט פון דער פערניכטונג און פון די אונענדליכע ענדערונגען און איבערגאַנגען, וואָס הערשען אין דער נאַטור; אין אַ בעדייטענדער מאָס האָבען דאָס אָבער יודען אויך געפיהלט און פערשטאַנען, און דער אונטערשיעד צווישען אָט דיביידע גרויסע פעלקער פון אַלטערטום בנוגע צו דער פראַגע בעשטעהט נאָר אין דעם, וואָס די ערשטע האָבען פון זייערע פּעסימיסטישע אַנשויאונגען אַזעלכע געוויסע פאָלגען אַרויסגעצויגען, און די לעצטע—גאַנץ אַנדערע. אונזערע נביאים האָבען זיך געקלאָגט אויף דער שלעכטער הנהגה פון דער וועלט, זיי האָבען אָבער גענלויבט, און טיעף גענלויבט אין דער געטליכער מאַכט. מעג דאָס לעבען זיין גוט אָדער שלעכט—ס'איז דאָך פון גאָט געגעבען. און דער מענש דאַרף לעבען, דאַרף גוטס טהון. אַלץ אויסבעסערן און נאָכזעהען זיינע מעשים, זייער טיעפער גלויבען האָט זיי געגעבען די קראַפט און דאָס געדולד אַלץ אַריבערצוטראָגען, אַלץ אויסצושטעהן. זיי קלאָגען זיך, האָבען טענות צו גאָט און אין דער זעלבער צייט זענען זיי דורכגעדרונגען מיט דעם שטאַרקסטען גלויבען אין איהם.

גערעכט ביזטו, גאָט, אָבער דאָך וועל איך פון דיר גערעכטיגקייט פאָדערן"— טענה'ט דער נביא. „גערעכט ביזטו, גאָט— אין דעם קען דער נביא נישט צווייפלען, חאָטש ער זעהט מיט די אויגען, אַז די רשעים זענען גליקליך, ווייל דאָס געפיהל פון דער מאָראַלישער נויטווענדיגקייט, אַוועקצוזעצען דער גערעכטיגקייט אויפן כסא הכבוד, האָט איבער איהם מעהר מאַכט, ווי דאָס וואָס ער זעהט מיט זיינע אייגענע אויגען; „אָבער דאָך וועל איך פון דיר גערעכטיגקייט פאָדערן"—שרייט אָהן אַ שום געפיהל פון מורא די אונטערשטע (מענשליכע) גערעכטיגקייט צו דער אויבערשטער (געטליכער)".

אַזוי זאָגט אויך חבקוק: דו מיט די ריינע אויגען, וואָס קענען קיין שלעכטס נישט צוזעהען און קיין עולה נישט פערטראָגען—פאַרוואָס קוקסטו דיך צו צו די פעררעטער, פאַרוואָס שווייגסטו, ווען דער רשע שלינגט איין דעם עהרליכערען פון איהם". אין דער זעלביגער צייט, ווען ער קלאָגט זיך: „פאַר וואָס קוקסטו דיך צו די פעררעטער", גלויבט ער אין דער אַלמאַכט פון „דעם מיט די ריינע אויגען".

און ווי עהרליך=שען האָבען אויסגעדריקט די זעלביגע מיינונג אונזערע קדמונים, דערצעהלענדיג בתמימות, אַז די לעצטע נביאים האָבען נישט געזאָגט (צו גאָט): „דער שטאַרקער און דער פאָרכטיגער (הגבור והנורא)", וויַיל זיי האָבען געפרעגט: „וואו זענען זיינע שטאַרקייטען, וואו זענען זיינע שרעקליכקייטען?" „זיי זענען איבערצייגט געווען אין גאָט, אַז ער איז אמת, דעריבער האָבען זיי איהם נישט גענאַרט (נישט גע'חנפ'הט)!"

און ווען מיר דרינגען אַריין טיעפער אין די פסיכאָלאָגישע סבות, וואָס האָבען אַרויסגערופען דעם אונטערשיעד צווישען די וועלט=אַנשויאונגען פון דעם אינדישען און דעם יודישען פאָלק, געפינען מיר, אַז זיי זענען ענג פערבונדען מיט דעם כאַראַקטער פון די ביידע פעלקער. דאָס אינדישע פאָלק איז געווען אַ פאָלק פון בעאָבאַכטער. די זעלביגע טיעפע בעאָבאַכטונג פון אַלע נאַטור=ערשיינונגען, וואָס האָט זיי געבראַכט אין דער אוראַלטער צייט צו דער פערגעטערונג פון אַלע נאַטורקרעפטען; די זעלביגע בעאָבאַכטונג, וואָס אַ דאַנק איהר איז פאַר זיי שפעטער די גאַנצע וועלט פערוואַנדעלט געוואָרען אין איין מאַיעסטעטיש=הייליגער געטליכקייט, מיט וועלכער זיי האָבען זיך בעמיהט צו פעראייניגען און צונויפצוגיסען,—אָט די זעלביגע בעאָבאַכטונג האָט זיי שפעטער געבראַכט צו דעם געדאַנק, אַז דאָס לעבען פון דעם איינצעלנעם אינדיווידואום בעשטעהט אינגאַנצען פון נאַרישע איינבילדונגען, צרות און אָנשיקענישען און דאַרף דעריבער פערשלונגען ווערן אין דעם וועלט=נישט, אין דער אַלגעמיינער פערניכטונג. די מאַלערישע נאַטור פון אינדיען, איהרע ריזען=הויכע בערגער, איהרע שטורמיש=ברויזענדע טייכען, די רעגעל=לאָזיגקייט פון אַלע איהרע נאַטור=כחות און די פערפלייצענדע פערניכטונג, וואָס זיי ברענגען מיט זיך,—דאָס אַלץ האָט דעם אינדיער סוף כל סוף געבראַכט

צו דעם געדאַנק, אַז דעם מענשענ׳ס כחות זענען גאָרנישט אין זײַן קאַמפּף מיט דער נאַטור, מיט די שטערונגען און שטרויכלונ־גען, וואָס זי ברייטעט איהם פאַר אויף יעדען טריט און שריט, מיט דער אַלגעמיינער, אַבסאָלוטער פערניכטונג.

די אינדיאַנער האָבען גוט פערשטאַנען דעם הויכען ווערט פון יענער נשמה, וואָס דערקענט זיך אַליין, און אַלע איהרע טיעפע געגענשאַפטען, און עס האָט זיי דאָס האַרץ וועה געטהאָן צוזעהענדיג, ווי אויך זי מוז זיך אונטערגעבען דער בלינדער נאַ־טור און די מעשים, וואָס טהוען זיך אָב אין איהר אָהן אַ שום רעכנונג און אָהן וועלכען ס׳איז זין.

זיי האָבען דעריבער פיינד געהאַט און פעראַכטעט דאָס גאַנ־צע לעבען, מיט זיין טומעל און מיט זיינע אינטערעסען, און בעשלאָסען, אַז דער מענש דאַרף זעהען זיך בעפרייען פון דעם אַלעם, און אַז דאָס קען ערדייכט ווערן מיט דעם אויסרייסען פון האַרצען אַלע תאוות און בעגעהרען. דאָס וועט איהם מציל זיין פון אַלע אכזריות׳ען פון דער נאַטור, וואָס איז אויך אימשטאַנד צו קעמפפען נאָר מיט דאָס עקסיסטירענדע, פערהאַנענע, אָבער נישט דערמיט, וואָס איז ניכטס. דאָס אַבסאָלוטע נישט־זיין איז ביי זיי דעריבער מיט דער צייט פערוואַנדעלט געוואָרען אינ׳ם סימבאָל פון אַבסאָלוטען גליק.

און נאָך וואָס: דאָס אינדישע פאָלק איז געווען אַ פאָלק פון פאָעטען. די פּאָעטישע אַנשויאונג פון דעם פאָלק האָט זיך שטאַרק ענטוויקעלט אַ דאַנק די בראַמאַנען און האָט ערדייכט די העכסטע מדרגה דורך בודדאַ׳ן. בודדאַ איז דער גרעסטער דיכ־טער פון אינדיען, און ס׳איז נישטאָ נאָך אַ מענש, וואָס זאָל האָ־בען אַזוי טיעף געפיהלט דעם וועלט־שמערץ, ווי בודדאַ. ער איז דורכגעדרונגען מיט אַ טיעפער רחמנות צו יעדען וועזען, וואָס לעבט אויף גאָטס וועלט, און נאָר אַזעלכע, וואָס האָבען אַליין אין זיך קיין פּאָעטישען פונק נישט, קענען זאָגען אַז „נעבען בודדאַ׳ן איז זעהר קאַלט״. קאַלט איז דיר נאָר, ווען דו געפינסט דיך אין דער נאָהנטקייט פון אַ מענשען, וואָס פיהלט נישט דיינע ליידען און וועהטאָגען, אָבער נישט נעבען אַ מענשען, וואָס פיהלט דעם מינדעסטען פיין דיינעם און ליידט מיט מיט דיר צוזאַמען. נאַרע־שע טרייסט־ווערטער זענען ביטערער פון דעם ביטערסטען אמת.

ס'איז שווער צו הערען פון אַ מיט־מענשען אַזעלכע ווערטער, ווי: „איך בין גליקליך, און דו—עלענד און אונגליקליך!" דאַגעגען אָבער איז דעם ווירקליך עלענדען אונגעוועהנליך אַנגענעם צו הערען פון אַ צווייטען מענשען: „איך בין עלענד! און דו ביזט אויך עלענד! אַלע מענשען זענען עלענד! יעדעם לעבענדיגע וועזען ליידט און פּלאָגט זיך! קום, לאָמיר צוזאַמען זוכען עפּעס אַ מיטעל, זיך צו בעפרייען פון אונזערע ליידען!"...

ווען מיר לייענען די געזעצגעבער פון די אַנדערע מזרח־פעלקער פיהלען מיר, אַז זיי הויבען זיך אויף איבער אונז, אַז זיי קוקען אויף אונז פון אויבען אַראָב און מיט פעראַכטונג; ווען מיר נעהמען אָבער לייענען בודהא'ן, דערפיהלען מיר גלייך, אַז דאָס איז אונזערער אַ ברודער, אַז ער דרינגט אַריין אין די טיעפענישען פון אונזער האַרצען, אַז ער לעבט אַלץ איבער מיט אונז צוזאַמען, ליידט מיט מיט אונז און זוכט צוזאַמען מיט אונז עצות און תחבולות!...

ביי דעם אינדישען פאָלק איז די איינבילדונגס־קראַפט געווען אונגעוועהנליך שטאַרק ענטוויקעלט, און דער, וואָס זיין פאַנטאַזיע וועבט איהם לייכט אוים לעבענדיגע בילדער, ליידט אַ סך מעהר פון דעם, וואָס בעזיצט אַ שוואַכע פאַנטאַזיע.

דער מענש, וואָס איז בעגאַבט מיט אַ לעבעדיגער פאַנטאַזיע שטעלט זיך פאָר אין העלע פאַרבען די אַלע געשעהענישען, וואָס ער האָט איבערגעלעבט און איז אימשטאַנד איבערצולעבען, און ער פיהלט דעריבער שטאַרקער די אַלע איינצעלנע אונגליקען, וואָס בעהעפטען זיך מיט דעם אַלגעמיינעם!

אָט, לאָמיר נעהמען צום ביישפּיעל אַזאַ פאַל: איינער איז רייך געווען און פעראָרעמט געוואָרען. דער מיט דער שוואַכער פאַנטאַזיע זעהט אין דעם בלויז דאָס אַלגעמיינע—רייכטום און אָרימקייט. ער ווייס אויך, אַז עשירות איז גוט און אָרעמקייט—שלעכט; ער זעהט אָבער אין דעם בלויז איין איבער־גאַנג פון גוטס צו שלעכטס. דער מיט דער שטאַרקער פאָרשטעלונגס־קראַפט שטעלט זיך אָבער גלייך דערמיט פאָר אויך: ערנידריגונג און הכנעה, חרפּות און בעליידיגונגען, דעם פעררעאַט פון פאַלשע גוטע פריינד, דעם צער פון די אמת'ע, די פערשוואונדענע האָפנונגען, די ליידען פון דער פאַמיליע, אַלע מיני נויטען, אַלע מיני קראַנקהייטען און אַלע מיני

אונגליקען. וואס זענען פערבונדען מיט דער ארעמקייט.

דאס זעלבע איז אויך מיט יעדען אנדערען צופאל — די רייך ענטוויקעלטע פאנטאזיע פערגרעסערט דעם מענשענס צער און זיינע ליידען. ס'איז דעריבער לייכט צו פערשטעהן, אז אזא פאלק, ווי דאס אינדישע, וואס די פאנטאזיע איז געווען ביי איהם אונגעוועהנליך שטארק ענטוויקעלט און האט איהם געהאלפען זיך אויסמאלען די אלע שלעכטע זייטען פון לעבען אין די פינסטערסטע פארבען, — אז אזא פאלק האט געמוזט קוקען אויפ'ן לעבען, ווי אויף א קוואל פון אלע צרות און אונגליקען.

גאנץ אנדערש פון דעם אינדישען איז אבער געווען די ענטוויקלונג פון דעם יודישען פאלק. יודען האבען זיך קיינמאל נישט צופיעל פערנומען מיט'ן בעאבאכטען דער נאטור, און די אויסערליכע זייט איהרע האט ביי זיי איבערהויפט א גאנץ קליינע ראליע געשפיעלט. דאס יודישע לאנד האט קיינמאל נישט געהאט אין זיך אזעלכע ענדערונגען און איבערגאנגען, אזא מאלערישע פארבען־פראכט און אזעלכע שטיפעריש־ריעזיגע נאטור־כחות, ווי דאס לאנד פון די אינדיאנער. די פערניכטונג פון דער נאטור האט זיך אין ארץ ישראל אויך אזוי בולט נישט ארויסגעזעהן.

דאס אידישע פאלק, דאס פאלק פון דעם געטליכען סעמיטען־שטאם, האט זיך איבערהויפט פערטיעפט אין זיין אייגענער, אינערליכער נאטור, אין די געפיהלען פון גערעכטיגקייט, עהרליכקייט און ריכטיגקייט. אלע זיינע געדאנקען זענען געווען קאנצענטרירט ארום דעם איינציגען פונקט — די בעציהונגען צווישען איין מענשען און דעם אנדערען און די בעציהונגען צווישען דעם מענשען און גאט, אלס א וועזען, וואס פאדערט גערעכטיגקייט און עהרליכקייט. דאס פאלק האט זיך נישט פערטיעפט אין דער נאטור, נאר אין דעם מענשען, זיינע טענות צום לעבען און צו דער נאטור געהען ארויס נישט פון זיין בעאבאכטונג, נאר פון זיין מאראלישען געפיהל. נישט דאס שלעכטע אן און פיר זיך ברענגט איהם צו טענות און פראטעסטען, נאר די אונגערעכטיגקייט, וואס ס'איז פערהאן אין דעם.

„דער וואס משפט די גאנצע וועלט זאל דען אליין קיין

גערעכטיגקייט נישט אויסאיבען ?" — טענהוט דער יודישער פאָטער און פיהרער צו גאָט . דער פאָטער פון פאָלק איז אויך דער פאָטער פון גערעכטיגקייט . ער איז דער סימבאָל פון דער פאָלקס=נשמה , וואָס קען קיין אומרעכט נישט צוזעהען און ווען די אַנשויאונג פון פאָלק בעקומט איהר געניאַלען אויסדריק ביי די נ ב י א י ם , פערליערט זי אינגאַנצען איהר אָפּטימיסטישען חאַראַקטער ; זי זעהט , אַז אין הימעל הערשט אויך די זעלביגע אונגערעכטיגקייט , און זי שרייט געוואַלד און פאָדערט דער העכסטער מאַכט אַליין צום משפט ! . . .

די גאַנצע גרויסקייט פון דעם יודישען פאָלק ליעגט אין זיין טיעפען מאָראַלישען געפיהל אין זיין געפיהל פון גערעכטיגקייט און עהרליכקייט , וואָס האָט פאַר זיך קיינע גרענעצען נישט און וויל פון קיינע קאָמפּראָמיסען (פשרות) נישט וויסען . דאָס געפיהל פון דעם מאָראַלען אידעאַל האָט איהם געבראַכט צו האָפנונג , און די האָפנונג — צום לעבען און צו לעבענס=לוסט .

דאָס אידישע פאָלק אין זיין נ ב י א ׳ ש ע ר אַנשויאונג האָט גאַנץ גוט פערשטאַנען די גרויסע קראַפט פון דאָס בייזע , פון דאָס שלעכטע , פון די ליידען און פלאָגען , וואָס בעהערשען די גאַנצע נאַטור ; עס האָט גוט געוואוסט , אַז דער וועג פון לעבען איז נישט אויסגעבעט מיט קיין רויזען , אַז , „דער רשע רינגעלט אַרום דעם צדיק" , אַז „די וועלט איז איבערגעגעבען אין די הענד פונ׳ם רשע" . האָבענדיג פאַר זיך אַ ערהאַבענעם , הויכען אידעאַל איבער אַלע אַנדערע אידעאַלען , דאָס אידעאַל פון דער אַבסאָלוטער גערעכטיגקייט , האָט עס געקעמפפט מיט די ריעזען פון דער וועלט און איז זיי בייגעקומען , און עס לעבט און עקזיסטירט און קעמפפט נאָך ביז היינטיגען טאָג פאַר זיין עקזיסטענץ .

ג.

די עפּאָכע פון דער משנה און פון תלמוד.

בשעת דער יוד איז געזעסען אויף זיין ערד האָבען זיך זיינע אַנשויאונגען אויף גוטס און שלעכטס ביסלעכווייז ענטוויקעלט ביז זיי האָבען ענדליך אָנגענומען אַ בעשטימטע פאָרם: „גוט“ הייסט אַלץ, וואָס פערלענגערט דאָס מענשליכע לעבען אויף דער ערד, און „שלעכט“ — יעדע זאַך, וואָס איז מקצר דעם מענשענס לע־בען. און אַזוי ווי דאָס געזעלשאַפטליכע געפיהל איז בכלל געווען שטאַרק ענטוויקעלט ביי יודען אין יענע דורות, האָבען זיי געזעהן דאָס גוטע נישט אין דער אריכת ימים פון דעם איינציגען אינדיווידואום, נאָר אין דער דויערהאַפטיגער עקזיסטענץ פונ׳ם גאַנצען פאָלק.

די נביאים, ווידער, פון יענער צייט, וועלכע האָבען זיך אויפגעהויבען אין זייערע אַנשויאונגען נישט בלויז איבער זייער דור, נאָר אויך איבער פיעל שפּעטערדיגע תקופות און דורות, אָט די נביאים האָבען פערשטאַנען די בעגריפען „גוטס“ און „שלעכטס“ בלויז אין מאָראַלען זין. זיי האָבען געמאָסטען יעדע ערשיינונג נישט לויט דעם מאַטעריעלען נוצען אָדער שאָדען, וואָס זי ברענגט, נאָר לויט דער מאָס גערעכטיגקייט און זינד, וואָס זי ענטהאַלט אין זיך. ירמיהו, למשל, בעפאַלט מיט גרויס וואוט די הערשער פון יהודה אין דער צייט פון מלחמה־ברען, בשעת דער אויטאָריטעט פון הערשער איז אין פלוג אַזוי נויטיג; ער האָט זיך וועניג גערעכענט אויף דערמיט, וואָס זיינע רעד שרעקען און ענטמוטיגען דאָס פאָלק. וואָס געהט איהם אָן פּאָליטיק דאָרט, וואו ער זעהט גזילה, רויב, און אַלערליי גוואַלד־טהאַטען? דער פּאָליטישער וואוילשטאַנד פון פאָלק איז אין זיינע אויגען גאָר נישט אין פערגלייך מיט דער מאָראַלישער הויכקייט.

דאָס לעבען איז פול מיט צרות, אָנשיקענישען און וועהטאָגען; ווען עס האָט אָבער אין זיך עפּעס אַ הויכען מאָראַלען תכלית, עפּעס אַ הויכען מאָראַלען זין, ווערט עס גוט און אינהאַלטסרייך; ווירקליך שלעכט איז דאָס לעבען ערשט דאַן, ווען עס האָט נישט

אין זיך קיין שום מאראלען תכלית, קיין שום אידעאל; ערשט דאן שילט ירמיהו דעם טאג פון זיין געבוירען, דאן וויל ער ענטלויפען אינ'ם וויסטען מדבר, דאן זעהט ער „די בערג און זיי שטורמען און אלע היגלען און זיי זענען צופאלען." „און דער מענש איז נישטא און אלע פויגעל פון הימעל האבען אוועקגעוואנדערט!"

יודען זענען פערטריבען געווארען פון זייער לאנד, און נאכדעם, ווי זיי זענען אויסגעשטאנען א סך ביטערע צרות, האבען פילע פון זיי זיך ווידער אומגעקעהערט אין זייער היים. זיצענדיג אויף זייער ערד האבען זיי נאך אבער אלץ נישט אויפגעהערט צו ליידען פון זייערע אכזריות'דיגע פייניגער, און פריהער די גריכען און דערנאך די רוימער האבען נישט אויפגעהערט דעם יודישען פאלק די גרעסטע יסורים אנצוטהון. איין צרה אויף דער אנדערער, איין אנשיקעניש אויף דאס אנדערע, איין אונגליק אויף דעם אנדערן און ווידער אמאל זיך אוועקלאזען וואנדערן אינ'ם פינסטערען גלות — דאס איז דאס בילד פון יודישען לעבען אין דער צווייטער עפאכע פון די הייליגע שריפטען.

די צרות און וואנדערונגען האבען אויפגעהויבען דעם יודישען גייסט, האבען אויסגעלערנט דעם יודען נאכדענקען און נאכזוכען, אבסערווירען און פארשען; די פרימיטיווע אנשויאונג פון די אלטע צייטען האט שוין איצט זייער גייסט נישט בערוהיגט, און פון דער צווייטער זייט זענען זיי דאך נישט אימשטאנד געוועזען זיך אויפצוהויבען ביז דער אנשויאונג פון דער נבואה, דען „זינט ס'זענען געשטארבען די לעצטע נביאים — חגי, זכריה און מלאכי — איז אבגעטאן געווארען דער רוח הקדש (הייליגער גייסט) פון יודען" 2).

אויפהויבענדיג זיך, אלזא, איבער דער פרימיטיווער פאלקסאנשויאונג פון די פריהערדיגע, אלטע צייטען, האבען שוין די איצטיגע יודען נישט געקענט זעהען קיין גליק אין דעם מענשליכען לעבען אויף דר'ערד. די צרות און וואנדערונגען האבען זיי געבראכט צו דער איבערצייגונג, אז דאס מענשליכע לעבען איז פול מיט יסורים און פיין, און זיי האבען אנגעהויבען צו זעהען דאס גליק אינ'ם

לעבען, וואס קומט נאכ'ן טוידט. די וועלט (עולם הזה) איז פערוואנדעלט געווארען אין א פארהויז צום סאלאן — יענע וועלט (עולם הבא) 3). דער דאזיגער געדאנק האט זיך כסדר ענטוויקעלט און ענדליך האבען זיי שוין ערקלערט, אז „למען ייטב לך" (אום עס זאל דיר גוט זיין) — מיינט מען: אויף יענער וועלט, וואס איז דורכאוים „גוטס", און „למען יאריכון ימיך" (אום דו זאלסט לאנג לעבען) — מיינט מען: אויף יענער וועלט, וואס איז אונענדליך 4). און „דו האסט נישט קיין איין מצוה אין דער תורה, פאר וועלכער עס ווערט צוגעזאגט שכר, וואס דערביי זאל ניט זיין אויך תחית המתים" 5), און דעם פסוק: „וחי בהם" זעצט אונקלוס איבער „צום איביגען לעבען".

די ענטוויקלונגס-ארט פון דעם דאזיגען געדאנק זעהען מיר אין דעם מאמר פון תלמוד:

ווען אחר *) וואלט דרש'ענען דעם פסוק, ווי ר' יעקב זיין איינינקעל (וועלכער האט געדרש'ענט: „למען יאריכון ימיך" — אויף יענער וועלט, וואס איז אונענדליך לאנג), וואלט ער נישט געזינדיגט. וואס האט ער געזעהען? אנדערע זאגען: ער (אחר) האט געזעהען אזא צופאל **); און אנדערע זאגען: ער האט געזעהען

---

*) דער בעוואוסטער תנא אלישע בן אבויה, וועלכער איז א מין גנעסטיקער געווארען און האט אבגעקעהרט פון דער תורה, ווערט גערופען אויך „אחר" (איין אנדערער), וויל ער איז איין אנדערער געווארען.

**) ווי דער, וואס איז דארט אין תלמוד געבראכט: איין פאטער שיקט זיין זוהן ברענגען איהם פויגעלעך. דער זוהן שטייגט הויך, דערלאנגט די פויגעלעך און טהוט, ווי אין דער תורה שטעהט: די מוטער שיקט ער אוועק און די קינדערלעך נעהמט ער זיך ער איז אלזא מקיים צוויי גרויסע מצוות מיט אמאל: „כבוד אב" און „שילוח, הקן" פאר וועלכע עס ווערען צוגעזאגט אין דער תורה „אריכת ימים". דער זוהן וויל אראב, פאלט און ווערט גע'הרג'עט. וואו-זשע איז זיין „אריכת ימים"?

די צונג פֿון ר׳ חוצפּית דעם „מתורגמן“ *) 6)

מיר זעהען אַלזאָ, אַז די צרות און אונגליקען ברענגען צו סקעפּטישע געדאַנקען פֿון איין זייט און צו אַזעלכע דרשות, ווי די אויבענגעבראַכטע — פֿון דער אַנדערער זייט. ס׳איז שוין ממילא דעריבער קיין וואונדער נישט וואָס „דער, וועלכער זאָגט, אַז תחית המתים שטאַמט נישט פֿון דער תורה“, ווערט גערעכענט צווישען יענע, וועלכע „האָבען נישט קיין חלק לעולם הבא7).

דאָס דאָזיגע גלויבען אין השארת הנפש און אין תחית המתים האָט אָבער אויך נישט בעפֿרידיגט דעם גייסט פֿון יענע תמימים, וועלכע האָבען אַליין געוואוסט, אַז זיי זענען ריין פֿון יעדען חטא און פֿערברעך און דאָך איז אויסגעגאָסען אויף זיי גאָט׳ס צאָרן און זיי שטעהען אויס אַלערליי אָרעמקייטען און ליידען, צרות און וועהטאָגען. אמת טאַקי: גאָט בעלויהנט פֿאַר די מעשים טובים ערשט אויף יענער וועלט; אמת טאַקע: „אויף דער וועלט איז קיין שכר מצוה נישטאָ“, און די מצוות זענען געגעבען געוואָרען „היינט זיי צו טאָן און מאָרגען אָבצונעהמען דעם שכר פֿאַר זיי“ 8); פֿאַרוואָס אָבער ווערען געשטראָפֿט יענע צדיקים, וועלכע האָבען קיינמאָל אין זייער לעבען נישט געזינדיגט? מילא, דער שכר ווערט זיי נישט אָבגעגעבען אויף דער וועלט, אָבער פֿאַרוואָס קומט זיי נאָך אַן עונש?

די דאָזיגע אייביגע, גרויסע פֿראַגען האָבען די בעלי המשנה און די בעלי התלמוד געפּרובט פֿערענטפֿערן אויף פֿערשידענע אופֿנים. און דער תמצית פֿון די געדאַנקען, מיט דער הילף פֿון וועלכע זיי האָבען געהאָפֿט צו פֿערגלעטיגען דעם שאַרפֿען קאָנטראַסט צווישען זייער אינערליכער איבערציינגונג פֿון איין זייט און די אויסערליכע לעבענס־פֿאַקטען פֿון דער אַנדערער זייט, — זיינען נאָך מיין מיינונג, די דאָזיגע צוויי מאַמרים:

---

*) ער האָט געזעהען, ווי די יודישע פֿיינד האָבען ביי ר׳ חוצפּית המתורגמן (וועלכער פֿלעגט ערקלערען די רעד פֿון די תלמידים) די צונג אָבגעשניטען און אָט די צונג האָט זיך אין מיסט געוואַלגערט. האָט אלישע־אחר אַזוי געזאָגט: אַ צונג, וואָס האָט פּערל געשאָטען, זאָל זיך איצט אין מיסט אַרומוואַלגערן?

א) „ווען א מענש זעהט, אז עס קומען אן אויף איהם יסורים, זאל ער נאכזוכען אין זיינע מעשים (צו ער האט נישט עפעס געזינדיגט), ווארום עס שטעהט געשריבען: „לאמיר נאכזוכען אונזערע וועגען און זיי אויספארשען"; ווען ער האט נאכגעזוכט און נישט געפונען (קיין זינד), זאל ער עס אנהענגען אן דעם זינד פון בטול תורה, ווארום עס שטעהט געשריבען: וואויל איז דעם מענשען, וואס גאט טהוט איהם שטראפען און פון דיין תורה מהוסטו איהם לערנען; און אויב ער האט שוין דאס אויך געטאן און דאך נישט געפונען — איז עס א סימן, אז דאס זענען יסורים של אהבה, דען עס שטעהט געשריבען: „דעם, וואס גאט האט ליעב, שטראפט ער." 9)

ב) „רב יוחנן האט געזאגט אין רב יוסי'ס נאמען: דריי זאכען האט משה געבעטען פון גאט ברוך הוא און ער האט זיי איהם געגעבען א. א. וו.; ער האט געבעטען, איהם צו ערקלערן די דרכים פון הקדוש ברוך הוא, און ער האט עס איהם נאכגעגעבען. ווארום עס שטעהט געשריבען: „מאך מיר וויסען דיינע וועגען." ער האט זיך אבגערופען צו גאט: „רבונו של עולם, פארוואס איז פערהאן אויף דער וועלט א צדיק אזעלכער, וואס איהם איז גוט און אזעלכער, וואס איהם איז שלעכט; א רשע אזעלכער, וואס איהם איז גוט און א רשע אזעלכער, וואס איהם איז שלעכט? האט איהם גאט געזאגט: דער צדיק, וואס איהם איז גוט, איז אנ'אמת'ער, א גאנצער צדיק, און דער צדיק, וואס איהם איז שלעכט איז נישט קיין גאנצער צדיק; דער רשע, וואס איהם איז גוט, איז נישט קיין גאנצער רשע, און דער רשע, וואס איהם איז שלעכט, איז א גאנצער רשע. און ער קריעגט אויף ר' מאיר'ן, דען ר' מאיר האט געזאגט: צוויי זאכען האט ער (גאט) איהם (משה'ן) נאכגעגעבען און איין זאך האט ער איהם נישט נאכגעגעבען, ווארום עס שטעהט געשריבען: און איך וועל מיך דערבארימען איבער דעם, וואס איך וועל וועלן מיך דערבארימען — חאטש ער האט עס נישט פערדיענט, און איך וועל בארימהערציג זיין צו דעם, וואס איך וועל וועלן זיין בארימהערציג — חאטש ער האט עס נישט פערדיענט." 10

לויט דעם ערשטען מאמר קומען די יסורים אויפ'ן מענ-

שען געװײנליך, אַלס אָבקומעניש פאַר געװיסע זינד; זײ קומען אָבער אויף אַ ערליכען און אויף אַ צדיק אויך, כּדי צו לײטערן זײַן נשמה און זי אַרױפצוברענגען אויף אַ העכערער מדרגה. תענוגים פון דער װעלט ערנידריגען די נשמה און די יסורים — הויבען זי אויף ביז די העכסטע הימלען. אַז אַ צדיק זאָל לײַדען יסורים — דאָס איז אַלזאָ אויף אַזאַ אופן, גאַנץ נאַטירליך, און ממילא איז שוין פערשטענדליך דאָס אויך, װאָס װען די צדיקים װילען לעבען במנוחה, אָהן יסורים, זאָגט גאָט-ברוך-הוא: „די צדיקים איז נאָך װעניג דאָס, װאָס איז אָנגעגרײט פאַר זײ אויף יענער װעלט, און זײ װילען לעבען רוהיג אויך אויף דער װעלט. 21) און ר׳ ינאי זאָגט: „מיר האָבען נישט די רוהיגקײַט פון די רשעים און נישט די יסורים פון די צדיקים, 31) און אַלע טאָג געהט אַרויס אַ בת-קול און זאָגט: „די גאַנצע װעלט איז בעשאַפען געװאָרען נאָר צוליעב מײַן זוהן חנינא, *) און חנינא מײַן זוהן האָט גענוג איין מעסטיל טײטלען פון איין ערב שבת ביז׳ן אַנדערן"41) און „די װעלטען זענען בעשאַפען געװאָרען נאָר פאַר אַחאָב בן עמרי (דעם גרעסטען רשע) און פאַר ר׳ חנינא בן דוסא (דעם גרעסטען צדיק); פאַר אַחאָב בן עמרי — די װעלט, און פאַר ר׳ חנינא בן דוסא — יענע װעלט." 21)

דער צװײטער מאמר פערענטפערט די סתירה צװישען דער אינערליכער איבערצײַגונג און די אויסערליכע לעבענס-ערשײַנונגען מיט אַ פּלפּול׳דיגען פּשט׳ל. גוט אויף דער װעלט איז נאָר דעם אמת׳ען, פאָלקאָמענעם צדיק און דעם נישט-פאָלקאָמענעם רשע: דעם ערשטען — װײַל ער האָט נישט אפילו קײן קלײנינקע עבירה׳לע, אום געשטראָפט צו װערן פאַר איהר, און דעם אַנדערן — װײַל גאָט צאָהלט איהם אָב אויף דער װעלט פאַר זײַן ביסעל גוטס, װאָס ער האָט געטהון; שלעכט װידער אויף דער װעלט איז נאָר דעם נישט-פאָלקאָמענעם צדיק און דעם פאָלקאָמענעם רשע: דעם ערשטען — פאַר די קלײ=

---

*) רבי חנינא בן דוסא װעלכער איז געװען גערעכענט פאַרן גרעסטען צדיק פון זײַן דור.

נע חטאים, וואס ער האט אויף זיך, און דעם אנדערן — ווייל ער האט קיין שום זכות נישט.

נעהנטער אבער צו די בעגריפען פון דער נבואה, אזוי ווי מיר האבען זיי ערקלערט אין דעם פריהערדיגען קאפיטעל, זענען, נאך מיין מיינונג, ר׳ מאיר׳ס אנשויאונגען. די דרכים פון דער העכערער השגחה זענען אפילו דעם אדון הנביאים (משה׳ן) אויך נישט קלאר געווען. דער שטערבליכער מענש איז נישט אימשטאנד צו וויסען, ווי אזוי גאט פיהרט זיין וועלט. די וועגען פון דער געטליכער השגחה זענען אזוי הויך און ער־הויבען, אז דער העכסטער שכל אפילו איז אויך נישט בכח זיי משיג צו זיין. די גוטסקייט און שלעכטסקייט אויף דער וועלט שטעהט גאר נישט אין קיין צוזאמענהאנג מיט דעם מענשענ׳ס פרומקייט און זינד, נאר מיט די וועגען, וועלכע זענען בע־וואוסט בלויז גאט אליין. ר׳ מאיר דערמאהנט אין זיין מאמר נאר דאס גוטע, און עהנליך דערצו האבען אנדערע געזאגט אויך בנוגע צו די צרות פון די צדיקים: „שוויינ! אזוי איז געווען דער אוראלטער געדאנק!”

דאס אליין אבער קען דיענען אלס תשובה נאר אויף דער פראגע: פארוואס איז דעם צדיק שלעכט און דעם רשע גוט; צו וואס אבער דארף מען איבערהויפט דאס שלעכטע אויף דער וועלט? ווי אזוי איז עס בכלל ארויסגעקומען דאס שלעכ־טע פון דעם גוטען און ערבארעמדיגען גאט?

אויף דעם האבען אונזערע קדמונים געענטפערט, אז דאס שלעכטע איז אויך בעשאפען געווארען נאר צוליעב וועלכען ס׳איז גוטען תכלית, אז „אלץ, וואס גאט טוט — טוט ער צום גוטען” 61) פון דאס שלעכטע וואקסט אויך ארויס עפעס גוטעס, און דעריבער דארף דער מענש דאנקען פאר דאס שלעכטע אזוי, ווי ער דאנקט פאר דאס גוטע”. 71) דאס ערגסטע אין דער וועלט — דער טוידט — האט אויך אין זיך גוטס, — ער ברענגט אריין דעם מענשען אין א בעסער־ער, גוטער וועלט. 81)

די מאראלישע שלעכטסקייט האט אויך א גוטע זייט, וואַ־רום „ווען נישט דער יצר הרע וואלט דער מענש קיין ווייב נישט גענומען און קיין קינדער נישט געהאט און קיין הויז נישט

געבויט און קיין ווייַנגאָרטען נישט געפלאַנצט" 19). די גאַנצע נאַטור בכלל איז אויסגעצייכענט גוט. „אַלע מעשי בראשית זענען בעשאַפען געוואָרען מיט זייער וואוקס, מיט זייער שכל און מיט זייער געשטאַלט" 20) און „ווי עס זענען אַרויסגע־געוואַקסען די פערשידענע מינים גראָז, האָט דער שר פון דער וועלט אָנגעהויבען זינגען: זאָל זיין דער כבוד פון גאָט אויף אייביג, זאָל זיך גאָט פרעהען מיט זיינע מעשים" 21).

גאָט אַליין האָט זיך געפרעהט מיט זיינע שאַפונגען און „אויב זייער בעשעפער לויבט זיי — ווער קען זיי שוין דען שענדען? זייער בעשעפער ריהמט זיי — ווער וועט שוין אין זיי אַ פעהלער געפינען? אָ! שען זענען זיי, געריהמט זענען זיי" 22)

אַלץ האָט גאָט בעשאַפען ריכטיג אין זיין צייט (א. א. וו.) „זאָל דער מענש נישט זאָגען: ווען איך וואָלט האָבען דריי אויגען, דריי אויערען א. א. וו. וואָלט מיר בעסער זיין א. א. וו.; גאָט זאָגט: איך און מיין בית־דין האָבען זיך בעראַטען איבער יעדען איינציגען גליעד, איידער איך האָב איהם בעשאַפען" 23) און „אַפילו די זאַכען, וואָס דיר דאַכט זיך, אַז זיי זענען אינגאַנצען איבריג, געהען אויך אַריין אינ'ם כלל פון דעם נאַטור־וועזען" 24).

דער מענש דאַרף אַלץ מקבל זיין אויף זיך מיט ליעבע און שמחה. „אויב עס פאַלען אָן רשעים אויף אַ מענשען, זאָל ער זיי צושאָקלען מיט'ן קאָפּ" 25), און איינער פון ר' עקיבא'ס רביים איז געוועהנט געווען צו זאָגען אויף יעדער צרה, וואָס פלעגט זיך איהם מאַכען: „גם זו לטובה" (דאָס איז אויך צום גוטען) 26).

בכלל האָבען אונזערע קדמונים געהאַלטען, אַז „גוטס איז פאַרהאַן אויף דער וועלט מעהר, ווי שלעכטס" 27), אַז דאָס, וואָס שטעהט „ורב חסד — מיינט מען: אַז ער איז גענויגט צו חסד" 28), אַז „ער געהט אַרויס פון מדת הדין און קומט צו צו דער מדת הרחמים 29), און „אַפילו דאַמאָלס, ווען הקדוש ברוך הוא איז אין כעס, געדענקט ער אויך אָן די צדיקים" 30), און „אַפילו דאַמאָלס, ווען הקדוש ברוך הוא איז אין כעס, געדענקט ער אויך אָן דער מדת הרחמים" 31), און אַפילו „ווען אַ שאַרפע שווערד ליעגט שוין אויף דעם מענשענס האַלז, זאָל ער נאָך אַלץ נישט אויפהערן רחמים צו בעטען" 32). און כאָטש די חכמים האָ־

בען געזאָגט , אַז הקדוש ברוך הוא איז מדקדק מיט זיינע אַרומי=
גע אויף יעדען האָר״ 33) , אַז „ווען הקדוש ברוך הוא זעצט זיך
משפּט׳ן זיינע קדושים , ווערט ער דערהויבען און גרויזאַם״ 34) ,
און „ווער עס זאָגט, אַז גאָט איז אַ ותרן — זאָל זיין לעבען הפקר
ווערען״ , און אַז „אַפילו די עברות , וואָס אַ מענש טרעט מיט די
פיס , וועלען איהם אַרומרינגלען צום יום=הדין״ 35) , — האָבען זיי
פון דעסטוועגען דאָס אויך געזאָגט , אַז גאָט טיראַניזירט נישט זיי=
נע ברואים״ 36) , אַז „אַ גוטע מחשבה ווערט ביי גאָט פערערעכענט
פאַר אַ מצוה״ 37), און נישט בלויז דאָס, נאָר די שכינה , כביכול,
אַליין ליידט מיט מיט דעם מענשען , וואָס ווערט בעשטראָפט פאַר
זיינע זינד , וואָרום „אין דער צייט , ווען אַ מענש האָט צער , וואָס
זאָגט די שכינה ? וועה איז מיר ! אוי מיין קאָפּ ! אוי מיין אָ=
רעם ! 38) .

נזעלכע מאמרים געפינען זיך נאָך אַ סך אין תלמוד און
די מדרשים, און פון זיי אַלע איז אַרויסצודרינגען, אַז דער גרונד=
עלעמענט , פון וועלכען עס בעשטעהט גאָט׳ס וועלט , איז נאָך
אַלעמען נישט דאָס שלעכטע , נאָר דאָס גוטע .

צוזאַמען אָבער מיט זייער שטאַרקען גלויבען אין דעם גוטען
און בּאַרימהערציגען גאָט , וואָס שאַפט בלויז גוטס און זאָגאַר
דאָס שלעכטע פון איהם האָט אויך עפּעס אַ גוטען ציעל , — האָ=
בען זיי אָבער דאָך אַלס אמת׳ע דענקער , אַלס מענשען מיט
עמפּפינדליכע הערצער און אַלס קינדער פון זייער געדריקטען און
געפּלאָגטען פאָלק , נישט געקענט נישט זעהען דאָס שלעכטס , וואָס
שפּרייט אויס זיין נעץ איבער אַלץ , וואָס לעבט . בעטראַכטענדיג
די אַלע מעשים , וואָס טוען זיך אָב „אונטער דער זון״ , האָבען
זיי זיך נישט געקענט אָבהאַלטען פון צאָרנען און טענות האָבען ,
זעהענדיג , ווי דער טוידט שלינגט אַלץ איין ; זעהענדיג , ווי יונ=
גע בוימלעך ווערען אָבגעשניטען פאַר דער צייט , האָבען זיי נישט
געקענט זייערע טרערען איינהאַלטען .

ווען ר׳ יוחנן פלעגט דערזעהען די עלענדקייט פון יעדע בע=
שעפעניש , פלעגט ער זאָגען : „דיינע משפּטים (שטראָף) זענען
טיעף אַזוי ווי דער תהום !״ 39), און „ווען ער פלעגט צוקומען צו
אָט דעם פּסוק , פלעגט ער וויינען : „און עס וועט זיין דאַן ,
ווען עס וועלען איהם בעגעגנען אַ סך אונגליקען און צרות — אַ

קנעכט, וואָס זײַן הערר אַלײן שיקט איהם צו אַלערלײ אונגליקען און צרות, האָט ער שוין דען אויף וואָס צו האָפֿען?" 40).
„און רב יוסף, ווען ער פֿלעגט צוקומען צו אָט דעם פּסוק, פֿלעגט ער װײנען: „און ס'טרעפֿט, אַז אײנער קומט אום אָהן אַ משפּט" 42).
„און ר' יוחנן, ווען ער פֿלעגט צוקומען צו אָט דעם פּסוק, פֿלעגט ער װײנען: „און דו האָסט מיך אָנגערעדט איהם צו פֿערניכטען אומזיסט" — אַ קנעכט, וואָס זײַן הערר לאָזט זיך אָנרעדען — האָט ער דען נאָך אויף וואָס צו האָפֿען?" 43) און אויף דעם, וואָס די חכמים האָבען געזאָגט, אַז ווי ס'איז נאָר געגעבען געוואָרען רשות דעם משחית, מאַכט ער שוין נישט קײן אונטערשיעד צווישען אַ צדיק און אַ רשע, 44) האָט רב יוסף געװײנט און געזאָגט: זענען דען אַלע גרעס־טע — גאָרנישט? 45) און ווען די רבנן האָבען געזאָגט צו רב המנונא'ן: זאָל אונז דער הערר עפּעס זינגען, האָט ער זײ געזונגען: וועה איז אונז — מיר וועלן שטאַרבען, וועה איז אונז מיר וועלן שטאַרבען! 46) און בר קפּרא האָט אויפגעצײכענט אויף די טויערען פֿון רבי'ס הויז: נאָך אַלע פֿרײדען קומט — דער טוידט!..." 47)

וועגען דער קורצקײט פֿון דעם מענשליכען לעבען בכלל האָבען די חכמים געזאָגט: „ווי אַ שאָטען זענען אונזערע טעג אויף דר'ערד און ס'איז נישטאָ, ווער ס'זאָל האָפֿען — הלואי וואָלטען זײ חאָטש זײַן, ווי דער שאָטען פֿון אַ וואַנט אָדער פֿון אַ בוים; זײ זענען אָבער נאָר, ווי דער שאָטען פֿון אַ פֿויגעל, וואָס פֿליהט פֿערבײַ, וואָרום עס שטעהט: „ווי אַ פֿערבײַגעהענדער שאָטען"; „און ס'איז נישטאָ, ווער ס'זאָל האָ־פֿען" — ס'איז נישטאָ, ווער ס'זאָל האָפֿען, אַז ער וועט נישט שטאַרבען; אַלע ווײסען און זאָגען מיט'ן מויל, אַז זײ וועלען שטאַרבען. 48).

מיר געפֿינען אין תלמוד אויך אַזעלכע מאמרים, וואָס זענען נוטה צו בודדא'ס אַנשויאונג, אַז דאָס נישט־זײַן איז בע־סער פֿונ'ם זײַן. אַזוי, למשל, איז בײַ די חכמים בעשלאָסען געוואָרען, אַז „פֿאַר אַ מענשען וואָלט בעסער זײַן, ווען ער וואָלט נישט בעשאַפֿען ווערן" און אַז דער מענש דאַרף זוכען

צו ערדרײַכען פאַר'ן לעבען נאָך דעם צושטאַנד פונ'ם אַבסאָלוטען נישט זײַן, טוידטענדיג אין זיך זײַנע אַלע תאוות און געפיהלען, ווי מיר זעהען פון דעם ענטפער: „וואָס זאָל אַ מענש טהון, אום צו לעבען? — זאָל ער זיך זעלבסט אָבטוידטען". [*] [50]

ס'זענען פערהאַן שטעלען, וואו די חכמי התלמוד קלאָגען זיך אויך אויף דער מאָראַלער שלעכטסקײַט, אויף דעם מענשענס שוואַכקײַט, בײַצושטעהן געגען די שלעכטע תאוות: שווער איז אויסצוקומען מיט'ן יצר הרע אפילו זײַן בעשעפער רופט איהם אָן: „שלעכטער". [51]

זײ האָבען געזאָגט, אויך דאָס, אַז הקדוש ברוך הוא האָט חרטה אויף דעם, וואָס ער האָט איהם (דעם יצר הרע) בעשאַפען" און אַז „דער יצר הרע פונ'ם מענשען איז זיך מתגבר אויף איהם אַלע טאָג און ווערט אַלע טאָג בענײַט, וואָרום עס שטעהט געשריבען: נאָר שלעכטס (טראַכט ער) אַ גאַנצען טאָג. [52]

„ווער איז עס דער פרעמדער גאָט, וואָס זיצט אינ'ם מענשענס גוף — זאָג: דאָס איז דער יצר הרע" — [53] און „ס'איז גאָר קײן ענדערע נישטאָ צו די אַלע דורות. וואָס דער יצר הרע האָט פערניכטעט, און די לעצטע (דורות) וועלען זיך אויך נישט פרעהען דערמיט, וואָס זײ האָבען איהם געפּאָלגט". [54]

אויסער די דאָזיגע געדאַנקען געפינען מיר בײַ זײ נאָך אײן טיעפען מאַמר, וואָס ווײַזט, ווי טיעף זײ האָבען בעגריפען דעם געדאַנק, אַז דאָס שלעכטע אין דער נאַטור און די שלעכטסקײַט אינ'ם מאָראַלען זין שטאַמען פון אײן מקור — פון דעם אונפאָלקאָמענהײַט, וואָס הערשט אין דער נאַטור בכלל און אין דער מענשליכער נאַטור בעזונדער; איך מײן דאָ די בעקאַנטע אַגדה: „ער איז דער שטן, ער איז דער יצר הרע, ער איז דער מלאך המות" [55]. און „ווי ביטער און טיעף איז זײַער פאָרוואורף דאָרט: „ער געהט אַראָב און רעדט אָן (צום זינדיגען), ער געהט אַרויף

---

[*] מען מײנט אַז ער זאָל אַלע לעבענס-בעגעהרען אָבטויטען.

און פער׳מסר׳ט, בעט אויס רשות און נעהמט צו די נשמה!...״

אמת, די יודישע חכמים זענען גאנץ ווייט פון דעם פעסי־מיזם, וועלכען מיר האָבען געזעהען פריהער ביי די אינדישען דענ־קער: דערפון האָט זיי מציל געוועזען דאָס גלויבען אין א גוטען און בארימהערציגען גאָט. פון דער אנדערער זייט אָבער געפונען מיר אין א סך פון זייערע מאמרים יענעם טיעפען טרויער, וועל־כער געהט שטענדיג צוזאמען מיט אלע גרויסע גייסטער... און פון דעם שטאנדפונקט ארויסגעהענדיג לאָזט זיך לייכט ערקלערען אויך דאָס, וואָס אין איין אָרט געפונען מיר ביי זיי, אז „אלץ, וואָס גאָט טהוט — טהוט ער צו גוטען״ און אז אלץ איז בעשאַ־פען מיט דער מעגליכסטער פאָלשטענדיגקייט, און אין א צווייטען אָרט — „אז דעם מענשען וואָלט א סך בעסער זיין, ווען ער וואָלט נישט בעשאַפען ווערען״; וואָס אין איין אָרט פרעגען זיי בתמימות: „צי איז דען דער אויבערשטער חשוד אויף דעם, אז ער וועט בעשטראָפען אימיצען אָהן א משפט?״ 56) און אין אַנ׳אַנדערער אָרט בעשליעסען זיי דייטליך, אז ס׳קען געמאָלט זיין טוידט אָהן א חטא און יסורים אָהן זינד״ 57).

דער טיעפער טרויער איז בעזונדער בולט ביי זיי אין יענע שטעלען, וואו זיי שילדערן די אייביגע טראגעדיע פון דעם יודי־שען פאָלק.

וויפיעל אמת׳ער ליריזם און וויפיעל אמת׳ער טראגיזם ליעגט אין די דאָזיגע אגדות זייערע:

„איך האָב געהערט א בת־קול, וואָס ברומט, ווי א טויב, און זאָגט: וועה צו די קינדער, וואָס צוליעב זייערע זינד האָב איך חרוב געמאַכט מיין הויז און פערברענט מיין פּאַלאַץ און זיי פערטריבען צווישען די אומות״ 58).

„ווען דער אויבערשטער דערמאָהנט זיך אָן זיינע קינדער, וועלכע זענען פערזונקען אין צער, לאָזט ער צוויי טרערען אין ים הגדול...״ 59).

„א אָרט איז פערהאַן ביי גאָט, וואָס הייסט „מסתרים״ (בע־העלטעניש) און דאָרט וויינט ער...״ 60).

ד.

די חכמים פון גריכענלאַנד אין רוים.

די זעלביגע טיפֿע געדאַנקען: וואָס מיר האָבען געזעהען זייער ענטוויקלונגס־גאַנג בײַ די אַלטע מזרח־פֿעלקער און בײַ דעם יודישען פֿאָלק אין דער עפּאָכע פון תנ"ך און אין דער שפּעטערדיגער צווייטער עפּאָכע, — געפינען זיך אויך אין די ווערק פון די גריכישע און די רוימישע דענקער.

פֿערטיעפֿענדיג זיך אין די שאלות וועגען דער וועלט און איהר בעשעפֿער, האָבען זיי נישט געקענט פֿערבײַגעהן גלײַכגילטיג די ערשײַנונג פון דאָס שלעכטע, וואָס הערשט אין דער וועלט. זיי האָבען געזעהען אַז אין דער נאַטור הערשט אַ געוויסע ראַציאָנעלע אָרדנונג, און דערבײַ האָט זיי די נאַטור קײַן פֿערהעלטניס ניט צו דעם מענשענס לײַדען און ווייס ניט פון קײַן גערעכטיגקײַט.

דאָך אָבער איז פֿאָרט אַ גרויסער אונטערשיעד פֿערהאַן צווישען דעם אינדישען און דעם גריכישען פֿאָלק. די אינדיאַנער האָבען געקוקט אויף די ריעזיגע נאַטור־קרעפֿטען אין זייער לאַנד מיט שרעק און מיט ערשטוינונג. די שטאַרקײַט און שענהײַט פון איין זײַט און די פֿערניכטונג און צושטערונג פון דער צווייטער זײַט — האָבען פֿערשקלאַפֿט דעם אינדישען פֿאָלק. און שפּעטער, ווען זייער שכל האָט זיך אָנגעהויבען ענטוויקלען, ווען זיי האָבען אָנגעהויבען פֿיהלען זייער עלענדקײַט און אָ־עמקײַט, האָט זי שטאַרק געקרענקט די דאָזיגע שקלאַפֿערײַ, פון וועלכער זיי האָבען נישט געקענט זיך בעפֿרײַען. נישט זעהענדיג אימשטאַנד זיך בעפֿרײַען זייער עקזיסטענץ, וואָס איז אינגאַנצען איבערגעגעבען אין די הענד פֿונ'ם בלינדען צופֿאַל, האָבען זיי אָנגעהויבען זוכען זייער פֿרײַהײַט אין דער נישטיגקײַט, אינ'ם נישט־זײַן.

דאָס גריכישע פֿאָלק אָבער איז אין דער בעציהונג צו זײַנע נאַטור־קרעפֿטען דורכגעדרונגען געווען נישט מיט קײַן מורא און נישט מיט קײַן ערשטוינונג, נאָר מיט עהרפֿורכט און געהוי־

בענער שטימונג. די שענהייט, וואָס איז אויסגעגאָסען איבער דעם גרעק'ס לאַנד, די שענע בילדער, זייער פֿאַרבען־פּראַכט — האָבען איהם נאָהנט געמאַכט צו דער נאַטור. די ריזען פֿון דער נאַטור, וועלכע ער האָט פֿערגעטערט, פֿאַר וועלכע ער האָט זיינע קרבנות געבראַכט, — זענען זיינע גוטע *פֿריינד* געווען, וועלכע ער האָט געשעצט און געליעבט, נישט פֿיהלענדיג קיין שום מורא פֿאַר זיי, און שפּעטער, ווען עס האָט זיך אויסגעבילדעט דער פֿערשטאַנד פֿון די דאָזיגע גריכען און ווען זיי האָבען אָנגעהויבען צו בעגרייפֿען די *איינהייט*, וואָס הערשט אין אַלע כחות פֿון דער נאַטור, די ממשלה פֿון דער אייביגער קראַפֿט, די אייביגע בעוועגונג, דעם געזעץ פֿון דער אייביגער נויטווענדיגקייט — האָבען זיי שוין, אמת, נישט געקענט מעהר קוקען אויף זייערע געטער מיט די פֿריהערדיגע קינדער־אויגען, זיי האָבען אָבער אויך נישט געקענט צוקומען צו דעם טיעפֿען פּעסימיזם פֿון די אינדיאַנער. די געזונדטע שענע און מעסיגע נאַטור פֿון זייער לאַנד, האָט זיי גערעטעט פֿון דער דאָזיגער מרה־שחורה: זיי האָבען אָבער אויך גוט געפֿיהלט דאָס שלעכטע, וואָס ציהט זיך דורך דער גאַנצער נאַטור, און אין זייער גרויסער און ברייטער ליטעראַטור הערט זיך אַ שטילעם טיעפֿעם קלאָגען זיך.

טיעף איז דער טרויער, מיט וועלכען ס'איז דורכגעדרונגען די גריכישע טראַגעדיע. וואָרום וואָס דען לערנען אונז די דאָזיגע גבורים־ריזען, וועלכע ווערען דערשלאָגען פֿון די שטאַרקע געטער, אויב נישט דאָס, אַז דעם מענשענס כח איז צו שוואַך אויף צו קעמפֿפֿען מיט די ריזען־קרעפֿטען פֿון דער נאַטור? וואָס לערנען אונז דאָס די דאָזיגע אונגעהויערע טאַלענטען, וועלכע געהען פֿערלוירען צוליעב וועלכען ס'איז צופֿאַל אָדער אַלס רעזולטאַט פֿון דער נאַטירליכער נויטווענדיגקייט, אויב נישט דאָס, אַז אַלעם הויכעם און ערהויבענעם פֿאַר'ן *מענשען* איז נישט מעהר, ווי אַ *שפּיעלכעל*, פֿאַר דער *נאַטור*? מיט קראַפֿט און שטאַרקייט, קעמפֿפֿען די דאָזיגע גבורים; אַלע כחות ווענדען זיי אָן, זיך צו בעפֿרייען אַיבער געוואַלט; זייערע טהאַטען און העלדען־מעשים רופֿען אַרויס אין אונז אַ גייסט פֿון מוט און גבורה — נאָך דעם אַלעמען פֿאַלען זיי דאָך אָבער פֿאָרט דערשלאָגענע!... און דאָס פֿילט

אָן אונזער האַרץ מיט אַ טיעפען טרויער און לאָזט איבער דעם איינדריק פון דעם אייביגען אונגליק, פון דער אייביגער מענשליכער שוואַכקייט.

און די ווערק פון עסכילוס און סאָפאָקלוס (וואָס האָבען געלעבט אינ׳ם פינפטען יאָהרהונדערט פאַר דער קריסטליכער צייטרעכנונג, נאָהנט צו דער צייט, ווען ס׳איז צוזאַמענגעשטעלט געוואָרען דאָס בוך איוב) געפינען מיר די אַלע שאלות און ספקות, וואָס אין ספר איוב. פאַרוואָס, פרעגען זיי, האָט דער עהרליכער פּראָמעטעאוס געמוזט אויסשטעהן אַזעלכע שרעקליכע יסורים? פאַרוואָס ליעגט די קללה פון גאָט אויסגעגאָסען אויף גאַנצע מאַסען מענשען, אויף גאַנצע דורות און גאַנצע משפחות? וואו איז דער צוזאַמענהאַנג צווישען די געטליכע געזעצען, וואָס זענען איינגעפּלאַנצט אין אונזערע הערצער, און די מענשליכע געזעצען, וועלכע זענען גאַנץ אָפט סותר די ערשטע?

און ווי האָט זיך די גריכישע פילאָזאָפיע בעצויגען צו דער פראַגע וועגען גוטס און שלעכטס?

איינער פון די עלטסטע גריכישע חכמים; העראַקליט (געלעבט אין פינפטען יאָהרהונדערט פאַר דער קריסטליכער צייטרעכנונג), האָט בעאָבאַכטעט און בעטראַכט די אייביגע ענדערונג, וואָס הערשט אין דער נאַטור, און בעשלאָסען, אַז אין דער ווירקליכקייט איז קיין בעשטענדיגע זאַך נישטאָ. אַלץ ענדערט זיך און בייט זיך, אַלץ געהט איבער פון איין פאָרם אין דער אַנדערער, אַלץ בעוועגט זיך. אַ זאַך געהט אַוועק און אַ זאַך קומט, אַ זאַך שטאַרבט אָב און אַ זאַך ווערט געבוירען. אין דער וועלט איז פאַרהאַן בלויז — די אייביגע בעוועגונג. און אַלץ הערשט די פערניכטונג, אַלץ ענדערט זיך און פערקעהרט אויסער דאָס פייער, דאָס הייסט: די קראַפט, וואָס גיט וואַרעמקייט און ליכטיגקייט פון איין זייט און פערברענט און פערניכטעט אַלץ — פון דער צווייטער זייט,

פון דעם דאָזיגען שטאַנדפּונקט זיינעם האָט העראַקליט געזעהען אין דער גאַנצער אַרומיגער וועלט נאָר פערבייגעהענדע ערשיינונגען, און אפילו אין דער מענשליכער געזעלשאַפט האָט

ער אויך געזעהען בלויז מעשים, וואָס האָבען נישט קיין פּעסטען יסוד. די טהועכצען פון יענע אַלע מענשען, וואָס זענען אַריינגעטהון בלויז אין איינשאַפּען זיך לעבענס זאַכען, וואָס געניסען פון אַלע זינליכע פּערגניגענס און גיעבען זיך איבער די בהמה'שע תאוות — זענען פאַר איהם פוסטע, נאַרעשע איינבילדונגען.

„דער מעהרסטער טייל מענשען לעבט, לויט העראָקליט'ן, ווי די בהמות פון פעלד: זיי ווערן געבוירען, ערנעהרען זיך פון דר'ערד, ווי ווערים, האָבען קינדער — און שטאַרבען. אין די אויגען פונ'ם חכם זענען די שטרעבונגען פונ'ם המון בלויז נאַרעשקייטען און איינרעדענישען".

ביי עמפּידאָקלוס'ן (אַרום 450 יאָהר פאַר דער קריסטליכער צייטרעכנונג) געפינען מיר שוין שפּורען פון די אַלע מיינונגען, אויף דעם יסוד פון וועלכע ס'איז אויפגעבויט געוואָרען דער מאָדערנער פּעסימיזם, עמפּידאָקלוס זעהט אין דער וועלט ליעבע און שנאה, בעהעפטונג און צושיידונג, דאָס צו ציהען פון אַלע וועזענס איינעם צום אַנדערען און זייער אָבשטויסען איינס דאָס אַנדערע. די ליעבע איז ביי איהם דער יסוד פון דער נאַטור; אין איהם זעהט ער דעם סוד פון דער אַלגעמיינער ענטשטעהונג און ערהאַלטונג. דאָס שטענדיגע ציהעניש פון איין וועזען צום אַנדערן, די אייביגע שטרעבונג צום לעבען און זיך צו דערהאַלטען — דאָס איז דער סוד פון דער גאַנצער נאַטור. די יסודות פון דער וועלט, וועלכע זענען געווען צונויפגעבונדען און בעהעפט איינער צום אַנדערן דורך דער אייביגער ליעבע און גאָט'ס געצעלט, זענען פונאַנדערגעשיידט געוואָרען דורך דער שנאה, דורך דער צושיידונג. צוליעב דער דאָזיגער צושיידונג זענען די אונצעהליגע וועזענס, וואָס האָבען זיך געפונען אינ'ם חלל פון דער וועלט, אָבגעטיילט געוואָרען איינס פון דאָס אַנדערע און געבילדעט פערשיעדענע וועזענס. פון דאַמאָלס אָן הערשט אַן'אייביגע מלחמה צווישען דער ליעבע און דער שנאה: די ליעבע בעהעפט און די שנאה צושיידט, די ליעבע גיט לעבען און די שנאה — טוידט, די ליעבע קאָנצענטרירט און נעהמט צונויף און די שנאה טיילט פונאַנדער. די מלחמה וועט זיך ציהען אַזוי לאַנג, ביז די

ליעבע וועט ענדליך דאך זיעגען: די פערשיעדענע וועזענס וועלען זיך וויעדער בעהעפטען איינס מיט דאס אנדערע און בילדען איין וועזען, און די נאטור וועט זיך אומקעהרען צו דעם צושטאנד פון דער אמאליגער צונויפמישעניש, פון דעם אמאליגען תהו ובהו.

די מענשליכע נשמה איז גענומען פון גאט'ס היכל. פון דעם פאלאץ, וואו ס'הערשט אחדות און ליעבע. זי איז אבער אראבגעווארפען געווארען אין דעם פינסטערן טהאל, אין דער וועלט, וואס איז פול מיט האס, מחלוקת און קנאה. עמפידאק-לעס קוקט דעריבער אויף דעם מענשענס לעבען אויף דער וועלט, ווי אויף א שטארקער ערניעדריגונג. נאר דורך דער ליעבע וועט די נשמה ריין און אויסגעלייטערט ווערען, ביז זי וועט זיך אומקעהרען צו איהר מקור.

ס'איז ממילא שוין גאנץ נאטירליך דאס, וואס ביי עמפי-דאקלעס'ן איז דאס גאנצע לעבען אויף דער וועלט גארנישט און ער בעקלאגט ביטער די מענשליכע אונגליקען און צרות:

אוי, איהר עלענדע שטערבליכע! ווי גרויס איז דער צער און וויפיעל זענען די זיפצען אין וועלכע איהר ווערט געבוי-רען! (46).

ער קלאגט זיך ביטער אויך אויף דער ארעמקייט פון דעם מענשליכען פערשטאנד:

פערשיעדענע אונגליקען בעגעגנען אונז, — אונגליקען, וואס צושטערען אונזער פערשטאנד און פערדונקלען זיין ליכטיגקייט. לאמיר מעסטען מיט'ן שכל די קורצקייט פון אונזער לעבענס-וועג, וואס קען אין דער ווירקליכקייט גארנישט לענגער זיין. א ווי נאהנט דער טוידט איז פון אונז! יעדע עקזיסטענץ איז א פערביילויפענדער רויך; אין דער לעערקייט, וואס רינגעלט אונז ארום פון אלע זייטען, זעהט יעדערער פון אונז נאר דעם קלייגעם ווינקעלע, וואו ער איז אריינגעשליידערט געווארען; נאר אומזיסט רעדען מיר זיך איין, אז דער שכל איז אומשטאנד ארומצונעה-מען די אלגעמיינהייט פון יעדער ערשיינונג: דאס אויג זעהט דארט גארנישט, דאס אויער הערט גארנישט און דער שכל הויבט נישט אן צו פערשטעהן" (65).

סאקראט האט אבגעווענדעט דעם שווערפונקט פון דער פי-לאזאפיע אין אנ'אנדער זייט. די פילאזאפיע פאר סאקראט'ן האט

געזוכט די סבה פון אַלע ערשײנונגען, זײער אָנהויב און זײער סוף, און סאָקראַט האָט אָנגעהויבען זוכען דאָס, וואָס איז גוט פאַר׳ן מענשען. די פילאָזאָפיע דאַרף, נאָך סאָקראַט׳ס מײנונג אָנווײַזען דעם מענשען די וועגען און די מיטלען, אין וועלכע ער דאַרף געהן און מיט וועלכע ער דאַרף זיך בענוצען, אום צו ערגרײכען דאָס גוטע, פון דאַן אָן האָבען אַ סך פון זײַנע נאָכפאָלגער אָנגעהויבען לערנען דעם מענשען, וואָס ס׳איז גוט פאַר איהם, יעדערער, נאַטירליך, לויט זײַן סיסטעם, לויט זײַן געשמאַק און זײַנע נײגונגען.

פלאַטאָן האָט פערברײטערט און פערטיעפט די אַנשויאונג פון זײַן רבי׳ן סאָקראַטעס, וועלכער האָט — אָנשטאָט צו בעאָבאַכטען די אויסערליכע וועלט און די געזעצען פון דער נאַטור — זיך אָבגעגעבען אין גאַנצען דער אינערליכער וועלט פון דעם מענשען אַלײן. ער האָט זיך אַוועקגעשטעלט פאַר אַ דעוויז זײַן רבי׳ס כלל: „קען זיך זעלבסט“, און אַרײַנדרינגענדיג טיעפער אין די בעהעלטענישען פון זײַן גײַסט. האָט ער דאָרט ענטדעקט אַ קוואַל פון אמת און גערעכטיגקײַט. פון דעם דאָזיגען קוואַל האָט פלאַטאָן אַלץ מעהר און מעהר געשעפּט, ביז ער האָט דערגרײכט די „אײביגע אידעען“, וואָס הערשען אין דער מענשליכער נשמה, און פון זײ האָט ער געוואָלט צוקומען צו די אײביגע וועלט־אידעען, צו די אידעען, וועלכע דיענען אַלס יסוד פאַר אַלץ, וואָס מיר זעהען אַרום זיך.

זעהענדיג אין דער גאַנצער נאַטור בלויז אײביגע, הײליגע, רוחניות׳דיגע אידעען, וואָס ענטהאַלטען אין זיך דעם מקור פון יעדער שענקײַט, פון יעדער גערעכטיגקײַט, פון יעדער ווי־סענשאַפט און פון יעדען פערשטאַנד; שוועבענדיג מיט זײַן שכל אין וועלטען, וואָס זענען אײביג שען און פול מיט גוטס, — האָט ער זיך נישט געקענט אַראָבלאָזען ביז דעם תהום פון יענע שלעכטע מעשים, וואָס טוען זיך אָב אונטען, אין דעם אַלטעגליכען, וואָכענדיגען לעבען, ער איז נישט אימשטאַנד געווען משיג צו זײַן די שלעכטע זײַטען און די אונפאָלקאָמענהײַטען פון דעם מאַטעריעלען לעבען, וועלכע זענען קלאָר פאַר יעדען דורכשניטס־מענשען.

פלאַטאָנ׳ס נשמה איז נישט קײן בירגערען וואָס לעבט אָב

איהרע יאָהרען אין גאַס און אין אַרבייטס־שטוב און האָט פאַר זיך ניט מעהר, ווי איהר געבורטס־שטאָדט. ניין! זי איז אַ הויכע, גייסטיגע אַריסטאָקראַטין, וואָס לעבט אין דעם אונענדליכען רוים, אין די בלויע הימלען, און אַלע ערד־איינוואוינער זעהען אויס ביי איהר, ווי קליינע ווערימלעך" 66).

פון זיין הימעל־הויכקייט זעהט פלאַטאָן אין דער וועלט נאָר אַבסטראַקטע מענשען, נאָר בעגריפען, נאָר די „אידעע" פון מענשען, אָבער ניט די פשוט'ע, קאָנקרעטע בשר ודם'ס, מיט אַלע זייערע בעגעהרען און פערלאַנגען, תאוות און נייגונגען און ליידענשאַפטען. די תורה, וואָס פלאַטאָן לעגט אונז פאָר אפילו אין זיין „רעפובליק", וואו ער האָט שוין אין זין אין פלוג דעם קאָנקרעטען מענשען, איז אויך נאָר פאַר מלאכים פון הימעל, אָבער ניט פאַר מענשען פון דר'ערד...

ס'טרעפט אָבער ביי איהם אויך, אַז ער ניעדערט אַראָב, פון זיינע הויכע הימלען, און קוקט זיך אויפמערקזאַם צו צו דעם אַלעמען, וואָס ס'טוט זיך אָב אין אונזער חשכ'דיגען וועלטיל, צו דעם מענשענס מעשים און טועכצען, צו זיינע צרות און זיפצען, — דאַן ערקלערט ער גאַנץ אָפט מיט אַ זיפץ, אַז נאָך אַלעמען איז דער טויט פאַרט בעסער פונ'ם לעבען.

דאָס זענען דאָך זיינע ווערטער אין דער „אַפּאָלאָגיע": „אויב טויט זיין הייסט: קיין זאַך ניט פיהלען, שלאָפען און קיינע חלומות ניט זעהען, אָ! — ווי גוט איז דאַן טויט צו זיין! זאָל יע־דער מענש פרובען צוגלייכען די נאַכט, וואָס ער האָט פערבראַכט אין זיסען שלאָף אָהן קיינע חלומות, צו זיינע איבריגע טעג און נעכט, זאָל ער זיך גוט בעטראַכטען און זאָגען אויף זיין עהרליכ־קייט, צי האָט ער געהאַט אַ סך בעסערע טעג אָדער נעכט אין זיין לעבען! ביי מיר איז זיכער, אַז ניט בלויז אַ איינפאַכער מענש, נאָר אַפילו אויך דער גרעסטער (הערשער) פון די פערס־יאַנער געדענקט אַ גאַנץ קליינע צאָהל פון אַזעלכע נעכט" 76).

צו די עלטערע יאָהרען איז ער נאָך מעהר געניגט צו אַ־זעלכע געדאַנקען. אין זיין ווערק „די געזעצען", וואָס ער האָט געשריבען אויף דער עלטער, „שטעהט די אמונה און דער ערשטער רייהע; צוזאַמען מיט דער גוטער נשמה זעהט ער אין דער וועלט אויך אַ שלעכטע נשמה, מענשען זענען אַממעהרס־

טענטייל נאריש און שלעכט; א שפיעל־צייג זענען זיי אין די הענד פון דער גאטהייט, וואס אמאל פיהרט זי די וועלט מיט רחמנות און אמאל — לאזט זי איהר אינגאנצען איבער אהן א שום השגחה; דאס גאנצע לעבען איז ביי איהם א וויסטע שפיעל, און זיין פילאזאפיע — א וויסטער געלעכטער!" 68).

זיין תלמיד אריסטאטלעס האט ווידער פערברייטערט און פערטיעפט די שיטה פון זיין רבי'ן און האט אין א סך זאכען נישט איינגעשטימט מיט איהם. ער האט גענומען פאר א יסוד די אויסערליכע וועלט, די קאנקרעטע ערשיינונגען, די עקספערי־מענטאלע וויסענשאפט, האטש ער האט — ווי פלאטאנ'ס א תלמיד גאנץ טיעף אריינגעקוקט אויך אין דער מענשליכער נשמה.

ווי א וויסענשאפטליכער געלעהרטער וועגט ער יערע זאך מיט דער שטרענגער לאגיק און מיט דעם וויסענשאפטליכען עק־ספערימענט. ער זוכט צו דערגעהן די סבה פון יעדער זאך און איהר איינענשאפט, און ארייננדרינגענדיג טיעפער אין דער איינגענ־שאפט פון די נאטור ערשיינונגען, קומט ער שוין אויך צו צו דער בעגרינדונג פון דאס מעטאפיזישע. צוקוקענדיג זיך צו דער בעוועגונג פון די פלאנעטען קומט איהם ארויף אויפ'ן רעיון די אידעע פון דעם אייביגען בעוועגער (מניע); בעגרייפענדיג דעם מענשליכען שכל און זיינע העכסטע איינענשאפטען קומט ער צו דעם געדאנק פונ'ם אקטיווען, וועלט־בעוועגענדען שכל (שכל הפועל). יעדע זאך אין דער וועלט קען בעטראכט ווערען אי פון דעם שטאנדפונקט פון דער מאטעריע אליין, אי פון דער פארם איהרער: די מאטעריע איז היינט אזוי און מארגען אנדערש, די מאטעריע פאר זיך אליין איז גארנישט; דער עיקר איז — די פארם, וואס זי נעהמט אן. דערנאך קען מען צוטרעטען צו דער זאך אויך פון דעם שטאנדפונקט פון דעם „בעוועגער", ווארום עס קען דאך נישט געמאלט זיין קיין בעוועגונג אהן א בעוועגענדע קראפט; היינט ווידער פונ'ם שטאנדפונקט פון תכלית, ווארום ס'איז נישטא אזא זאך, וואס זאל נישט האבען עפעס א לאגישען תכלית, א לאגישען ציעל. און אויב יעדע קליינע און גרויסע זאך אין דער נאטור האט א בעשטימטען לאגישען ציעל — איז דאך מסתמא אלץ געמאכט געווארען מיט א זין, מיט א רעכנונג; און אויב אלץ איז געמאכט געווארען מיט א רעכנונג — איז דאך

שוין נישט צו צווייפלען אין דעם, אַז אַלץ איז גוט און אין דער בעסטער אָרדנונג.

„די נאַטור איז קלוג און טוט קיין זאַך נישט אומזיסט" — פּסק'ענט אָב אַריסטאָטעלעס.

אי וואָס — דאָס שלעכטע?

ענטפערט אויף דעם אַריסטאָטעלעס: אַז די אַלע שלעכטע זאַכען, וואָס מיר זעהען אין דער וועלט, שטאַמען איינענטליך נאָר פון דער מאַטעריע אַליין, וואָס איז דער מקור פון אַלעם געמיינעם און נעגאַטיווען; פון דער פאָרם אָבער קען קיין שלעכטס נישט אַרויסקומען. יעדע מאַטעריע נעהמט אָן די פאָרם, וואָס איז מעהר פּאַסענד פאַר איהר, יעדע פאָרם איז אַבסאָלוט גוט און אַלץ אין דער וועלט איז ממילא אויך — גוט און שען.

נישט קוקענדיג אָבער אויף דעם אַלעמען געפינען מיר אָבער פּאָרט ביי אַריסטאָטעלעס'ן אויך אַזעלכע ווערטער:

„ס'איז פערהאַן אַ בעזונדער מין טרויער, וואָס יעדער גאון טראָגט איהם אין האַרצען..." 69).

די „קורענייאיקער" האָבען געלערנט, אַז דאָס גליק ליעגט אין פערגניגען, דער מענש דאַרף זעהען, זיך וואָס מעהר פערגני־גען פערשאַפען און וואָס מעהר זיך דערוויַיטערן פון צער; דאָס פערגניגען ווערט ערדייכט דורך קלוגער אויפפיהרונג. דורך דעם מיטעל־וועג אין זיטען און מדות, דורך פרעהליכקייט און גוט־מוטיגקייט. די דאָזיגע אַנשויאונג פון די „קירענייאיקער" לויט וועלכער דאָס גליק און דאָס פערגניגען זענען איינס, האָט אָבער ביי זיי אַליין אַ טרויער אַרויסגערופען, וויַיל סוף כל סוף זענען זיי אויך געקומען צו דער איבערצייגונג, אַז צער איז פערהאַן אין לעבען מעהר — ווי פערגעניגען. אויף דעם באָדען פון דער אַנשויאונג איז אויסגעוואַקסען שפּעטער די מיינונג פון דעם בע־ריהמטען העגעזיוס (300 יאָהר פאַר קריסטוס'ן), אַז דער טוידט איז בעסער פונ'ם לעבען און אַז דער אמת'ער חכם דאַרף אַלץ איבערטראַגען גאַנץ גלייכגילטיג, און אַ דאַנק זיין איינפלוס האָט זיך אין אַלעקסאַנדריע פערגרעסערט די צאָהל פון די זעלבסט־מערדער.

די „ציניקער" (אַנטיסטען, דיאָגען און אַנד.) האָבען איינ־געפונען, אַז דאָס גליק ליעגט אין דעם פריַיען, נישט געקינס־

טעלטען נאטור=לעבען. דעם מענשענס לעבען איז פול מיט צער און וועהטאגען בלויז נאר דערפאר, ווייל ער האט זיך דערווייטערט פון דער מוטער=נאטור. דאס נאכיאגען זיך נאך מותרות און די ליעבע צו געלד; די פארמען פונ'ם געזעלשאפטליכען לעבען, וואס לעגען ארויף א שווערע לאסט אויף די פלייצעס פון יעדען אינדיווידואום אין דער געשטאלט פון די פערשיעדענע געזעצען, מנהגים און זיטען; די קנאה פון איינעם צום אנדערן און די שרעקליכע קאנקורענץ — דאס אלץ פערביטערט דעם מענשענ'ס לעבען און רויבט פון איהם אוועק יעדען פערגניגען, יעדע רוהיגע מינוט. דער מענש פערליערט זיינע כוחות און ווערט דעמאראליזירט נאר צוליעב דעם, וואס ער זוכט זיך אלע מאל נייע פערגניגענס, וואס ער ווערט פון קינדווייז=אויף ערצויגען אויף וואוילטאג און צערטליכקייטען, ווען ער יאגט זיך נאך כבוד און מאכט, און קליגט זיך שטענדיג א וועמען ס'איז אבצונארען. די אלע זאכען נעהמען בייא איהם אוועק די מעגליכקייט צו געניעסען דעם טעם פון דער פאלשטענדיגער מנוחה, און זיין לעבען איז פול מיט שנאה און כעס, מיט קנאה און נקמה — „ווי א ברויזענדער ים אזוי קען ער נישט שטיל ווערען", „און בייינאכט רוהט אויך זיין הארץ נישט".

דער מענש דארף דעריבער אראבווארפען פון זיך די אלע קייטען פונ'ם געזעלשאפטליכען לעבען, דערנעהנטערן זיך צו דער געזונדטער נאטור, אוועקלאזען די אלע שטרעבונגען צו רייכטום, צו כבוד און צו די איבריגע איינגערעדטע לוקסוסען, און אויסרייסען אינגאנצען פון הארצען די דאגות וועגען יענע אלע זאכען, וואס גיעבען אייך גארנישט און ברענגען מיט זיך בלויז צארן און פערדרוס. די גרויסע בעדערפענישען רופען ארויס אויך גרויסע תאוות, און די גרויסע תאוות ברענגען מיט זיך גרויסע יסורים, דער מענש דארף דעריבער פערמינדערען זיינע בעדערפענישען אויף וויפיעל עס איז מעגליך, און דאס קען ער ערדרייכען דורך דעם, וואס ער וועט זיך צוגעוועהנען ווענינ צו געברויכען. בענוגענדיג זיך מיט ווענינ, וועט ער ווענינ בעגעהרען און ממילא אויך — ווענינ יסורים, ווענינ וועהטוגען אריבערצוטראגען. נישט גליק דארף זיך דער מענש זוכען, נאר מנוחה, און דאס וועט ער ערדרייכען

נאָר דאַן, ווען ער וועט וואָס וועניגער פאָדערן פון דער וועלט . . .

די גאַנצע אַנשויאונג פון די „ציניקער" איז געבויט אויף דער הנחה, אַז אין זייער געזעלשאַפטליכען שטאַנד זענען מענשען שלעכט און פערדאָרבען ביז דער לעצטער שטופע; און ווי די לעגענדע דערצעהלט האָט דיאָגען, הערענדיג ווי מ'לויבט איהם, אַ פערוואונדערטער געפרעגט: פאַרוואָס לויבט מען מיך אַזוי — האָב איך דען עטוואָס שלעכטעס געטהון? . . .

נאָך די „ציניקער" קומען די „סטאָאיקער" (זענאָן, כריזי־פוס א. א. וו. אין דריטען און פיערטען יאָהרהונדערט פאַר קריסטוס'ן).

זיי פרעגען אויך: וואָס איז דאָס גליק? — און זיי ענטפערן: דאָס גליק בעשטעהט אין דעם, וואָס די נשמה הויבט זיך אויף ביז דער העכסטער מדרגה; און פיהרען פיהרט דערצו נאָר איין וועג — דער וועג פון גוטע מעשים. גוטע מעשים הייסען אָבער נאָר יענע מעשים, וואָס דער מענש טהוט מיט אַ קלאָרען בעוואוסטזיין, מיט אַ טיעפען פערשטאַנד און מיט אַ ברייטער אויפפאַסונג. ווען אַ מענש טהוט בלויז גוטע מעשים, ווערט ער דורך דעם אויף אַזוי פיעל דערהויבען, אַז די אַלע צרות און אָנשיקענישען פון דער וועלט קומען צו איהם גאָרנישט צו. אויסער די דאָזיגע מעשים זוכט ער זיך גאָר קיין פערגניגען נישט — ער געפינט אַלץ אין זיי: זיין לויהן, דעם העכערן פערגניגען פון אַ פערנופטיגען לעבען און דעם ציעל זאָגאַר פון זיין עקזיסטענץ. דער אמת'ער גייסט־מענש, דער אמת'ער חכם שרעקט זיך פאַר קיין זאַך נישט. און די ביטערסטע ערפאַהרונגען זענען נישט אימשטאַנד איהם צוצוברע־גען דערצו, ער זאָל עפּעס אַ פערברעך בעגעהן, און טהון עטוואָס אַזוינס, וואָס איז געגען זיין טיעפער, אינערליכער איבערציינגונג. ער זוכט נאָך דעם צוזאַמענהאַנג צווישען די סבות (אורזאַכען) און פאָלגען פון לעבען, ווייל זיין בערוף אַלס העכערער, בעוואוסטזיניגער וועזען פערפליכטעט איהם צו זעהן אַלץ, וואָס אַרום איהם טהוט זיך; בעזונדער אָבער מוז ער שטענדיג געדענקען זיינע פליכטען צו מענשען בכלל און צו

זײַן פאָטערלאַנד, צו זײַנע נאָהנטע און בּעקאַנטע בּעזונדער. די דאָזיגע מאָראַלישע פּליכט דאַרף בּײַ איהם שטאַרקער זײַן פון אַלץ אין דער וועלט. ער דאַרף זיך אָפּפערען און דאָס לעבּען אוועקגעבּען, אום צו ערפילען דאָס, וואָס עס דיקטירט איהם דער אינערליכער מאָראַלער געזעץ, וואָס איז אײַנגעפלאַנצט בּײַ יעדען מענשען אין האַרצען. די גוטע מעשים זענען אַן און פאַר זיך גוט און די שלעכטע — אַן און פאַר זיך שלעכט. אינגאַנצען אונאָבּהענגיג פון די נוצען און פון דעם שאָדען, וואָס זיי בּרענגען. דער אמת'ער חכם איז העכער פון אַלע קערפּערליכע בּעדערפעני׳שען און די אַלע מאַטעריעלע פאָדערונגען פערנעהמען בּײַ איהם קיין פּלאַץ נישט. ער טוט דאָס, וואָס ער דאַרף טהון, לויט זײַן טיעפער איבּערצײַגונג, חאָטש עס קומט איהם, און גאַנץ אָפּט אויך אַנדערע, אַרויס דערפון אַ געוואַלדיגער שאָדען.

די אַנשויאונג פון די סטאָאיקער בּנוגע צו דעם פּראָבּלעם פון גוטס און שלעכטס איז אויף אַזאַ אופן גאַנץ נאָהנט צו דער אַנשויאונג פון אונזערע נביאים איבּער דער זעלבּער פראַגע.

די דאָזיגע אַנשויאונג פון די סטאָאיקער האָט זיך דערנאָך פערשפּרייט אויך אין רוים, וואו די בּעריהמטעסטע רוימישע פילאָזאָפען: מאַרק אורעליו'ס און סענעקאַ, האָבּען זי פערבּרייטערט און פערטיעפט. און נאָך שפּעטער, ווען די גאַנצע יוסטיץ איז אַרונטערגעפאַלען אונטער איהר אײַנפלוס, איז געשאַפען געוואָרען דאָס בּעקאַנטע רוימישע שפּריכוואָרט: „דאָס געזעץ מוז דורכגעפיהרט ווערן און — זאָל אפילו צוליעב דעם די וועלט אונטערגעהן!"

עפּיקור (* מיט זײַנע תּלמידים האָבּען געלערנט, אַז גליקליך איז דער, וואָס — פיהלט זיך גליקליך, ווי די קירענאַי'איקער אַנערקענען זיי אויך, אַז גליק און פערגניגען איז איין זאַך. דער מענש, וואָס האָט אַ סך פערגניגען אין זײַן לעבּען, איז

*) פון דעם נאָמען האָט זיך אויסגעבּילדעט דאָס בּעליידיגונג-וואָרט אפּיקורס.

גליקליך, און דער, וואָס ליידט אַ סך, איז אונגליקליך. גוטע מעשים זענען יענע, וואָס פערמעהרען דעם מענשענס פערגניגען און פערמינדערן זיין צער. די נוצען — דאָס איז דער אויסערסטער ציעל, צו וועלכען עס זענען געווענדט דעם מענשענס אַלע שטרעבונגען און פערלאַנגען. דער מענש, וואָס עסט און טרינקט אַליין, איז נישט גליקליך, ווייל איהם פעהלט דאָס גרויסע פערגניגען פון אונטערהאַלטען זיך אין אַ קאָמפּאַניע; דער מענש, וואָס וויל נישט וויסען פון אַלץ, וואָס ס'טהוט זיך אַרום איהם, וואָס זיין האַרץ אין איהם איז האַרט און פערטעמפּט, איז נישט גליקליך, ווייל איהם פעהלט דאָס העכסטע דאָס איידעלסטע פערגניגען — דאָס פערגניגען פון פאָרשען, בעאָבאַכטען און פערשטעהן, דער אמת'ער חכם עסט און טרינקט און האָט פערגניגען און לאָזט אַנדערע אויך געניסען פון זיין גוטס; ער האָט פערגניגען פאָרשענדיג און נאָכזוכענדיג די סבות פון אַלע ערשיינונגען. און פערשאַפט דעם פערגניגען אויך זיינע אַלע אַרומיגע. די אונגליקען פון דער צייט און איהרע בעגעגענישען שרעקען איהם נישט אָב, ווייל ער רייסט אויס פון זיין האַרצען יעדען געפיהל פון טרויער און צער. ער נעהמט פון דער וועלט בלויז דאָס גוטע, דאָס שלעכטע — געהט ער גלייכגילטיג פערביי. דער טויט שרעקט איהם אויך נישט אָב, ווייל „אַזוי לאַנג, ווי ער איז דאָ — איז דער טויט נישטאָ און ווען עס קומט אָן דער טויט — איז ער שוין אויף דער וועלט נישטאָ!" ער לערנט זיך אויך בעגניגען מיט וועניג, כדי זיינע פיעל בעדערפנישען זאָלען איהם נישט מצער זיין.

צוקוקענדיג זיך נעהנטער צו די יסודות פון דער דאָזיגער שיטה זעהען מיר, אַז זיי האָבען אין זיך אייגענטליך גאַנץ וועניג דעמאָראַליזירענדע עלעמענטען — ווי עס געפינען אַ סך. עפּיקור מיט זיינע תלמידים לערנען אויך, ווי די סטאָאיקער, ליעב צו האָבען דעם צווייטען, זיך צו בעגניגען מיט וועניג און איבערגעגעבען צו זיין דער וויסענשאַפט; נאָר אין דער צייט, וואָס די סטאָאיקער זעהען אין די דאָזיגע זאַכען *אבסאָלוטע גוטע מעשים*, וואָס זענען גוט אַן און פאַר זיך, — זעהען אין זיי די עפּיקורעער בלויז *נוצבאַרע* זאַכען,

זאָגען וואָס מ׳דאַרף זיי אויסאיבען אויף אַזוי פיעל אויף וויפיעל זיי ברענגען נוצען דעם פּרט אָדער דעם כלל . און שיידען שיידט זיך די דאָזיגע שיטה אונטער פון דעם היינטיגען אוטיליטאַריזם דערמיט , וואָס די אוטיליטאַריסטען הייסען אַרבייטען אָהן אַנ׳אויפהער פאַר דער ענטוויקלונג פון די וויסענשאַפטען , פון דער אינדוסטריע און פון דער טעכניק , און בכלל פאַר דעם פּראָגרעס פון דער מענשהייט , ווערענד די עפּיקורעער הייסען רוהען און געניסען אַלע פערגניגענס פון לעבען און זיך פרעהען און זיך בענוגענען מיט דעם , וואָס איז דאָ א. א. וו. די אוטיליטאַריסטען קוקען אויף דער וועלט , ווי אויף אַ גרויסער פאַבריק , און די עפּיקורעער — ווי אויף אַ פּראַכטפולען גאָרטען , אין וועלכען עס וואַקסען שענע בלומען צוזאַמען מיט דערנער און נאָדלען , און דער מענש דאַרף אויסרייסען די בלומען און ווייכען פון די דערנער . . .

די דאָזיגע אַנשויאונג איז נישט פרעמד די חכמים פון יעדען פאָלק אין בעשטימטע פעריאָדען , און מיר געפינען זי אויך ביי די חכמי התלמוד . אויף אַזוי פיעל , נאַטירליך , אויף וויפיעל זי איז נישט סותר די אמונה :

שמואל האָט געזאָגט צו רב יהודה : שיננא !*) חאַפּ און עס , חאַפּ און טרינק , דען די וועלט , פון וועלכער מיר געהען אַוועק , איז געגליכען צו אַ חתונה . 70)

„מיין זוהן , אויב דו קענסט—לאָז דיר וואויל געהן , ווארום נאָכ׳ן טויט איז שוין קיין פערגניגען נישטאָ און דער קבר (פער) זוימט נישט . טאָמער וועסטו זאָגען : איך וועל איבערלאָזען פאַר מיינע קינדער נאָך מיר ? ווער קען דיר דען זאָגען וואָס ס׳וועט נאָכ׳ן טויט זיין ; מענשען זענען געגליכען צו די גראָז און פעלד , די בליהען אויף און די ווערן פער־וועלקט . . . 71)

„דער מענש וועט מוזען אָבגעבען דין וחשבון פאַר יעדער זאַך , וואָס זיינע אויגען האָבען געזעהען , און ער האָט דערפון קיין הנאה נישט געהאַט .“ 72)

*) אזוי פלעגט שמואל שטענדיג רופען רב יהודה׳ן . „שיננא“ הייסט שאַרפער , שאַרפער קאָפּ , קלוגער קאָפּ .

„ווער ס'זאָגט זיך אָב פון גוט לעבען אויף דער וועלט, איז עם אַ שלעכטער סימן פאַר איהם!“ 73)

די נשמה, וואָס איך האָב דיר געגעבען — לאָז איהר לעבען! 74)

דאָס געמיינזאַמע צווישען די אַלע שיטות; וואָס מיר האָבען דאָ אויסגערעכענט, ליגען אין דער טיפער איבערצייגונג, אַז דאָס פּריוואַטע לעבען איז פול מיט צרות און אונגליקען. אַז שלעכטס איז פערהאַן אין דער וועלט אונגעהויער פיעל און מ'דאַרף זיך שיצען פון דעם; אַז מ'קען זיך נישט בעניגנען מיט דער עקסיסטענץ פון די זאַכען אַזוי ווי זיי זענען, און דער מענש, אלס וועזען מיט אינטעלעקט און פערשטאַנד, דאַרף זיך בעפרייען פון דער הערשאַפט פון דעם בלינדען צופאַל זאָגאַר דאָס פרעהליכע און גוטמוטיגע עפּיקורע'אישע סיסטעם לאָזט אויך צו די הנחה, אַז דער גרעסטער טייל פון דעם מענשענס דאגות פאַר זיין גליק און פּריוואַטער עקסיסטענץ, איז גאָרנישט; אַז דאָס לעבען פערשווינדט שנעל, און דער מענש דאַרף זיך איילען אָבצורייסען די בלומען פריהער איידער זיי וועלן פערוועלקט ווערן. דאָס זעהען מיר נאָך מעהר בולט אין דער פאָרם, ווי'ם דער עפּיקוריזם האָט אָנגענומען ביי איינעם פון די גרעסטע רוימישע חכמים: לוקרעציו'ס.

לוקרעציוס זענענדיג אין דער זעלביגער צייט אי פילאָזאָף, אי דיכטער, אי וויסענשאַפטליכער געלעהרטער, און פערטיידיגענדיג די שיטה פון עפּיקור'ן אין אַזאַ ריכטונג, וואָס האָט איהם געמאַכט פאַר דעם אייגענטליכען פאָטער פונ'ם איצטיגען מאַטעריאַליזם, 75) — זאָגט ער דאָך אין זיין ווערק, אַז דער אמת'ער חכם דאַרף קוקען אויף אַלץ מיט אַנ'אַבסאָלוטער גלייכגילטיגקייט און מוז איינגאַנצען דורכגענומען זיין מיט דער איבערצייגונג, אַז אַלץ איז גאָרנישט, אַז אַלץ, וואָס ס'טהוט זיך אָב אונטער דער זון, איז שלעכט און ביטער, און אַז ס'איז נישטאָ קיין בעסערע זאַך, ווי אַלץ מבטל צו זיין, אַלץ פערבייצוגעהן שווייגענדיג און זיך צו פערזינקען אין אַנ'אַנגענעהמער מנוחה...

ווען דער מענש הויבט זיך אויף איבער זיין קערפּערליכען וועזען; ווען ער הויבט אָן איינצוזעהען, אַז ס'זענען פערהאַן

אַ סך לײַדענדע, עלענדע בעשעפּעניִשען; װען ער הויבּט אָן צו פיִהלען די לײַדען פון יעדען לעבּעדיגען װעזען אַזוי שטאַרק, װי זײַנע אײגענע לײַדען, דאַן קען ער זיִך שוין ניִשט בּעניִגנען מעהר דערמיִט, װאָס זײַנע אויגען זעהען, און ער זוכט זיִך אַ שוץ אין עפּעס — אַ איִדעאַל, צו געפיִנען דעם איִדעאַל איִן דער אַבּסאָלוטער ניִשטיִגקײַט, יענע — איִן דער נשמה=רוהיגקײַט, נאָך אַנדערע — איִן דער נאַטור=לעבּען, די איִן דעם אַלגעמײַנעם פערגניִגען און איִן די נוצען פון כּלל, די — איִן דעם אײַנפאַכען און תּמימות'דיִגען גלויבּען, קורץ די אַזוי און די אַזוי, און יענע, װאָס האָבּען איִן זיִך מעהר גײַסט, זוכען זיִך הויכע, מאָראַליִשע איִדעאַלען. און זײ געפיִנען זײ מוט און קראַפט צו לעבּען און צו לײַדען איִן זײ זעהען זײ זײער װעלט, זײער לעבּען און זײ, די דאָזיגע איִדעאַלען, הויבּען אויף זײער גײַסט איִבּער די אַלע שלעכטע מעשים פון דער װעלט.

ה.

די קריסטליכע אַנשויאונג.

בּשעת דאָס קריִסטענטום איִז נאָך פון זײַן שורש — פונ'ם יודענטום — ניִט דערװײַטערט געװען איִז איִן איִהם אַ מאָל אויסגעדריִקט געװען דער שטאַרקער בּטחון פון די נביאים און חסידים. דער דאָזיִגער בּטחון לאָזט ניִשט זאָרגען פאַר די בּעדערפניִשען פון קערפּער, װײַל אַלץ ליִעגט איִן די הענד פונ'ם פאָטער איִן היִמעל, ער קען אַלץ בּעװײַזען און איִז איִמשטאַנד צו פערזאָרגען יעדער בּריִאה'לע מיִט אַלעם נויטיִגען.

„איִהר זאָלט ניִשט זאָרגען פאַר אײַערע לײַבּער", זאָגט דער גאַליִלעער צו זײַנע תּלמידים און צוהערער, „איִהר זאָלט ניִשט זאָרגען און קלערען: װאָס װעט איִהר עסען און טריִנקען און איִן װאָס איִהר װעט זיִך אָנקלײדען. דער נפש איִז דאָך טײַער=

ער פון עסען און דער גוף — פונ׳ם מלבוש. קוקט זיך צו און זעהט די פויגעל פון הימעל, וועלכע זייהען נישט און שנייַדען נישט און זאמלען נישט צונויף קיין תבואות, און אייער פאטער אין הימעל שפייַזט זיי. און איהר זענט דאך פיעל העכער פון זיי״.

„און פאר אייער קליידונג — וואס דאגה׳ט איהר? קוקט זיך צו צו די רויזען פון פעלד, וואס וואקסען און ארבייטען נישט און שפינען נישט. און איך זאג אייך, אז שלמה אין זיין גאנצער פראכט איז נישט געוועזען אזוי שען אנגעקליידט, ווי איינע פון זיי. און אויב גאט קליידט אזוי אן די גראזען פון פעלד, וואס היינט וואקסען זיי — און מארגען ווערן זיי אריינגעווארפען אין פייער אריין — א פשיטא שוין אייך קליין־גלויביגע. איהר זאלט דעריבער נישט זארגען: וואס וועלן מיר עסען, וואס וועלן מיר טרינקען, און אין וואס וועלן מיר זיך אנקלייַדען. דאס אלץ זוכען די גוים. אייער פאטער אין הימעל ווייסט דאך, אז איהר דארפט דאס אלץ האבען. זוכט פריהער די מלכות שמים (גאטס רייך). זיין גערעכטיגקייט און דאס איבעריגע וועט ממילא קומען. איהר זאלט נישט קלערען וועגען דעם מארגענדיגען טאג, ווייל דער מארגעדיגער טאג וועט פאר זיך אליין קלערען און יעדער טאג האט גענוג זיינע צרות״.

עהנליך דערצו געפינען מיר אין תלמוד אויך: איך האב נאך קיינמאל נישט געזעהען קיין הירש אלס הענדלער פון זומערדיגע פירות קיין לייב אלס טרעגער און קיין פוקס אלס קרעמער, און דאך ערנעהרען זיי זיך אהן צער א. א. וו., היינט א פשיטא שוין איך, וואס בין בעשאפען געווארען צו בעדינען דעם בעשעפער, דארף איך דאך געוויס זיך לעבען אהן צער. אלא וואס דען? איך האב מיך שלעכט אויפגעפיהרט און דערמיט מקפח געוועזען מיין פרנסה.״

„ווער עס האט ברויט אין זיין קארב היינט און קלאגט זיך: וואס וועל איך עסען מארגען? ווערט גערעכענט צווישען די קליין־גלויביגע.״

„בעט און עס וועט אייך געגעבען ווערן — זאגט ווייטער דער גאלילעער — זוכט נאך און איהר וועט געפינען, קלאפט אן און עס וועט אייך געעפענט ווערען. ווארום ווער עס בעט

— בעקומט און ווער עס זוכט נאָך — געפינט און פאַר דעם, וואָס קלאַפּט אָן — עפענט זיך די טהיר. אָדער ווער געפינט זיך דאָ פון אייך אַזוינער, וואָס זיין זוהן האָט ביי איהם געבעטען ברויט און ער האָט איהם אַ שטיין געגעבען? און ווען ער בעט ביי איהם פיש — וועט ער איהם דען אַ שלאַנג געבען? איהר, מענשען שלעכטע, ווייסט דאָך אויך צו געבען גוטע מתנות אייערע קינדער, און אייער פאָטער אין הימעל וועט געווים שענקען נאָר גוט׳ס יענע, וואָס בעטען ביי איהם.״

דער יסוד פון דעם דאָזיגען פעסטען בטחון איז דאָס שטאַרקע גלויבען אין אַ גוטען און באַרימהערציגען גאָט, אין אונזער גנעדיגען פאָטער אין הימעל, וואָס אַלע מענשען זענען זיינע קינדער, און ער זאָרגט פאַר זיי, עס זאָל זיי קיין זאַך נישט פעהלען. ס׳איז נאַרעש פונ׳ם מענשען צו זאָרגען פאַר זיין לעבען און פאַר זיין עקסיסטענץ אין דער צייט, ווען זיין פאָטער אין הימעל זאָרגט שוין פאַר איהם. מיט דעם איבריגען זאָרגען פאַר זיינע בעדערפנישען ווייזט דער מענש אַרויס, אַז ער גלויבט נישט שטאַרק אינ׳ם פאָטער פון דער וועלט, וואָס אַלע מענשען זענען זיינע ליעבע קינדער.

אַז אַלע מענשען זענען גאָט׳ס קינדער, און נישט בלויז גאָט׳ס קנעכט — דאָס איז איינער פון די עיקרים אין דער קריסטליכער אַנשויאונג. דעריבער זאָגט זי: אַ סך מאָל אָן דעם מענשען, ער זאָל נישט רעכנען, אַז ער איז פערלאָרען פון גאָט, ווארום „אַלע האָר פונ׳ם מענשען זענען פאַר איהם (פאַר גאָט) אויסגעצעהלט״.

דער זעלביגער געדאַנק איז אויסגעדריקט אויך אין תלמוד: „מיט אַ סך האָר האָב איך דעם מענשען בעשאַפען (א. א. וו.) און איין האָר האָט זיך מיר נישט פערביטען מיט׳ן אַנדערען, וועט זיך מיר פערבייטען איוב אויף אויב (אַ שונא)?!״ *)

פון דעסטוועגען אָבער זאָל דער מענש זיך נישט איינרע־

---

*) דאָס איז אַרויסגעזאָגט געוואָרען אין תלמוד אַלס אַ ענטפער פון גאָט צו איוב אויף זיין טענה: שמא בין איוב לאויב נתחלף לך (טאָמער איז ביי דיר פערביטען געוואָרען דאָס נאָמען „איוב״ אויף „אויב״).

דען, אַז גאָט שפּיעלט זיך מיט איהם און צערטעלט איהם, ווי אַ טאַטע שפּיעלט זיך מיט זיין קינד. ניין! נישט צום פערגניגען און שפּילערייען איז דער מענש געבוירען געוואָרען! דאָס לעבען איז אַ גרויסער טהאַט. דאָס לעבען איז פול מיט שטערונגען און הינדערנישען אויף יעדען טריט און שריט. צרות און אָנשיקענישען, אונגליקען און וואַנדערונגען — דאָס איז דעם מענשען׳ס גורל אונטער דער זון. וואָס דער מענש איז גרעסער, וואָס נעהנטער ער איז צו גאָט, אַלץ גרעסער זענען זיינע יסורים, אַלץ מעהר מוז ער זיך אַרומשלעפּען און צרות אויסשטעהן.

ווען איינער פון די סופרים איז צוגעגאַנגען צום גאַליליער און געזאָגט צו איהם: רבי, איך וועל דיך נאָכגעהן, וואו דו וועסט געהן, האָט ישוע צו איהם געזאָגט: דער פוקס האָט זיין נאָרע, די פויגעל פון הימעל האָבען זייערע נעסטען און דער מענשען־זוהן*) האָט נישט קיין אָרט, וואו דעם קאָפּ אַנידערצולעגען״...

אַ מאמר מיט דעם זעלבען אינהאַלט כמעט האָבען מיר שוין אויבען געבראַכט פון תלמוד: „יעדען טאָג געהט אַרויס אַ בת־קול און זאָגט: די גאַנצע וועלט איז בעשאַפען געוואָרען נאָר צוליעב מיין זוהן חנינא, און מיין זוהן חנינא האָט גענוג איין מעסטיל טייטלען פון איין ערב־שבת ביז׳ן אַנדערען!״

די יסורים הויבען אויף דעם מענשענס גייסט און מאַכען איהם פעהיג אַריינצוקומען אין דער „מלכות־שמים״. די תענוגים ערנידריגען דעם מענשען און שטויסען איהם אַראָב טיעף אין תהום. די גראָבע קערפּערליכקייט שטעלט אַוועק אַן אייזערנע וואַנט צווישען דעם מענשען און זיין פאָטער אין הימעל, און די עשירות איז דער גרעסטער שטיין אויף דעם וועג פונ׳ם אמת׳ען מענשליכען גליק.

---

*) ישוע פלעגט זיך שטענדיג אָנריפען „בן-האדם" (מענשען-זוהן), געווים, ווייל די יודישע נבואה האָט ערוואַרטעט „אַ בר-אינש עם ענני שמיא" אָנרופענדיג זיך „בן-האדם" אָדער „בר-אינש" האָט ישוע געמיינט אונטערשטרייכען זיין משיחיות.

ס'איז לייכטער אַ קעמעל דורכצוגעהן דורך דעם שפּעלטעל פון אַ נאָדעל, אַלס אַן'עושר אַריינצוקומען אין „מלכות שמים" און דער אַפּאָסטאָל יעקב זאָגט: „הערט מיינע ליעבע ברידער, די אָרעמע פון דער וועלט האָט דאָך גאָט אויסדערוועהלט, זיי זאָלען זיין רייך אין גלויבען און די יורשים פון דער מלוכה, וואָס גאָט האָט צוגעזאָגט זיינע גוטע פריינד".

„די רייכע בערויבען דאָך אייך און זיי שלעפּען דאָך אייך שטענדיג צו בית=דין, און אפילו דעם גוטען נאָמען אייערען מאַכען זיי דאָך אויך צו שאַנד".

„וועה צו אייך, איהר רייכע פון פאָלק, וויינט און קלאָגט אויף די צרות, וואָס וועלן אייך בעגעגנען. אייער עשירות וועט צופוילט ווערן און אייערע טייערע קליידער וועלן מילבען צופרעסען, דאָס גאָלד וועט דונקעל ווערען, דאָס זילבער וועט פערראָסט ווערן, דאָס גאַנצע עקעלהאַפטע פערמעגען אייערס וועט געגען אייך עדות זאָגען און וועט צופרעסען אייער לייב, ווי מאָל, דאָס איז דער אוצר, וואָס איהר האָט זיך אָנגעזאַמעלט צום לעצטען טאָג. דער שכר פון די פּועלים טהוט דאָך שרייען, די בעלויהנונג פון אייערע פעלדשניטער'ס, וואָס איהר האָט בע= רויבט, און דאָס געשריי פון די שניטער'ס האָט דערגרייכט צו די אויערען פון גאָט דעם הערשער. איהר האָט זיך געלאָזען וואויל=געהן אויף דער וועלט, איהר זענט דיק געוואָרען און אייער האַרץ איז מיט פעטס פערגאָסען געוואָרען, אַזוי ווי צו דעם טאָג פון דער שחיטה. איהר האָט שלעכטס געטהון, איהר האָט דעם גערעכטען געטויט און ער האָט זיך נישט געוועהרט געגען אייך".

דער וואָס וויל דיענען גאָט, מוז וויסען פאָראויס, אַז איהם שטעהען פאָר צרות און יסורים, אַרומוואַנדערונגען און אַרומוואָגלונגען, בעליידיגונגען און זידלערייען.

„וואויל וועט אייך זיין — זאָגט דער גאַליליעער צו זיינע תלמידים — ווען מ'וועט אייך זידלען און בעליידיגען און אויף אייך פאַלשע בלבולים אויסטראַכטען — צוליעב מיין נאָ= מען".

„ווער עס האָט ליעב זיין נפש — זאָגט וויטער דער זעלביגער — וועט ער איהם פערליערען און דער, וואָס האָט

פיינד זיין נפש אויף דער וועלט, וועט ער איהם דערמיט אפהיטען צום אייביגען לעבען.״

„ביז היינטיגען טאג — קלאגט זיך דער אפאסטאל פאוּלוס — זענען מיר הונגעריג און דארשטיג, דערשלאגען און פערוואגעלט. מיט ביטערען שווייס ארבייטען מיר. ווען מ׳שילט אונז — ענטפערן מיר מיט א ברכה און ווען מ׳יאגט אונז נאך — זענען מיר מיט ערד גלייך. זיי לעסטערן אונז און מיר בעטען פאר זיי, און מיר זענען געגליכען ביז היינטיגען טאג אין אלעמענס אויגען צו דעם מיסט, וואס אויף דר׳ערד, און צו דעם שלאם.״

מענשען רודפען דעם גערעכטען און ערענטליכען, די רדיפות און צרות, וואס די צדיקים שטעהען אויס, זענען אבער גאנץ נאטירליך און פערשטענדליך: די מעהרהייט מענשען לעבט אין דער וועלט און מיט איהר, דעריבער האט זי פיינד יענע, וועלכע זענען העכער פון דער וועלט און שטעהען איבער איהר.

ווען די וועלט וועט אייך פערהאסען — זאגט דער גאַלילעער צו זיינע תלמידים — זאלט איהר וויסען, אז מיך האט זי דעם ערשטען פערהאסט. ווען איהר וואלט זיין פון דער וועלט, וואלט די וועלט ליעב געהאט די איהריגע, ווייל אבער איהר זענט נישט פון דער וועלט, ווייל איך האב אייך אויסדערוועהלט פון דער וועלט, האט די וועלט אייך פיינד״.

אינ׳ם צוזאמענהאנג מיט דער אנשויאונג פונ׳ם גאלילעער, אז א מענש קען נישט דיענען צוויי הערען פאר א מאל: „גאט און ממון״ *) זאגען די אפאסטאלען אויך: איהר זאלט נישט ליעב האבען די וועלט און אלץ, וואס האט א שייכות צו דער וועלט. א מענש, וואס האט ליעב די וועלט, האט נישט אין זיך קיין ליעבע צו זיין פאטער (אין הימעל), דען אלץ, וואס איז פערהאן אין דער וועלט, די אלע קערפערליכע פערגניגענס,

*) „ממון״ הייסט אין עוואנגעליום אי דער גאט פון געלד אי סתם געלד.

די אלע תאוות פון די אויגען און די גאנצע פאלשע גרויסקייט, וואס ווייזען זיך ארויס אינ׳ם מענשליכען לעבען, זענען נישט פונ׳ם טאטען (אין הימעל), נאר פון דער וועלט. און די וועלט וועט איינגאנצען פערשוואונדען מיט אלע איהרע תאוות, און דער מענש וואס געהט אין גאט׳ס וועגען, וועט אייביג לעבען״.

„מיר זעהען, וויפיעל הויכקייט ס׳איז פערהאן אין דער דאזיגער אנשויאונג בנוגע צו דער פראגע וועגען גוט און שלעכט. די צדיקים נעהמען אן פאר ליעב די אלע יסורים, צרות און ארומוואנדערונגען. די יסורים דערשטיקען נישט זייער גייסט, נאר, פערקעהרט, זיי הויבען אויף איהם ביז דער העכסטער מדרגה. וואס מעהר זיי ליידען, אלץ העכער הויבען זיי זיך אויף און אלץ מעהר ווערן זיי בעפרייט פון די תאוות פון לעבען.

דער טיעפערער לעזער דערקענט באלד אין דער דאזיגער אנשויאונג די מיינונגען פון די ערשטע גרויסע נביאים און חסידים, צוזאמענגעמישט מיט די בעגריפען פון די סטאאיקער. דאס לעבען איז נישט קיין שפיעלכעל, נאר עטוואס גרויסעס, בעדייטענדעס, וויכטיגעס. דאס לעבען ווערט גוט ערשט דאן, ווען עס האט עפעס וועלכען ס׳איז העכערן מאראלען ציעל. דער העכערער מאראלער ציעל בעשטעהט אין דעם — צו טהון דעם ווילען פון אונזער פאטער אין הימעל.

„און דאס איז די עהרליכע, ריינע עבודה פאר גאט אונזער פאטער. צו העלפען די יתומים און אלמנות, ווען זיי ווערן געדריקט און זיך ריין צו האלטען פון דעם שמוץ פון דער וועלט...״

ווי די סטאאיקער, אזוי אנערקענען אויך די גרינדער פונ׳ם קריסטענטום, אז דאס גליק ווערט נישט ערדייכט מיט וועלכער ס׳איז זאך, וואס האט א שייכות צו די חושים אדער זאגאר צו דעם פראקטישען פערשטאנד, נאר מיט דער אינערליכער, רוחניות׳דיגער הויכקייט.

„אפילו דאן, ווען דער אויסערליכער מענש שטארבט אב אין אונז, זאגט דער אפאסטאל פאולוס, ווערט אבער דער אינערליכער מענש אבגעפרישט און בענייט אין אונז פון טאג צו טאג, ווייל אונזער פיין, וואס איז לייכט און פאריבערגעהענד, גיט אונז א אייביגע שטארקייט, א העכערען כבוד, ווארום

ניִשט צו קיין זיִכטבּאַרע זאַכען האָפען מיִר, נאָר צו אונזיִכט־באַרע; ווייל דאָס זיִכטבּאַרע איז נאָר אויף געצעהלטע טעג, און דאָס אונזיִכטבּאַרע — אויף אייביג".

אין די דאָזיגע ווערטער געפינען מיר דעם עיקר פון דער קריסטליכער אַנשויאונג וועגען די ליידען פונ'ם גערעכטען און עהרליכען. די יסורים זענען גאַנץ נאַטירליך פאַר'ן צדיק, ווייל זיי דערהויבען דעם מענשען, בעפרייען איהם פון דער קערפּער־ליכקייט און דערנעהנטערן איהם צו גאָט.

„אין יעדער צייט און אין יעדען צושטאַנד שטעהען מיר פאַר אונזערע צו שויער אלס גאָט'ס דינער. מיט גרויס גע־דולד, אין ענגקייט און פיין, און אין נויט, בעקומענדיג קלעפּ אין תפיסות, אין מהומות און צרות, און ניִשט שלאָפען ביינאַכט און פייניגען זיך בייטאָג, מיט א ריין הארץ, מיט דער ליכטיגקייט פון וויסען, מיט רוח הקדש, מיט עכטע ליעבע, מיט אמת'ע רייד, מיט גאָט'ס גבורה און מיט דעם געוועהר פון גערעכטיגקייט אויף רעכטס און אויף לינקס..."

און די אַלע מאמרים זענען נישט מעהר, ווי א ברייטע ערקלערונג צו די ווערטער פונ'ם גאליליער:

„און איך זאָג אייך: דו זאָלסט דיך נישט שטעלען געגען דעם, וואָס קומט דיר שלעכטס טהאָן. אויב ער שלאָגט דיר אין דער רעכטער באַק — גיעב איהם אויך די לינקע. און ווער עס וויל זיך קריגען מיט דיר און אַראָבנעהמען דאָס העמד פון דיין לייב. — לאָז איהם איבער אויך דיין אויבער־בגד. און דער, וואָס צווינגט דיך צום געהן מיט איהם איין שטרעקע וועג — געה מיט איהם צוויי..."

דאָס דאָזיגע אידעאַל, וואָס איז יעדענפאַלס זעהר הויך און שען, דערמאָהנט אונז א סך שטעלען אין די רייד פון אונזערע נביאים און אין די תלמודים און מדרשים. א סך פון זיי האָב איך שוין ציטירט אין די פריהערדיגע קאַפּיטלען און נאָך עטליכע וועל איך דאָ צוגעבען אלס מוסטער:

„מיין חלק איז גאָט — האָט מיין נשמה געזאָגט, דעריבער טהו איך האָפען צו איהם".

„גוט איז גאָט צו די, וואָס האָפען צו איהם; צו דער נשמה, וואָס זוכט איהם".

„עס איז גוט דעם וואָס וואַרט שווייגענד אויף גאָט'ס הילף".

„גוט איז פאַר אַ מענשען, ווען ער טראָגט אויף זיך אַ יאָך יונגערהייד".

„זאָל ער זיצען אַליין און שווייגען דען עס איז אויף איהם אַרויף געלעגט געוואָרען (צו טראָגען)".

„זאָל ער דעם מויל אין דר'ערד איינגראָבען — אפשר איז אַ האָפנונג פערהאַן".

„זאָל ער אונטערשטעלען זיין שלעגער די באַק, זאָל ער זאַט ווערען מיט שאַנד".

„וואָרום גאָט פערלאָזט קיינמאָל נישט".

„נאָר ער וועט אָבטהאָן (דאָס ליידען) און וועט זיך ערבאַרע־מען ווי גרויס זיינע חסדים זענען".

„דריי גוטע מתנות האָט הקדוש ברוך הוא געשענקט יודען און אַלע זענען זיי געגעבען געוואָרען נאָר דורך יסורים; דאָס זענען זיי: תורה, עולם הבא און ארץ ישראל".

„וואָס איז די בעדייטונג פון דעם, וואָס ס'שטעהט געשריבּ־בען: „איך האָב דיך געלייטערט און נישט אין קיין זילבער, איך האָב דיך אויסדערוועהלט אין איין אויוועלע פון אָרעמקייט?" ס'איז געדרונגען דערפון, אַז גאָט האָט דורכגעזוכט אַלע גוטע מדות און נישט געפונען פאַר יודען קיין בעסערע מדה, ווי אָרעמקייט".

„דוד האָט זיך אָבגערופען צו הקדוש ברוך הוא: מאַך מיר וויסען די וועגען פון לעבען וואָסער געסעל איז אָפען צו'ם לעבען פון יענער וועלט? האָט איהם הקדוש ברוך הוא געענטפערט: דוד, אויב דו ווילסט ווירקליך לעבען מוזטו יסורים אויסשטעהן!".

„אַזוי איז דער וועג פון דער תורה: ברויט מיט זאַלץ זאָלסטו עסען און וואַסער מיט אַ מאָס זאָלסטו טרינקען און אויף דר'ערד זאָלסטו שלאָפען און אַ געמאַטערטען לעבען זאָלסטו לעבען".

„די תורה ווערט ערווייכט מיט אַכט און פערציג זאַכען א. א. וו. מיט ווייניג האַנדלען, מיט ווייניג אָבגעבען זיך דער וועלט, מיט ווייניג פערגעניגען, מיט ווייניג שלאָפען, מיט ווייניג שמועסען, מיט ווייניג לאַכען, מיט געדולד, מיט אַ גוט האַרץ, מיט מקבל זיין אויף זיך די יסורים א. א. וו.".

„די, וואָס מ'בעליידיגט זיי און זיי בעליידיגען נישט צוריק, וואָס הערען זייער שאַנד און ענטפערן נישט, וואָס טהוען אַלץ מיט ליעבע און פרעהען זיך מיט די יסורים, — אויף זיי זאָגט דער פסוק: און זיינע ליעבהאָבער זענען, ווי די זון, ווען זי געהט אַרויס אין איהר שטאַרקייט!.

„דו זאָלסט זיין, ווי אַ אונטערשטע שוועל, וואָס אַלע טרעטען אויף איהר".

„אויב דיין שונא איז הונגעריג, גיעב איהם ברויט צו'ם עסען, און אויב ער איז דאָרשטיג, גיעב איהם וואַסער צו'ם טרינקען. חאָטש ער איז געקומען דיך הרג'ענען און דו האָסט איהם געפונען אַ הונגעריגען און אַ דאָרשטיגען ביי דיר אין שטוב — גיעב איהם צו עסען און צו טרינקען".

„מר דער זוהן פון רבינא, ווען ער פלעגט ענדיגען די שמונה־עשרה, פלעגט ער אַזוי זאָגען: גאָט, היט אָב מיין צונג פון שלעכטס און מיינע לעפצען פון רעדען פאַלשקייט און צו די, וואָס שעלטען מיך, זאָל מיין נשמה שטום זיין און זאָל איך ווי שטויב, פאַר אַלע"...

דער אונטערשיעד צווישען דער אַנשויאונג פון קריסטענטום און פון די חכמי התלמוד בנוגע צו דער פראַגע וועגען גוטס און שלעכטס ליעגט נאָר אין דעם, וואָס די לעצטע, ווי מיר האָבען געזעהען אין די פריהערדיגע קאַפיטלען, זוכען פערשיעדענע וועגען, אום צו פערענטפערן די גרויסע שאלות, וועלכע זענען פערבונדען מיט די בעגריפען פון גוטס און שלעכטס, און גאַנץ אָפט קומען זיי צו צו אַ ביטערער פערצווייפלונג און צו שאַרפע טענות... און די גרינדער פון קריסטענטום האָבען נישט מעהר, ווי איין שטאַנדפונקט, פון וועלכען זיי קוקען אויף דעם גאַנצען ענין: די פאָלשטענדיגע הכנעה פאַר דעם העכערען ווילען, דאָס אַרונטער־בויגען דעם קאָפּ פאַר אַלע שלעכטע צופאַלען און געשעהענישען, וואָס קומען פאַר מיט'ן מענשען און דאָס אויפ־הויבען זיך העכער איבער דאָס שלעכטע און דאָס גוטע צוזאַמען...

די סבה פון דער ערשיינונג איז, נאָך מיין מיינונג, דאָס, וואָס די בעלי התלמוד זענען געווען נאַציאָנאַלע חכמים אום פולען זין פון די ווערטער, זיי זענען געווען די אמתע „מעתיקי השמועה" (איבערגעבער פונ'ם טראַדיציאָן) די יורשים פון דער תורה שבעל־

פה, וואָס איז דוּרכגעֶנוּמעֶן מיִט'ן פּראַקטיִשעֶן לעֶבעֶן. האָבעֶנדיִג שטעֶנדיִג צוּ טהאָן מיִט דיִ דינים פוּן דעֶר תּורה אוּן מיִט דיִ פעֶר־שיִעדעֶנעֶ אײַנצעֶלהײַטעֶן פוּן דיִ לעֶבעֶנס־מצוות, זעֶנעֶן זײַ ממילא געֶוואָרעֶן מעֶנשעֶן פוּן לעֶבעֶן, מעֶנשעֶן פוּן דעֶר פּראַקטיִק, ווײַל זײַ האָבעֶן געֶמוּזט בעֶקאַנט זײַן מיִט אַלעֶ מעֶנשליִכעֶ מעשים, מיִט דיִ מעֶנשליִכעֶ כאַראַקטעֶרעֶן אוּן נײַגוּנגעֶן, אוּם צוּ וויִסעֶן, וואָס מעֶן מעֶג אוּן וואָס מ'טאָר ניִשט, ווער איז שוּלדיִג אוּן ווער אוּנשוּלדיִג; האָבעֶנדיִג שטעֶנדיִג צוּ טהאָן ניִשט בלויז מיִט אַב־סטראַקטעֶ הויכעֶ אידעֶען, נאָר אויך מיִט לעֶבעֶדיִגעֶ מעֶנשעֶן, וויִ זײַ זעֶנעֶן, מיִט אַלעֶ זײַערעֶ מעלות אוּן חסרונות, תענוגים אוּן וועֶה־טאָגעֶן, האָבעֶן זײַ ניִשט געֶקעֶנט אַריִבעֶרגעֶהן דאָס אַלץ שווײַגעֶנ־דיִג. זײַ האָבעֶן שטעֶנדיִג געֶזעֶהעֶן פאַר זיִך דיִ וועֶלט מיִט אַלעֶ איִהרעֶ עֶנדעֶרוּנגעֶן אוּן אוּמוואַנדלוּנגעֶן, אוּן שוין ממילא האָבעֶן זײַ ניִשט געֶקעֶנט ניִשט זעֶהעֶן דאָס, אַז דאָס שלעֶכטעֶ פיִהלט זיִך איִן איִהר צוּ־פיִעל אוּן ניִשט אַזוי לײַכט לאָזט עֶס זיִך מבטל זײַן... לויט זײַער קדושה, חסידות אוּן פרישות זעֶנעֶן זײַ צײַטעֶנווײַז אויך געֶנויגט געֶוועֶן איִנגאַנצעֶן אַרויסצוּגעֶהן פוּן דעֶר וועֶלט, אוּן דיִ נײַגוּנג האָט עֶס אַרויסגעֶרוּפעֶן דיִ פעֶרשיִעדעֶנעֶ מאמרים פוּן דעֶם מין, וואָס מיִר האָבעֶן אויבעֶן ציִטיִרט פוּן דעֶר תלמוּדיִשעֶר ליִ־טעֶראַטוּר אַלס מוּסטעֶר, מיִט זײַער פּראַקטיִשעֶן שכל אָבעֶר האָבעֶן זײַ גוּט פעֶרשטאַנעֶן, אַז געֶדאַנקעֶן אוּן מעשים זעֶנעֶן צווײַ בעֶזוּנדעֶרעֶ זאַכעֶן, וואָס געֶהעֶן ניִשט שטעֶנדיִג צוּזאַמעֶן...

נאָך אײַן עֶרשײַנוּנג בעֶמעֶרקעֶן מיִר איִן דעֶר עֶנטוויִקלוּנג פוּן דעֶר קריִסטליִכעֶר אַנשויאוּנג בנוגע צוּ גוּטס אוּן שלעֶכט, דאָס איז דיִ פעֶרקעֶרפּעֶרוּנג פוּן אַלעֶס שלעֶכטעֶס איִנ'ם שטן אוּן איִן פעֶרשיִעדעֶנעֶ בײַזעֶ רוחות.

איִן אוּנזעֶרעֶ הײַליִגעֶ שריִפטעֶן ווערט דעֶר שטן דעֶרמאָהנט בלויז אײַנציִגעֶ מאָל, איִן דיִ אַפּאָקריִפעֶן אויך אײַנציִגעֶ מאָל אוּן איִן תלמוּד — מעֶהרעֶרעֶ מאָל; איִנ'ם „נײַעֶם טעֶסטאַמעֶנט" אָבעֶר ווערט עֶר דעֶרמאָהנט זעֶהר אַ סך מאָל, דיִ מלחמה מיִט איִהם דעֶר סוף פוּן דעֶם קוּמעֶנדיִגעֶן נצחון, דיִ פעֶרשטאַרקוּנג פוּן דעֶר קדוּשה איִבעֶר'ן שטן — דאָס אַלץ ווערט אַ סך מאָל דעֶרמאָהנט אוּן איִבעֶרגעֶ'חזר'ט איִן דיִ ספרים פוּנ'ם קריִסטעֶנטוּם.

„אײַעֶר פאָטעֶר — זאָגט דעֶר קריִסטליִכעֶר געֶזעֶצגעֶבעֶר צוּ

די, וואָס פאָלגען איהם נישט — אייער פאָטער איז דער שטן און איהר האָט זיך פערקויפט צו טהאָן דעם ווילען פון אייער פאָטער; ער האָט באַלד פון אָנהויב אַ נפש גע'הרג'עט און קיין אמת וואָרט נישט געהאַלטען, ווייל ס'איז אין איהם קיין אמת נישטאָ; ווען ער רעדט ליגען, רעדט ער זיינס, ווייל ער איז פאַלש און דער פאָטער פון אַלעם פאַלשעם".

די פערקערפערונג פון אַלדאָס בייז אינ'ם שטן און די מלחמה מיט איהם ווערט אין אַ פאָעטישער פאָרם געשילדערט אויך אין דער פאָרשטעלונג פון יוחנן,

ביי דעם אַפּאָסטאָל פּאַאולוס האָט די דאָזיגע אַנשויאונג אָנגענומען אַ געוויסען פיליאָזאָפישען כאַראַקטער, דער שטן איז פערוואַנדעלט געוואָרען אינ'ם פאָטער פון זינד און טוידט. דער שטן איז אין דער אמת'ן נאָר די קערפערליכע תאוה, וואָס רופט אַרויס דאָס זינד און דאָס זינד — דעם טוידט. ער קריסטוס האַלט מלחמה מיט'ן שטן, ער איז מציל דעם מענשען פון די קערפערליכע תאות, דאָס הייסט אַלזאָ אויך פון זינד און ממילא אויך פון טוידט. פאַר די איינצעלהייטען פון דער דערמאָהנטער אַנשויאונג איז דאָ קיין פלאַץ נישט.

דער ענין פון שטן, וואָס איז די פערקערפערונג פון אַלדאָס בייז, און די מלחמה צווישען איהם און דעם גאָט פון ליכטיגקייט און גוטס — האָט געגעבען אַ פלאַץ פאַר פערשידענע כתות און איינבילדונגען. די דאָזיגע כתות זענען געוועז יודיש-קריסטליך אָדער קריסטליך-יודיש: אַנדערע פון זיי זענען געהיימע קריסטען און אָפענע יודען, און אַנדערע פערקעהרט; אַממערהסטענטייל אָבער האָבען זיי אַנערקענט פערשידענע יענטאַלישע גלויבענס און בעזונדערס — דאָס פערסישע. און תלמוד ווערן אָט די כתות אָנגערופען מיט דעם נאָמען: מינים, ווייל ס'זענען געוועזן צווישען זיי פערשידענע מינים, *) און די פאָטער'ס פון דער קריסטליכער געמיינדע האָבען זיי אויך אַזוי דערוויי טערט פון זיך, ווי די בעלי התלמוד!

---

*) אָדער ווייל די בעדייטענדסטע און געפעהרליכסטע קריסטליכע סעקטע איז געווען די נאָכפאָלגער פון מני. די מאַניכעער אָדער מינעער.

וועגען איינ׳גע פון די דאָזיגע כתות וועלן מיר נאָך רעדען אינ׳ם קומענדיגען קאַפּיטעל און דאָ וועלען מיר נאָר דאָס בעמערקען, אַז די מינים און אַלגעמיין, וועלענדיג פערשטעהן דעם מקור פון דאָס שלעכטע וואָס איז פערהאַן אין דער וועלט, האָבען בעשטומט דערפאַר אַ בעזונדערע גאָטהייט און אַזויערנאָך זענען זיי צו געקומען צו דעם פּערסישען דואַליזם, חאָטש בעטראַכטענדיג טיפער זייערע ווערק זעהט מען, אַז זיי האָבען פערשטאַנען דעם דואַליזם נישט אין דעם געוועהנליכען זין, און אַז דאָס שלעכטע שטרעבט, לויט זייער מיינונג, און ציהט זיך צו דאָס גוטע און ווערט סוף כל סוף פערשלונגען אין איהם.

געגען דער אַנשויאונג פון די דאָזיגע מינים איז פערפאַסט געוואָרען ביי אונז יודען די ברכה „יוצר אור ובורא חושך״, אום צו ווייזען, אַז גאָט איז דער בעשעפער אי פון דער ליכטיגקייט אי פון דער פינסטערניש, אי פון דאָס גוטע און אי פון דאָס שלעכטע. אינ׳ם געגענזאַץ צו זייערע מיינונגען האָבען די בעלי התלמוד אויך בעשלאָסען, אַז ווער עס זאָגט: זאָלען דיך בענשען די גוטע, איז מסתּמא אַנ׳אַנהענגער פון מיני׳זם, ווייל דערמיט ווייזט ער דאָך, אַז די גוטע בעטען צו דעם גוטען גאָט און די שלעכטע צום שלעכטען גאָט, און עס זענען, הייסט עס, פערהאַן אַ גוטער גאָט בעזונדער און אַ שלעכטער בעזונדער.

אלישע דער זוהן פון אבויה אָדער, ווי ער ווערט גערופען אין תלמוד, אחר, איז אָהן אַ צווייפעל געווען איינער פון די, וואָס האָבען נוטה געווען צו דער שיטה פון די „ווייסער״ (גנאָסטיקער), ווי רב האַי גאון האָט ערקלערט אין זיין בעריהמטער תשובה, „אַז ער האָט נוטה געווען צו דער דעה פון די אמגושים ד. ה. צו דער אמונה אין צוויי גאָטהייטען: איינע, וואָס שאַפט גוטס אין די אַנדערע — שלעכטס, איינע, וואָס שאַפט ליכטיגקייט און די אַנדערע — פינסטערניש״. און נאָר טאַקע אויף אַזאַ אופן פערשטעהט זיך גוט דער לשון פון דעם מאמר: „אחר האָט אָבגעהאַקט די צווייגען״ און די אַלע ערצעהלונגען וועגען איהם בכלל.

איינער פון די עיקרים אין דער אַנשויאונג פון די גנאָסטיקער איז דאָס, אַז דער קערפּער איז די סבה פון דאָס שלעכטס און דער גייסט פון דאָס גוטע, און ממילא איז שוין דער טקו

פונ׳ם גייסט אויך אינגאנצען אנ׳אנדערער פון יענעם פון וועלכען עס קומט ארויס דער קערפער. די דאזיגע מיינונג האט אויך ארויסגערופען עטליכע וכוחים אין תלמוד.

„האט צו איהם געזאגט יענער צדוקי: דער. וואס האט בע־שאפען די בערג האט דעם ווינט נישט בעשאפען און ווער עס האט בעשאפען דעם ווינט האט די בערג נישט בעשאפען (ד. ה. ווער ס׳האט בעשאפען דאס גייסטיגע, האט נישט בעשאפען דאס קערפערליכע); האט ער איהם געענטפערט: שוטה! זעה, וואס צום סוף פסוק שטעהט: גאט דער אלמעכטיגער איז זיין נאמען".

אום אבצושלאגען די גנאסטיקער, וועלכע האבען געזאגט, אז מיט דער הילף פון דער געטליכער וויסענשאפט זענען זיי דערגאנגען אנ׳אנדער מקור פאר ליכטיגקייט און אנ׳אנדערען פאר פינסטערניש, אנ׳אנדער מקור פאר ווינט און אנ׳אנדערן פאר רע־גען א. א. וו.—האט ר׳ אליעזר געזאגט:

„זאלען אלע וויסען און מאכען וויסען און טיעף איבערצייגט זיין אז גאט איז דער בעשעפער, דער פיהרער א. א. וו. דאס הייסט: גאט איז דער גאט פון אלץ, דער גאט פון ליכטיגקייט און פינסטערניש, דער גאט פון קערפער און פון גייסט—צוזאמען".

ו.

די מיסטיקער ביי יודען און ביי אנדערע פעלקער.

ווען דאס גריכישע פאלק האט פערלוירען זיין פאליטישע זעלבסטשטענדיגקייט, האט די קראפט פון זיין שאפען אויך אויפ־געהערט פרוכטבאר צו זיין. עס האט זיך בעגעגענט דער שענער גריכישער גייסט מיט דעם שטארקען גייסט פון די רוימער און מיט די אנשאויאונגען פון די מורח־פעלקער דאס האט געבראכט דערצו, אז ער האט פערלוירען זיין אריגינעלע קראפט און איז געווארען וואס ווייטער אלץ שוואכער און בלייכער. דער גריכישער געדאנק, וואס האט פריהער פריי געקעניגט און אלעמען בעהערשט, האט אנגעהויבען וואס ווייטער אלץ מעהר פערשקלאפט צו ווערען,

און דער רעזולטאַט דערפון איז געווען דאָס, אַז ווען ער דער גריכישער געדאַנק האָט זיך צוזאַמענגעטראָפען מיט דעם גייַסט פון די יודישע חכמים אין אַלעקסאַנדריע—איז ער פערשקלאַפט געוואָרען בייַ דער אמונה, און קומענדיג אין נאָהנטע בעציהונגען מיט די אַנשויאונגען פון די מזרח=מענשען בכלל, — איז ער פערשקלאַפט געוואָרען בייַ די פערשידענסטע אַבערגלויבענס און נאַרישע אייַנבילדונגען, וואָס האָבען אינגאַנצען פערדונקעלט זייַן גלאַנץ און זייַן שענקייַט.

דער גריכישער געדאַנק אין די צייַטען פון די נעאָ=אַלעקסאַנדרינער און נעאָ=פּלאַטאָניקער איז געגאַנגען נישט פאָרווערטס, נאָר צוריק; און ווען מיר זאָלען אפילו אַנערקענען די גרויסקייַט פון פילאָ אויס אַלעקסאַנדריען (פילון היהודי, פילון האלכסנדרוני) אויף אַזוי פיעל, אויף וויפיעל עס האָבען זי אַנערקענט די פאָטערס פון דער קריסטליכער קירכע, וועט ער נאָך אַלץ בלייַבען גאַנץ ווייַט פון פּלאַטאָנען. דערפאַר אָבער האָט דער געדאַנק פון די מזרח=פעלקער אַ סך פערדיענט פון דעם צוזאַמענשטויס און פון דער צוזאַמענגיעסונג מיט דעם גריכישען אידעען=גאַנג. דאָס גריכענטום האָט אַרייַנגעבראַכט אין'ם דענקען פון די מזרח=פעלקער אָרדנונג, האָט איהם געגעבען אַ שענע פאָרם און אייַנגעהאַלטען זייַן ווילדקייַט, זייַן צוגאָסענקייַט.

ווי מיר האָבען שוין געזעהען פריהער, איז די פראַגע וועגען גוטס און שלעכטס, אין גרונד גענומען, געווען אַ מזרח=פראַגע. מעהר פון אַלע האָבען זיך אין איהר פערטיעפט און געזוכט זי צו פערענטפערן — די אינדיאַנער. און האָטש די גריכען האָבען אויך נישט אויפגעהערט די גאַנצע צייַט צו קלערען וועגען די שלעכטע אָרדנונג פון דער וועלט, איז עס אָבער געווען בייַ זיי בלויז איינע פון אַלע איבריגע פילאָזאָפישע שאלות, אין דער צייַט, ווען בייַ די אינדיאַנער איז אָט די פראַגע געווען דאָס וויכטיגסטע פון אַלע אַנדערע פראַגען, און זיי האָבען זי בעטראַכט ווי עטוואָס אַזוינס, וואָס מאַכט אונז קלאָר דעם מענשען'ס לאַגע אין דער וועלט און לערנט אונז

וואָס צו טהון און ווי זיך צו פיהרען.

ס'איז דעריבער אויסגעקומען, אז פון דער פערבינדונג צווישען דעם גריכען געדאַנק און דעם געדאַנק פון די מזרח־פעלקער דורך דער פערמיטלונג פון די אַלעקסאַנדרינער און פלאַטאָניקער — האָט די פראַגע פון גוטס און שלעכטס אויך אַ סך פערדיענט. וואָרום דער געדאַנק פון אָריענט האָט זיך דאַן צוגעוועהנט צו דער פינקטליכער ערקלערונג פון יעדען בעגריף בעזונדער, צו דער קלאָרער דעפינירונג פון זיינע הקדמות, שאלות און תשובות, און אַ דאַנק דעם האָט אויך די פראַגע וועגען „גוט'ס און שלעכט'ס" אָנגענומען אַ בעשטימטע פילאָזאָפישע פאָרם, און די פילאָזאָפישע תשובות, וואָס זענען געגעבען געוואָרען אויף דער פראַגע, האָבען געטראָגען אויף זיך דעם אויסערליכען שטעמפעל פון דער גריכישער לאָגיק, האָטש זיי זענען פון אינוועניג דורכגעדרינגען געווען מיט דעם אָריענטאַלען מיסטיציזם.

די פראַגע וועגען גוטס און שלעכטס. לויט דער פאָרם, וואָס זי האָט דאַן אָנגענומען, איז געפערענט געוואָרען פון צוויי פערשיעדענע זייטען:

א) אין דער בעציהונג צו גאָט'ס גוטסקייט. דער, וואָס האָט אַליין בעשאַפען שטעלט פאַר מיט זיך די פאָלשטענדיגע פאָלקאָמענהייט, און איינע פון די בעדינגונגען, וואָס זענען נויטיג פאַר דער פאָלקאָמענהייט איז — גוטסקייט. שלעכטסקייט איז אַ חסרון, וואָרום ווען מיר זאָגען אויף אַ זאַך, אַז עס איז שלעכט, הייסט עס ריכטיג, ווי מיר וואָלטען זאָגען, אַז לויט אונזער מיינונג פעהלען אין דעם יענע עטליכע בעדינגונגען, וואָס מיט זיי וואָלט די זאַך יאָ געקענט גוט זיין; ווען מיר נעהמען אָן דעריבער אַלס אַקסיאָמע (זעלבסט־פערשטענדיגע הנחה, מושכל ראשון), אַז גאָט איז פאָלקאָמען אינ'ם פולסטען זין פון דעם וואָרט, מוזען מיר שוין אָננעהמען אויך דאָס, אַז ער איז פאָלשטענדיג גוט, דאָס הייסט, אַז ער שטעלט פאָר מיט זיך די פאָלשטענדיגע גוטסקייט; — היינט ווי אַזוי זשע איז עס פון איהם אַרויסגעקומען אָט דאָס אַלעס שלעכטעס, וואָס מיר זעהען אין דער נאַטור?

ב) אין דער בעציהונג צו גאָט'ס גערעכטיגקייט.

גאָט איז די פאָלקאָמענהייט זעלבסט, און איינע פון די בעדינגונגען, וואָס זענען נויטיג דערצו, איז — גערעכטיגקייט; וואָרום די אמת'ע גערעכטיגקייט הייסט אייגענטליך דאָס, וואָס איז געטהאָן געוואָרען אַזוי, ווי עס האָט געדאַרפט געטהאָן ווערען; — היינט ווי אַזוי־זשע ווערען עס אָבגעטהאָן אָט די אַלע אונגערעכטיגקייטען, וואָס מיר זעהען אין דער הנהגה פון דער וועלט: עס שטאַרבען קליינע קינדער, וואָס האָבען נאָך גאָרנישט פערזוכט אפילו דעם טעם פון זינד, עס ווערען געפּייניגט עהרליכע מענשען, עס געוועלטיגט דער שטאַרקער רשע איבער דעם שוואַכען צדיק וכדומה.

די שיטות פון די אַלעקסאַנדרינער, נעאָ־פּלאַטאָניקער א. א. וו., זענען פערשידען איינע פון דער אַנדערער; אין דעם עיקר פון זייער אַנשויאונג וועגען גאָט און זיינע אָפענבאַרונגען האָבען זיי זיך אָבער אַלע אויסגעגלייכט.

דאָס, וואָס פעראייניגט מיט זיך די דאָזיגע אַלע שיטות, בעשטעהט אין דעם, אַז גאָט איז העכער נישט בלויז פון אַלץ, וואָס האָט אַ שייכות צו די חושים, נאָר אויך פון דעם, וואָס ווערט ערווייכט מיט'ן שכל. זיי האָבען זיך נישט בענוגענט מיט די איבערצייגונגען, אַז גאָט איז נישט קיין מאַטעריע און אַז ער שטעלט פאָר מיט זיך די איינפאַכקייט און די פאָלקאָמענהייט; נאָר זיי האָבען בעשלאָסען, אַז ער איז העכער פון יעדען אַבסטראַקטען געדאַנק. אין דער בעציהונג צו גאָט קען מען זיך נישט פאָרשטעלען נישט בלויז קיין בילד און קיין גייסטיגע טעטיגקייט, נאָר זאָגאַר אויך וועלכע ס'איז פון די העכסטע נשמה־פונקציעס.

גאָט איז אויף אַזוי פיעל העכער פון יעדער השגה און פון אַלץ, וואָס דער מענשליכער שכל איז נאָר אימשטאַנד משיג צו זיין, אַז מ'קען איהם גאָר מיט קיין נאָמען נישט אָנרופען. די גריכישע פילאָזאָפיע האָט קיינמאָל נישט אויפגעהויבען דעם בעשעפער ביז אַזאַ הויכער מדרגה. די דאָזיגע פילאָזאָפיע, רעדענדיג וועגען דעם בעשעפער, האָט זיך בלויז בעמיהט צו דערווייזען, אַז ער איז העכער פון יעדער טעטיגקייט, פון יעדער מאַטעריע און פון יעדער געמיט'ס־ווירקונג, ווי, למשל, כעס ליעבע שנאה א. א. וו.; אין די בעציהונג

גען „אַקטיװער שכל", „ערשטע סבה" און נאָך אַזעלכע האָט זי אָבער קײן מאָל נישט אײַנגעזעהען קײן ערנידריגונג פאַר דעם כבוד פון גאָט.

דאַגעגען אָבער האָבען אונזערע אַלעקסאַנדרינער, נעאָ-פּלאַטאָניקער, גנאָסטיקער און מיסטיקער אײַנגעפונען, אַז אַזוי װי מ'קען זיך נישט פאָרשטעלען דעם בעשעפער פון דער װעלט מיט קײן מענשליכע געמיטס-װירקונגען (כעס, שנאה, ליבע א. א. װ.), אַזוי לאָזען זיך צו איהם נישט צופּאַסען אויך די העכסטע גײַסטיגע פונקציעס, װײַל דער „שכל" למשל, איז אויך בלויז אַ מענשליכעס בעגריף, און צו דאָס העכסטע פון אַלער העכסטעס (גאָט) קען נישט צוגעפּאַסט װערן קײן אײנער פון יענע בעגריפען, װאָס האָבען נאָר עטװאָס אַ שיכות צום מענשען. גאָט איז דער פאָטער אי פון דער מאַטעריע, אי פון'ם גײַסט; נאָר ער איז העכער פון זײ, ער איז איבער זײ בײדען, און דעריבער לאָזט ער זיך נישט אײַנפּאַסען אין קײן גײַסטיגע ראַהמען אַלץ אײנס, װי ער לאָזט זיך נישט אײַנפּאַסען אין קײן קערפּערליכע.

צוזאַמען דערמיט, װי די טעאָרעטיקער פון די דאָזיגע שיטות בעשליסען, אַז גאָט איז אַלץ, בעשליסען זײ אויך, אַז ער איז איבער אַלץ. זײער געדאַנקען-גאַנג דריקט זיך אויס אין דער בעקאַנטער פאָרמולע: „ער איז דאָס אָרט פון די װעלט און די װעלט איז נישט זײַן אָרט," אָדער, װי דער זוהר גיט עס איבער: „ער איז תופס (נעהמט אום, בעגרײַפט, לעבט אין זײ) אַלע װעלטען און די אַלע װעלטען האָבען אין איהם קײן אָנהאַלט נישט."

נאָך דעם אַלעמען אָבער װאָלט פון דעסטװעגען פאַלש זײַן צו רעכנען די נעאָ-פּלאַטאָניקער און די אַנדערע פון יענע סעקטען פאַר אַבסאָלוטע פּאַנטעאיסטען, אַזוי װי עס װאָלט זײַן פאַלש צו זעהען פּאַנטעאיזם אויך אין דעם יסוד פון אונזער קבלה.

דער יסוד פון די דאָזיגע אַלע שיטות איז אין דער װירקליכקײַט די עמאַנאַציע (אויסשפּרײטונג — פון דער געטליכער ערשטער קראַפט —, אויסשטראָמונג, אויספלוס), און די עמאַנאַציע ברענגט, אמת, אָפט צו פּאַנטעאיזם, (װי בײַ

די בראַמינען, למשל) פאַר זיך אַליין אָבער איז עס נאָך נישט קיין פאַנטעאיזם. אין דעם אַבסאָלוטען פאַנטעאיזם איז די גאָטהייט צונויפגעקניפּט און צונויפגעבונדען מיט דער וועלט, און לויט דער עמאַנאַציע קומט אויס, אַז חאָטש גאָט איז דער מקור פון אַלץ, וואָס מיר זעהען, און ער גיט עס אַריין לעבען און ליכטיגקייט אין אַלע ווינקעלעך פון דער נאַטור, איז ער פון דעסטוועגען אַן און פאַר זיך העכער פון דעם אַלעמען. דער בעליבטער משל פון יענע אַלע, וואָס אַנערקענען די דאָזיגע אַנשויאונג, איז די ערשיינונג פון דער זון מיט איהר ליכטיגקייט.

„די גאָטהייט איז דער מקור פון ליכטיגקייט און לעבען און ליכטיגע שטראַהלען שלאָגען זיך אָב פון איהם אין אַלע זייטען. אין די דאָזיגע שטראַהלען געהט אַרוים דאָס לעבען פון איהם און מיט זייער הילף ווירקט ער שטענדיג אין דער וועלט, איבערגעבענדיג אַ טייל פון זיך יענעם, ווער ס'האָט עס פערדיענט. די דאָזיגע שטראַהלען ווערן אָנגערופען די כחות פון דעם עקזיסטירענדען דורך זיי געפינט זיך די גאָטהייט אומעטום, אַזוי אַז ס'איז נישט פערהאַן קיין שום זאַך און קיין שום אָרט, וואָס זאָל נישט האָבען אין זיך עטוואָס פון דעם געטליכען כח, און מיט זייער הילף פערבינדט און פעראייניגט גאָט די פערשיעדענסטע זאַכען און געשעהענישען מיט אונזיכטבאַרע פעדים, און דעריבער איז ער פול אין אַלץ און איז נישטאָ אין אַלץ; דעריבער פילט ער אַלץ אָן מיט זיינע כחות און דעם רוים אויסער אַלץ — מיט זיין וועזען, וואָס בלייבט שטענדיג פערבאָרגען, און איז נישט זיכטבאַר און אָפען“.

און אויפהויבענדיג די גאָטהייט אַן און פאַר זיך איבער יעדער מדה און איבער יעדען בעגריף, און בעשליסענדיג פון אַנ'אַנדער זייט, אַז אַלץ ווערט געטהון מיט גאָט'ס כח, — איז זיי שוין לייכט געווען, צוצורעכענען די גאַנצע אונפאָלקאָמענהייט פון דער נאַטור צו דעם „מאמר“ (לאָגאָס) און צו די (אויסשפּרייטונגס=עמאַנאַציאָנס=)כחות (פילון), צו די אידעען און צו דער מאַטעריע (די פלאַטאָניקער) צו די כחות פון דעם אונגענאַנטען (די גנאָסטיקער) און צו די ספירות (די מקובלים),

ווארום די דאָזיגע אַלע זאַכען זענען דאָך טאַקע נאָר צוליעב דעם, כדי די וועלט זאָל קענען בעשאַפען ווערן און זיך האַל־טען אַזוי ווי זי איז איצט, מיט אַלע איהרע פעהלערען און בעגרענצונגען.

פון דעם זעלביגען שטאַנדפונקט פערשטעהען זיי אויך דאָס שלעכטע, וואָס איז פערהאַן אויף דער וועלט, און פון וואַנען עס שטאַמט. אַלץ וואָס מיר געפינען פאַר שלעכט, דאַרף צוגערעכענט ווערן צו די פאַרטיקולערע כחות, ווייל זייער פאַרטיקולאַריטעט (אָבגעטיילטקייט, אָבגעזונדערטקייט) ברענגט עס מיט, אָבער ניט צו דער גאָטהייט אַליין, וואָס איז העכער פון אַלץ.

דער גרונד־אונטערשייד צווישען די דאָזיגע אַלע שיטות ליעגט נאָר אין די איינצעלהייטען פון דער עמאַנאַציע און אין דעם גאַנג פון דער געטליכער קראַפט־אויסטיילונג; לויט פילאָ קומט די ערשטע געטליכע התגלות אין׳ם לאָגאָס (גאָט׳ס וואָרט), וואָס הייסט ביי איהם אויך „גאָט׳ס נאָמען״, „גאָט׳ס געשטאַלט,״ „גאָט׳ס מלאך,״ „דער קאָפ,״ „דאָס אור־ערשטע״. אין׳ם לאָגאָס געהען אַריין אַלע ענטדעקונגס־פאָרמען פון די געוועהנליכע כחות און דאָס געזאַמט־בילד פון דער געגענוואַרט, און פון איהם שפרייטען זיך פונאַנדער די אַלע פאַרטיקולערע געטליכע מעגליכקייטען.

לויט די נעאָ־פּלאַטאָניקער ווידער, פערשפרייט זיך די ערשטע התגלות פון גאָט אויף דעם שכל פון גאָט און די אי־דעען; פון זיי קומט אַרויס די נשמה פון דער וועלט און פונ׳ם מענשען, און פון זיי בעשטעהט אויך דער גוף פון דער וועלט און פונ׳ם מענשען (חאָטש ער האָט אויך נאָך אַנ׳אַנדער מקור: די פינסטערע מאַטעריע, וואָס די נעאָ־פּלאַטאָניקער גיעבען איהר אָב גאָר אַ בעזונדער פּלאַץ).

די גנאָסטיקער אַנערקענען, אַז די ערשטע מדרגה פון דער געטליכער ענטדעקונג איז גאָט׳ס גייסט און זיין געדאַנק, דערנאָך געהען אין׳ם סדר פון דער עמאַנאַציע: דאָס פער־שטעהן, דאָס וויסען, די שטאַרקייט, די גערעכטיגקייט און דער שלום. אין די דאָזיגע זיעבען מדות ווערט ענטדעקט דער אונ־געגאַנטער, וואָס איז אַליין — דער אַלטער פון זיי, און דאָס

הייסט ביי דעם גנאָסטיקער באַסילידוס: די אורערשטע אַלטהייט, וואָס איז דער מקור און דער שורש פון אַלץ, וואָס קומט נאָך איהר. פון דער אורערשטער אַלטהייט ווערן ווידער עמאַנירט זיבען כחות, וועלכע בילדען (צוזאַמען מיט דער לעצטער מדה פון דער אורערשטער) — אַ צווייטע אַלטהייט. פון דער דאָזיגער צווייטער אַלטהייט ווערט עמאַנירט אַ דריטע, אַ פירטע און אַזוי ווייטער און ווייטער ביז עס וואַקסט אויס אַ צאָהל פון דריי־הונדערט־פינף־און־זעכציג גייסטיגע וועלטען, וועלכע ענטהאַלטען אין זיך דאָס גאַנצע גייסטיגע לעבען, וואָס מיר זעהען.

דער גנאָסטיקער וואַלענטינוס האָט די דאָזיגע עמאַנאַציע אַנדערש אָנגערופען און איהר אַנ'אַנדער סדר געגעבען. דאָס, וואָס באַסילידוס רופט אָן: אונגענאַנטער, הייסט ביי איהם: אונערגרינדליכע טיפעניש. פון דער דאָזיגער טיפעניש ווערן עמאַנירט הייליגע אייביגקייטען, ענטדעקונגען פון גייסטיגע דאָזיינס א. א. וו.

לויט אונזערע מיסטיקער איז דער סדר פון דער עמאַנאַציע אַזעלכער: קרוין, חכמה, פערשטאַנד, וויסען, שטאַרקייט, שענקייט, אייביגקייט, מאַיעסטעט, פעסטקייט קעניגרייך (עשר ספירות), און וועגען די פּרטים פון דער זאַך איז נישט דאָ דער פּלאַץ צו רעדען.

ווי מיר האָבען שוין געזאָגט, קומט אויס לויט די דאָזיגע אַלע שיטות, אַז די אַלע מיני אונפאָלקאָמענהייטען, וואָס מיר זעהען אין דער נאַטור, שטאַמען נישט פון דער גאָטהייט, וועלכע איז העכער פון אַלעם העכסטעם און דערהויבענער פון אַלעם דערהויבענעם, נאָר פון דער נאַטור אַליין, וואָס שטעלט איינענטליך פאָר מיט זיך די ענטדעקונג פון פערשידענע בעשרענקטע און בעגרענעצטע כחות, און דאָס איז אויך דער מקור — פון דאָס שלעכטע. דער אופן אָבער, ווי אַזוי מיר דאַרפען פערשטעהן די מציאות פון שלעכטס — דאָס איז אויך אָבהענגיג פון יעדער איינציגער פון די דאָזיגע אַנשויאונגען בעזונדער.

פילון (ידידיה) און די אַלעקסאַנדרינער האַלטען, אַז אַזוי ווי פון גאָט אַליין קען דאָך קיין שלעכטס נישט אַרויסקומען, מוזען מיר צושרייבען די מציאות פון דאָס שלעכטע צו די עמאַנירטע כחות.

„פון איהם (פון גאָט) געהט נישט אַרויס קיין שלעכטס און קיין שטראָף, ווייל ער איז דער מקור פון אַלעם גליקליכען און געבענשטען פאַר אַלע, וואָס האָבען עס פערדיענט, וואָס קענען עס אויפנעהמען; נאָר ער שטראָפט זיי — ווייל זיי קענען זיך אַנדערש נישט ערציהען, סיידען נאָר דורך שטראָפען — דורך זיינע מלאכים־משרתים, און די דאָזיגע מלאכי השרת האָט עס פילון צוגעשריבען יענע אַלע שטעלען, וואו עס ווערט גערעדט און דערצעהלט וועגען גאָט אַזוינס, וואָס איז נישט לויט זיין כבוד, וואָס מ'דאַרף גאָר דערווייטערן פון איהם“.

די נעאָ־פּלאַטאָניקער זעהען דעם מקור פון דאָס שלעכטע נאָר אין דער מאַטעריע.

„די מאַטעריע — דאָס איז דער מקור פון שוואַכקייט, פון אונענדליכע פעהלערן, פון דער אונאייניגקייט, פון דער אונענדליכער צאָהל גופים, פון דער נישט־צוגעבונדענקייט, פון דער פונאַנדערשפּרייטונג, פון דער צושיידונג, פון דער פאָרם־לאָזיגקייט — דאָס אַלץ הייסט: אונפאָלקאָמענהייט, נישט־גוט־קייט, דאָס אַלץ הייסט: די פאָלקאָמע געמיינהייט.“

די גנאָסטיקער זענען אַוועק ווייטער פון די נעאָ־פּלאַטאָניקער דערמיט, וואָס וועלענדיג אינגאַנצען דערווייטערן דאָס שלעכטע פון דער גאָטהייט, האָבען זיי אָנגעהויבען זוכען פאַר איהם גאָר אַנ'אַנדער מקור, און נאָכדעם, ווי זיי האָבען צונויפגעמישט און צוזאַמענגעגאָסען די אידיש־קריסטליכע מיינונגען מיט די מיינונגען פון די פערסיאַנער און די איבריגע מזרח־פעלקער, האָבען זיי געזעהען דעם מקור פון דאָס שלעכטע אין אַ זעלבסטשטענדיגער פינסטערער קראַפט.

„ווען די מדרגות — זאָגען זיי — פונ'ם ליכט־רוים האָבען שוין ערגרייכט זייער סוף, און דאַגעגען האָבען זיך אָנגעהויבען אויפהויבען די פינסטערע כחות און האָבען זיך אָנגערירט אָן די עקען פון די ליכט־שטראַהלען, האָט זיי — די פינסטערע כוחות — בעהערשט די תאוה, זיך אָנצוהאַלטען אָן דעם, וואָס איז בעסער פון זייער עלענדען וועזען און זיך אויסצומישען מיט איהם. און אָט, פון דעם דאָזיגען מישמאַש איז עס אַרויס־געקומען דאָס אַלץ, װאָס מיר זעהען היינט אין דער נאַטור פון

אונזער וועלטיל און אינ'ם מענשענ'ס לעבען; פון דאַנען שטאַ=
מען די אַלע פון ליכט=רוים אויסגעגאָסענע, פערוואָגעלטע נשמות,
וואָס זענען איינגעשמידט אין די קייטען פון קערפער'ס, זענען
בלויז טויטע מאַטעריעס, וועלכע האָבען אין זיך קיין שום חיות
נישט און ציהען זייער גאַנצע חיונה נאָר פון דעם ביסעל ליכ=
טיגע כחות, מיט וועלכען זיי ווערן פעראייניגט. אין דער נשמה
אַליין געפינען מיר אויך די צוזאַמענמישונג פון דעם לייכטענדען
פערשטאַנד (יצר=טוב) און דער פינסטערער תאוה (יצר הרע),
און דעם מישמאַש האָט מלכיה (בסילידוס) אָנגערופען: דער
אוראַלטער כאַאָס".

„אום מתקן צו זיין דעם דאָזיגען כאַאָס איז נויטיג געוועזען
די בעשאַפונג פון דער קערפערליכער וועלט, און די הויפּט=
כונה דערפון איז געוועזען דאָס, אַז אַ דאַנק דעם, וואָס די
ניעדריגע בעשעפענישען וועלען בעשאַפען און איינגעטיילט
ווערן לויט זייערע מינים, וועט דער כאַאָס זיך אויסקלערען,
און די כחות וועלן אויסגעלייטערט ווערן, און די ליכטער וועלען
בעקומען זייער העלע שיין, און דאָס לעבעדיגע וועט אָבגעטיילט
ווערן פון דאָס נישט לעבעדיגע און דאָס, וואָס ציהט זיין יניקה
פון דער ליכטיגקייט — פון דעם, וואָס איז פינסטער בטבע,
און אָט די טעטיגקייט הייסט ביי איהם: די אָבשיידונג (די
פערענדערונג), און דורך איהר וועט זיך יעדע זאַך אומקעהרען
צו איהר שרש און איהר גלייכען, און דאָס הייסט ביי איהם:
דאָס ווידערקעהרען".

דער גנאָסטיקער הזקיה (וואַלענטינוס) האָט נישט געוואָלט
אַנערקענען, אַז „ס'איז פערהאַן אַ פינסטערער רוים און אַז די
פינסטערע כחות האָבען זיך אַרויפגעקריעגען און אָנגעהאַלטען אָן
דער ליכטיגקייט, — ווי עס האָט געהאַלטען דער גנאָסטיקער
מלכיה פאַר איהם, נאָר ער האָט זיך געהאַלטען ביי דער מיי=
נונג, אַז ס'איז פערהאַן איין מאַטעריע, אַ פאָרמלאָזע, וואָס
איז אַליין פינסטער און שטעלט פאָר מיט זיך אַ מין שאָטען
פון דער ליכטיגקייט און פון דעם געטליכען לעבען, אַ רוים פון
לעערקייט געגען דעם אויבערשטען פולען רוים. די דאָזיגע
פאָרמלאָזע מאַטעריע האָט אין זיך קיין שום חיות נישט און זי
בעקומט עטוואָס לעבען נאָר דאַן ערשט, ווען זי מישט זיך

צונויף מיט וועלכען ס'איז כח און מיט וועלכער ס'איז ליכטיגקייט פון די כחות און ליכטיגקייטען פונ'ם אויבערשטען רוים וואס ווירקט אין איהר שאפט זי און בילדעט זי זעהר שווער און זי (די מאטעריע אליין) שטעלט זיך אנטקעגען און שטערט מיט איהר שווערקייט און אבוועזענהייט פון ענערגיע יעדע גייסטיגע טהעטיגקייט".

דערצו האבען חוקיה אין די גנאסטיקער נאך איהם נאך צוגעמישט א גאנצען ים מיט אלערליי משונה'דיגע פאנטאזיעס וועגען דער אראבניעדערונג פון איינער פון די הייליגע אייביגקייטען, אום צו קעמפפען מיט דער פינסטערער און שלעכטער מאטעריע. און וועגען דעם, ווי אזוי די כחות לייטערן זיך אויס, ווי אזוי זיי קעהרען זיך אום צוריק צו זייער שרש, און ווי אזוי עס האט זיך אבגעפינען א אויסלייזער און א העלפער פון הימעל, וואס העלפט די הייליגע אייביגקייטען אין זייערע מלחמות, אין זייערע ארויפשטייגונגען און אויסלייטערונגען, ביז ס'וועלן זיך סוף כל סוף „אומקעהרען אלע אייביגקייטען צו א ריכטיגען בונד און צו א אמת'ער בעהעפטונג, געהאלפענע און גליקליכע, און זיי וועלען דאנקען און לויבען דעם אוראלטען פאטער מיט מנוחה און ליעבע, מיט עהרפורכט און פרייד."

די מיסטיקער ביי אידען, וועלנדיג פון איין זייט אויך דערוויטערן דאס שלעכטע פון גאט אויף וויפיעל דאס איז נאר מעגליך, און נישט קענענדיג פון דער צווייטער זייט אבגעבען א בעזונדער מקור פאר דאס שלעכטע, ווי ס'האבען געטאן די גנאסטיקער, ווייל דאס וואלט דאך אונטערבראכען דאס הייליגסטע הייליגטום פון יודענטום, דעם: „ה' אחד"! (גאט איז איינער) — האבען איינגעפלאכטען פערשידענע מיינונגען איינע אין דער אנדערער און אנגעקליידט זיי מיט אלערליי איינבילדונגען. וואס האבען מיטגעווירקט נישט צו פ ע ר ע נ ט פ ע ר ן די סתירות, נאר זיי צו פ ע ר ד ע ק ע ן און צו בעהאלטען.

אין גרונד גענומען זענען זיי אויך אזעלכע דואליסטען, ווי די גנאסטיקער. זיי אנערקענען אויך, אז דאס שלעכטע האט פאר זיך א בעזונדער ממשלה און בעזיצט די זעלביגע כחות, וואס דאס גוטע; נאר אין דער זייט, ווען די גנאסטיקער זעהען אין דער דאזיגער שלעכטער ממשלה א ז ע ל ב ס ט ש ט ע נ ד י ג ע ג א ט ה י י ט, זעהען אין איהם אונזערע מיסטיקער

בלויז אַ בעזונדער בעשעפעניש פון דעם, וואָס האָט אַלץ בעשאַפען.

„און אויך איינס געגען דאָס אַנדערע האָט גאָט געטהון — ער האָט געבראַכט אויף דער וועלט דעם בהו און איהם אָנגעוויזען אַ פּלאַץ אינ׳ם פריעדען, ער האָט אַרויסגעבראַכט דעם תהו און איהם בעשטימט אַ פּלאַץ אינ׳ם שלעכטע“.

„און וואָס איז׳ם דער שטן? ס׳איז געדרונגען, אַז גאָט האָט אַזאַ מדה, וואָס הייסט „רעה“ (שלעכטס) און זי געפינט זיך צו צפון זייט פון הקדוש ברוך הוא, וואָרום עס שטעהט געשריבען: פון צפון קומט אָן די רעה אויף אַלע איינוואוינער פון דר׳ערד. יעדע שלעכטע זאַך, וואָס קומט אויף אַלע איינוואוינער פון דר׳ערד, קומט פון צפון. און וואָס איז׳ם אַזוינס פאַר אַ מדה? דאָס איז אַ צורה פון אַ האַנד, וואָס האָט אַ סך שלוחים און אַלע הייסען זיי: שלעכטס, שלעכטס, נאָר ס׳זענען פעראַן צווישען זיי גרויסע און קליינע און זיי מאַכען חרוב די וועלט, וואָרום דער תהו איז פון צפון זייט, און תהו איז נישט קיין אַנדער זאַך, ווי דאָס שלעכטע, וואָס רעדט אָן דער גאַנצער וועלט צום זינדיגען, און דער גאַנצער יצר הרע, וואָס מיר זעהען אינ׳ם מענשען, קומט פון דאָרטען.“

אַזוי גוט — זאָגט ר׳ טודרוס אַבולעפיע אין זיין „אוצר הכבוד“ — אַזוי גוט, ווי ס׳איז פעראַן אַ גוטע אַצילות (עמאַנאַציע), וואָס איז אויפגעבויען אויף רחמנות, אויף זכות און אויף גוטס, און די, וואָס פערטיידיגען אידען און זענען מלמד זכות אויף זיי ווערן בעאיינפלוסט פון דעם רעכטען כח און פון דער רעכטער זייט, אַזוי איז פעראַן אויך אַנ׳אצילות פון שלעכטס און פערדאַרבונג און שטראָף, און די, וואָס פערמסר׳ן אידען און רעדען שלעכטס אויף זיי ווערן פון דער צפון־זייט, און דאָס איז אַ בעזונדער אַצילות, וואָס קומט פון דער קראַפט פון יענעם אַל־בעשעפער, וועלכער בעשאַפט אַלץ לויט זיין ווילען, און דאָס איז דער סוד פון (דעם פסוק): „עושה שלום ובורא רע (מאַכט פריעדען און שאַפט שלעכטס)“.

„קום און זעה: — זאָגט דער „זהר“ — ס׳זענען פעראַן מרכבות לינקס אינ׳ם סוד פון דער סטרא אחרא (שלעכטע קראַפט, כח הטומאה) און ס׳זענען פעראַן מרכבות רעכטס

אינ'ם סוד פון דער העכערער הייליגקייט און איינע שטעהען גע׳ די אַנדערע: די פון רחמנות און די פון בחזקייט.״

דאָס איז דער יסוד אין דער אַנשויאונג פון אונזערע מיסטיקער — די פאָרשטעלונג, אַז אין יעדער ערשיינונג איז דאָס שלעכטע צונויפגעבונדען און צונויפגעמישט מיט דאָס גוטע.

„אין דער צייט, ווען הקדוש ברוך הוא (גאָט) האָט בעשאַפען די וועלט — זאָגט דער „זהר״ — און געוואָלט אַרויסדעקען דאָס טיפע פון דער פערבאָרגעניש און דאָס ליכטיגע פון דער פינסטערניש, — זענען זיי געווען צונויפגעמישט איינע מיט דער אַנדערער, און דעריבער: פון דער פינסטערניש געהט אַרויס ליכטיגקייט און פון דער פערבאָרגעניש קומט אַרויס און ענטדעקט זיך דאָס טיפע; און איינס געהט אַרויס פונ'ם אַנדערן, וואָרום פון גוטס קומט אַרויס שלעכטס און פון רחמנות קומט אַרויס גרויזאַמקייט, און אַלץ איז צוזאַמענגעמישט איינס מיט דאָס אַנדערע: יצר טוב און יצר הרע, רעכטס און לינקס, אידען און אַנדערע פעלקער, ווייס און שוואַרץ, און אַלע זענען זיי אָבהענגיג איינס פון דאָס אַנדערע.״

ענהליך צו די מיינונגען פון די גנאָסטיקער זאָגען אויך אונזערע מקובלים, אַז דער וויכטיגסטער פאַקטאָר אין דעם פראָצעס פון דער וועלט-בעשאַפונג איז געווען די צונויפמישונג פון פינסטערניש מיט ליכטיגקייט, פון מאַטעריע מיט גייסט. די פעראייניגונג און צוזאַמענגיסונג פון די דאָזיגע פערשידענע עלעמענטען האָט אַרויסגערופען די אונענדליכע צאָהל פערשידענע בעשעפענישען.

„קום און זעה: — זאָגט דער זהר — ווען גאָט האָט געוואָלט בעשאַפען די וועלט, האָט ער אַרויסגעצויגען איין פערבאָרגענעם ליכט, וואָס פון איהם געהען אַרויס און שטראַהלען אַרויס די אַלע ליכטער, וואָס זענען ענטדעקט; און פון יענע ליכטער געהען אַרויס און פערשפּרייטען זיך און בילדען זיך די אַלע איבריגע ליכטער און די העכסטע וועלט. דערנאָך האָט זיך דאָס אויבערשטע ליכט אַראָב געלאָזט און געבילדעט אַ ליכט וואָס לייכט נישט, און עס איז בעשאַפען געוואָרען די אונטערשטע וועלט; און ווייל אָט דאָס ליכט וואָס לייכט נישט, וויל זיין פערבונדען אויבען און אונטען, און זייענדיג פערבונדען מיט דער אונטער-

שטער וועלט האָט עס דאָך אַלץ ניט איבערגעריסען דעם פערבאַנד מיט דער אויבערשטער וועלט, האָט עס — דאָס ליכט וואָס לייכט נישט — בעשאַפען — אַלערליי חילות און מחנות פון פּיעלערליי מינים, און דאָס איז'ס, וואָס עס שטעהט געשריבען: „ווי גרויס זענען דיינע מעשים, גאָט!“

וועגען דעם אָנהויב פון דער צונויפמישונג, וואָס האָט צוזאַמענגעגאָסען גוטס מיט שלעכטס א. א. וו. דריקען זיך אַמאָל די מיסטיקער אויס, אַז גאָט האָט אַזוי געוואָלט, כדי דאָס גוטע זאָל זיך גיכער פיהלען און אָנזעהען.

„און אויך איינס געגען דאָס אַנדערע האָט גאָט בעשאַפען: גוטס געגען שלעכטס און שלעכטס געגען גוטס; גוטס פון גוטס און שלעכטס, גוטס, וואָס גיט צו פיהלען דאָס שלעכטע און שלעכטס, וואָס מאַכט בולט דאָס גוטע; גוטס, וואָס איז בעהאַלטען פאַר די צדיקים און שלעכטס, וואָס איז בעהאַלטען פאַר די רשעים“.

און אין אַ צווייטען פּלאַץ געפינען מיר נאָך אַ דייטליכערע ערקלערונג וועגען דעם:

אַלץ, וואָס ער (גאָט) האָט בעשאַפען האָט ער בעשאַפען פערשיעדען: ווען נישט דער טויט וואָלט קיין לעבען נישט זיין און ווען נישט דאָס לעבען וואָלט קיין טויט נישט זיין; ווען נישט דאָס גוטע וואָלט קיין שלעכט נישט זיין און ווען נישט דאָס שלעכטע וואָלט קיין גוטס נישט זיין. ווען אַ מענש קומט אַריין אין אַ לאַנד, וואו ס'איז האַלב גוט און האַלב שלעכט, וועט ער זעהען דאָס שלעכטע און דערקענען דאָס גוטע, און אויב ער וועט אין אַן'אַנדער לאַנד קומען, וואו ס'איז אינגאַנצען גוט און קיין שלעכטס איז גאָרנישט — וועט ער דאָס גוטע נישט פיהלען; ווען אַלע מענשען וואָלטען נאַראָנים זיין, וואָלט מען נישט דערקענט, אַז זיי זענען נאַראָנים, און ווען אַלע מענשען וואָלטען חכמים זיין, וואָלט מען נישט דערקענט, אַז זיי זענען חכמים; ווען אַלע מענשען וואָלטען רייך זיין, וואָלט מען נישט דערקענט, אַז זיי זענען רייך, און ווען אַלע וואָלטען זיין אָרעם, וואָלט מען נישט דערקענט, אַז זיי זענען אָרעם; נאָר וואָס האָט ער געטאָן? ער האָט בעשאַפען אָרימע און רייכע, כדי מ'זאָל זיי קענען אונטערשיידען, קלוגע און נאַראָנים, כדי מ'זאָל וויסען, אַז דער איז אַ נאַר און דער איז אַ חכם א. א. וו.

אמאל טרעפט געפינט מען גאר ביי זיי, אז זיי שרייבען צו די גאנצע זאך סמאל'ן.

סמאל דער רשע — זאגט דער ספר „הבהיר" — האט צוזאמען מיט די איבריגע חילות פון הימעל זיך אויפגעבונטעוועט געגען זיין האר. ווייל גאט האט בעפויהלען (דעם מענשען): און איהר זאלט געוועלטיגען איבער די פיש פון וואסער און איבער די פויגעל פון הימעל, האט ער געזאגט. ווי אזוי וועל איך עס קענען איהם זינדיג מאכען און פערטרייבען פון איהם? און ער האט אראבגענידערט מיט אלע זיינע חילות אויף דר'ערד, זיך צו געפינען א חבר, און ער האט געפונען דעם נחש (די שלאנג)".

די פערקערפערונג פון אלעם שלעכטעם אין סמאל'ן און אין'ם נחש ווערט געשילדערט א סך מאל אין „זהר", און דער רמב"ן זאגאר האט אויך מרמז געווען אויף דעם זאגענדיג:

„און דער נחש האט נישט היינט אין זיך קיין רעדענדע נשמה, און ווען ער וואלט עס א מאל יא האבען, וואלט דאך גאט דערמאהנט אין זיין קללה, אז ער זאל שטום ווערן, ווארום דאס וואלט זיין פאר איהם די ערגסטע קללה; נאר דאס אלץ איז א דאפעלע זאך: דאס אפענע און דאס פערבארגענע איז דא אמת."

אנדערע, ווידער, פון די מיסטיקער ערקלערען די צונויפמישונג פון גוטס מיט שלעכטס מיט א שענערן משל, וואס איז אויך נעהנטער עטוואס צו א פילאזאפישער מיינונג.

ס'איז געדרונגען, — זאגט זיך אין דער „מסכתא אצילות" — אז גאט האט אין אנהויב בעשאפען וועלטען און זיי צושטערט, געפלאנצט בוימער און זיי אויסגעריסען, ווייל זיי זענען צוגעשווינד בעשאפען געווארען און האבען מקנא געווען איינע די אנדערע. דאס איז גלייך צו צעהן בוימער, וועלכע שטעהען אויפן פעלד אין איין לאנגער שורה, און צווישען איין בוים און דעם אנדערן איז אפילו קיין האר פלאץ נישט פערהאן; יעדער בוים וויל דעריבער געוועלטיגען איבער אלע און אויסזויגען די גאנצע פייכטקייט פון דר'ערד, און דערווייל ווערן אלע בוימער איינגעטריקענט, די וועלט איז אויך אזוי."

אין'ם גרונד פון דעם דאזיגען משל ליגען דער געדאנק פון דער אייביגער מלחמה, פון דעם אייביגען ארויף= און

אראב-שטייגען פון די פערשידענע מאטעריעס, וואס דער ציהט אהער און דער — אהין; פון דאנען נעהמט זיך די גאנצע קנאה און שנאה און דאס איז אויך דער מקור פון אלעם שלעכטעס.

און אזוי גוט, ווי אונזערע מיסטיקער זעהען אין דער גאנצער נאטור א בעהעפטונג פון גוטס מיט שלעכטס, און אין דעם ענטוויקלונג-גאנג פון אויבען אראב און פון אונטען ארויף — א פראצעס, וואס לייטערט אויס דאס גוטע פון דאס שלעכטע; אזוי גוט, ווי זיי זעהען אין דער גאנצער נאטור די אל-בעשאפונג דורך דעם אל-בעשעפער, דאס אראבלאזען זיך פון אלע זאכען ביז דער לעצטער מדרגה און דערנאך זייער אויסלייטערן און אויפהויבען זיך ביסלעכווייז פון איין מדרגה צו דער אנדערער, — אזוי בעטראכטען זיי אויך דעם מענשענס נשמה אלס עטוואס אזוינס, וואס האט ארויסגעפליעסט פון גאטס היכל און איז אראבגעשליידערט געווארען אין אונזער פינסטערן טאל, אין אונזער פינסטערער וועלטיל, וואס איז פול מיט שלעכטס, און זי לייטערט זיך און שטייגט ארויף פון איין מדרגה צו דער אנדערער ביז זי קעהרט זיך אום צוריק צו גאט — א ריינע, א געלייטערטע, א פאלקאמע. און ווייל די דאזיגע נשמה, וואס איז אראב ביז דער נידריגסטער מדרגה, דארף זיך א סך לייטערן און ריינינגען, ביז זי קומט צו צוריק צו איהר מקור, מוז זי שוין ממילא מגולגל ווערן פון איין גוף אין צווייטען, אום דורכצומאכען דעם דערמאהנטען ריינינגונגס פראצעס. אויף אזא אופן האבען זיי אויך אנגעהויבען גלויבען אין גלגולים, אזוי ווי די גנאסטיקער און ווי די אלע איבריגע מזרח-פעלקער; און דאס האט זיי געגעבען א נייעם וועג, אויף צו פערטיידיגען גאט׳ס הנהגה בנוגע צו די צדיקים און די רשעים. די צדיקים ליידען א סך צוליעב די זינד, וואס זיי האבען געזינדיגט אין די ערשטע גלגולים. זייערע נשמות ריינינגען זיך און לייטערן זיך דורך זייערע יסורים, און ווען זיי ווערן שוין אינגאנצען ריין, הערען זיי אויף צו ליידען.

ווען מיר וואלטען וויסען — זאגען די דאזיגע מיסטיקער — די אלע מיני ענדערונגען און פערבארגענע אומוואנדלונגען, וואס קומט פאר אין דער גאנצער נאטור, וואלטען ביי

אונז רעכט ווערן אלע סתירות און שאלות; ווען מיר וואלטען זעהען די אלע מיני גלגולים פון די אורזאכען און זייער ענטוויקלונג, וואלטען מיר זיך איבערצייגט, אז אלע משפטים פון גאט זענען גערעכט און אלץ איז געטהון געווארען מיט חכמה.

און די פאלגע פון די דאזיגע אלע געדאנקען איז דאס, וואס די מקובלים — אזוי ווי די גנאסטיקער — רעדען אויך א סך וועגען דעם ענין פון „פאלען", „דערהויבען ווערן", „גלות", „תשובה", אנשטאט דעם אבער, וואס דער גלות, למשל, ביי די גנאסטיקער איז אנ'אלגעמיינער און די תשובה אויך אנ'אלגעמיינע, האבען אונזערע מקובלים, ווי אמת'ע נאציאנאליסטען און פאלקספריינד, צוגערעכענט צו דעם ענין פון „גלות" און „תקון" אויך — דעם אידישען גלות און דאס אומקעהרען זיך פון אידען אין זייער לאנד, דאס קומען פון משיח'ן און די האפנונג פון תחית המתים. „די שכינה איז אין גלות" — דאס איז די סבה פון אלע שלעכטיגקייטען, צרות, יסורים און ארומוואנדלונגען, און נאר דאן וועט די וועלט פערבעסערט ווערן, און נאר דאן וועט זיך די שמחה צוריקקעהרען, ווען — די שכינה וועט זיך אומקעהרען צו איהר ארט.

קום און זעה: — זאגט דער „זהר" — ווען די מענשען זענען עהרליך און היטען אב די געבאטען פון דער תורה אזוי ווערט אלץ פוהל פריידען. ווארום? ווייל די שכינה רוהט אויף דער ערד, און אלע אויבערשטע און אונטערשטע וועלטען געפונען זיך אין א צושטאנד פון חדוה. ווען מענשען אבער פערדארבען זייערע וועגען און היטען נישט די געבאטען פון דער תורה און זינדיגען קעגען דעם הערר (פון דער וועלט) שטויסט כביכול (גאט) אוועק די שכינה פון דער וועלט ווערט די ערד פערדארבען דען די שכינה רוהט שוין נישט מעהר אויף איהר און איז ווי צושלאגען. פארוואס צושלאגען? ווייל עס רוהט א פרעמדער גייסט אויף איהר.

ווי די בעלי התלמוד אין זייער צייט, אזוי האבען אויך אונזערע מיסטיקער געזעהען די אלע שלעכטע זייטען פון לעבען, די ממשלה פונ'ם רשע איבער'ן צדיק, פונ'ם שטארקען איבער'ן שוואכען, און בעזונדער שטארק האבען זיי עס געזעהען אין דעם

יודישען גלות, אין די יודישע צרות און וואַנדערונגען זינט דער בית המקדש איז חרוב געוואָרען. זייערע ווערטער בנוגע צו דער פראַגע זענען דורכגעדרונגען מיט אַ גרויסען פּאָעטישען שוואונג, מיט אַ געטליך־ערהאַבענעם געפיהל און מיט אַ ליידענשאַפטליכער שטרעבונג אַריבערצוגעהן אונזער געמיינער, שמוציגער וועלט אין יענע וועלטען, וואו ס'הערשט גוטס, גערעכטיגקייט און קדושה.

„(איכה ישבה בדד) ר׳ הורכינוס האָט אָנגעהויבען: (עס שטעהט געשריבען:) ויגרש את האדם וישכן מקדם לגן עדן (ער האָט פערטריבען דעם מענשען און האָט גערוהט פון מזרח־זייט פון גן עדן). „ויגרש את" — דאָס מיינט מען די כנסת ישראל נאָכ'ן חורבן פון בית המקדש, וואָס איז פערטריבען אין פערשיעדענע גירושין... וואָס איז פערשליידערט געוואָרען איבעראַל... די שטוהל פונ'ם קעניג איז געפאַלען! „ויגרש את" — דאָס מיינט מען די שטוהל פון קעניג — וועה זי איז פערוואָרפען, וועה זי איז געפאַלען! און שלמה המלך האָט געשריען און געקלאָגט: „אונטער די דריי האָט די ערד געציטערט אונטער אַ דינסט, וואָס ירשה'נט איהר האַרענטע — די דינסט איז אינוועניג און די האַרענטע — אויסוועניג!"

אין אַ לאַנגען וכוח, וואָס די ארץ־ישראל־איינוואוינער פיהרען מיט די איינוואוינער פון אַנדערע לענדער (חוץ לארץ), ווער פון זיי עס דאַרף מעהר קלאָגען אויף גלות השכינה, זאָגען די יודען פון ארץ ישראל:

„איצט האָבען מיר דאָך קיין מאַמע'ן נישט! וועה, וועה איז צו אונז און וועה איז צו אייך! מיר דאַרפען קלאָגען, מיר דאַרפען וויינען, מיר דאַרפען ערקלערען די בעדייטונג פון די בעזערע ווערטער, ערקלערען זיי יענע וואָס קענען וויינען. מיר געהען צו אַלע טאָג צו דער מאַמע'ס בעטעל און געפינען זי נישט דאָרטען... מיר פרעגען אויף איהר — קיינער קוקט זיך אויף אונז נישט אום... מיר פרעגען אויף איהר בעטעל — עס איז צומישט געוואָרען... מיר פרעגען ביי'ן שטוהל — ער איז געפאַלען... מיר פרעגען ביי איהרע פּאַלאַצען — שווערען זיי אַז זיי וויסען פון איהר נישט... מיר פרעגען ביי דער ערד — זענען דאָרט קיין שפּורען פון איהרע טריט נישטאָ... מיר פרעגען ביי'ן הויכען דאָך ענטפערט ער אונז דאָרט, דאָרט איז זי געזע־

סען און האָט געװײנט און געיאָמערט און איז אומגעגאַנגען װײנענ־דיג, און שרײַענדיג מיט אַ ביטערן קול פון דאַך צו דאַך װי עס שטעהט געשריבען: װאָס ביזטו אין גאַנצען אויף די דעכער אומ־געשפרײַזט? מיר האָבען געפרעגט די װעגען און די שטעגען אַלע זאָגען זײ, אַז זײ האָבען געהערט אַ ביטער קול פון אײנער, װאָס װײנט אויף איהרע קינדער, און װײסען ניװט, אין װעלכער זײַט זי האָט זיך אומגעקוקט. מיר דאַרפען קלאָגען און קושען די ערד פון איהרע פיס! ... לאָמיר קושען דאָס אָרט, װאו זי איז גע־זעסען! ... לאָמיר קושען די װענט פון איהר פּאַלאַץ און ביטער װײנען! ...״

נאָך די אַלע לײַטערונגען און רײניגונגען װעט זיך די שכינה אומקעהרען צוריק צו איהר פּאַלאַץ; דען „װען די קינדער פון דער װעלט טוען גוטע מעשים דאָ אונטען, װערען אַלע דינים און גזרות איבערגעװאָנדען און עס עפענען זיך די טױערען פון רחמים.

די צײַט פון תחית המתים איז די פאָלשטענדיגע ענדיגונג פון אַלע לײַטערונגען און װעלט־פערבעסערונגען. דאָס גוטע װעט בעזיגען דאָס שלעכטע, די ליכטיגקײַט — דער פינסטערניש, די קדושה — דער טומאה, די גערעכטיגקײַט — דער אונגע־רעכטיגקײַט, די גײַסטיגע װעלט אין אַלגעמײן — דער אוראַלטער מאַטעריע; אַלץ װעט זיך אומקעהרען צו זײַן מקור — און עס װעט זײַן (גאָט) אײנער און זײַן נאָמען אײנער!

„אין דער צײַט, װען גאָט װעט װעלען לעבעדיג מאַכען די מתים, װעט ער אויף זײ זײַן טהוי פון קאָפּ געבען, און דורך יענעם טהוי װעלען זײ פון דער ערד אויפשטעהן. אַט דאָס שטעהט: „כי טל אורות טלך״. װאָס הײסט „טל אורות״? — עכטע אורות (ליכטער) פון יענע אויבערשטע ליכטער. װאָס דורך זײ װעט ער געבען לעבען דער װעלט, אום דער עץ־החיים זאָל פליסען אַזא לעבען װאָס האָט קײן ענדע ניט, דען הײַנט האָט דאָס לעבען יאָ אײן ענדע, װײַל דער שלעכטער שלאַנג געװעלטיגט איצט אויף דער װעלט און די לבנה איז פערדעקט און דערױבער װערען די װאַסערען פון אײביגען קװאַל װי אויסגעטריקענט און דאָס לעבען האָט קײן שליטה ניט װי עס האָט געהערט צו זײַן, דאַן אָבער װעט דער יצר הרע, דער בײזער שלאַנג, פון דער װעלט אָפּגע־טהון װערען, און גאָט װעט איהם אװעק יאָגען װי עס שטעהט

געשריבען: „און דעם אומרייִנעם גייסט וועל איך פון דער וועלט אוועק יאגען". און נאכדעם ווי ער — דער אומרייִנער גייסט — וועט פון דער וועלט אוועק וועט שוין די לבנה ניט פערדעקט ווערען און די אייביגע טייך וואס פליסט וועט זיין וואסער אייביג געבען און אט דאס הייסט: „און עס וועט זיין דאס ליכט פון דער לבנה ווי דאס ליכט פונ'ם זון און דאס ליכט פון דער זון וועט זיין זיבען מאל ווי דאס ליכט פון די זיבען (שעפפונגס)=טעג".

וואס האבען דא די חכמים אויפגעטאן מיט זייערע פשט'לעך? נאך אלעמען זענען דאך די אלע אויסגערעכענטע שיטות אייניג אין דעם, אז אהן גאט קען מען זיך קיין שום זאך און קיין שום וועזען ניט פארשטעלען, ווארום אויב „אלץ איז אין איהם און ער אין אלץ, איז ער אליין — אלץ"; אלזא, וועגען שלעכט, ווי וועגען א גאנץ בעזונדערע זאך, וואס האט מיט גאט גארניט צו טאן — איז דאך אונמעגליך. בלייבט דאך=זשע, אויב אזוי, צוריק די זעלביגע שאלה: ווי קומט דאס שלעכטע צו דעם גוטען און בארימהערציגען גאט? אט שוין נאך די אלע אנגערעכענטע כוחות, מדות, ספירות, עמאנאציעס, ענטדעקונגען, לייטערונגען און תשובות, קענען מיר דאך נאך אלץ פרעגען: זענען די דאזיגע זאכען גאטהייט, צי ניט? אויב יא — ווי קומט צו זיי דאס שלעכטע? אלא, וואס דען, זיי האבען מיט דער געטליכקייט ניט צו טאן — דאן מוזען מיר זיך דאך קענען פארשטעלען א סך זאכען אהן גאט, און דאס איז דאך אונמעגליך נאך דער אקסיאמע: „ער אליין איז — אלץ"?

די דאזיגע פראגען זענען פון איין זייט גאנץ ריכטיג; פון א צווייטער זייט אבער, איז אויב מיר וועלען ניט פאדערן קיין פינקטליכע, מאטעמאטיש=גענויע לעזונגען (וואס עס קען, אייגענטליך, קיין פילאזאפיע ניט געבען), און וועלען זיך בענוגענען בלויז מיט טיעפע, אוניווערזעלע השערות (היפאטעזען), וואס פערברייטערן דעם געדאנק און שטויסען איהם צו געהן כסדר פאראויס, — וועלען מיר מוזען מודה זיין, אז די פערשידענע אויבענ=אויסגערעכענטע סיסטעמען האבען א סך מיטגעהאלפען דערצו קלערער און בעסער אוועקצושטעלען די פראגע פון שלעכטס; ווארום דערמיט, וואס זיי דיפינירען די געטליכקייט, וועלכע ווייזט זיך ארויס אין דער נאטור, מיט פערשידענסטע דעפינירונגען,

ערקלערען זיי ביסליכווייז דעם מענשען דאס גאנצע פראבלעם פון דעם בעגרענעצטען און אונבעגרענעצטען, איינצעלנעם און פיעל, פונאנדערשיידונג און בעהעפטונג, פאלקאמענהייט און אונארדנונג; דערמיט, וואס זיי בעשטימען דעם מהות פון פערשיעדענע געטליכע כחות און גיבען זיי בעשטימטע נעמען, דערנעהנטערן זיי די דאזיגע כחות צו דעם מענשליכען שכל, וועלכען ס'איז יעדענפאלס לייכטער צו בעגרייפען פערשיעדענע אבגעטיילטע אבגעזונדערטע כחות, אלס איין=איינציגען אבסטראקטען וועזען. דער מענש געוועהנט זיך=צו צו דעם בעגריף פון פארטיקולערע, בעשטימטע, אבגעגרענעצטע געטליכע כחות; ער געוועהנט זיך=צו צו זעהן אין די כחות די אורזאך פון דער אונפאלקאמענהייט און פון דער אונארדנונג, און פון דאנען ביז צו דער נאטירליכער נויטווענדיגקייט איז דאך שוין נישט מעהר, ווי איין טריט!...

אין דעם זין איז אדאלף פראנק אביסעל גערעכט געווען, ווען ער האט געזאגט אויף דער מיסטישער פילאזאפיע, אז זי איז די „הייליגע כימיע"..

ז.

די ניט=יודישע געלעהרטע אום מיטעל=אלטער.

די לעצטע מסקנא פון דעם מענשענס געדאנק אין אלטער=טהום בנוגע צו גוטס און שלעכטס איז איבער געבען זיך איינגאנצען דעם העכערען ווילען, אויפהויבען זיך גייסטיג איבער דאס גוטע און דאס שלעכטע צוזאמען (די קריסטליכע אנשויאונגען) און פון איין אנדער זייט דאס געפינען דעם פתרון צו דער פראגע פון גוט'ס און שלעכט'ס אין דער אנערקענונג פון געוויסע עמאנאציעס, וואס א דאנק זיי האט די וועלט געקענט בעשאפען ווערען אזוי ווי זי איז איצט פאר אונז, מיט א בעשטימטען גרענעץ, און מיט דער מאכט פון שלעכטס (די אלעקסאנדרינער און אנדערע).

איצט וועלען מיר בעטראַכטען דעם אידעען־גאַנג פון דער מענשהייט בנוגע צו דער פראַגע וועגען גוטס און שלעכטס — אינ'ם מיטעל אַלטער.

די ווירכטיגסטע ערשיינונג אין דער געשיכטע פון מיטעל־אַלטער איז אָהן א שום ספק דער איכלאַם און די אַראַבישע בילדונג; ווארום ווען מיר זאָלען אפילו מסכים זיין צו דער מיי־נונג פון יענע, וועלכע געפינען גוטע זייטען אויך אין דער קריסטליכער סכאָלאַסטיק, בלייבט נאָך פון דעסטוועגען אַלץ זיכער, אַז בכלל האָט זי נישט שטאַרק מיטגעווירקט אין דער ריכטונג פון צוברענגען ווייטער דעם מענשליכען פערשטאַנד, אַנשטאָט דעם, וואָס די בעדייטונג פון איסלאַם פאַר אַלע מזרח־פעלקער און די נוצען פון דער אַראַבישער בילדונג פאַר דער גאַנצער מענשהייט—שטעהען העכער פון יעדען צווייפעל.

„דער איסלאַם — זאָגט רענאַן — ענטהאַלט אין זיך אַלע מאָראַלישע, רעליגיעזע און עסטעטישע מיינונגען — צוזאַמען גע־נומען: דאָס איז דער גייסטיגער לעבענס־סך־הכל פון דער גאַנצער מענשהייט".

ער האָט נישט אין זיך די ערהויבענע גייסטיגע שטימונג פון אינדיען, עס פעהלט איהם די האַרמאָנישע שענהייט פון גריכענלאַנד, מ'זעהט נישט אין איהם אויך יענעם פערבאָרגענעם און געהיימען כח, יענע „געטליכע מתנה", וואָס דאָס לאַנד יהודה האָט איבערגעלאָזען בירושה א סך פעלקער, — אין איהם זענען אָבער פערהאַן איינפאַכע מענשליכע מיינונגען, נאַטירליכע מענש־ליכע געדאַנקען: „דער איסלאַם (מחמד'ניזם) איז אַלזאָ די פרוכט פון דער צוזאַמענזעצונג פון פערשידענע מיטעלמעסיג־מענשליכע עלעמענטען".

די אַנשויאונג פון מחמד'ס לעהרע בנוגע צו דער פראַגע וועגען גוט'ס און שלעכטס איז דעריבער אויך נור איין אַלגעמיין־מענשליכע, איין איינפאַכע, א מיטעלמעסיגע דער איסלאַם קלאָגט זיך אויך אויף דער אלוזיע פון דעם מענשליכען לעבען אויף דער וועלט און איז איהר גאַנץ אָפט מבטל; אַזוי לייענען מיר, צום ביישפיעל, אין קאָראַן:

„דאָס לעבען אויף דער וועלט בעשטעהט נאָר פון נאַריש־קייטען און אַרומיאָגענישען, דאָס לעבען אויף יענער וועלט האָט

אַ סך מעהר בעדייטונג אין די אויגען פון דעם גאָטס־פאָרלטיגען. פערשטעהט איהר עס דען ניט?

„דאָס לעבען אויף דער וועלט איז אַ וועג נאָר אויף צום פערליערען די צייט און צום לאַכען: דאָס לעבען אויף יענער וועלט אָבער — דאָס איז דאָס אמת'ע לעבען! אָ! ווען איהר וואָלט דאָס פערשטעהן!"

„איהר זאָלט וויסען, אַז דאָס לעבען אויף דער וועלט איז בלויז שפּאַס און נאַרישקייטען, דאָס איז בלויז אַ בעפּוצונג, אַ איינרעדעניש פאַר נאַראָנים. דאָס גרויסע פערמעגען און די סך קינדער זענען נישט מעהר, ווי אַ רעגען; די גראָזען, וואָס דער רעגען טהוט אָנטרינקען, געפינען חן ביי די כופרים (אפקורסים), גאַנץ שנעל אָבער וועלען זיי פערוועלקען און דו וועסט זעהען, אַז זיי וועלען געל ווערען און זייערע קנאָספּען וועלען אַראָבפאַלען, און צום סוף האָסטו דערפאַר אַ שרעקליכען צער אויף יענער וועלט".

און אין אַנ'אַנדער אָרט זאָגט דער קאָראַן אין גאָט'ס נאָמען:

„ווען מיר וואָלטען מורא האָבען דערפאַר, טאָמער וועלען אַלע מענשען זיך אָבקעהרען פון גאָט, וואָלטען מיר געגעבען די כופרים זילבערנע דעכער צו זייערע הייזער און טרעפּ, אַרויפצוגעהן אַהין און זילבערנע טהירען און רוהע־שטוהלען און גאָלדענע קליידער. דאָס אַלץ איז נאָר אַ פערביילויפענדער תענוג פון דער וועלט, וואָרום יענע וועלט בעהאַלט דער אויבערשטער פאַר זיינע צדיקים",

אין די דאָזיגע אַלע טענות הערט זיך אָבער נישט דאָס ביטערע קלאָגען פון בודדהאַ'ן, און דער בטול איז אויך גאָרנישט ענליך צו יענעם, מיט וועלכען דאָס קריסטענטום בעציהט זיך צו דעם מענשליכען לעבען אויף דער וועלט. אינ'ם יסוד פון קאָראַנ'ם טענות ליגט בלויז דער איינפאַכער מענשליכער געדאַנק, דער געדאַנק פון יעדען דורכשניטס־מענשען, וועלכער קלאָגט זיך אויף די „ביטערע צייטען", אויף די „נאַרישקייטען פון לעבען", אויף דער „קורצקייט פונ'ם מענשענ'ס לעבען", אויף די „בלינדע תאוות" א. א. וו. און טהוט זיך פון דעסטוועגען זיינס: אַרבייט מיט אַלע כחות צו בעקומען עשירות און כבוד, פרעהט זיך מיט יעדען פערגניגען און טרויערט ביי יעדען אונגליק. וואָרום נישט קוקענדיג אויף די עטליכע פריהערדיגע ציטאַטען, געפינען מיר

אין דעם זעלביגען קאָראַן אַנדערע שטעלען, פון וועלכע ס׳איז צו זעהען, אַז ביי איהם זענען גאָר, אדרבה, שטאַרק חשוב די אַלע ענינים פון דער וועלט, און אין וועלכע ער גיט עצות, ווי אַזוי זיך צו פיהרען און זאָגט זאָגאָר אָן זיינע נאָכפאָלגער׳ס, זיי זאָלען געהן מלחמה האַלטען און אָבגעהמען ביים שונא אַלץ, וואָס ער בעזיצט.

דער איסלאַם זעהט בכלל נישט אין דער וועלט בלויז גוטס אָדער שלעכטס, נאָר גוט מיט שלעכטס צוזאַמען, און ער מאַכט אַלץ אָבהענגיג פון דעם מענשענס מעשים. געהט דער מענש אינ׳ם גלייכען וועג און טהוט, וואָס גאָט הייסט — איז איהם גוט אויף דער און אויף יענער וועלט; קעהרט ער זיך אָב פון גאָט׳ס וועגען — איז וועה צו איהם אויף דער און אויף יע־נער וועלט. דער גאַנצער קאָראַן איז פול מיט דעם געדאַנק פון שכר ועונש (בעלויהנונג און שטראָף), און ס׳געהט נישט דורך אין איהם קיין איין שורה *) (אפילו), אין וועלכער עס זאָל זיך נישט רעדען וועגען דעם לעצטען טאָג, וועגען טוידט. די גאַנצע פּאָע־טישע קראַפט פון קאָראַן ליעגט נאָר אין די שילדערונגען פון גן־עדן מיט׳ן גיהנם; אין די דאָזיגע שילדערונגען הויבט זיך דער נביא פון איסלאַם אויף ביז צו דער מדרגה פון אמת׳ער דיכטונג. און חאָטש אַלע שורות פון קאָראַן הויבען זיך אָן מיט דעם פסוק: דער בארימהערציגער גאָט א. א. וו., איז איהם פון דעסטוועגען בעצם אינגאַנצען פרעמד דאָס געפיהל פון פערגעבען און מוחל זיין. דעם נביא פון איסלאַם זענען נעהנטער געוועזען צום האַרצען די געפיהלען פון שטראָף און נקמה.

„די מעשים פון די זינדיגע — זאָגט מחמד — זענען, ווי אַ מיראַזש אין דער מדבר. דער עלענדער, וואָס געהט אוים פון דאָרשט, גלויבט, אַז דאָרט איז אַ וואַסער, און צוקומענדיג אַהין געפינט ער גאָרנישט; דער זינדיגער אָבער וועט דאָרט געפינען גאָט זיין בעשעפער, וועלכער וועט מיט איהם צוזאַמען זיין חשבון מאַכען. גאָט איז פלינק אין זיינע חשבונות!"

*) די קאַפּיטלען פון קאָראַן, די פערשיעדענסטע נבואות הייסען „שורות".

„זייערע (די כופרים'ס) מעשים זענען גלייך אויך צו דער פינסטערניש, וואָס הילט איין דעם ברויזענדען ים. ס'הויבט זיך אויף איין חוואַליע נאָך דער אַנדערער, נאָך זיי קומט אַ וואָלקען און עס ווערט שטאָק-פינסטער, אַזוי אַז ווען איינער הויבט אויף זיין האַנד זעהט ער זי נישט. ווען גאָט וויל דעם מענשען קיין ליכטיגקייט נישט געבען — וואו וועט ער זי געפינען?

„אין יענעם טאָג אינ'ם יום המשפט וועלען קומען גאַנצע שאַרען מענשען זעהען זייערע מעשים; ווער עס האָט געטהאָן גוטס, חאָטש נאָר אין דער געוויכט פון אַ דינינקען שטויבעלע, וועט עס זעהען, און ווער עס האָט געטהאָן שלעכטס, חאָטש אויך נאָר אַזוי פיעל וויפיעל אַ דינינקע שטויבעלע, וועט עס זעהען".

„די פערניכטונג אויף דער יבשה און אין ים איז געקומען נאָר דורך די מענשליכע מעשים. זי גיט אָב דעם מענשען די פרוכט פון זיין ווערק".

„אָ, מיינע קינדער! ווען עפּעס אַ זאַך גרויס, ווי אַ קליינינקער קערענדיל, ליעגט בעהאַלטען ערגעץ אין אַ שטיין, אויפ'ן הימעל אָדער אין דר'ערד, וועט עס גאָט בעוויזען אַלע מענשען אין יענעם טאָג, ווייל ער ווייסט און פערשטעהט אַלץ".

אמת, ס'טרעפט טאַקע, אַז דער צדיק ווערט געפּייניגט אויף דער וועלט, וואָס'רע בעדייטונג אָבער האָט זיין ביסעל צרות אום פערגלייך מיט די אונגעהויערע און פערשידענאַרטיגע פערגניגענס, וואָס ערוואַרטען איהם אויף יענער וועלט. און די פערגניגענס, וואָס ערוואַרטען דאָרטען דעם צדיק, זענען לויט מחמד'ן — נישט קיין רוחניות'דיגע, נישט קיין אַבסטראַקטען, נישט אַזעלכע, וואָס דער געוועהנליכער שכל קען זיי נישט משיג זיין, נאָר פשוט'ע גשמיות'דיגע: גערטנער און אַלעען, ליכט און שאָטענס, געדיכטע וועלדער, גרויסע טייכען, מעדלעך שענהייטען, וואָס פערשעמען די זון מיט זייער שענהייט א. א. וו.

דעריבער דאַרף דער מענש, צום ביישפּיעל, וואָס געהט שטאַרבען, ווי אַ העלד אויפ'ן שלאַכט-פעלד, זיין דורכגעדרונגען מיט אַ טיעפער פרייד, ווייל ער געהט איבער פון אַ צייטווייליגער, פערביילויפענדער וועלט אין [?]אַ וועלט, וואָס עקזיסטירט איביג און איז פול מיט אונענדליכע גליקען און פערגניגענס; פון

דעם שטאַנדפּונקט אַרויסגעהענדיג, רייצט זיך מחמד אויך מיט אונז, יודען, דערפאַר, וואָס מיר שרעקען זיך אַזוי שטאַרק פאַר'ן טוידט, און ער פרעגט:

„אויב ס'איז אמת, ווי איהר זאָגט, אַז נאָר איהר וועט האָבען עולם הבא, — טאָ פאַרוואָסזשע שרעקט איהר זיך פאַר'ן טוידט מעהר פון אַלע אַנדערע מענשען?"

דער דאָזיגער געדאַנק, אַז דער איסלאַם בכלל ענטהאַלט אין זיך די דורכשניטליכע אַנשויאונג פון דער מענשהייט, ערקלערט אונז די סבה אויך פון דער פאָלגענדער ערשיינונג: אין דער צייט, ווען די קריסטליכע געלעהרנטע פון מיטעלאַלטער זענען געווען אַריינגעטהאָן אין די טעאָלאָגישע למודים, און ווען זיי האָבען אַפילו פילאָזאָפירט (די סכאָלאַסטיקער), איז דער תכלית פון זייער פילאָזאָפיע אויך געווען בלויז צו בעשיצען די גלויבענסדאָגמען און צו דערווייזען זייער לאָגישע ריכטיגקייט מיט דער הילף פון גאַנץ צווייפעלהאַפטע טעאָרעטישע אַרגומענטען, — אין דער זעלביגער צייט, האָט דער איסלאַם געלאָזען אַ אָרט פאַר די אַראַבישע און פערסישע חכמים, אויפצובויען אויף איהם דעם שענעם פּאַלאַץ פון דער אַראַבישער פילאָזאָפיע, וועלכע נעהמט אַרום אַלע געביטען פון קונסט און וויסענשאַפט.

די סבה פון דער ערשיינונג איז, לויט אונזער מיינונג, פאָלגענדע: דאָס קריסטענטום, זענענדיג אין גרונד אַ הויכע רעליגיעזע אַנשויאונג, וואָס הויבט זיך אויף איבער דעם פשוט'ען מענשליכען פערשטאַנד, האָט געזוכט אום מיטעלאַלטער, (ווען ס'זענען נאָך נישט בעשטימט געווען די גרענעצען צווישען דער ממשלה פון שכל און דער ממשלה פון גלויבען) איינגאַנצען אונטערצודריקען דעם שכל און צו לעזען אַלע וועלט־פּראָבלעמען אויף איהר שטייגער און לויט איהרע בעגריפען. דער איסלאַם אָבער, אַלס אַ דורכשניטס־מענשליכע אַנשויאונג, האָט נישט געקענט אונטערדריקען דעם טעאָרעטישען שכל, וואָס האָט אָנגעהויבען זיך צו ענטוויקלען און צו פערפאָלקאָמען אַ דאַנק געוויסע בעדינגונגען אין דעם אַראַבישען לעבען, — און ער האָט איהם געמוזט אַ פּלאַץ אָבגעבען.

אויף אַזאַ אופן פערשטעהען מיר אויך דעם אונטערשיעד צווישען דער אַנשויאונג פון דער קריסטליכער און אַראַבישע גע-

לעהרטע בנוגע צו דער פראגע וועגען גוטס און שלעכטס.

די קריסטליכע געלעהרטע אינ׳ם מיטעלאלטער, ארויסגעהענדיג פון א בעגרענצטען רעליגיעזען שטאנדפונקט, האבען פערשטאנען דאס שלעכטע אלס רעזולטאט פון אדם הראשון׳ס זינד און זיין תיקון דורך תשובה און חרטה. דער געדאנקען־גאנג פון די קריסטליכע געלעהרטע איז אזעלכער: אויב מיר זאגען, אז דער מענש איז נישט שולדיג אין די צרות, וואס קומען אויף איהם, מוז דאך די שולד פאר זיי פאלען אויף גאט, און אזוי ווי גאט קען דאך נישט שולדיג זיין, ווארום ער איז דאך די גערעכטיגקייט און די עהרליכקייט זעלבסט, קומט דאך אוים ממילא, — אז דער מענש איז שולדיג און ער אליין ברענגט אויף זיך די צרות מיט זיינע זינד. די דאזיגע געלעהרטע האבען זיך בעמיהט צו דערווייזען, אז די סבה פון דאס שלעכטע איז דעם מענשענס זינד, און די סבה פון די זינד איז דער מענש אליין, וויל זיין אויסוואהל (בחירה) איז אבסאלוט פריי, און ווען ער טוט שלעכטס, הייסט עס, אז ער האט פריי אויסגעקליבען דאס שלעכטע אנשטאט דאס גוטע.

אנדערע פון זיי (אריגיניוס א. א. ח.) האבען די מציאות פון דאס שלעכטע אבהענגיג געמאכט נישט בלויז פון דעם מענשענס זינד, נאר אויך פון די זינד פון פערשידענע שלעכטע רוחות, וועלכע האבען געזינדיגט פאר גאט באלד אין אנהויב פון דער וועלט־בעשאפונג און זענען אראבגעפאלען פון זייער הייליגקייט.

ס׳פערשטעהט זיך, אז צווישען די דאזיגע חכמים האבען זיך געפונען אויך אזעלכע, וועלכע האבען זיך נישט בענוגענט מיט אזוינע פשוט׳ע געדאנקען, און געזוכט צו פערענטפערן די מציאות פון דאס שלעכטע אויף א גאנץ אנדער וועג; אזוי, צום ביישפיעל, האט אווגוסטינוס געזוכט צו מאכען א פשרה צווישען דער געטליכער בעשטימונג און דעם מענשען׳ס אויסוואהל, און דערצו האט ער נאך געלערנט, אז דאס שלעכטע איז נישט קיין זעלבסטשטענדיגע זאך אן און פאר זיך, נאר בלויז די נעגאטיווע זייט פון דאס גוטע, און אז דאס דיענט נאר, פערקעהרט, אויסצופילען די אלגעמיינע הארמאניע פון דער וועלט; און אזוי האט אויך טאמאש דע אקווינע זיך בע־

מיהט צו פערשטעהן די מציאות פון דאָס שלעכטע אויף פער־שיעדענע וועגען: אַז דאָס שלעכטע און דאָס גוטע זענען אפשר בלויז נאָר פערשיעדענע מדרגות פון גליק, א. א. וו. נאָך אַלעמען אָבער בלייבט דאָך דער יסוד פון זייער אַנשויאונג — גאָט'ס גערעכטיגקייט און דעם מענשען'ס זינד.

גאַנץ אַנדערש איז עס אָבער מיט די אַראַבישע חכמים. נאָכדעם, ווי דער איסלאַם האָט געלאָזען אַ פּלאַץ פאַר דעם טעאָרעטישען שכל, זיך צו ענטוויקלען און צו פערפאָלקאָמען, איז אָט דער שכל געקומען אין זיין ענטוויקלונג אַזוי ווייט, אַז ער האָט אויפגעבויט גאַנצע סיסטעמען און ברייטע אַנשוי־אונגען בנוגע צו דער פראַגע פון גוטס און שלעכטס. די דאָזיגע סיסטעמען און אַנשויאונגען זענען אויך נישט פריי אינ־גאַנצען פון די רעליגיעזע בעגרענצונגען — אויך די אַראַבישע חכמים זענען אונטערגעוואָרפען דעם רעליגיעזען גייסט פון'ם איסלאַם. לויט זיין דורכשניטליכער נאַטור איז אָבער אָט דער גייסט נישט פעהיג צו הערשען אונבעגרענעצט. זיינע מיי־נונגען פעראייניגען זיך הארמאָניש מיט די מיינונגען פון דעם טעאָרעטישען פערשטאַנד — פעראייניגען זיך, גיסען זיך צונויף און בילדען אַ זעלבסטשטענדיגען אָרגאַנישען וועזען.

צווישען די אַראַבישע חכמים האָבען זיך געפונען אמת'ע פּעסימיסטען. דער פילאָזאָף און פּאָעט אַל־ראַזי האָט בעשלאָ־סען, אַז דער מענש איז געבוירען געוואָרען נאָר צרות און וועהטאָגען איבערצוטראָגען, און אַז פאַר איהם וואָלט פיעל בע־סער זיין גאָרנישט בעשאַפען צו ווערן, „וואָרום ווען דו וועסט צוגלייכען דעם מענשענס מנוחה און פערגניגען אין זיין רוהיגער צייט צו די אַלע וועהטאָגען, אונגליקען, פעהלערן, פערליערען איבריס, דאגות און צרות, וואָס ער שטעהט אויס, וועסטו אויסגעפינען, אַז די גוטע מינוטען אין דעם מענשען'ס לעבען ווערן איינפאַך פערשלונגען אין די אייביגע יאָהרען פון צרות און ליידען".

דער אויטאָר פון דעם ספר „בן המלך והנזיר" (דער בן מלך און דער אַסקעט), וועלכער איז שטאַרק נוטה צו בודדהא'ס מיינונגען, זעהט אין לעבען בלויז אַ פאַלשע אילוזיע, שענע בילדער מיט אַ פּוסטען אינהאַלט. דאָס זענען זיינע ווערטער:

„די ערד האט אנגעגעבען מתנות און געשאנקען דעם אונגליק און האט געבוירען פאלשקייט און איהם אויסגעטראגען, און זי האט זיך אויסגעפיינט און געעפענט דאס מויל און אויס־געכופען אויף יעדען בארג, אין יעדער טהאל און אויף יעדער הויכקייט: „קומט, קינדער! עסט מיט מיר צוזאמען מיין ברויט און טרינקט און שכור'ט זיך אן מיט ווין און איילבערטען און קליידט זיך אן אין תכלת און פורפור און רוהט זיך אויס אונ־טער דעם שאטען פון צעדערן און קאשטאנען־בוימער. וואס קומט אבער ארויס דערפון, וואס זי מאכט דעם מענשען שען ווי די לויטערע זון, ווען מארגען וועט זי אומבייטען די טייערע קליידער אויף ווערים און דעם פאלאץ — אויף א געפענגניש מיט א שמאלען פאס פון דער לבנה?!"

ווי בודדהא, זאגט ער אויך, אז דעם מענשענס בענעדער ווערט קיינמאל נישט ערפילט,

„זעהט: טעג, ווי ים'ן (אים העבראישען: ימים כמו ימים). וואס מעהר דער מענש טרינקט פון זיי וועט ער אלץ גיכער שטארבען פון דארשט, און אזוי ווי האניג, אין וועלכען עס איז דא גיפט פערמישט — אין אנהויב איז עס זיס און שפעטער — ווערט א מהומה, און ווי א בליץ — אזוי לייכט עס אויף און געהט אויס, פאר זיין שיין געהט דער בלאנדזשענדער אין ליכטיגקייט; ווי אין א חלום, אזוי פרעהען זיך מיט איהם זיינע בעלי־בתים, זיי חאפען זיך אויף און — ס'איז גארנישטא".

און אזוי ווי בודדהא פיהלט ער אויך דעם צער פון דער וועלט און דריקט איהם אויס אין שטארקע, שארפע ווערטער:

זעהט:

די וועלט איז, ווי א שטאל, און
די טעג — ווי א הירט, און דער מענש, —
ווי די שאף און רינדער אין וואלד.

דער טוידט איז א ברייטע לאנקע, און
דארט פיטערט זיך, און דארט רוהט
דער מענש — אלט, גרוי און יונג.

דער קבר איז, ווי א טויער, און
אַלע מענשען געהען דורך דורך איהם —
ווער ווייסט, וואָס הינטערן טויער טהוט זיך?!

עס האָבען זיך געפונען צווישען די אַראַבישע דענקער אויך אָפּטימיסטען און זייער אָפּטימיזם טראָגט אויף זיך א הויכען, ערהויבענעם כאַראַקטער: ער איז געבויט אויף דער טיעפער בעאָבאַכטונג פון אַלע בעשעפּעניששען און זייערע סבות. זיי האָבען גוט בעאָבאַכטעט די וואונדער פון דער נאַטור און איהרע פערבאָרגעניששען, זיי האָבען טיעף דורכגעשטודירט די קלוגע אָרדנונג, וואָס הערשט אין דער גאַנצער וועלט־הנהגה, און דאָס האָט זיי געבראַכט צו דעם געדאַנק, אַז אינ'ם יסוד פון דעם געטליכען פערשטאַנד, וואָס פיהרט די וועלט, ליעגט עפּעס א גוטער תכלית, האָטש מיר פערשטעהען איהם נישט און ער איז גאַנץ אָפּט פערבאָרגען פון אונז.

בעזונדער אויסגעדריקט און בעגרינדעט איז אָט דער אָפּטימיזם אין די ווערק פון דעם אַראַבישען חכם מחמד בן עלי בן עטיא, וואָס לויט זיין מוסטער האָט אונזער רבינו בחיי געשריבען זיין „חובת הלבבות“.

עס האָבען זיך געפונען צווישען די אַראַבישע חכמים אויך אַזעלכע, וועלכע האָבען זיך בעמיהט צו פערשטעהן די הנהגה פון גאָט און א פשרה צו מאַכען צווישען דער געטליכער השגחה און דער נאַטור. זיי האָבען נישט געקענט געמאַכט גאָט'ס מעשים אויף דעם רעכנונג פון דעם מענשענס זינד — ווי עס האָבען געטהון די קריסטליכע געלעהרנטע —, נאָר זיך בעמיהט אַריינצודרינגען אין דעם שכל פון דער געטליכער הנהגה אַליין. אַנדערע פון זיי האָבען געזאָגט (די אַנהענגער פון אַריסטאָטעלעס), אַז גאָט גיט זיך נישט אָב מיט קיין איינצעלהייטען. דער תכלית פון דער געטליכער השגחה איז בלויז אָבצוהיטען די מינים (געשלעכטער), דאָס אַלגעמיינע, זיי זאָלען נישט פערלוירען געהן, און דאָס איינצעלנע, דער פרט, האָט פאַר איהר קיין בעדייטונג נישט.

אַזוי האָבען זיי, למשל, ערקלערט אַז „ס'איז נישט פערהאַן קיין אונטערשיעד צווישען א בלאַט, וואָס פאַלט אַראָב פון

בוים און צווישען די חשוב'ע צדיקים, וואס ווערן דערטרונקען; און אזוי איז אויך קיין אונטערשיעד נישט פערהאן צווישען א אקס, וואס האט ארויסגעווארפען זיין שמוץ אויף א מענגע מיל־בען און זיי זענען אויסגעשטארבען און צווישען א בנין, וואס זיינע פונדאמענטען האבען זיך א בראך געטאן, און ער איז איינגעפאלען אויף די אינוועניגסטע מתפללים, וועלכע זענען אזויערנאך אומגעקומען״.

אנדערע, ווידער, פון זיי האבען געזאגט: אמת טאקע, ס'איז קיין אונטערשיעד נישט פערהאן צווישען אנ'אראבגעפאלע־נעם בלאט און א דערטרונקענעם צדיק א. א. וו. די סבה דערפון אבער ליעגט נישט אין דעם, וואס די פרטים (איינצעל־נע) געפונען זיך אינגאנצען אינ'ם רשות פונ'ם בלינדען צופאל, נאר אין דעם — וואס גאט וויל אזוי.

דאס גוטע און דאס שלעכטע, וואס קומט אויפן מענשען, שטעהען נישט אין קיין צוזאמענהאנג מיט דעם מענשענס מעשים, — דאס איז אבהענגיג בלויז פון גאטס ווילען. קיין נאטירליכע סבה איז גאר אויף דער וועלט נישטא: גאט'ס ווילען איז די סבה פון אלץ, וואס ס'טהוט זיך אב אונטער דער זון. גאט'ס ווילען איז העכער פון אלץ און שטעהט אי־בער אלץ. דער מענש דארף נאר זיך אונטערגעבען אט דעם ווילען און — שווייגען.

דאגעגען אבער האבען נאך אנדערע פון זיי געזאגט (די פון דער סעקטע מיטאזילא):

ס'קען נישט זיין, גאט זאל בעגעהן א פערברעכען. גאט גיט אכטונג אויף יעדען איינציגען בעזונדער, אויף יעדען פרט, מען ער זיין אפילו דער קלענסטער פון אלע קלענסטע. א ווערי־מעל ווען עס ווערט צוטרעטען, א פליעגעלע, ווען עס פלאנ־טערט זיך איין אינ'ם שפינוועבס, א מויז, ווען די קאץ שלינגט זי איין — דאס אלץ ווערט נישט אבגעטהון אהן דער השגחה פון גאט.

„גאט בערויבט נישט דעם שכר פון יעדעם בעשעפע־ניש״ און „וויפיעל צער — אזוי פיעל שכר״.

ווי גרויס עס איז דעם מענשענס צער, אדער אויך זאגאר דער צער פון יעדער זאך, וואס לעבט אויף דער וועלט,

אַלץ גרעסער איז דער שכר אויף דער און אויף יענער וועלט, ווייל גאָט איז גערעכטיג און ער איז בעגלויבט צו בעצאָהלען אַ גוטען שכר פאַר דאָס שלעכטע, פאַר די צרות.

ו

די יודישע געלעהרטע אינ׳ם מיטעלאַלטער.

די פערשידענע געדאַנקען איבער דער פראַגע פון גוטס און שלעכטס, וואָס האָבען איבערפילט די גרויסע און רייכע אַראַבישע ליטעראַטור, האָבען געפונען אַ אָפּקלאַנג אויך אין דער יודישער ליטעראַטור פון מיטעלאַלטער און בעזונדער — אין דער יודיש־שפּאַנישער ליטעראַטור.

צווישען אונזערע געלעהרטע אינ׳ם מיטעלאַלטער האָבען זיך געפונען אַזעלכע, וואָס האָבען געקוקט אויף דער וועלט פון אַ פּעסימיסטישען שטאַנדפּונקט. ר׳ שלמה בן גבירול קלאָגט זיך ביטער אין זיינע רייכע ליעדער אויף די צרות, וואָס איין מענש פערטיילט דעם צווייטען — זיין חבר, און קומט צו דעם בעשלוס, אַז „ווער עס האָט אַ גוטע מיינונג וועגען דער מענשליכער נאַטור, פערשטעהט נישט וואָס צייט *) בעדייטעט“.

ר׳ משה אבן עזרא קלאָגט אויך ביטער אויף די מענשליכע פאַלשקייטען, אויף זייערע שווינדלערייען, אויף זייערע פערדעטערישע מעשים, און שליידערט דער גאַנצער וועלט אין פּנים זיין גיפטיג־ביטערע פעראַכטונג:

„וואויל איז דעם, וואָס זעהט די גאַנצע גוט׳ס פון דער וועלט אַלס ווילדע גראָז אין אַ גאָרטען פון קרייטיכער, און די וועלט איז אין זיינע אויגען איין אויסוואורף און אין פּנים טהוט

---

*) מיט דעם וואָרט „זמן“ (צייט) פלעגען אונזערע פּאָעטען אין מיטעלאַלטער זעהר אָפט מיינען דעם גורל, דעם גזר, די וועלט־הנהגה.

ער איהר שפייען."

מיט א שטילען טרויער זענען דורכגעדרונגען די לידער פון ר' אברהם אבן עזרא, חאטש אין זיין פילאזאפיע איז ער קיין פעסימיסט נישט געוועזן. א ביטערע פערצווייפלונג פיהלען מיר אין די פערזען פון „בן המלך והנזיר" אין דער העברעאישער איבערזעצונג פון ר' אברהם בן חסדאי; און אין אונזער ליטעראטור פון מיטעלאלטער האבען מיר א גאנץ ווערק זאגאר, וואס אין זיין יסוד ליגט א פערצווייפעלטער יאוש בנוגע צו אלע לעבענס-אינטערעסען—דעם ספר „בחינת עולם" פון ר' ידעיה הפניני, וואס איז בעוואוסט יעדען העברעאישען לעזער.

בעטראכטענדיג דאס ווערק אויבערפלעכליך איז אפילו גאנץ לייכט אנצונעהמען, אז דער גרונד-געדאנק פון דעם „בחינת עולם" איז נישט קיין פעסימיזם, נאר אמין אסקעטיזם, און אז דער יסוד פון דעם ספר איז, ווי דער יסוד פון אלע „מוסרספרים": די וועלט איז גארנישט און דער מענש דארף זעהן זיך ערווערבען יענע וועלט. מיר האבען אבער נאך א מוסרספר פון דעם זעלביגען זשאנ'ר, וואס דער „בחינת עולם" — מיר האבען דעם „אבן בחן" פון ר' קלונימוס, און ווען מיר פערגלייכען עטליכע שטעלען פון די דאזיגע ביידע ספרים, קומען מיר ערשט צו דער איבערציינגונג, אז אין דער צייט, ווען ר' קלונימוס רעדט בלויז ווי א מוסר-איד, רעדט ר' ידעיה, ווי א מענש, וואס האט געקענט די וועלט און זי פערשטאנען מיט אלע איהרע גרעסערע און קלענערע פעהלערן.

ער האט טיעף עמפפונדען דעם מענשענס צער און פערשטאנען אלע זיינע בעגעהרען, שטרעבונגען און גלוסטונגען, ווי וויים נארעש זיי זענען, דעריבער זאגט ער:

„די ליידענשאפטען זענען פינסטערנישען, די כלי-זין — פוסטע זעקלעך, די פערלען — שטיינדלעך און די רויזען — דערנער; די גאוות — פייער-פלאמען, וואס געהען מיט'ן רויך אוועק; די גאלד-רענדלעך — פליעגען און אלע מענשליכע פערגניגענס — בלויז טייוועלשע שטיק".*)

*) ביי רבי ידעיה הפניני איז די גאנצע קראפט פון אויסדריק אין

דער מענש וואַרט שטענדיג אויף שפּעטער און האָפט כסדר, אויסגעלייזט צו ווערן פון זיינע צרות און גוטס צו דער־לעבען; פון אַלע האָפנונגען לאָזט זיך אָבער גאָרנישט אויס.

„ער האָפט אויף׳ן טאָג — פערגעהט ער, ער וואַרט אויף די שפּעטערדיגע צייטען — און דאָס לעבען ווערט איהם נמאס און גרויזאַם, אויף ימים טובים — און גליטשט זיך דערווייל אויס די פּים, אויף יאָהרען — און עס ענדערען זיך די אָרדנונגען, אויף שמיטות — און ווערט ערגעץ פערדרוקט, אויף יובלים — און בלייבט אַנ׳אָבל״. *)

דער מענש יאָגט זיך נאָך געלד, נאָך כבוד, נאָך פער־שיעדענע פערגניגענס; די דאָזיגע אַלע זאַכען פערמעהרען אָבער נישט זיין גליק און לאָזען איהם גאָרנישט איבער.

„ווי אַ יונגעל, וואָס שפּיעלט זיך, נעהמט ער אָן אַ פּו־לען הויפען מיט זונען־שטראַהלען, און בלייבט שטעהן אין טיר אַ פערציטערטער — ער זעהט אין האַנד גאָרנישט״...

די איבערגאַנגען און אומוואַנדלונגען אין דער וועלט זענען אונגעהויער פּיעל; קיין איינע פון די לעבענס־ערשיינונגען שטעהט נישט פעסט און מ׳קען זיך אויף קיין זאַך נישט פער־לאָזען:

„לייבען ווערן פערשאָלטען און יונגע לייבעלעך טהוען זיך שרעקען, פּיהרערס ווערען פערשעמט און פירשטען ווערען (פון שאַם) בלאַס, פּרינצעסינס טרויערען אין זייערע גערט־נער, בחורים טוען זיך אין לעכער בעהאַלטען און פּאַשאַס —

שאַרפע קלאָרע בילדער, וועלכע זענען אָבער אויך אין דער זעלבער צייט ערה־ליך איינע צו די צווייטע אין וואָרט. ביין איבערזעצען קען מען אָט די לעצטע איינענשאַפט, דעם „לשון נופל על לשון״, נים איבערגעבען, דעריבער געפינען מיר פאַר נויטיג צו ברענגען דאָ אויך דעם אָריגינאַל:

„החשקים — מחשכים וכלי הנשקים — שקים, הפנינים צנינים והשושנים — קמשונים; הרהבים — להבים והזביבים — רבובים וכל תענוגות בני האדם — שדה ושדין״

*) יצפה ליום — וספה, יחכה לקץ ימים — יקוץ באמים, למועדים — ימעדו רגליו, לשנים — ישתנו סדריו, לשמטות — ישמט וליובלים — יתאבל״

זוערן ווי דיענסטען אין נעץ געחאפט ״. *)

די גאַנצע הנהגה פון דער וועלט איז איין גרויסער כאָאָס, איין גרויסער תהו ובהו — אַלץ איז צוזאַמענגעמישט, אַלץ איז הפקר. און ר׳ ידעיה שרייט אוים מיט כעס:

„וועלט! קוואַל פון פערניכטונג און שאָדען! צי קענען מיר דען האָפען, אַז פון דיינע נאַרעשקייטען זאָל אונז עפּעס בלייבען, אַז מיר זאָלען לאָזען נאָך זיך עפּעס אַ וועג און אַ האָפנונג? דו קוואַל פון יעדען מאַנגעל! צי קענען מיר דען פון דיר ערוואַרטען עפּעס אַ גערעכעניש און אַ איבערבלייבעניש?... דערמיט זאָגסטו עדות אויף דיין שרש, דו הענדלערין פון הינדערנישען און שטערונגען, דו סוחר׳טע פון חסרונות; דער־מיט שרייסטו אוים דיין שאַנד, דו פלאַמענפרוי, ווירקענדיג דעם גאַנצען טאָג מיט דיין שלעכטיגקייט, אַראָבוואַרפענדיג מלכים פון זייערע פלעצער און אַרויפזעצענדיג אָנשטאָט זיי קינ־דער פון דיענסטען ״.

און ווייטער אין אַנ׳אָרט זאָגט ער:

„ווי אַזוי זאָל איך מיך פערלאָזען אויף דער צייט, ווען איהרע ווילען טרייסלען זיך? איהרע בערג הענגען אויף אַ האָר, וואָס דרעהט זיך אָהן אַנ׳אָבהאַלט; זי ענדערט זיך אין יעדען טייל פון איהרע מינוטען און געהט דאָ אַרויף און דאָ אַראָב אָהן אַ צאָהל; ווען איך זעה אַרום מיר איהרע טייערקייטען, דערקען איך גלייך די נאַרישקייט און די שאַנדע, וואָס איז זיי אָן דער זייט אָנגעהאַנגען, און ווען איך דערזעה אין מיין אוצר איהר גאָלד — פיהל איך גלייך די קופּערנע שלאַנג, וואָס שלעפּט זיך נאָך איהם נאָך. וואָס מעהר איך קוק מיך אַרום, אַלץ מעהר זאָג איך צו מיינע געדאַנקען: ווייסט און געדענקט, אַז אַלץ אַרום־און־אַרום מיינט נאָר שלעכטס צו טאָן״.

צו דעם אַלעמען האָט ר׳ ידעיה גוט געפיהלט און פער־שטאַנען אויך דאָס, וואָס עס האָבען פערשטאַנען און פערשטעהען נאָך איצט אויך בלויז געצעהלטע יחידים: דעם מענשען׳ס איינזאַם־

---

*) אריות יוארו וגורים יגורו, כבשים יבשו והורים—יחורו, סגנוה בגנות עגונות, בחורים—בחורים נחבאים ופחות—כשפחות בפחת ופח נלכדים״

קייט; דעם מענשענ׳ס אָבהענגיגקייט פון יעדער נאַטור-ערשיינונג, וואָס רעגירט מיט איהם, ווי מיט אַ שפּיעל-צייג; דעם גרויסען צער, וואָס דער מענש פיהלט דאַן, ווען ער זעהט זיך פּלוצלונג אַרום, אַז ער איז אין דערווירקליכקייט עלענד דאָ אויף דער וועלט, און אין יעדער רגע איז רעכט, עס זאָל איהם בעגעגנען עפּעס אַ אונגליק, פון וועלכען קיינער וועט איהם נישט מציל זיין.

„צי קען איך מיך בערוהמען מיט מיין צייט און מיך פיהלען זיכער מיט איהר פון די ביטערע שרעקען און די גרויסע בהלות, (וועלכע) גאָט האָט געמאַכט, כדי מ׳זאָל מורא האָבען פאַר איהם? ווען איך זיץ מיר רוהיג אין שטוב און עס הויבט אָן זיך טראָגען אַ ווינד פון הימעל, אַ גרויסער און אַ שטאַרקער, און די פּעלזען ווערן צושמעטערט, און די הויכע מויערן פאַלען איין — וועט דען מיין גוף דאַן זיכער זיין, ווען ער זאָל אפילו איינגעמויערט זיין אין וואַנד? צי וועל איך דען מיך ראַטעווען פונ׳ם צאָרן, פון דעם דונער-שטורם, ווען דער מאַרך-ביין איז געבראָכען, — אינ׳ם רעגען-טאָג, ווען די בלענדענדע בליצען רייסען זיך אַרויס, ווי פון ערד-שפּאַלטען... און דער קול פון רעגען, ווי דאָס ברומען פון אַ סך וואַסערן, פערהילכט מדינות, מאַכט איינזינקען לענדער און ציטערן — גאַנצע מחנות?!"

דעם יסוד אָבער פון ר׳ ידעיה הפניני׳ס וועלט-אַנשויאונג געפינען מיר אינ׳ם אַכטען קאַפּיטעל פון זיין ווערק:

„די וועלט איז אַ שטורמדיגער ים, אַ אונענדליך-ברייטע טיעפעניש און די צייט — אַ שלעכטע בריק געבויט אויף איהם... די ברייט פון דער בריק איז, ווי די מאָס פון אַ מענשען און קיין אָנלעהנ׳ס זענען אויך נישטאָ, און דו, מענש, איבער געוואַלט מוזטו לעבען און געהן אויף איהם שטענדיג פון דעם טאָג, וואָס דו ווערסט געבוירען, און דו קוקסט דיך אַרום: דער וועג איז קורץ און ס׳איז נישטאָ, וואו זיך אַ קעהר צו טאָן רעכטס אָדער לינקס. צי וועסטו דיך בערוהמען מיט דיין בריה׳שקייט און מיט דיין נאָמען דאַן, ווען דו זעהסט דעם טוידט און די פערניכטונג, ווי אַ מויער אַרום דיר פון ביידע זייטען? וועסטו נאָך מוט האָבען? וועלען דיר נאָך די הענד

דיִענען? ... וואָס וועסטו טאָן דעם שטורם פון ים און זײַן טו־מעל, ווען ער וועט זיך פונאנדערלאָזען, פערפלײַצען און זיך אריבערטראָגען אויך איבער דײַן אבסניא און זי וועט צושוואומען ווערען ... ווען דו וועסט אפילו פײַערן און שכור זײַן פון דעם ווײַן פון דײַן גרויסקײַט, וואָס האָט דיך געגארט, פון דעם מיל־גראַם־זאַפט פון דײַן הויכמוט, וואָס האָט דיך אײַנגערעדט — ווי דו וועסט נאר זיך א קעהר טאָן אהער אָדער אהין, געהסטו גלײַך פערלוירען אין די שרעקליכע טיע־פעניִשען און קײַנער וועט דײַן בלוט פון זיי ניִשט פאָדערן, וועסט געשלײַדערט ווערן פון אײַן תהום צום אנ־דערן, פערשלונגען ווערן אין די פערבאָרגעניִשען פון ים און קײַ־נער וועט דיך צוריק ניִשט ארויסנעהמען”.

די פאָעטיִשע נשמה פון ר׳ ידעיה הפניני קען ניִשט פער־טראָגען די דאָזיגע שמוציגע און מיאוס׳ע וועלט און זי שטרעבט צו די העכערע, שענערע וועלטען. פון דעם גרויסען צער, וואָס זי פיהלט, און ניִשט קענענדיג צוזעהן די אלע גראָבקײַטען און אכזריות־ען פון לעבען, ציהט זי זיך צו גאָט׳ס וואוינונג און גיסט אויס פאַר איהם איהר גאנצע ביטערקײַט און אלע איהרע וועהטאָגען דערפון, וואָס זי מוז אזוי פיל יאָהרען אָבלעבען אין דעם פינסטערן טהאָל, אין דער טרערען־וועלט. ווי פלאַטאָ׳ס נשמה אין איהר צײַט, געדענקט אויך ר׳ ידעיה׳ס נשמה דעם געטליכען מקור, פון וועלכען זי איז גענומען געוואָרען, און זי איז אינגאַנצען דורכגעדרונגען מיט א אונענדליכער בענקעניִש און מיט דער שטרעבונג, זיך צוריקצוקעהרען אהין.

„אָט די דאָזיגע געעהרטע בת־מלך (די נשמה) טוט זיך דערמאָהנען דעם יחוס פון איהר משפחה און פון איהר פאָטער׳ס הויז, און זי ווײַסט ניִשט, ווער עס האָט זי אהער געבראַכט. ווען זי פערטיפט זיך אין איהר געדאַנק ... און ווען זי דער־מאָהנט זיך, אז זי איז אוועקגעשיקט געוואָרען פון א רוהע־אָרט אין א אָרט פון כעס און צאָרן, וואו זי מוז ארבײַטען די ערד, און אז זי איז פערטריבען געוואָרען פון קעניגליכען הויף ... וואָס האָט עס איהר גאָט אָבגעטאָן — ארויסצונעהמען איהר געצעלט פון איהר אמאָליגען פאלאַץ, זי זאָל וואוינען צווישען פרעמדע, וועלכע זי האָט קײנמאָל ניִשט

געקענט, אַרויסצושיקען צום טייוועל אַ איידעלע סערנע, וואָס האָט קיינמאָל נישט פּראָבירט אַ פוס אַוועקשטעלען אויף דר׳ערד! אויב איהר בעשעפער האָט זי פערקויפט און איהר גאָט האָט זי דערצערענט און ערד האָט ער פאַר איהר ברויט געמאַכט און שטיקער בלאָטע האָט ער איהר צו פערזוכען געגעבען, כדי זי צו פערביזערן, דאַרף זי דאָך שווייגען און זיך שעמען, און ווען דער פאָטער טוט איהר אין פנים שפּייען, דאַרף זי דאָך פון חרפּה רויט ווערען... אויב איך בין אַוועקגע׳גנב׳עט געוואָרען פון אַ בכבוד׳יגען, רוהי־גען אָרט און דאָ האָב איך אויך גאָרנישט אויפגעטאָן, אום מיך אויסצובעסערן, — איז דאָך שוין בעסער צו זיין מיט יענע, וועלכע זענען גאָר ניט געוועזען!"

און עס זוכט זיך די נשמה אַ טרייסט און געפינט איהם אין דער — אמונה. ר׳ ידעיה זוכט זיך אַ שוץ, אַ אָרט צום אַנט־לויפען און געפינט עס — ביי גאָט.

פון דעם אופן אָבער, ווי אַזוי ער האָט דעם טרייסט געזוכט און ווי אַזוי ער האָט פערשטאַנען דעם מענשען׳ס גורל אויף דער וועלט — דערקענען מיר, אַז ער פיהלט דאָס שלעכ־טע גאַנץ טיעף, און אין דעם זין שטעלט ער פאַר מיט זיך אַ פּעסימיסטען־טיפּ פון די יודישע געלעהרטע אום מיטעלאַלטער.

דער פאָלקאָמער קאָנטראַסט פון איהם אין אונזער ליטעראַ־טור איז ר׳ בחיי אבן פקודה, וועלכער האָט געלעבט אַ סך פריה־הער פון איהם. ער אַנערקענט גאָט׳ס גרויסקייט נישט פון וועה־טאָג, נאָר פון וואוילטאָג: פון דער אונגעהויערער גוטסקייט, וואָס ער זעהט אין דער נאַטור. ער אָבסערווירט אַלע בעשעפעני־שען פון דער וועלט און געפינט אין זיי אַ אונגעהויערע קלוגהייט, אַ וואונדערבאַרע רעגעלמעסיגקייט און אַ מערקווירדיגען תכלית. „בעטראַכטען די בעשעפענישען הייסט בעטראַכטען די יסודות פון דער וועלט און די פאָלגען, וואָס זענען פערבונדען מיט זיי, און דעם כאַראַקטער פון די טיילען פון יעדען צוזאַמענגעזעצטען וועזען און די אופנים, ווי זיך צו בענוצען מיט איהם, און די סימנים פון דער געטליכער חכמה אין זיין ענטשטעהונג, אין זיין געשטאַלט און אין דער פאָלקאָמענער פאָרם, אין וועלכער ער איז בעשאַפען געוואָרען און די שיינע גייסטיגקייט פון דער וועלט, און די סבות

און פאָלגען און די שענע האָפנונג, וואָס איז בעשאַפען געוואָרען פאַר איהם; און צו וויסען די רוחניות (גײַסטיגקײַט) פון דער וועלט און איהר גשמיות (קערפערליכקײַט) און דעם מדבר (אַלע בעשעפענישען, וואָס קענען רעדען) און דעם דומם (די מינעראַל-וועלט) און וואַנדערונגען און אומוואַנדלונגען און איהרע פערגליווערטע טײַלען און איהרע פלאַנצונגען און דאָס אויבערשטע און דאָס אונטערשטע, און (וויסען דערצו), אַז דער בורא יתברך האָט דאָס צונויפגעפאָרט און צוזאַמענגעזעצט און אײַנגעשטעלט אין דער פאָלשטענדיגסטער אָרדנונג און דאָס אײַנגעטײַלט אין בעשטימטע טײַלען און בעשטימט אַז ער (דער וועלט-אַל) זאָל סימבאָליזירען די גאָטהײַט און ווײַזען אויף איהר, ווי עס ווײַזט די מלאָכה אויף איהר טהוער און דער בנין אויף זײַן בויער".

דער מענש דאַרף זיך אונטערגעבען דער געטליכער מאַכט. און אַלץ אָננעהמען פאַר ליעב; דער מענש דאַרף אײַנבויגען דעם קאָפּ פאַר יעדען שטראָם, וואָס טראָגט זיך פערבײַ איבער זײַן קאָפּ, און דאַנקען גאָט דערפאַר. דער מענש דאַרף אפילו איין סעקונדע נישט פערגעסען די אַלע טובות, וואָס גאָט האָט איהם אַרויסגעוויזען פון דער צײַט, וואָס ער האָט די ליכטיגע שײַן דערזעהען. וואָס'ער בעדײַטונג האָט דאָס ביסעל צרות אינ'ם מענשענ'ס לעבען געגען דער גרויסער צאָהל חסדים, וואָס גאָט טהוט מיט איהם אויף יעדען טריט און שריט און אין יעדער מינוט. דער מענש דאַרף שטענדיג געדענקען, אַז ער איז גאָט אַ סך שולדיג און גאָט איהם — גאָרנישט, פאַר יעדע גוטע מינוט אין זײַן לעבען און פאַר דער קלענסטער הנאה דאַרף ער זיך פרעהען און גאָט דאַנקען, ווײַל דאָס אַלץ איז איהם אומזיסט געשענקט. אָט אַזוי דאַרף דער מענש לעבען: ער דאַרף פאָדערן פון לעבען וואָס ווייניגער און פערשטעהן זײַן בעדײַטונג און זײַן ווערט. ער דאַרף זיך שטענדיג פערטיפען אין גאָט'ס וואונדער און זיך בעהעפטען מיט איהם, זיך איבערגעבענדיג אונגאַנצען גאָט'ס ווילען און גלויבענדיג אין איהם מיט לײַב און זעעל.

"די נוצען פון בטחון אויף דער וועלט זענען פערשיעדען: ערשטענס — די מנוחה פון האַרצען בנוגע צו די וועלטליכע זאָרגען, די זיכערע רוהיגקײַט פונ'ם מענשען בנוגע צו דעם

צער פון נישט קענען ערפילען די קערפערליכע תאוות, און דער מענש געפינט זיך אויף דער וועלט אין שטילקייט, אין זיכערקייט און אין רוהיגקייט, ווי עס שטעהט געשריבען: „געבענשט איז דער מענש, וואָס פערלאָזט זיך אויף גאָט און האָט בטחון אין איהם.“ און נאָך איז געזאָגט: „און ער וועט זיין ווי אַ בוים, וואָס איז געפלאַנצט אויף אַ וואַסער און לאָזט זיינע וואָרצלען אין אַ פייכטען באָדען א. א. וו.“; צווייטענס — דעם מענשען׳ס מנוחה בנוגע צום לאָזען זיך אין ווייטע וועגען, וואָס עס נעהמט אַרויס די כחות און פערקירצט די יאָהרען פון לעבען, ווי עס שטעהט געשריבען: „ער האָט געפייניגט אין וועג מיין כח ער האָט מיר פערקירצט מיינע טעג א. א. וו.“; און דער, וואָס האָט בטחון אין גאָט, זוכט זיך אויס פון אַלע ענינים נאָר יענע, וואָס גיעבען מעהר מנוחה פאַר׳ן גוף און אַ גוטען נאָמען און צייט פאַר׳ן האַרצען... ווייל ער ווייס, אַז דער בורא יתברך פערריכט שוין זיינע געשעפטען און וועהלט אויס פאַר איהם בעסער, ווי ער אַליין וואָלט פאַר זיך אויסוועהלען, ווי עס שטעהט געשריבען: „נאָר צו גאָט טהוט מיין נשמה בעטען, ווייל אין איהם ליעגט מיין האָפנונג“. דריטענס — דעם מענשענס שמחה ביי יעדער ענין, וואָס קומט איהם פאַר, ווען עס איז אפילו געגען זיין נאַטור, ווייל ער איז זיכער אין גאָט, אַז ער וועט טהאָן נאָר דאָס, וואָס איז גוט פאַר איהם, ווי עס טהוט די גוטע מוטער מיט איהר קינד. וואָס זי וואַשט עס און וויקעלט עס און בינדט עס אַרום און בינדט עס צוריק אויף, ווי דוד המלך האָט געזאָגט: „בין איך דען ניט גלייך און שטוםהאָפענד ווי אַ קליין קינד אין מיין מוטערס שויס, ווי אַ קינד איז מיין נשמה“.

ר׳ בחיי זעהט אין דער וועלט גוטס אָהן אַ גרענעץ. וואו ער ווענדעט זיך, זעהט ער אָרדנונג און קלוגהייט, נוצען און בעקוועמליכקייט, ליכטיגקייט און פרייד. ער געפינט גאָרנישט גענוג ווערטער אויסצודריקען די אַלע מיני חסדים און טובות, וואָס גאָט ווייזט אַרויס זיינע בעשעפענישען די אַלע קלוגקייטען, וואָס גאָט האָט זיך געקליגט, אום די נאַטור זאָל אַרויסקומען וואָס מעהר פאָלקאָם און וואָס מעהר צוגעפאַסט צו דעם געווינשטען ציעל, וועלכער בעשטעהט אייגענטליך בלויז אין דעם

דער מענש זאָל זיך פיהלען וואָס בעסער און גליקליכער.

„די חכמה פון דעם בורא יתעלה — זאָגט ר׳ בחיי צום מענשען — האָט דיר בעשאַפען די וועלט מיט אַלץ, וואָס ס׳געפינט זיך אין איהר פון מינעראַלען, געוויקסען און לעבעדיגע בעשעפענישען לויט אַ בעשטימטען פּלאַן און מיט אַ רעכטער הנהגה, און אַלץ איז געמאַכט געוואָרען פון דײַנעטוועגען, און ער האָט פאַר דיר אויסדערוועהלט דאָס בעסטע פון זײַנע שאַפונגען, אַלץ איז אויפן פּלאַץ און צוגעפּאַסט צו דער וועלט לויט דער סבה, לויט די פאָלגען און לויט דעם כאַראַקטער; און ער האָט דיר אָויפגעעפענט פינף טויערן, וואָס פיהרען צו דער וועלט, און אַנידערגעשטעלט נעבען זיי פינף פון זײַנע איבערגעגעבענע וועכטער, די טויערן זענען: די אָרגאַנען פון די חושים, די אויגען, די אויערען, די צונג, די נאָז און די הענד; און די וועכטער זענען: די פינף חושים — דער חוש פון זעהען (חוש הראיה), דער חוש פון הערען (חוש השמיעה), דער חוש פון שמעקען (חוש הריח), דער חוש פון געשמאַק (חוש הטעם) און דער חוש פון אָנטאַפּען (חוש המשוש) — מיט וועלכע דו קענסט ערדײַכען דײַנע אַלע נוצען אויף דער וועלט א. א. וו.״

אַזוי זעהען מיר אין ר׳ בחיי אבן פקודה דעם טיפ פון אַן אַבסאָלוטען אָפּטימיסט צווישען די יודישע חכמים פון מיטעלאַלטער.

ר׳ ידעיה הפניני און ר׳ בחיי גלויבען בײַדע אין דער געטליכער השגחה מיט דער גאַנצער קראַפט פון זײַער נשמה; זיי געהען אָבער אַרויס פון צוויי פערשידענע שטאַנדפּונקטען: דער ערשטער אַנערקענט דאָס שלעכטע פון דער וועלט און זוכט שוץ בײַ גאָט; און דער אַנדערער זעהט בלויז דאָס גוטע און איז דורכגעדרונגען מיט דאַנקבאַרקייט צו זײַן ליעבען נאָמען פאַר די חסדים, וואָס ער טהוט מיט׳ן מענשען.

נאָהנט צו ר׳ בחיי׳ן אין זײַן אַנשויאונג בנוגע צו דער פראַגע פון גוטס און שלעכטס איז ר׳ יהודה הלוי, וועלכער דריקט אוים — אין זײַן „כוזרי״, — מיט אַ אונגעוועהנליכער קראַפט דעם תמצית פונ׳ם העכערן אָפּטימיזם.

ער זאָגט:

„און ער זאָל (דער אמת׳ער, גאָטספאָרכטיגער יוד) קלאָר

מאַכען ביי זיך אין האַרצען די גערעכטיגקייט פון גאָט׳ס משפט, אַזאַ גערעכטיגקייט, וואָס זאָל איהם שיצען און בעוואָרענען פון די אַלע אָנשיקעניִשען און אונגליקען, וואָס געשעהען אין דער וועלט, (און דאָס וועט ער ערהייבען דאַן) ווען ער וועט אַליין גוט דורכ־גענומען ווערן מיט דער גערעכטיגקייט פון דעם, וואָס האָט בע־שאַפען אַלע לעבעדיגע און שפייזט זיי און פיהרט זיי מיט זיין חכמה... און אויב זיין פערדרעהטער מוח וועט ווען אָנווייזען אויף דער אונגערעכטיגקייט דערפון, למשל, וואָס דאָס קלענערע ווערימ׳ל ווערט איינגעשלונגען פון דעם גרעסערן, וואָס די פליעג ווערט אויסגעזויגען פון דעם שפּין, וועט קומען דער שכל און אָנשרייען אויף איהם: ווי אַזוי קען איך עס צושרייבען אַזאַ אונגע־רעכטיגקייט דעם חכם, וואָס אונז איז שוין לאַנג קלאָר זיין גע־רעכטיגקייט און וואָס נויטיגט זיך נישט אין קיין עולה...? און דער, וואָס וועט דאָס אַלץ קלאָר מאַכען ביי זיך אין האַרצען, וועט זיין אַזוי ווי מ׳דערצעהלט פון ר׳ נחום איש גם זו, וואָס עס וועט איהם נישט פּאַרקומען, וועט ער אַלץ זאָגען: גם זו לטובה (דאָס איז אויך צום גוטען), און ער וועט שטענדיג לעבען רוהיג, און וועט קיינמאָל קיין שווערע צרות נישט פיהלען און וועט זיך נאָך אפשר, פערקעהרט, פרעהען מיט זיי, ווען ער וועט שפּירען ביי זיך עפּעס אַ זינד, — אַזוי ווי ווען ער וואָלט אָבצאָהלען אַ חוב און זיך פרעהען דערמיט, וואָס ער ווערט ענדליך בעפרייט פון איהם... און דאָס זעלבע וועט ער פיהלען אויך בנוגע צו די אַלגעמיינע צרות, ווען ס׳וועלען זיך איהם אָנהויבען פּלאָנטערן אין קאָפּ די געדאַנקען וועגען דעם שווערען גלות און וועגען דער עלענדער פערוואָגלטקייט פון דער אומה און וועגען דעם, וואָס פון דעם גאַנצען פאָלק איז געוואָרען צוליעב דער אָרעמקייט און דער דערשלאָגענקייט, — וועט ער זיך אויך פריהער טרייסטען מיט דער גערעכטיגקייט פון גאָט׳ס וועגען, ווי איך האָב שוין גע־זאָגט און דערנאָך מיט דער אָבקומעניש פאַר זיינע זינד און מיט דעם שכר, וואָס איהם שטעהט פאַר אויף יענער וועלט און דער־מיט, וואָס ער איז אויך אַ שותף צו דער געטליכער זאַך אויף דער וועלט; און אויב דער שטן וועט איהם וועלן אָבערעדען דער־פון, זאָגענדיג: צו וועלען דען אָט די טרוקענע ביינער אַמאָל לע־בעדיג ווערען א. א. וו., אום צו פערגרעסערען אונזער אונגליק,

וואָס מיר זענען אוים פאָלק געוואָרען און וואָס אונזער אַנדענקען איז פערגעסען געוואָרען, ווי עס שטעהט געשריבען: „עס זענען איינגעטריקענט געוואָרען אונזערע ביינער, אונזער האָפנונג איז פערשוואונדען געוואָרען, מיר זענען פערלוירען“, — וועט ער זיך דערמאָהנען אָן דעם פאַקט פון יציאת מצרים און אָן די אַלע זאַכען, וואָס זענען אויסגערעכענט אין דעם (פיוט פון דער הגדה:) כמה מעלות טובות למקום עלינו, און דאַן וועט איהם שוין נישט אויסזעהען אַזוי ווייטלויפיג (די האָפנונג), אַז מיר וועלען זיך נאָך אומקעהרען צו אונזער אַמאָליגען גלאַנץ, אפילו אויך אין דעם פאַל, ווען עס וועט פון אונז נישט איבערבלייבען מעהר, ווי איין איינציגער יוד, ווי עס שטעהט געשריבען א. א. וו.“

דאָס איז איינער פון די עיקרים אין דער אַנשויאונג פון ר׳ בחיי און ר׳ יהודה הלוי: דער מענש דאַרף געדענקען, אַז אַליין פאַר זיך פערדינט ער גאָרנישט קיין גוטס און נאָר גאָט מיט זיין גנעדיגקייט הויבט איהם אויף און פיהרט איהם, ווי דער ערציהער פיהרט דאָס קינד. דער מקור פון אַלע טענות און פרעטענזיעס צו דער השגחה ליעגט, נאָך זייער מיינונג, אין דעם, וואָס דער מענש בעטראַכט דאָס גוטע, ווי אַ זאַך, וואָס קומט איהם, וואָס פאַסט פאַר איהם, און דאָס שלעכטע, ווי אַ זאַך, וואָס איז גאָרנישט צוגעפאַסט צו זיין ווערדע, אין דער צייט, ווען דער אמת איז גאָר ריכטיג פערקעהרט: קומען קומט דעם מענשען דאָס שלעכטע, ווייל ער איז פול מיט זינד און פערברעכענס, און נאָר גאָט׳ס רחמים דערוועקען זיך און טהוען איהם גוטס. און ווען דער מענש הויבט אָן דאָס אַלץ צו בעגרייפען און אויפצופאַסען, נעהמט ער אָן די אַלע צרות און שלעכטיגקייטען און יסורים, ווי אַ נויטווענדיגען רעזולטאַט פון זיינע זינד, און אויף יעדען שפור פון גוטס פרעהט ער זיך, ווי איבער אַן׳אונערוואַרטעטער מציאה.

„דאָס איז פון די נוצען, זאָגט ר׳ יהודה הלוי, וואָס די ברכות ברענגען דעם, וואָס איז געוואוינט זיי צו זאָגען מיט כונה און מיט אַ געוויסער פאָרבערייטונג, ווייל זיי דריקען אוים דעם פערגניגען, וואָס די נשמה פיהלט, און דעם דאַנק צו גאָט דערפאַר, וואָס ער האָט זי געלייטזעליגט; און (ווען ער וועט פיהלען), אַז ער איז שוין בערייט געווען דאָס צו פערליערען, דאַן וועט

זיין שמחה נאָך גרעסער זיין; אָט ווי דו זאָגסט, למשל: שהחיינו וקימנו (דו האָסט אונז געלאָזט לעבען און דערהאַלטען), און די ביזע שוין גרייט געוועזן צום שטאַרבען, איז ווען דו דאַנקסט (גאָט דערפאַר), וואָס ער האָט דיך געלאָזען לעבען, פיהלסטו אַ דערלייכטערונג און עס ווערט ביי דיר אין די אויגען פיעל גרינגער די קראַנקהייט און דער טויט ווען זיי וועלען קומען, ווייל דו האָסט דיך בעקלערט מיט דיין נשמה און געזעהן, אַז דו פערדיענסט פון דיין בעשעפער, אַז דו אַליין מיט דיין נאַטור ביזט קיין גוטס נישט ווערט, ווייל דו ביזט ערד און שטויב, און ווען גאָט גיט דיר יאָ גוטס אין לעבען און פערגניגענס, דאַרפסטו איהם דאַנקען דערפאַר, און ווען ער נעהמט דאָס צו פון דיר, דאַרפסטו איהם אויך דאַנקען און דיענען און זאָגען: „גאָט האָט געגעבען און גאָט האָט צוריקגענומען זאָל גאָט׳ס נאָמען זיין געבענשט", — און דו וועסט דעם גאַנצען לעבען צופריעדען זיין".

אויסער די צוויי אַנשויאונגען, וואָס מיר האָבען דאָ איבערגעגעבען, זענען צווישען די יודישע חכמים פון יענער תקופה פערהאַן אויך אַזעלכע, וואָס האָבען גאַנץ טיעף פערשטאַנען די קראַפט פון דאָס שלעכטע, וואָס הערשט אין דער וועלט, נאָר זיי האָבען אַנערקענט צוזאַמען דערמיט, ווי די אַראַבער, די מעטאַזיליער, אַז פאַר דער מינדעסטער קליינינגקייט שלעכטס, „וואָס געשעהט אפילו דעם מינדעסטען וועריִמ׳ל, צאָהלט גאָט אָב מיט גוטס. מיט דער מיינונג האָבען איינגעשטימט עטליכע פון די שפּעטערדיגע גאונים.

די מיינונג אָבער פון דער אַראַבישער „אשעריה", האָט אין אונזער ליטעראַטור פון יענער תקופה, קיין איינציגען אַנהענגער נישט געפונען. דאָס געפיהל פון גערעכטיגקייט האָט נישט געלאָזען אונזערע חכמים אָננעהמען די מיינונג, „אַז גאָט פיהרט די וועלט אָהן יושר". די סבה פון אַלעם גוטעם און שלעכטעם, וואָס מיר בעגעגענען אין דער נאַטור איז נישט דער דעספּאָטישער געטליכער „ווילען", נאָר דער געטליכער „דין", דאָס געזעץ.

די אַנשויאונג פון אַריסטאָטלעס, ווי עס האָבען זי אויסגעטייטשט די אַראַבישע חכמים, האָט זיך אויך געפונען אַ פּלאַץ אין

אונזער ליטעראַטור פונ׳ם מיטעלאַלטער. אין די ספרים פון עטלי=
כע יודישע געלעהרטע ווערט דערמאָהנט די מײַנונג, אַז גאָט ווײס
נאָר פון מינים, פון געשלעכטער, און די אינדיווידען האָבען פאַר
איהם קײן בעדײַטונג נישט; אַרויסגעזאָגט ווערט די דאָזיגע מײַנונג
נישט קלאָר, נאָר ברמז — זײ האָבען זיך בעמיהט אײַנצווויקלען
זײער צאָרענדיגען פערדרוס אין אַ מעטאַפיזישער הילע.

דער אײנציגער אָבער, וואָס האָט געפּרובט זיך פונאַנדער=
קלײַבען אין די אַלע סיסטעמען און מײַנונגען פון דער אַראַבישער
און העבּרעאישער ליטעראַטור וועגען דער פראַגע פון גוטס און
שלעכטס און אויפבויען אַ גאַנצען אָפּטימיסטיש=פילאָזאָפישען סיס=
טעם אויף דעם יסוד פון אַריסטאָטלעס הנחות — איז געווען דער
רמב״ם (ר׳ משה בן מימון).

דער ערשטער עיקר פון דעם רמב״ם׳ס שיטה איז, אײַנ=
שטימונג מיט אַריסטאָטעל׳ן און די אַנדערע גריכישע חכמים —
אַז דער מקור פון אַלדאָס בײזע איז די מאַטעריע, דער קערפּער.
דאָס שלעכטע איז בלויז די נעגאַטיווע זײַט פון דאָס גוטע (ווען
מ׳זאָגט, אַז אײנעם איז שלעכט, הײסט עס בלויז, אַז איהם
איז נישט גוט), די מאַטעריע איז אינגאַנצען נעגאַטיוויטעט,
ווײַל דער גאַנצער עיקר פון דער מאַטעריע איז דאָס, וואָס זי
האָט קײַן שום פאָרם נישט, און דאָס איז דער מקור פון אַלע
חסרונות און שלעכטיגקײַטען. די דאָזיגע ערשײַנונג ליעגט אין די
געזעצען פון דער נאַטור, ווײַל עס קען נישט זײַן קײַן פאָרם אָהן
אַ קערפּער, און דער קערפּער איז בעצם שלעכט.

„די אַלע פערהאַנענע זאַכען זאָגט דער רמב״ם, וואָס גע=
העז פערלוירען, לײַדען דעם שאָדען זײערן נאָר צוליעב זײער
קערפּער און נישט צוליעב קײַן אַנדער זאַך; פונ׳ם שטאַנדפּונקט
פון דער פאָרם אַלײן וואָלטען זײ אײביג זײַן. וואָרום דו זעהסט
דאָך, אַז די פאָרמען פון די אַרטען בלײַבען אײביג. אמת, עס
טרעפט אַמאָל צופעליג, אַז די פאָרם לײַדט אויך וועלכען ס׳איז
שאָדען, דאָס איז דערפאַר, וואָס זי בעהעפט זיך מיט׳ן קערפּער,
און די טבע פון יעדער קערפּערליכער זאַך איז, אַז זי קען זיך
נישט אָבטײלען פון דאָס נעגאַטיווע און שלעכטע, און דעריבער
דערהאַלט זיך נישט בײ איהר די פאָרם, נאָר עס פערליערט אײן
פאָרם און נעהמט אָן אַנ׳אַנדערע". „דו קענסט זעהען בײ׳ם מענ=

שען, למשל, אַז זיין מיאוס געזיכט און זיינע פעהלערהאַפטיגע גליעדער, אָדער די שוואַכקייט פון אַלע זיינע טועכצען און זייערע חסרונות, איז קיין אונטערשיעד נישט פערהאַן, צי דאָס אַלץ איז פון געבוירען-טאָג אָן אַזוי, צי דאָס ווערט ביי איהם אַלע מאָל פון דאָס ניי — די אַלע זאַכען געהערן נאָר צו דעם קערפּער און נישט צו דער פאָרם; און אַזוי איז מיט יעדען לעבעדיגען וועזען — עס ווערט קראַנק און שטאַרבט נאָר צוליעב דעם קערפּער, און נישט צוליעב דער פאָרם. און אַלע זינד און פערברעכענס האָבען אויך אַ שיכות נאָר צום חומר, צום קערפּער, און נישט צו דער צורה, נישט צו דער פאָרם; און דער משל דערפון איז, אַז דעם מענשעס כח משיג צו זיין דעם בעשעפער און אַלע העכערע זאַכען און דאָס, וואָס ער פערשטעהט, ווי זיך צו בענעהן מיט זיינע תאוות, און זיין בעהאַלטען, וואָס ער דאַרף אָננעהמען און וואָס ער דאַרף דערווייטערן פון זיך — דאָס אַלץ קומט פון דער פאָרם; אָבער זיין עסען און טרינקען און פערקעהרען מיט פרויען און אַלע זיינע תאוות און זיין כעס און די איבריגע שלעכטע מדות, וואָס געפינען זיך אין איהם — אַלץ קומט פון חומר, פון קערפּער".

און אויב אַזוי — איז פערהאַן איין גלייכער וועג פאַר יעדען מענשען, ווי אַזוי זיך צו בעפרייען פון אַלע שלעכטע זאַכען: אויפצוהויבען די פאָרם איבער דעם קערפּער, דעם שכל — איבער די תאוות. און דער מענש איז אימשטאַנד דאָס צו טהון, ווייל ער בעזיצט די אַבסאָלוטע, פאָלשטענדיגע פרייהייט צו לעבען, ווי ער וויל. און אויב ער טהוט עס נישט, ד. ה. אויב ער לאָזט זיך פיהרען פון זיינע מיאוסע תאוות, אויב ער שטעהט אוים אַלערליי צרות און וועהטוגען פון קנאה, נקמה, כעס און נאָך אַזעלכע שלעכטע אינסטינקטען — איז ער זיך אַליין שולדיג אין דעם אַלעמען און קען צו קיינעם קיינע טענות נישט האָבען.

די גרונד-סבה פון דעם מענשענס שלעכטסיגקייטען איז זיין אָרעמער אינטעלעקט, זיין אָרעמעס וויסען. ווען דער מענש קומט צו צו אַ פאָלשטענדיגע אויפפאַסונג פון אַלע ערשיינונגען און צו אַ קלאָרער איבערציינגונג — טהוט ער שוין קיינעם קיין שלעכטס נישט און זיך אַליין אויך נישט. די אַלע שלעכטע

זאכען, וואס מיר זעהען אין דעם געזעלשאפטליכען לעבען, שטאמען אויך בלויז פון דער אונוויסענהייט, פון דעם שוואכען דענקען. דערביי זענען זעהר כאראקטעריסטיש דעם רמבמ'ס ווערטער וועגען דעם ענין:

„די דאזיגע אלע שלעכטסיגקייטען, וואס קומען פאר צווישען איין טייל מענשען און דעם אנדערן, לויט די כונות און די תאוות און די מיינונגען און די אמונות, זיי אלע ציהען זיך צו די שלעכטע זייטען, ווייל זיי זענען גענויגט צו נארעשקייט, ד. ה. צו דער נעגאטיוויטעט פון קלוגהייט. אזוי ווי דער בלינדער, ווייל איהם פעהלט די פעהיגקייט צו זעהען, פאלט ער שטענדיג, צוקלאפט זיך אליין און צושעדיגט אנדערע אויך, ווייל ער האט נישט קיינעם, וואס זאל איהם ווייזען דעם וועג; דאס זעלבע קומט פאר מיט די מענשליכע כתות און פארטייען: צוליעב זיין נארעשקייט בעגעהט יעדער מענש איבער זיך אליין און איבער אנדערע גרויסע פעהלערן (וואס פאסען פאר די מיטגליעדער) פון געגען די געזעצען, דעם געשלעכט. און ווען דא וואלט זיין די חכמה, וועלכע שפיעלט בנוגע צו די מענשליכע נשמה די זעלביגע ראלע, וואס דער חוש הראיה בנוגע צו די אויגען, וואלט ער שוין זיך אליין און קיין אנדערן קיין שאדען נישט אנגעטהון, ווייל דארט, וואו ס'הערשט דער אמת, איז נישטא קיין שנאה און קיין קריעגעריי און מענשען הערען אויף שאדען אנצוטאן איינער דעם אנדערן. דער נביא האט שוין נביאות געזאגט: „און עס וועט וואוינען א וואלף מיט א שעפס".

און אויב דער מענש אליין איז שולדיג אין די אלע צרות וואס קומען אויף איהם; אויב דער מקור פון אלע שלעכטקייטען איז נאר דער שוואכער שכל און דאס ארעמע וויסען, — האט דאך קיין שום זין נישט די אנערקענונג פון המון, אז „שלעכטס איז פערהאן אין דער וועלט מעהר, ווי גוטס". אמת, ס'איז טאקי פערהאן א סך שלעכטס; דער מענש מיט דעם פאלשטענדיגען פרייען אויסוואהל איז דאך אבער אימשטאנד זיך אבצוהאלטען פון איבריג עסען, פון אויסאיבען פערשיעדענע תאוות, וואס נעהמען צו די כחות, פון צופיעל אנשטרענגען זיך, פון

פערשידענע ארבייטען, פון דער ליידענשאפטליכער ליעבע צום איינגעבילדעטען כבוד, פון יאגען זיך נאך מותרות (לוקסוסען), פון קאנקורענץ, פון קריגערייען און ארומרייסענישען, פון שלעגערייען און מלא חמות, פון טאן ווען ס'איז די מינדעסטע רעה און אזוי ווייטער — און ממילא וועט ער זיך און אנדערע בעפרייען פון אלדאס בייז.

אמת, ס'זענען פערהאן אזעלכע צרות, וואס שטעהען גארנישט אין קיין צוזאמענהאנג מיט דעם מענשענס חכמה אדער נארעשקייט, ס'זענען פערהאן דונערן, בליצען, שטורעמס, ערדציטערנישען, מגפות און נאך אזעלכע זאכען, וואס קומען צופעליג; אויסער דעם אבער, וואס די דאזיגע נאטור־אומגליקען זענען פערהעלטנישמעסיג גאנץ ווייניג גענען די צרות, וואס דער מענש טהוט זיך אליין אן און וואס ער פערשאפט דעם אנדערן מענשען, — אויסער דעם, האט בכלל קיין זין נישט מתרעם צו זיין אויף זיי, ווייל זיי ליגען אין דער נאטור פון די זאכען, און מ'קען נישט מתרעם זיין אויף דעם, וואס מוז זיין, ווייל די נאטור פון דעם ערדישען אדער פון דעם מענשליכען קערפער צווינגט איהם דערצו. דער קערפער אלס אזעלכער, וואס נעהמט אן היינט אזא פארם און מארגען אנ'אנדערע, האט די אלע פעהלערן און נעגאטיווע זאכען אין זיך און אין דעם אליין זענען שוין איינגעשלאסען אלע צרות און אומגליקען.

נאך דעם אלעמען אבער קען דאך נאך אלץ קומען איינער און פרעגען: גוט, דאס ערקלערט אונז די געטליכע חכמה, ווי אזוי זאלען מיר אבער דורכדעם די געטליכע גערעכטיגקייט פערשטעהן? פאר וואס האבען אויסצושטעהן ביטערע צרות יענע צדיקים, וואס האבען קיינמאל נישט געזינדיגט? ווען מיר זאלען אפילו אננעהמען, אז די צרות, וואס קומען אויף זיי זענען א רעזולטאט פון דער אייזערנער קעט פון—נויטווענדיגקייט, בלייבט דאך נאך אלץ די גערעכטיגקייט בעפלעקט. ווען די פייען פון דער נאטירליכער נויטווענדיגקייט מיידען נישט אויס דעם צדיק אויך, און דעם צדיק איז אויף דאס מינדעסטע נישט בעסער פונ'ם רשע? און אויסער דעם אויב עם לאזען זיך נאך מיט דעם וועג ערקלערן די צרות, וואס קומען אויפ'ן מענשען,

ווי זאָלען מיר אָבער פערשטעהן די לײַדען פון אנדערע לעבעדיגע בעשעפעניששען?

די דאָזיגע שאלות ברענגען דעם רמב״ם דערצו, ער זאָל אויספיהרליך ערקלערען דעם גאַנצען ענין פון דער געטליכער השגחה. לויט זײַן מײַנונג איז אַריסטאָטלעס גערעכט בעצם, ווען ער זאָגט, אַז די געטליכע השגחה איז בלויז אַן׳אַלגעמײַנע און האָט מיט די אײַנצעלנע, מיט די אינדיווידען גאָרנישט צו טהון, נאָר דער מין מענש אַליין געהט אַרויס פון דעם כלל, ווײַל — צוליעב זײַן חשיבות און צוליעב זײַן בעהעפטקײַט צונ׳ם אַקטיווען וועלט־שכל — יעדער אײַנציגער פון איהם, איז אַזוי וויכטיג ווי אַ גאַנצער מין.

די פאָלקאָמענהײַט, די צורה (פאָרם) און דער שכל, זענען בײַ׳ם רמב״ם סינאָנימען. דער מענש, וואָס בעצווינגט זײַנע תאוות אין אַלע הינזיכטען און שטעלט די צורה העכער פונ׳ם חומר, איז מעהר פאָלקאָמען און לויט דער מאָס פון זײַן פאָלקאָמענהײַט, איז אויך די העכערע השגחה נעהנטער צו איהם. דעם גאַנצען געדאַנק האָט דער רמב״ם אַזוי פאָרמולירט: „די השגחה ציהט זיך צום שכל״.

נאָהנט צום רמב״ם אין דעם עיקר פון זײַן אַנשויאונג בנוגע צו דער פראַגע פון גוטס און שלעכטס און נישט אײַנשטימיג מיט איהם אין עטליכע פרטים בנוגע צו דער געטליכער השגחה, איז דער רלב״ג (ר׳ לוי בן גרשון). ער בעמיהט זיך אויך אויפצוווײַזען, אַז דער מקור פון אַלדאָס בײז, איז דער חומר אַלס חומר. וואָס ווייניגער חומר, וואָס ווייניגער גשמיות, אַלץ ווייניגער שלעכטס. און וואָס ווײַטער די בעשעפעניששען גייען אויף דעם לײטער פון דער אינטעלעקטועלער און מאָראַלישער פאָלקאָמענהײַט, אַלץ העכער ווערט זייער צורה און אַלץ ווייניגער — זייער שלעכטס, אַזוי, אַז דער פאָלקאָמסטער שכל פון אַלע, דער געטליכער, האָט אין זיך גאָר קײַן שלעכטס נישט. דער רלב״ג בעמיהט זיך אויך צוצוציהען די השגחה צום שכל און געהט נאָך ווײַטער פונ׳ם רמב״ם דערמיט, וואָס נאָך זײַן מײַנונג, זענען פערהאַן פון מענשען אויך אַ סך אַזעלכע, וועלכע זענען אינגאַנצען איבערגעגעבען אין די הענד פון דעם בלינדען צופאַל, ווײַל זייער חומר איז שרעקליך פראָסט, ווײַל זיי זענען אינגאַנצען אַרײַנגעטהון

אין נשמות און האָבען קיין בעציהונג נישט צו דעם געטליכען פערשטאַנד.

גאַנץ אַנדערש איז אָבער דער וועג פון די רבני'שע, דאָג־מאַטישע יודישע חכמים. זיי גערען כמעט אינגאַנצען שוויַיגענדיג פערביַי די אַלגעמיינע פראַגע פון גוטס און שלעכטס און זו־כען רעכט צו מאַכען די פראַגע: „פאַרוואָס איז דעם צדיק שלעכט און דעם רשע גוט?" — פונ'ם שטאַנדפּונקט פון „דין". ביַים רמב"ם געפינען מיר אויך, אַז ער זוכט צו פערענטפערן די פראַ־גע פון דעם שטאַנדפּונקט; פונ'ם שטאַנדפּונקט פון „דין"; אַלס פילאָזאָף, וואָס זוכט אַ ענטפער אויף דער אַלגעמיינער פראַ־גע פון גוטס און שלעכטס, האָט ער זיך אָבער מיט דעם שטאַנד־פּונקט אַליין נישט בענוגענט, אין דער צייט, ווען די דאָגמאַטי־קער האָבען זיך בענוגענט דערמיט אַליין, וואָס זיי האָבען געענוי־פונאַנדער גענומען דעם ענין פון דער השגחה און געזעהען, זי צוצופּאַסען צו דעם געטליכען „דין", צו דער געטליכער גערעכ־טיגקייט.

פון די גרעסערע חכמים אין מיטעלאַלטער, וואָס פערענט־פערן די פראַגע פון גוטס און שלעכטס אויף דעם דאָגמאַטישען וועג, לוינט צו דערמאָהנען ר' סעדיה גאון, דעם רמב"ן (ר' משה בן נחמן) ר' יוסף אַלבו.

ר' סעדיה גאון ערקלערט די יסורים פון די צדיקים און די מנוחה פון די רשעים אויף דעם פאָלגענדען וועג: די צדיקים שטעהען אוים יסורים פאַר די קליינע עבירות, וואָס זיי זענען אַמאָל בעגאַנגען אָדער, אויב זיי האָבען אַזעלכע אויך נישט, — כדי זיי אויסצופּרובען און צו בעוויַיזען דער וועלט, אַז נישט אומ־זיסט האָט זיי גאָט אויסדערוועהלט, און ער שטראָפט זיי אפילו אויך, אום זיי אָבצוגעבען שפּעטער גוטס פאַר די אַלע יסורים.

„און אויב איינער וועט טענה'ן: ער (גאָט) האָט דאָך זיי געקענט גוטס טאָן אָהן יסורים אויך? וועלען מיר איהם ענטפערן אַז אָבצאָהלען מיט גוטס פאַר יסורים איז בעסער, ווי געבען סתם גוטס פון רחמנות וועגען".

די מנוחה, ווידער, פון די רשעים איז אויך נישט ביַי אַלע גלייך: ס'איז פערהאַן אַזעלכער, וואָס גאָט ווייסט, אַז ער וועט תשובה טאָן; ס'איז פערהאַן נאָך איינער, וואָס גאָט לאָזט

איהם רוהיג לעבען, כדי עס זאל ארויסקומען פון איהם א זוהן א צדיק; אנ'אנדערן לאזט גאט לעבען במנוחה, כדי דערמיט זיך נוקם צו זיין אן ערגערע רשעים פון איהם, ווי דער נביא האט געזאגט אויף דעם מלך פון אשור: „איבער א שלעכט חניפה'דיג פאלק וועל איך איהם אנשיקען", נאך איינעם שענקט גאט זיין שטראף צוליעב דעם צדיק'ס בקשות און תפלות און גאר אנ'אנ־דערן לאזט גאט בכיון גוט לעבען, כדי דער עונש אויף יענער וועלט זאל שטארקער זיין.

דעם רמב"ן'ס און ר' יוסף אלבו'ס ווערטער וועגען דעם ענין, זענען שוין איינגעשלאסען אין דער ציטאטע פון ר' סעדיה גאון, און די איינצעלנע פרטים, וואס זיי גיעבען צו, האבען נישט קיין שייכות צו דעם עיקר פון אונזער פראבלעם.

ט.

די געלעהרטע פון פרעמדע פעלקער אין די לעצטע יאהר־הונדערטער.

דאס איינענטימליכע, וואס כאראקטעריזירט די גאנצע וועלט־אנשויאונג פון מיטעל־אלטער, איז — ווי מיר האבען שוין גע־זעהען אין די פריהערדיגע קאפיטלען — די רעליגיאן. די פעסי־מיסטען, וואס האבען אין לעבען בלויז שלעכטס געזעהען, האבען זיך סוף כל סוף בעהאלטען אונטער די פליגעל פון דער אמונה, און די אפטימיסטען, ווידער, האבען אנערקענט די מאכט פון דעם גאט, וואס הערשט איבער דער נאטור, און האבען איהם געדאנקט פאר זיינע חסדים און טובות.

אמת, די אנשויאונג פון די אראבישע געלעהרטע בנוגע צו דער פראגע פון גוטס און שלעכטס איז נישט איינגעשלאסען אין די בלויזע גרענעצען פון דער אמונה, און ווי מיר האבען שוין ערקלערט, זענען די אנשויאונגען פון אונזערע דענקער אינ'ם מיטעל־אלטער זעהר נאהענט געוועזען צו די אנשויאונגען פון די אראבישע דענקער; נאך

אַלעמען אָבּער האָבּען זײ זיך פּאָרט אַלע בּעמיהט אַ פּשרה צו מאַכען צװישען זײערע פילאָזאָפישע מײנונגען און די דאָגמען פון דער אמונה. דער אונטערשיד צװישען די קריסטליכע און אראַבּיש-יודישע דענקער בּעשטעהט בּלויז אין דעם, װאָס די ערשטע האָבּען אינגאַנצען איגנאָרירט דעם מענשליכען פערשטאַנד דאָרט, װאו עס האָט זיך נאָר געהאַנדעלט װעגען װעלכער ס'איז רעליגיעזער פראַגע, און די לעצטע האָבּען זיך גערעכענט מיט דעם מענשליכען פערשטאַנד א ו י ך.

נאָכדעם אָבּער, װי עס זענען פאָרגעקומען די גרויסע ענדערונגען אין דעם ענטװיקלונגס-גאַנג פון די אײראָפּעאישע פעלקער, אַ דאַנק דער אויפלעבּונג פון די װיסענשאַפטען און דער רעפאָרמאַציע, דער נײַער פילאָזאָפיע און די נאַטור-פאָרשונגען, — האָבּען זיך אָנגעהויבּען אויסבּילדען אַ סך נײַע אידעען בּלויז אויף דעם יסוד פ ו נ'ם פ ר ײַ ע ן מ ע נ ש ל י כ ע ן פ ע ר ש ט אַ נ ד.

אײנער פון די ערשטע פילאָזאָפען, װאָס האָבּען אויפגעהויבּען די פאָהן פון דעם פרײַען פערשטאַנד, איז געװען דזשאָרדאַנאָ בּ ר ו נ אָ, װעלכער איז אומגעקומען אַלס קרבּן פאַר זײַנע „פרײַע" געדאַנקען דעם 17-טען פעבּרואַר אין יאָהר 1600. דאָס איז געװען דער ערשטער פילאָזאָף, װאָס האָט זיך בּעמיהט אַרויסצופיהרען דעם מענשען פון יענעם ענגען קרײַז, אין װעלכען די סכאָלאַסטיקער האָבּען איהם אײַנגעשלאָסען; און דורכגעפיהרט האָט ער עס איבּערהויפּט דערמיט, װאָס ער האָט אַנערקענט די אַסטראָנאָמישע שיטה פון קופּערניקוס'ן, לויט װעלכער די ערד הערט אויף צו זײַן דער צענטער פון דער נאַטור און דער מענש — דער צענטער פון דר'ערד; די ערד צוזאַמען מיט אַלע מענשען און בּעשעפענישען, װאָס לעבּען אויף איהר, איז אינגאַנצען נישט מעהר, װי אײן קלײנער פּינטעל אין דער אַלגעמײנער נאַטור. דער בּעשעפער פון אַלץ איז אונענדליך און די נאַטור איז אויך אונענדליך. מ'קען נישט אָבּטײלען דעם בּעשעפער פון דער נאַטור: אַלץ פעראײניגט זיך אין דעם בּעשעפער פון אַלץ און ער איז — אַלץ. גאָט'ס גנאָד איז אויסגעגאָסען אויף דער גאַנצער נאַטור אָהן אַ שום אונטערשיד; אַלע בּעשעפענישען שטעלען פאָר מיט זיך אײן שענע האַרמאָניע, אײן װאונדערליך געזאַנג.

נאָהענט צו דער מײנונג איז אויך די אַנשויאונג פון טאָמאַס

קאָמפּאַנעלאַ, נאָר זײַן אַנשויאונג איז נאָך ליכטיגער און פרעהליכער.

ניט נאָר דער מענש אַליין, זאָגט קאָמפּאַנעלאָ, דיענט גאָט, נאָר אויך אַלע בעשעפעניששען טוען דעם ווילען פון זייער האַר און געביטער. גאָט איז די אמת'ע עקזיסטענץ. יעדער וועזען איז צוזאַמענגעזעצט פון זײַן און ניש ט־זײַן, ווארום עס לעבט דאָך ניט מעהר, ווי אַ קורצע צײַט, און פון דעסטוועגען שטערבט עס אַלץ צום זײַן און האָט פײַנד דעם ניש ט־זײַן: עס וויל לעבען און עקסיסטירען. דאָס הײַסט אַלזאָ, אַז עס שטערבט צו גאָט.

שפּעטער פון זיי אין צײַט און פריהער פון זיי לויט זײַן ווערט איז שפּינאָזאַ. אָט דער הויכער גײַסט, וואָס האָט זיך אויפגעהויבען איבער אַלע זאַכען אין דער נאַטור, וועלכע זענען אונטערגעוואָרפען דער צײַט און דעם רוים און אַלערליי בעגרענעצונגען, און האָט זיך פערזונקען אינגאַנצען אין דער אונענדליכקײַט; אָט דער ריעזיגער מענש, וואָס האָט געגלויבט, אַז „מ'קען זיך ניט פאָרשטעלען קיין איינציגע זאַך אָהן גאָט“, וועלכער פילט אוים אַלץ און איז אַליין אַלץ, האָט זיך אויפגעהויבען איבער אַלע גאַנגבאַרע מיינונגען אויך בנוגע צו דער פראַגע פון גוטס און שלעכטס.

פון דעם שטאַנדפּונקט פון דער אונענדליכקײַט, האָט שפּינאָזאַ געדענקט, איז אַבסאָלוט גאָר קיין שלעכטס ניט פערהאַן. אַלץ ווערט געטאָן אַזוי, ווי עס מוז געטאָן ווערען לויט די געזעצען פון דער נאַטור, וואָס ענדערן זיך קיינמאָל ניט. אַלץ טוט זיך לויט דער איייביגער געטליכער אָרדנונג, וועלכע איז ווירקליך דער נאַטירליכער סדר, וואָס ציהט זיך דורך דער גאַנצער שעפּפונג אָהן אַ ציעל און אָהן אַ ענדע. אמת, ס'איז פערהאַן שלעכטס אין יעדען איינצעלנעם פרט פון די נאַטור-ערשײַנונגען, — שלעכטס אויף אַזוי פיעל, אויף וויפיעל אָט דער פרט אַליין איז אַנדערש און אָבגעטײַלט פון דעם איייביגען כלל; אין דער נאַטור בכלל איז אָבער קיין שלעכטס ניטאָ. יעדע איינצעלנע פון די נאַטור-ערשײַנונגען, אַן און פאַר זיך, איז נאָר אויף אַזוי פיעל פערגענגליך און פעהיג צו ענטהאַלטען אין זיך עלעמענטען פון שלעכטס, אויף וויפיעל זי איז אַ

איינצעלנער, אָבגעזונדערטער טהייל פון דער אונענדליכקייט; אויף וויפיעל אָבער זי איז פעראייניגט מיט דעם אַלגעמיינעם, מיט דעם אונענדליכען איז ביי איהר איןגאַנצען נישט שייך צו זאָגען — שלעכט.

שאָפּענהויער רעכענט דעריבער שפּינאָזאַ'ן פאַר אַנ'אמת'ען אָפּטימיסט, אין דער אמת'ען אָבער איז שפּינאָזאַ'ס סיסטעם ווייט אי פון פּעסימיזם, אי פון אָפּטימיזם. וואָרום די אָפּטימיסטען, ווי די פּעסימיסטען, ביידע זענען דאָך מודה, אַז ס'איז פעראַהאַן שלעכטס אויף דער וועלט, נאָר די ערשטע געפינען וועניגער שלעכטס, דאָס הייסט: זיי זוכען צו דערווייזען, אַז דאָס שלעכטע איז קוואַנטיטאַטיוו כמעט ווי גאָרנישט געגען דאָס גוטע, און אַנערקענען נאָך דערצו, אַז דאָס ביסעל שלעכטס האָט אויך אין זיך וועלכען ס'איז גוטען ציעל. און דאָס אַלץ געפינען מיר נישט ביי שפּינאָזאַ'ן. שפּינאָזאַ פערמינדערט נישט דאָס שלעכטע; אדרבה, ער איז מודה, אַז יעדע איינצעלנע ערשיינונג, אויף וויפיעל זי געפינט זיך אונטער דער ווירקונג פון די פערשידענע סבות, שטעלט פאָר מיט זיך די אונבעדינגטע פּאַסיוויטעט. דער מענש דיענט אלס ציעל פאַר די פיילען פון פערשידענע צופאַלען; ער ווערט געשטויסען פון די סבות, וועלכע ווירקען אויף איהם, און פון וועלכע ער קען זיך אין קיין פאַל נישט בעפרייען. ווייטער, געפינט שפּינאָזאַ אויך נישט קיין גוטען ציעל אינ'ם שלעכטען, וואָרום לויט זיין סיסטעם איז דאָך איבערהויפּט אין דער נאַטור קיין ציעל נישטאָ.

לויט דעם תמצית פון שפּינאָזאַ'ס אַנשויאונג איז די נאַטור אין אַלגעמיין נישט גוט און נישט שלעכט און עס שיקט זיך נישט ביי איהר צו רעדען וועגען דעם, אַזוי גוט ווי עס שיקט זיך נישט צו רעדען וועגען גוטס און שלעכטס ביי אַ מאַטעמאַטישען קרייז, למשל, וואָס איז לאָגיש נויטווענדיג. אמת, אַלץ טוט זיך אַזוי, ווי עס מוז געטאָן ווערן; פאַרוואָס אָבער איז'ס אַזוי? ווייל אַלץ איז נאַטירליך נויטווענדיג צוליעב דער קייט פון די אורזאַכען און פאָלגען, וואָס ציהט זיך אָהן אַנ'אָנהויב און אָהן אַ סוף. און אַזוי ווי דאָס נויטווענדיגע קען נישט „געשענדעט" ווערן, אַזוי קען עס אויך נישט „געלויבט-

ווערן. לויט שפינאָזאַ'ן קען מען נאָר זאָגען, אַז די נאַטור אין אַלגעמיין איז פ אָ ל ק אָ ם. יעדער איינצעלנער פון די נאַטור־טיילען, אַן און פאַר זיך, איז מאַנגעלהאַפט, ווייל ער איז נישט מעהר, ווי אַנ'איינצעלנער פאַל; די נאַטור אָבער אַ ל ס ג אַ נ צ ע ס, די נאַטור אַלס אַ אָרגאַניזם, וואָס אַלע זיינע טיילען פילען זיך אוים איינער דעם אַנדערן און פעראייניגען זיך אין איין האַרמאָנישען כ ל ל, — איז פאָלקאָם און די דאָזיגע פאָלקאָמענהייט קען אין אַ געוויסער מאָס געבען דעם טיפערען בעאָבאַכטער די פערלאַנגטע נשמה־רוהע.

און אויב מיר זאָגען, אַז לויט שפינאָזאַ'ס סיסטעם איז די נאַטור אין אַלגעמיין ג וּ ט, זאָגען מיר עס נאָר אין דעם געוועהנליכען זין, און פערשטעהען אונטער דעם בלויז דאָס, אַז זי איז נ י ש ט ש ל ע כ ט. פאַר דעם טיפערען אָבסערוואַטער איז די גאַנצע נאַטור נישט מעהר, ווי איין גרויסע פערקערפערונג פון אַ גאַנצער רייהע לאָגישע נאַטור־געזעצען, און די דאָזיגע געזעצען געפינט ער אין דער קלענסטער קליינינקייט אַלץ איינם, ווי אין די גרעסטע ערשיינונגען. און וואָס מעהר דער מענש פערשטעהט אַט די אייביגע ג ע ז ע צ ע ן, אַלץ מעהר פערשטעהט ער אויך די אמת'ע נ ו י ט ו ו ע נ ד י ג ק י י ט פון אַלע קליינע און גרויסע ערשיינונגען, און אַלץ מעהר פערמינדערט זיך דער איינפלוס פון די פערשיעדענע ווירקונגען אויף איהם און ער הערט אויף ממילא אַזוי פיעל טענות צו האָבען צו די שלעכטסקייטען פון דער נאַטור.

די חסרונות פון דער מענשליכער נאַטור זענען דורך דעמאָקריט'ן אויסגעלאַכט און דורך העראַקליט'ן בעוויינט געוואָרען, און אין יעדער צייט בעזונדער זענען פערהאַן אַזעלכע, וואָס לאַכען אוים די מענשליכע פעהלערען און שוואַכקייטען און אַזעלכע, וואָס וויינען דעריבער און בעדויערען זיי; דער וואָס בעגרייפט אָבער די אמת'ע נויטווענדיגקייט פון אַלע ערשיינונגען, וועט זיך בעמיהען „נישט צו לאַכען און נישט צו וויינען, נאָר צו פ ע ר ש ט ע ה ן".

„וואָס שטאַרקער עס וועט ווערן די דאָזיגע איבערצייגונגען, אַז אַלץ מ וּ ז אַ ז ו י ז י י ן ו ו י ע ס א י ז, אַלץ שטאַרקער וועט ווערען די מעגליכקייט פון דער מענשליכער נשמה גובר צו זיין די אויסערליכע איינווירקונגען און איינדריקען, אַט ווי עס לעהרנט אויך

די ערפאַהרונג, אַז דער צער איבער דעם שאָדען פון עפּעס אַ זאַך איז אַ סך לײַכטער, ווען מ'ווייס, אַז עס איז ניט געווען קיין שום מעגליכקייט דאָס מציל צו זײַן. אַזוי זעהען מיר, אַז אַ מענש האָט נישט קיין צער דערפון, וואָס קליינע קינדער קענען נישט געהן און רעדען און פערשטעהן און לעבען אַ סך יאָהרען נישט קענענדיג זיך אַליין; גאַנץ אַנדערש וואָלט אָבער די זעלביגע זאַך געווען, ווען דער גרעסטער טייל מענשען וואָלט געבוירען ווערען, למשל, דערוואַקסענערהייד און נאָר זעלטען־ווען וואָלט אַלם אויסנאַהם אַ קינד געבוירען ווערען; דאַן וואָלט יעדער מענש געוויס בעדויערט אַזעלכע קינדער און געהאַט צער פון זיי, ווײַל די קינדהייט וואָלט דאַן גאָרנישט בעטראַכט געוואָרען פאַר אַ נאַטירליכע, נויטווענדיגע ערשיינונג, נאָר פאַר אַ חסרון און פאַר אַ פעהלער אין דער נאַטור".

די מנוחה, וואָס שפּינאָזאַ שטרעבט צו איהר, שטאַמט אַלזאָ נישט פון'ם נישט־בעגרייפען דאָס שלעכטע, וואָס הערשט אין דער נאַטור, נאָר, פערקעהרט, פון'ם דערגרינדען זיך ביז די טיעפענישען פון דער סבה, פון דער אורזאַך, וואָס רופט אַרויס דאָס שלעכטע; דאָס הייסט שוין ממילא נישט קיין אָפּטימיזם, נאָר אַ טיעפע, פילאָזאָפיש־וויסענשאַפטליכע בעטראַכטונג, וואָס געוועהנט צו דעם מענשען, זיך נישט צו קלאָגען אויף דאָס שלעכטע, אַזוי ווי אַ מענש אַ בן־דעת וועט זיך נישט קלאָגען אויף דעם שטיין, למשל, איבער וועלכען ער איז אומגעפאַלען.

שפּינאָזאַ זאָגט נישט דעם מענשען: זיץ און טו גאָרנישט. פערקעהרט: ער ראַט איהם זיך צו בעטייליגען אין דער נאַטור פון גאָט, דאָס הייסט: אַ ק ט י װ צו זײַן. דער פאָלקאָמענער מענש ווייסט און פערשטעהט, אַז ער איז אַ טייל פון דער אונענדליכקייט. ער בעגרייפט דאָס געמיינזאַמע, וואָס בינדט איהם צונויף מיט אַלע אַנדערע מענשען, און ער דאגה'ט פאַר זיי אַזוי גוט, ווי פאַר זיך. דעם מענשען'ס מנוחה בעשטעהט נאָר אין דעם, וואָס ער הויבט זיך אויף איבער אַלע ווירקונגען און אַפעקטען.

די אַפעקטען זענען אַלע שלעכט. אַפילו יענע, וואָס ווערען גערעכענט פאַר גוטע, ווי צום בײַשפּיעל, חרטה, באַרימהערציגקייט און אַזוי ווײַטער. אַן און פאַר זיך זענען די דאָזיגע אַפעקטען אויך שלעכט, וואָרום דער, וואָס האָט חרטה, אָדער דער, וואָס

דערבאַרימט זיך, טוט עס נישט אַליין גענער איניציאַטיווע, נאָר ווערט דערצו געצוואונגען פון פערשידענע אויסערליכע ווירקונגען און ער טוט, וואָס ער טוט, אָהן אַ זין און אָהן אַ קלאָרען רעכנונג. דער מענש דאַרף זיך אויפהויבען איבער אַלע מעשים פון דער וועלט, פערשטעהן די אמת'ע נויטווענדיקייט פון דער גאַנצער נאַטור און אַלץ אָבוועגען מיט דעם הויכען פערשטאַנד, — דער מענש דאַרף „לעבען אין גאָט".

ניעדריגער אַ סך פון שפינאָזאַ'ס אָפּטימיזם — ווי מ'איז געוועהנט איהם צו רופען — איז דער אָפּטימיזם פון דעם בעריהמטען לייבניץ אין זיין „טהעאָדיצעע". דאָס דאָזיגע ווערק איז געשריבען געוואָרען לכתחילה געגען די מיינונגען פון דעם געלעהרטען בייל, וועלכער האָט געצווייפעלט אין דער העכערער השגחה; און חאָטש דער זעלביגער האָט דערנאָך אַליין די פראַגע ווי ס'איז פערענטפערט, איז דער צווייפעל פון דעסטוועגען פאַרט געבליבען און ער האָט אַרויפגעצויגען אויף זיך אַ שטאַרקען פערדאַכט. געגען דעם דאָזיגען סקעפּטיציזם איז עס לייבניץ אַרויסגעטרעטען מיט זיין „טהעאָדיצעע", וואו ער בעמיהט זיך, ווי אַ גלענצענדער אַדוואָקאַט, אַלץ צו פערטיידיגען און צו פערענטפערן.

נאָכדעם, ווי ער האָט אויפגעוויזען די מציאות פון אַ בעשעפער מיט דער הילף פון פערשידענע פילאָזאָפישע אַרגומענטען, האָט ער געזוכט צו איבערצייגען אויך אין דעם, אַז גאָט'ס ווילען און זיין גוטסקייט זענען בעגרענעצט דורך זיין חכמה, דאָס הייסט: ער טוט נאָר דאָס, וואָס זיין חכמה זאָגט איהם, אַז עס דאַרף געטאָן ווערען. אויף אַזאַ אופן קומט אויס, אַז אונזער וועלט, אין דער געשטאַלט, ווי מיר זעהען זי, איז די בעסטע פון אַלע וועלטען, וואָס האָבען געקענט בעשאַפען ווערען.

לייבניץ זאָגט אויך, ווי שפינאָזאַ, אַז גאָט טוט נאָר דאָס, וואָס עס מוז געטאָן ווערען; אָנשטאָט דער נאַטירליכער, לאָגישער נויטווענדיקייט שטעלט ער אָבער אַרויס אַן אַנדערע, אַ מאָראַלישע: גאָט טוט דאָס, וואָס ער מוז טאָן, צוליעב זיין גוטסקייט.

די דאָזיגע גוטסקייט האָט איהם, דעם בורא, געבראַכט דערצו, ער זאָל בעשאַפען די וועלט מיט דער מעגליכסטער

פאָלקאָמענהייט. עס ליעגט אין דער נאַטור פון דעם גוטען גוטס צו טאָן, און ער האָט בעשאַפען די וועלט, כדי אַלע בעשעפענישען זאָלען שפּירען דעם טעם פון גליק און פערגניגען. דאָס ביסעל שלעכטס, וואָס איז פערהאַן אין דער וועלט, שטעהט אין אַ צוזאַמענהאַנג מיט דער נאַטור פון די בעשעפענישען אַליין אַלס בעגרענעצטע וועזענס. און אויסער דעם: דאָס ביסעל שלעכטס שטערט גאָרנישט דעם איינדריק פון דער אַלגעמיינער גוטסקייט און דיענט גאָר, פערקעהרט, אַלס נויטיגער עלעמענט בנוגע צו דער גאַנצער האַרמאָניע; אַזוי, צום ביישפּיעל, בענוצט זיך אַ קינסטלער מיט שאָטענס און דונקעלפאַרבען, אום דאָס בילד אינגאַנצען זאָל זיין שען און האַרמאָניש.

אויף דעם יסוד פון דער דאָזיגער אַנשויאונג בעמיהט זיך לייבניץ אַרויסצוגעפינען עפּעס אַ נוצען אין יעדער זאַך, וואָס זעהט אויס שלעכט און אוננוצבאַר, און אַזוי ווי גאָט וואָלט זיך געהאַט בעראַטען מיט איהם, ווען ער האָט די וועלט בעשאַפען, אַזוי בעשליעסט ער גאַנץ קאַטעגאָריש, צו וועלכע נוצען די אָדער די אַנדערע זאַך איז בעשאַפען געוואָרען און וואָס איז דער צוועק פון דער אָדער פון דער אַנדערער זאַך. לויט לייבניצ'ען איז אַלץ בעשאַפען געוואָרען נאָר פון דעם מענשען'ס וועגען, פאַר זיין גליק און פערגניגען.

אַזאַ מין עקסטרעמען אָפּטימיזם געפינען מיר אויך ביי די ענגלישע געלעהרטע פון אַכצעהנטען יאָהרהונדערט, און נאָך מעהר: די ענגלישע דעאיסטען (די וואָס האָבען אָנגענומען בלויז די מציאות פון אַ גאָט אויסער דער נאַטור און נישט אַנערקענט קיין שום פּאָזיטיווע רעליגיאָן) זענען אין דער הינזיכט נאָך ווייטער אַוועק פון די אמת'ע גלויביגע. זיי האָבען זיך בעמיהט, צו בעפרייען דעם שכל פון דער פּאָזיטיווער רעליגיע און האָבען זיך דעריבער דערווייטערט אויך פון דעם רעליגיעזען פעסימיזם. דער רעפּרעזענטאַנט פון די ענגלישע אָפּטימיסטען אין 18-טען יאָהרהונדערט איז שעפטסבורי.

אין זיינע ווערק „טראַקטאַט וועגען די גוטע מעשים“ און „די מאָראַליסטען“ זוכט ער צו דערווייזען, אַז ווען מיר זעהען אַפילו אַ סך שלעכטס אויף דער וועלט, איז עס אייגענטליך נויטווענדיג פאַר דעם אַלגעמיינעם גוטען צוועק. מיר געפינען אַ

סך זאַכען פאַר שלעכטס, נישט ווייל זיי זענען ווירקליך שלעכט אַן און פאַר זיך, נאָר ווייל אונזערע השגות זענען צו־קליין. די הפכים און קאָנטראַסטען, וואָס מיר זעהען אין דער נאַטור, זענען נויטווענדיג פאַר די צוועקען פון דער אַלגעמיינער שענהייט, ווייל „די שענהייט איז געגרינדעט נאָר אויף קאָנטראַסטען". די מאָראַלישע שלעכטסקייטען דאַרפען אונז אויך נישט אָבשרעקען: אין יעדען מענשען ליעגט אַ נאַטירליכע נייגונג צו טאָן גוטס, און ווען ער טוט ווירקליך אָב אַ גוטען טאַט פיהלט ער זיך גליקליך, ווייל אַזוי האָט גאָט, דער קעניג פון דער וועלט, אַוועקגעשטעלט, אַז יעדער גוטער טאַט זאָל ברענגען גליק.

מיט דעם זעלביגען טאָן רעדען אויך באָלינגברעק און דער דיכטער פּאָפּ.

אַריינפאַלענדיג אין אַ אָפּטימיסטישער התלהבות שרייט אָט דער לעצטער אוים:

„די נאַטור איז אַ גרויסע מעגליכקייט, נאָר נישט קיין דערקענטע; יעדע געשעהעניש האָט אין זיך אַ קלוגען צוועק, וואָס נאָר מיר קענען איהם נישט משיג זיין; די שיינבאַרע אונ־אָרדנונג אין דער נאַטור איז אַזאַ האַרמאָניע, וואָס מיר קענען זי נישט בעגרייפען, יעדע איינצעלנע שלעכטע ערשיינונג איז אַ טייל פון דער אַלגעמיינער גוטסקייט. און טראָץ דער מענשלי־כער גאוה, טראָץ דעם פערפיהרטען מענשליכען פערשטאַנד, זעהען מיר דאָך פאַר זיך אָט דעם קלאָרען אמת: אַלץ, וואָס איז פערהאַן, איז גוט און זעהר, זעהר שען!"

אַ שטאַרקען פּראָטעסט געגען דעם דאָזיגען עקסטרעמען אָפּטימיזם געפינען מיר אין דעם שאַרפען סקעפּטיציזם פון דעם פילאָזאָף דוד יום, אין די ווערק פון די פראַנצויזישע ענציקלאָפּעדיסטען און דיכטער און אויך אין דער שאַרפזי־ניגער פילאָזאָפיע פון קאַנט, פיכטע, העגעל, און שעלינג.

דוד יום, צווייפלענדיג אין אַלע בעגריפען פון דער מענ־שליכער איבערצייגונג, האָט געצווייפעלט אויך אין דעם ענין פון דער געטליכער השגחה, און מעהר אָדער וועניגער האָבען זיך נאָך איהם נאָכגעצויגען אויך די ענציקלאָפּעדיסטען אין פראַנק־רייך.

וואָלטער האָט אין אָנהויב נוטה געווען צו דער אַנשויאונג פון די דעאיסטען בכלל און צו דעם אָפּטימיזם זייערן בפרט; דערנאָך אָבער האָט ער זיין מיינונג עטוואָס געענדערט און האָט זיך אָבגעווענדעט פון דעם עקסטרעמען אָפּטימיזם.

אמת, מיר געפינען נישט ביי איהם יענע פּערצווייפלונג, וואָס איז אַזוי בולט אין די ווערק פון די עקסטרעמע פּעסימיסטען; אין זיין ווערק „קאַנדיד“ געפינען מיר שוין אָבער אַ סך געדאַנקען וועגען אַלץ, וואָס טוט זיך אָב אין דער נאַטור און אין דעם געזעלשאַפטליכען לעבען, — געדאַנקען דורכגעדרונגענע מיט אַ טיעפען סקעפּטיציזם בנוגע צו דער גוטסקייט פון דער וועלט און איהר עהרליכער הנהגה.

דעם 1 -טען נאָוועמבער אין יאָהר 1755 איז די גאַנצע שטאָדט ליסאַבאָן חרוב געוואָרען דורך אַ ערד-ציטערניש און ארום 30 טויזענד מענשליכע נפשות זענען אומגעקומען פון דער שרעקליכער איבערקערעניש. דער דאָזיגער אונגעוועהנליכער גרויזאַמער חורבן האָט אַרויסגערופען ביי די אויפגעקלעהרטע מענשען פון יענער צייט פערשידענע געדאַנקען. געטהע, למשל, דערצעהלט, אַז ביי די מעהר פערשטענדיגע האָט זיך די ערשיינונג אין קיין פאַל נישט געלאָזען צוזאַמענלעבען מיט זייער רעליגיעזער אַנשויאונג. סטייטש, האָבען זיי זיך געקלערט, אַזאַ גרויסע שטאָדט, ווי ליסאַבאָן, איז פּלוצלונג פערוואַנדעלט געוואָרען אין אַ הייפעל חורבות. פאַרוואָס איז עס אַזוינס געשעהען? וואו איז דאָ די ווירקונג פון דער געטליכער השגחה און איהר באַרימהערציגקייט? איין אוינגענבליק האָט איינגעשלונגען דאָס אַלץ, אויף וואָס מענשען האָבען געאַרבייט מיט זייער שווייס און מאַרך אין דעם פערלויף פון הונדערטער דורות! איין סעקונדע האָט פערניכטעט דרייסיג טויזענד לעבענס! ווי אַזוי לאָזט זיך עס אַזאַ ערשיינונג צוזאַמענשטימען מיט דער גוטסקייט פון דער געטליכער השגחה און מיט איהר זאָרגען פאַר'ן מענשען? און ווען מיר זאָלען אפילו שוין ווען אויסגעפונען, מיט דער הילף פון פערשידענע סאָפיזמען, וועלכען ס'איז אַלגעמיינעם גוטען צוועק אין דער שלעכטס פון דער וועלט, פרעגט זיך דאָך אויך, וואָס איז דאָ דער גוטער צוועק, וועלכען עס איז אימשטאַנד געהען צו פעראורזאַכען דער פּלוצלונגער טויט פון די דרייסיג טויזענד

ליסאַבאָנער איינוואוינער?

דער דורכשניטס־מענש לייענט זיך גאַנץ גלייכגילטיג איבער די נייעס וועגען אַ ערד־ציטערניש דאָרטין און דאָרטין, לעגט רוהיג אַוועק די צייטונג פון האַנד און קיין שום נייער געדאַנק וועט איהם דערביי נישט בעאונרוהיגען. אַנדערש איז עס אָבער מיט די גרויסע גייסט־מענשען. טויזענדער אַלטעגליכע ערשיינונגען וועלן זיי דורכלאָזען, נישט שענקענדיג זיי די מינדעסטע אויפמערקזאַמקייט; דאַן אָבער קומט פאָר עטוואָס אונגעהויער־גרויסעס, עטוואָס קאָלאָסאַלעס, און זיי האַפּען זיך גלייך צום איבערשאַצען די אַלע אמת'ען, וואָס זענען איינגעוואָרצעלט געוועזען ביז אַהער ביי זיי אין האַרצען.

מיט וואָלטער'ן איז אויך דער פאַל געוועזען. זיין גאַנצען לעבען האָט ער זיך בעמיהט צו פערטיידיגען דעם יסוד פונ'ם דעאיזם מיט די פערשידענסטע סאָפיזמען; דאָ איז אָבער געקומען די ערד־ציטערניש אין ליסאַבאָן און האָט אַרויסגעריסען ביי איהם פון האַרצען ביטערע, גיפטיגע טענות געגען דעם איינענעם יסוד, וועלכען ער האָט זיך געמיהט ביז אַהער צו פערטיידיגען.

די דאָזיגע ביטערע טענות זיינע געפינען זיך אין דער פּאָעמאַ, וואָס ער האָט געשריבען „איבער דעם ליסאַבאָנער חורבן", און כאָטש ער בעמיהט זיך נאָך דאָ אויך צו פערטיידיגען די דעאיסטען, פיהלט זיך דאָך אין זיינע ווערטער אַ שאַרפער פראָטעסט געגען די אָפּטימיסטען:

„זענט איהר דען ווירקליך איבערצייגט אין דעם, אַז די אייביגע סבה, וואָס מאַכט אַלץ, וואָס ווייסט אַלץ, וואָס האָט אַלץ בעשאַפען נאָר פון איהר'ט וועגען, אַז אָט די אייביגע סבה האָט אונז נישט געקענט אַריינשליידערן אין יענע פינסטערע לעכער, אין וועלכע מיר געפינען זיך, אויך נישט אַרונטערשטעלענדיג קיין פייער־שפייענדע בערג אונטער אונזערע פיס?...

„און אַלזאָ קלאָגען אַלע שטערבליכע; די מענשען, וואָס ווערען געבוירען אָבצוקומען זייער ביסעל יאָהרען, ווערן פערשוואונדען איינער נאָכ'ן אַנדערן; און איהר ווילט אין דעם חושב'דיגען וועלט'ל אויפבויען דאָס אַלגעמיינע גליק פון די צרות פון יעדען איינציגען?"

שאַרפע טענער דערטראָגען זיך צו אונז אויך פון די אי־

בריגע וואָלטער׳ס ווערק און בריעף:

„דאָס פערגניגען איז אילוזיע און דער צער — ווירקליכקייט. איך פיהל דאָס שוין באַלד אַכציג יאָהר, און האָב נישט קיין אַנדער מיטעל, ווי זיך אונטערצוגעבען גייסטיג און צו בעשליעסען ביי זיך, אַז די פליגען זענען בעשאַפען געוואָרען דערצו — די שפּין זאָל זיי אויסזויגען, און דער מענש — כדי דער צער זאָל איהם אויפעסען".

„איך ווייס נישט, — זאָגט וואָלטער אין אַ צווייטען אָרט — איך ווייס נישט, וואָס עס איז אַזוינס דאָס אייביגע לעבען; דאָס איצטיגע, געגענווערטיגע לעבען איז אַ בייזער שפּאַס".

אין דעם גייסט זאָגט זיך אַרויס אויך דידראָ אין אַ בריעף צו זיין פרוי:

„לעבען אין טרויער און טרערען; זיין, ווי אַ שפּיעלבאַלל אין די הענד פונ׳ם בלינדען צופאַל, פון קראַנקהייטען, שלעכטסיגקייטען און תאוות (און דאָס אַלץ) פון דעם טאָג, ווען דער מענש הויבט אָן רעדען איינצעלנע ווערטער, ביז דער צייט, ווען די צונג ווערט איהם צוגעקלעפּט צום גומען; לעבען אין דער געזעלשאַפט פון אַלע מיני שווינדלער און באַנדיטען; שטאַרבען אין דער אַנוועזענהייט פון צוויי מענשען, וואָס איינער פון זיי טאַפּט דיר דעם דופק (פּולס) און דער אַנדערער וואַרפט אָן אויף דיר אַנ׳אימה; נישט וויסען פון וואַנען און צו וואָס מיר זענען אויף דער וועלט געקומען און וואוהין מיר געהען, — דאָס איז עס, וואָס מיר רופען מיט דעם נאָמען פון דער טייערסטער מתנה, מיט וועלכער עס האָבען אונז געלייטזעליגט אונזערע עלטערן און די נאַטור, — דאָס לעבען".

אַ שטאַרקער פּראָטעסט געגען דעם עקסטרעמען אָפּטימיזם געפינען מיר אויך אין די ווערק פון די גרויסע דיכטער. די אמת׳ע דיכטונג איז דאָס עכאָ פון לעבען, מיט אַלע זיינע גלוסטונגען און תאוות, שטרעבונגען און פערלאַנגען, מאַטערנישען און זאָרגען, אונגליקען און אָנשיקענישען, צרות און וועהטאָגען. עס טרעפט דעריבער גאַנץ אָפט, אַז זי, די פּאָעזיע, דריקט אויס, אינגאַנצען אונבעוואוסטזיניג זאָגאַר, דעם שאַרפסטען פּראָטעסט געגען די אַלע שיטות, וואָס מענשען

קלערען זיך אויס, זענענדיג ווייט פון דעם אַלעמען, וואָס עס קומט פאָר אינ'ם ווירקליכען לעבען.

די גרויסע פראַגע: „זיין אָדער נישט זיין!" וואָלט האַמלעט געלעזען אין דער נעגאַטיווער זייט, ווען נישט די מורא פאַר'ן לעבען נאָכ'ן טויט...

ווייט פון אָפּטימיזם איז אויך דער דיכטער שעללי. ער בויגט זיין קאָפּ פאַר דער איינציגער קראַפט, וואָס הערשט אין דער וועלט; ער איז דורכגעדרונגען מיט אַ טיפער עהרפורכט, ווען ער רעדט וועגען די גרויסע אידעאַלען פון דער מענשהייט. און וואַרט אויף דעם טאָג, ווען מענשען וועלן בעפרייט ווערן פון אַלע זייערע צרות און ליידען; און דאָך הערען מיר אין דעם גרעסטען טייל פון זיינע לידער נאָר ביטערע, יאָמערנדע ליטאַנייען אין דער בעציהונג צו אַלע לעבענס-ערשיינונגען.

„דאָס בלום, זאָגט ער, וואָס פערשאַפט אונז היינט פערגניגען וועט פערוועלקט זיין, אַלץ, וואָס מיר ווילען דערהאַלטען, טוט אונז אַ שיין אויף אַ סעקונדע און — פערשווינדעט; וואָס איז דאָס פערגניגען פון לעבען? דאָס איז — דער בליץ, וואָס בעלייכט די פינסטערניש פון דער נאַכט, אָט שיינט עס און אָט איז עס שוין פערשוואונדען".

נאָך אַ טיפערע פערצווייפלונג פיהלט זיך אין די דיכטונגען פון לאָרד בייראָן. אַלע לידער פון דעם דאָזיגען דיכטער זענען פול מיט טענות צו גאָט פאַר די שלעכטסיגקייטען, וואָס הערשען אין דער נאַטור און אין דעם מענשליכען לעבען. מיט זיין אונגעוועהנליכער דיכטער-קראַפט שילדערט ער אונז דעם גאַנצען גורל פונ'ם מענשענ'ס לעבען און דאָס בילד איז מיט דונקעלע, פינסטערע פאַרבען געמאָלט; עס מאַטערט זיך דער מענש אויף גאָט'ס וועלט און פערברענגט די קורצע צייט פון זיין לעבען אין פערדרוס און פיין, אין נאַרעשקייט און שלעכטסיגקייט, אין בייזע תאוות און ענטטוישטע האָפנונג.

„רעכען צונויף, זאָגט בייראָן, די גוטע מינוטען אין דיין לעבען; רעכען צונויף די טעג, אין וועלכע דו האָסט נישט געפיהלט די שרעקליכע לעערקייט אין האַרצען און ווייס, מענש, ווער דו זאָלסט נישט זיין אַז ס'איז פערהאַן נאָך עטוואָס בעסערעס: נישט זיין".

„אונזער גאַנצעס לעבען, זאָגט ער אין אַ צווייטען אָרט,
איז אַ טעות פון דער נאַטור; עס איז — אַ שרעקליכער אור-
טייל, אַ שטעמפּעל פון זינד, אַ פערגיפטעטער בוים, אַ בוים,
וואָס טריקענט אַלץ איין. זיינע וואָרצלען זענען — די ערד,
זיינע בלעטער און צווייגען — דער הימעל, פון וועלכען עס
פאַלען אויף דעם מענשען'ס קאָפּ. ווי אַ טהוי: קראַנקהייטען,
טויט, שקלאַפעריי, פערשידענע אונגליקען, אַלע אָפענע צרות
און נאָך ערגער: די בעהאַלטענע, וואָס דרינגען אַריין אין אונ-
זערע הערצער און פילען זיי אָן אלע מאָל מיט נייע וועהטאָגען.
דער מענש איז פון דער נאַטור עלול אויסצושטעהן אַלע
אונגליקען און אָנשיקענישען, און אָט דאָס אונווירדיגע ווערימ'ל
גלויבט, אַז נאָר איהם געהערט דער הימעל. אָי דו נאַרעשער
מענש, וואָס קומט אויף דער וועלט ווי אַנ'אורח, אויף געצעהל-
טע מינוטען, און וואָס די שקלאַפעריי און זיינע געשעפטען האָ-
בען איהם מיט שטויב פערדעקט! אַלע, וואָס קענען דיך קעה-
רען זיך דאָך אָב פון דיר און פעראַכטען דאָך דיך! דו המון,
וואָס דיין גאַנצער גורל בעשטעהט בלויז פון געמיינהייט! דיין
ליעבע איז — זינד, דיין פריינדשאַפט — דער פריהמאָרגען-
טהוי, דיין שיינענדער פנים — חניפה, דיין רעדען — לי-
גען, און חאָטש דיין נאָמען איז אַזוי בעריהמט, איז דיין אמת'-
ער ווערט דאָך קליין און נישט בעדייטענד און זאָגאַר פאַר די
חיות פון פעלד מעגסטו פון בושה רויט ווערען.

„דאָס איז די פרוכט פון אונזער אָרעם לעבען! אונזערע
געפיהלען זענען ענג, אונזער שכל איז שוואַך, אַ סך שטערונ-
גען ליגען אויף דעם וועג פון אמת און דער מנהג בעהערשט
אונז אָהן אַ שום גרענעץ! די בהמה'שע תאוות פערטרייבען
אונז ערגעץ אין אַ פינסטערען ווינקעל געגען דעם שכל און גע-
גען אמת! גוטס און שלעכטס זענען ביי אונז נישט מעהר, ווי
צופעליגקייטען און אין דעם פערלויף פון אַ סך הונדערטער יאָה-
רען האָבען מענשען געציטערט פאַר דער שווערד פון גערעכ-
טיגקייט פאַר דער ליכטיגקייט, — פאַר דעם פרייען מענשליכען
פערשטאַנד".

אונגעהויער טיעף איז אויך דער „וועלט-שמערץ" פון היינ-
ריך היינע. עס פיהלט דער דאָזיגער געניאַלער דיכטער דעם

צער פון יעדעם גרעזעלע, פון יעדען לעבעדיגען וועזען; ער פיהלט דעם טרויער פון אלע מענשען בכלל און פון די גרויסע גייסט־מענשען בעזונדער; ער דרינגט אריין מיט זיין בליק אונטער דער מאסקע פון דער שענער נאטור און געפינט דארט בעהאלטענע וועהטאגען און ביטערע ליידען; ער בעמערקט אין יעדע גוטע זאך — דאס שלעכטע, נעבען יעדען בלום — דעם דארן, און איז אינגאנצען דורכגענומען מיט דער איבערציינונג, „אז דאס פערגניגען איז נישט מעהר, ווי אנ׳אנגענעהמער וועהטאג״. שארף איז די איראניע, מיט וועלכער ער שטעלט דורך די מענשליכע נארעשקייטען און די מענשליכע געמיינהייטען, ער פערשטעהט אבער צוזאמען דערמיט אויך דאס, אז אלע צוזאמען זענען מיר עלענד און אונגליקליך און אז מענשען בכלל, ווען זיי טהוען שלעכטס איינער דעם אנדערן, אדער ווען זיי קריגען זיך און רייסען זיך ארום איינער מיט׳ן אנדער׳ן, זענען גאנץ ענהליך צו א געפעהרליך־קראנקען, וואס מאכט חוזק פון א צווייטען געפעהרליך־קראנקען, א שווינדזיכטיגער פון א געלבזיכטיגען, אין א געלבזיכטיגער פון א שווינדזיכטיגען, וכדומה.

„איך זעה, זאגט היינע, פון אונטער דער הילע פון די מאסיווע שטיינער די מענשליכע וואוינונגען און די מענשליכע הערצער, און ווי אין די ערשטע אזוי אין די לעצטע זעה איך בלויז פאלשקייט, צביעות און שלעכטסקייט. איך קוק אויף דעם מענשענס געזיכט און לייען אראב פון דארטין שלעכטע, גיפטיגע געדאנקען. אין דער פערשעמטער רויטקייט פון די יונגע פרויען זעה איך זייער בעהאלטענע תאוה. איבער דעם קאפ פון א יונגען מענשען, וואס איז פול מיט העלדענמוט און דרייסטקייט, זעה איך א הילע פון נארעשקייט. נאר א ים מיט קאריקאטורען און סילועטען זעה איך איצט אין דער וועלט, און איך ווייס נישט, וואס דאס איז: א משוגעים־הויז, צי סתם א שפיטאל״.

צוקוקען זיך רוהיג צו די אלע שלעכטע מעשים, וואס טהוען זיך אב אין דער נאטור און אינ׳ם לעבען פון דער מענשליכער געזעלשאפט — קען מען נישט: גאנץ אפט רופען די דאזיגע מעשים ארויס א שטורם אין הארצען און א ציטערניש

אין די נערוועז. דאס הארץ, ווידער, וואס קאכט זיך אלע
ווילע פון כעס, פערליערט זיין רוהיגען טעמפא און ווערט פול
מיט טרויער און ביטערניש. עס פיהלט דאן אפט דאס בעדער-
פעניש דאס אלץ אויסצולאכען, פון דעם אלעמען חוזק צו מא-
כען, לאכענדיג אבער טהוט אויך וועה דאס הארץ. „ער לאכ-
און קאכט זיך און איז נישט רוהיג”. עס טרעפט טאקי דערי-
בער נישט זעלטען. אז דער, וואס פיהלט און פערשטעהט די
וועלט, ווי זי איז אין דער ווירקליכקייט, „קוקט און חאפט א
קלאפ”, — די וועלט איז פול מיט שלעכטס און ער געהט
אוועק פון איהר.

א טיעפער טרויער פיהלט זיך אויך אין די ליעדער פון
דעם דיכטער לעני. אין זיין ליעד „דער צווייפלער” זאגט
ער.

„די ענדערונג! א, ווי עס ברויזען דיינע חוואליעס אין
דעם לאבירינט פון לעבען! אלע קוואלען ווערן פערשלונגען אין
דעם שטראם פון דיין וואסער, און ס'איז נישט פערהאן קיין
דאס, וואס זאל קענען בייסטעהן געגען דיר! נאר אויף דיין
ברעג זענען א סך אזעלכע שוטים פערהאן, וואס דער געדאנק
וועגען דער מענשליכער אונשטערבליכקייט פילט אן זייער הארץ.
אויף דיין ברעג? — ניין! דער שטראם פון דיין וואסער
דרינגט אריין אין די פערבארגענסטע, בעהאלטענסטע ווינקעלעך
פון יעדען לעבעדיגען וועזען אין דעם פולס-שלאג פון מיין האר-
צען, א, ענדערונג! הערט זיך דאס ברויזען פון דיינע חוואליעס”.

אין דער דייטשער פילאזאפיע פון קאנט'ן אן, האטש
זי האט ביז שאפענהויער'ן נישט אויסגעדריקט קלאר איהר מיי-
נונג וועגען די פראגען פון גוטס און שלעכטס, געפינען מיר
פונדעסטוועגען אויך א געוויסען פראטעסט געגען דעם אפטימיזם,
נישט קוקענדיג אויף דעם, וואס זי איז, אין גרונד גענומען,
אויך ווייט פון פעסימיזם.

אזוי געפינען מיר, למשל, אין איין ארט ביי קאנט'ן,
אז „דער מענש איז לויט זיין נאטור נישט פעהיג צו געפינען
מנוחה און אמת'ען פריעדען אין רייכטום און פערגניגען”; און
אין א צווייטען ארט ווייזט ער אויף, אז אין דער נאטור זענען
גאנץ ווייניג פערהאן אזעלכע בעדינגונגען, וואס זאלען מעגליך

מאכען דאס מענשליכע גליק. דאגעגען געפינט אבער קאנט די אמת'ע מנוחה פאר דער מענשליכער נשמה אין דעם מאראלי־שען געזעץ, וואס הויבט אויף דעם מענשען איבער די אלע בעדינגונגען פון דער נאטור.

נאך מעהר האט זיך פיכטע בעמיהט צו דערוויזען, אז דאס ערדישע לעבען איז גארנישט, אז דאס גאנצע נאטירליכע לעבען, וואס איז בעגרענעצט מיט די זינליכע פערגניגענס, בעגעהרען און פערלאנגען, האט קיין שום בעדייטונג נישט, און דער מענש דארף זיך איבערגעבען נאר דעם מאראלישען לעבען. דער תכלית פון דעם מענשען'ס לעבען איז די טעטיגע ווירקונג פון זיין „איך", וואס איז אימשטאנד צו ערדייכען א העכערע מדרגה א דאנק דער אייביגער בעציהונג צווישען איהם און דער אויסערליכער וועלט. די ערשיינונג פון דער קאנקרע־טער, אויסערליכער וועלט זענען אלזא נישט מעהר, ווי מיטלען אויף צוצוקומען דורך זיי ענדליך צו דער ערפילונג פון דעם מאראלישען חוב. וואס שטעלט פאר מיט זיך דעם תכלית פון אונזער גאנצער עקסיסטענץ. דער העכסטער אבסאלוט, די גאטהייט, איז אויך דער עקסטרעמער תכלית פון דער מאראלי־שער טעטיגקייט, פון דער מאראלישער וועלט־ארדנונג.

העגעלס שיטה לאזט אויך צו די הנחה, אז דער צער איז א נויטווענדיגע בעדינגונג פאר דאס צייטווייליגע לעבען, די אייביגע איינינקייט (אחדות), די אבסאלוטע איינינקייט טיילט זיך אויף אן'אונענדליכער צאהל איינצעלנע וועזענס. אויף וויפיעל די דאזיגע וועזענס זענען בעגרענעצט, טראגען זיי אין זיך די עלעמענטען פון פערניכטונג און שאדען, וויל זיי מוזען זיך דאך אלע אומקעהרען צו דער אבסאלוטער איינינקייט און אונ־ענדליכקייט, פון וועלכער זיי זענען גענומען געווארען. און אט: פון דער דאזיגער וועזענטליכער בעגרענעצונג שטאמט דאס בעוואוסטזיין, ד. ה.: יעדעס וועזען דערקענט זיך אליין אלס עטוואס איינצעלנעס, פארטיקולערעס, אים געגענזאץ צו דער אויסערליכער וועלט. עס קומט אלזא אויס, אז יעדעס וועזען דערקענט זיך אליין און פיהלט, אז איהם פעהלט עטוואס און דאס רופט ארויס ביי איהם צער. די גאנצע היסטאריע איז נאר איין לאנגע ענטוויקלונגס־קייט, וואס דער מענשליכער שכל

האָט דורכגעמאַכט ביז ער האָט ערגרייכט דעם צושטאַנד פֿון אמת'ען זעלבסט-בעוואוסטזיין. דאָס וואָס אָט דער שכל איז מחייב אין איין היסטאָרישען פּעריאָד, צושטערט ער אַליין אין דעם צווייטען און דערנאָך ווידער אַנערקענט ער די דאָזיגע צושטערונג פֿאַר נישט ריכטיג און קעהרט זיך אום צוריק צום ערשטען און אַזוי כסדר; וואָס ווייטער אָבער געהט ער אַלץ העכער און העכער, ביז ער קומט צו סוף כל סוף צו זעלבסט-בעוואוסטזיין. דאָס איינצעלנע קעהרט זיך אום צום כלל, די פֿונאַנדערטיילונגען הערען אויף, און ממילא ווערט שוין בטל אויך דער צער, וועלכען די דאָזיגע פֿונאַנדערטיילונגען האָבען אַרויסגערופֿען. אַלץ קעהרט זיך אום צו דעם אייביגען, קאָסמישען שכל, וואָס דערקענט זיך אַליין אַלס אַנ'איין-און-איינציגען, אַלס אַזאַ איינציגען, וואָס נעהמט אַלץ אַריין אין זיך.

נאָך מעהר פֿון העגעל'ן איז נוטה צום פּעסימיזם דער פֿילאָזאָף שעלינג, חאָטש מ'קען איהם אויך נישט צורעכנען צו דער רייהע פֿון די אַבסאָלוטע פּעסימיסטען. און זיינע ווערק געפֿינען מיר אַ סך פֿערצווייפֿלונג בנוגע צו דעם גליק פֿון לעבען און אַ סך טענות צו דער וועלט פֿאַר דער נישטיגקייט און די נאַרעשקייטען, אין וועלכע מיר לעבען.

אין זיין ווערק „פֿילאָזאָפֿיע און רעליגיאָן“ שטעלט זיך שעלינג בנוגע צו דער וועלט-געשיכטע אויף דעם שטאַנד-פּונקט פֿון קריסטענטום און ער רעדט וועגען אָדם הראשונ'ס זינד און זיין תקון. דער מענש, וואָס שפּיעלט אין דער גאַנצער נאַטור די ראָליע פֿון אַ רונג אויף צוזאַמענצובונדען די אַלע איינצעלנע טיילען, כדי זיי זאָלען ווערן איינס, — אָט דער מענש, ווען ער האָט די דאָזיגע טיילען פֿונאַנדערגעשיידט דורך זיין פֿערברעך, האָט דורכדעם פֿערלוירען זיין גאַנצען חן אין די אויגען פֿון דער נאַטור און זי האָט אויפֿגעהערט, איהם צו בעשיצען. די נאַטור איז אָבהענגיג פֿון דעם מענשען און פֿערבונדען מיט איהם. הויבט זיך דער מענש אויף. הויבט ער אויך דער נאַטור אויף מיט זיך, און פֿאַלט ער — פֿאַלט זי אויך מיט איהם. ווען דער מענש איז אַלזאָ אַראָבגעפֿאַלען פֿון זיין העכער מדרגה צוליעב דעם חטא, איז די נאַטור אויך אַראָבגעפֿאַלען, און ערשט צוזאַמען מיט זיין תקון וועט זי אויך מתוקן ווערן.

ביז דאַן אָבער, ביז דער מענש מיט דער נאַטור וועלן מתוקן ווערן, וועט נאָך אַ לאַנגע צייט אַוועקגעהן, און דערווייל איז די וועלט פול מיט צער און טרויער, מיט קומער און זאָרג, און שעלינג רעדט גאַנץ אָפט וועגען „דעם צער, וואָס שלעפט זיך נאָך דאָס גאַנצע צייטווייליגע לעבען״.

און זיין „נאַכטוואַכען״ דריקט שעלינג אויס זיין גאַנצען כעס, וועהטאָג און טרויער אין זעהר אַ פאַנטאַסטישער פאָרם. דאָס לעבען איז לויט זיין אַנשויאונג אַ מין טראַגיקאָמעדיע, און מיר, מענשען, זענען די אַרטיסטען אויף דער סצענע. אַלע טראָגען מיר מאַסקעס אויפ׳ן געזיכט, כדי צו פערדעקען אונזער אַבסאָ-לוטע נישטיגקייט. און געפינט איינער ביי זיך גענוג מוט און דרייסטקייט אַראָבצונעהמען די מאַסקע פון זיינע אויגען, אַנהויבענדיג צו זוכען זיין אמת׳ען וועזען, — בלייבט ער שטעהן אַ פערציטערטער, זיך אַרומזעהענדיג פּלוצלונג, אַז ס׳איז גאָרנישט. די גאַנצע וועלט און אַלץ, וואָס מיר זעהען אויף איהר, איז נישט מעהר, ווי אַ פּראָדוקט פון פערשיעדענע פאַנ-טאַזיעס, וואָס וועבען זיך אויס אין אונזער מוח, און אונזער מוח אַליין איז גלייך צו אַ צובראָכענעם שאַרבען.

וואָס איז דען דער דאָזיגער פּאַלאַץ, — ענדיגט שעלינג זיינע ווערטער, צוגלייכענדיג זיך צו אַ מענשען, וואָס שטעהט אויפ׳ן שוועל פון קבר, און קוקט זיך צו צו דעם מענשליכען מוח און זיין טעטיגקייט, צו דעם קליינעם ווינקען, וואָס נעהמט אַריין אין זיך די גאַנצע וועלט צוזאַמען מיט אַלע הימלען וואָס איז דער דאָזיגער צויבער-פּאַלאַץ, וואָס די ליעבעס-וואונדער וויי-זען אין איהם זייער קונסט-שטיק מיט דער הילף פון פערשיעדע-נע פערבלענדונגען; וואָס איז דער דאָזיגער מיקראָקאָסמאָס, דאָס דאָזיגע קליינע וועלט׳ל, אין וועלכער אַלעס הייליגעס און הויכעס געפינט זיך אַ פּלאַץ זייט ביי זייט מיט אַלעם שמוציגעס און געמיינעס; וואָס איז אַזוינס דאָס, וואָס שאַפט טעמפּלען צום בעטען, געטער, אינקוויזיציעס און גייסטער, די דאָזיגע קרוין פון דער נאַטור — דער מענשליכער קאָפּ? אַ מילבען-נעסט! וואָס איז די וועלט, אויב דער אַפּאַראַט, וואָס בעגרייפט זי און נעהמט זי אַרום, איז אַליין גאָרנישט מיט גאָרנישט, און אויב דאָס אַלץ, וואָס זי ענטהאַלט אין זיך, איז נישט מעהר

ווי אַ פערבײַלויפענדע אילוזיע... וואָס זענען די אַלע ערדישע פאַנטאַזיעס. דער פריהלינג און די בלומען, אויב דער פּאַלמשלאָג פון דער פאַנטאַזיע ענדיגט זיך אויך דאָ, אין דעם קלײַנעם באַלל; אויב דאָ אין דעם אינערליכען פאַנטעאָן, פאַלען אַלע געטער אַראָב פון זײַערע עהרענשטוהלען, אין איהם אַלײַן וועט די פערניכטונג בעהערשען און ווערים וועלען זיך דאָרט ארומוויִמלען?...

י.

די יודישע דענקער אין דער לעצטער תקופה.

דער שטראָם פון די נײַע אַנשויאונגען, וואָס האָט זיך ארײַנגעריסען אין אייראָפּאַ אין די לעצטע הונדערטער יאָהרען, איז געקומען, ווי מיר האָבען שוין געזאָגט, נישט פון דער אמונה, נאָר פון דעם פרײַען נאָכדענקען. אויף וויפיעל דער מענשליכער פערשטאַנד איז פרײַער געוואָרען, אויף וויפיעל דער מענש האָט אָנגעהויבען פרײַער זיך צו בעציהען צו מענשען און צו ערשײַנונגען, אויף אַזוי פיעל האָבען זיך בײַ איהם אויך אויסגעבילדעט נײַע ריכטיגע און טיפע מיינונגען וועגען דאָס פּראָבלעם פון גוטס און שלעכטס. אַזוי לאַנג, ווי מענשען האָבען געקוקט אויף דער וועלט נאָר פון דעם רעליגיעזען שטאַנד-פּונקט, האָבען זיי אַממעהרסטענטײַל געמוזט אַנערקענען פאַר גוט דאָס, וואָס די רעליגיעזע אַנשויאונג האָט אַנערקענט פאַר אַזעלכע, נישט קוקענדיג אויף דעם, וואָס זיי האָבען גאַנץ אָפט גוט פערשטאַנען דעם כאַראַקטער דאָס פון שלעכטע און דעם מקור דערפון; פון דער צײַט אָבער, וואָס די פאָרשער האָבען אָנגעהויבען צו לעזען די וועלט-פּראָבלעמען אויף אַ גאַנץ אַנדער וועג, האָבען זיי געמוזט אַרויסזאָגען זײַערע מיינונגען קלאָר און שאַרף אויך בנוגע צו דער פראַגע פון גוטס און שלעכטס און ווען זיי זענען צוגעקומען צו אַ פּעסימיסטישער

החלטה, האט זי ביי זיי אנגענומען א מעהר-בעשטימטען און עקסטרעמען כאראקטער.

נייע אנשויאונגען אויף דער פראגע פון גוטס און שלעכטס האבען זיך געבילדעט אין די לעצטע הונדערטער יאהרען אויך אין דער יודישער וועלט; זיי האבען אבער אין דער יודישער וועלט געשטאמט נישט פון דעם פרייען נאכדענקען, נאר פון דער אמונה זעלבסט.

ניי זענען די דאזיגע אנשויאונגען, — ניי, הויך און טיעף. איך מיין דא די אנשויאונגען איבער דער פראגע פון גוטס און שלעכטס פון די לעצטע מקובלים און חסידים. וועגען די מיסטיקער בכלל און זייער פערהעלטניס צו דער פראגע פון גוטס און שלעכטס האבען מיר שוין גערעדט; די לעצטע מקובלים און בעזונדער די חסידים פערמאגען אבער פיעל טיעפערע, פיעל העכערע אידעען וועגען דער דאזיגער גרויסער פראגע.

מעהר פון אלע מקובלים האט זיך דער אר״י הקדוש (דער הייליגער ר׳ יצחק לוריא) בעשעפטיגט מיט דער פראגע פון גוטס און שלעכטס אין אלגעמיין און בעזונדער מיט דער פראגע: „פאר-וואס איז דעם צדיק שלעכט און דעם רשע גוט?“

דער גאנצער ענין פון „שבירת הכלים“ און די צוויי הונ-דערט אכט און אכציג (רפ״ח) נצוצין (פונקען), זייער פאלען און זינקען, אויפשטייגען און אויפהויבען, אדם הראשונ׳ס חטא און זיין תקון, די „קליפות“ און זייערע פאלאצען (היכלות), די גלגולים און זייערע סבות, — איז נישט מעהר, ווי א גרויסע הקדמה צו דער לעזונג פון דער פראגע וועגען דאס שלעכטס אים נאטירליכען און מאראלען זין. די דאזיגע אלע זאכען ווערען דערמאהנט אויך אין די ווערק פון די ערשטע יודישע מיסטיקער; דארט קומט עס אבער פאר נאר פערבייגעהענדיג און צוזאמען מיט נאך אנדערע ענינים, אין דער צייט, וואס ביים אר״י זענען זיי כמעט דער גאנצער אינהאלט פון זיינע ווערק.

די גאנצע נאטור איז לויט דעם אר״י׳ס מיינונג, א געטלי-כער שטראהל וואס געהט איבער פון דער העכסטער שטופע צו דער ניעדעריגסטער פון די ניעדעריגסטע. אין דעם דאזיגען אי-בערגאנגס-וועג ברעכט זיך דער שטראהל אויף א סך קליינע פונ-קען, און דאס איז׳ס דער מקור פון פיעל וועלטען. די מעגליכ-

קײַט, די רוחניות פֿון דעם געטליכען שטראַהל בעהאַלט זיך אַלץ מעהר און מעהר אַזוי, אַז בײַ דער ניעדריגסטער מדרגה (מלכות דמלכות דעשיה — יסוד העפר) איז זי — די געטליכקײַט — שוין אינגאַנצען פֿערבאָרגען. וואָס מעהר עס דערווײַטערט זיך דער געטליכער שטראַהל פֿון זײַן מקור, אַלץ מעהר ווערט ער פֿערגשמ׳ט (פֿערקערפּערט), פֿונאַנדערגעטײַלט, צונויפֿ-מען, — דאָס אַבסאָלוטע גוטס אין איהם ווערט װעניגער און דאָס שלעכטס שטאַרקט זיך ביסלעכווײַז.

פֿון דעם עולם הבריאה אָן און ניעדריגער — זאָגט זײַן תלמוד, ר׳ חיים ויטאַל — ווערט אַלץ אָנגערופֿען: „דער עץ הדעת, וואָס האָט אין זיך גוטס מיט שלעכטס", נאָר וואָס אַ מדרגה ווײַטער, ווערט אַלץ דאָס גוטס וועניגער און דאָס שלעכטס מעהר, קומט אויס, אַז אונזער נידריג וועלטיל — דער עולם העשיה — בעשטעהט פֿון אַ סך שלעכטס און גאַנץ וועניג — גוטס".

דער מענש טראָגט אַלזאָ אויף זיך די פֿליכט, צו דערנעהנטערן יעדע זאַך צו איהר „רוחניות", אויפֿצוהויבען זי העכער, צו בעפֿרײַען זי פֿון איהר גשמיות, — דערמיט וועט ער וועניגער מאַכען די שלעכטסקײַטען, וואָס הערשען אין דער וועלט. „דער מענש נעהמט דאָך אַרײַן אין זיך אַלע בעשעפֿעניסען און עמאַנאַציעס און בינדט צונויף אַלע וועלטען ביז דעם תהום פֿון דר׳ערד", און ממילא האָט ער בכח אויך אויסצולײַטערן די אַלע קערפּערס, וואָס ער האָט הנאה פֿון זײ, און זײ אויפֿצוהויבען ביז אַ העכערער מדרגה.

דער מענש אָטעמט אײַן אין זיך די לופֿט, עסט געוויקסען און לעבעדיגע בעשעפֿעניסען און דאָס אַלץ ווערט אײַנגעזויגען אין זײַן בלוט און מיט דעם כח דיענט ער גאָט: ער טוט אַזעלכע מעשים, וואָס זענען לרצון דער אײביגער מאַכט און זײַן מחשבה בעהעפֿט זיך אינגאַנצען מיט גאָט. דערמיט ווירקט ער אויף צו פֿערמינדערן די גשמיות פֿון דער וועלט און ממילא אויך — איהר שלעכטס.

דער מענש האָט אָבער אַזוי נישט געטאָן—ער איז אַלײן נאָכגעצויגען געוואָרען נאָך דער גשמיות פֿון דער וועלט. ער האָט, הײסט עס, נישט בלויז נישט קלענער געמאַכט דאָס לײַ-

דען פון דער וועלט נאָר פערמעהרט עס. אנשטאָט דעם, וואָס ער האָט געדאַרפט אויפהויבען די וועלט און צוברענגען זי צו דעם מקור פון גאָט'ס, האָט ער זיך גאָר אַראָבגעלאָזען צו איהר, אָט אַזוי ווי זי איז — ער האָט געגעסען פונ'ם „עץ הדעת", פונ'ם בוים וואס גיט דאָס וויסען פון גוטס און שלעכטס.

די פליכטען פון דעם איצטיגען מענשען זענען דריי־בער — דאָפּעלע. ער דאַרף זעהען מתקן זיין, ערשטענס, דאָס שלעכטע פון דער נאַטור בכלל און אויסער דעם נאָך די פעהלערן, וואָס ער אַליין איז בעגאַנגען. דאָס איז אַלזאָ אַ הויכע און שווערע אַרבייט — די אַרבייט פון מתקן זיין דאָס שלעכטע —, און וואָס דער מענש בעווייזט נישט מתקן צו זיין אינ'ם ערשטען גלגול, מוז ער מתקן זיין אינ'ם צווייטען. דער מענש דאַרף זעהן צוריק גוט מאַכען די אַלע פעהלערן, וואָס זענען בעגאַנגען געוואָרען; אַרויסציהען דאָס גוטע פון דאָס שלעכטע; אומקעהרען די „הייליגע פונקען" (נצוצות) צו זייער מקור און אַראָבנעהמען די הילע פון יעדען וועזען, אום עס זאָל זיך זעהען אין איהם בלויז די „געטליכע ליכטיגקייט".

דעריבער האָבען דער אר"י און זיינע נאָכפאָלגער געזעהען אין אַלע מצוות פון דער תורה, און זאָגאַר אויך אין זייערע קלענסטע אייגצעלהייטען, — בלויז אָט דעם איינציגען תכלית. דער מינדעסטער פרט פון יעדער מצוה, איז אימשטאַנד, לויט זייער מיינונג, עפּעס אויפצוטאָן אין דער הינזיכט, און אַרויסגעהענדיג פון דעם שטאַנדפונקט האָבען זיי נאָך פון זייער זייט אויסגעפונען פערשידענע נייע דינים און דקדוקים, וואָס האָבען אויך וועלכע ס'איז פערבאָרגענע שייכות צו די נצוצות (פונקען) פון דער קדושה און צו זייער לייטערונג; און דעריבער איז אָפט פאָרגעקומען, אַז די אמת'ע אינערליכע כונה איז פערשלונגען געוואָרען אינגאַנצען אין דעם ים פון די אויסערליכע מעשים און איינצעלהייטען, אָדער זי האָט אָנגענומען אַ גאַנץ אַנדער כאַראַקטער. אַ מאָל פלעגען זיך די מקובלים גאָר בענוגנען מיט דער צוזאַמענשטעלונג פון די אותיות אין די פערשידענסטע פאָרמען; דאָס דאַווענען, למשל, לויט דער כונה פונ'ם אַרי'ס תלמידים איז אויף אַזאַ אופן אָפט מאָל פערוואַנ־

דעלט געוואָרען אין אַ מין טרוקענער אַרבייט אָהן אַ שום אינערליך-געטליכער שטימונג, אין אַ מין אַריטמעטישער וויסענשאַפט פון צוזאַמענרעכנען אותיות און זיי פונאַנדערשטעלען אין אַ געוויסער אָרדנונג.

דערווייל האָבען זיך געפונען אַ סך, וואָס „די ווערטער פון דעם לעבעדיגען גאָט" זענען פאַר זיי געוואָרען אַ מקור פון „אפיקורסות", ווי די שבתי-צבי'ניקעס און נאָך אַזעלכע. די דאָזיגע „מקצצים בנטיעות" האָבען אַזוי לאַנג געהאַט צו טאָן מיט די לייטערונגען און ריינונגען פון די „נצוצות", ביז זיי האָבען אָנגעהויבען צו זוכען דאָ „אַ סך חשבונות", ווי אַזוי „אויסצולייזען די געפאַנגענע", ווי אַזוי צו בעפרייען די שכינה פון גלות, — אויפשטעלענדיג צוריק די „ירושלים פון אויבען" און געפונענדיג פאַר איהר אַן'אייביגע הילף דורך אַ „גואל צדק", דורך אַ משיח. זיי איז שווער געווען צו וואַרטען, ביז די וועלט וועט דורכמאַכען די אַלע לייטערונגען איינע נאָך דער אַנדערער — זיי האָבען געוואַרט אויף איין אויסלייזער, וואָס זאָל דאָס אַלץ פאַר איין מאָל דורכפיהרען; ער „וועט בעפרייען די געפאַנגענע", אויפדעקען די שיין פון דער קדושה און אַלץ וועט געלייטערט און גערייניגט ווערן. דער דאָזיגער אויסלייזער דאַרף ניש גיהן. מיט דעם אויסגעטרעטענעם וועג פון אַלעמען, מיט דעם וועג פון מצוות און גוטע מעשים, — פאַר איהם זענען דאָ נור עטליכע „תקונים" גענוג; ער איז „שלימותא דכולא" (די העכסטע גרעסטע פאָלקאָמענהייט) ער איז העכער און דערהויבענער פון אַלע אונזערע בעגריפען צוזאַמענגענומען: פון דאָס ריינע און אונריינע, כשר'ע און פסול'ע, ערלויבטע און אונערלויבטע, גוטע און שלעכטע; ער איז די ענדע פון אַלץ, ער איז די לייטערונג און די ריינינגונג פון אַלץ, ער אַליין לייטערט אַלץ און רייסט אויס מיט'ן וואָרצעל.

די דאָזיגע ערשיינונג איז נישט ניי און אונזער געשיכטע דער גערדאַנקען-גאַנג פון די שבתי-צבי'ניקעס איז אייגענטליך דער זעלביגער פון די גנאָסטיקער און די פערשידענע אַנדערע „מינים" וואָס האָבען געלעבט נאָכ'ן חורבן, און אויך צונויפגעשמאָלצען זייערע גמטריות און סודות מיט דעם געדאַנק וועגען אַ „משיח".

דער ערשטער און דער לעצטער צייט, וואָס האָט בעפרייט די יודישע מאַסען פון דעם דאָזיגען כאַאָס און פערשפרייט אַ נייע

שייַן אויף די טיעפסטע „וועלט״ פּראָבלעמען, איז געוועזן ר׳ ישראל בעל שם טוב (קורץ: דער בעש״ט). דאָ איז נישט דאָס אָרט צו ערקלערן די יסודות פון דעם בעש״ט׳ס שיטה, פון וועלכער ס׳האָט זיך שפּעטער אויסגעבילדעט דער גאַנצער חסידיזם; מיר וועלן זיך דעריבער אָבשטעלען נאָר אויף דעם, וואָס האָט אַ שייכות צו אונזער ענין.

איינער פון די גרונד־עלעמענטען אין דעם בעש״ט׳ס וועלט־אַנשויאונג איז דער בעקאַנטער אַפאָריזם, וואָס ווערט געבראַכט פון זיין נאָמען וועגען אין פיעל ספרים: „דאָס, וואָס די וועלט זעהט אויס, ווי אַ ממשות׳דיגע, קאָנקרעטע זאַך, איז — אַבסאָלוט פאַלש״; און אויב דאָס געפינט זיך נישט ביי איהם אין ערגעץ מפורש אַרויס געזאָגט לאָזט זיך עס אָבער קלאָהר זעהן פון דעם משל, וואָס ווערט געבראַכט אין „כתר שם טוב״ (ערשטער טייל):

עס איז געוועזן אַמאָל אַ מלך, אַ גרויסער חכם, האָט ער פערבלענדעט אַלעמען די אויגען און געמאַכט מויערען, טורעמס און טויערען, און ער האָט בעפעהלען, אַז מ׳זאָל געהן דורך די דאָזיגע טויערען און טורעמס, און אין יעדער טויער בעזונדער האָט ער געהייסען פונאַנדערשיטען די אוצרות המלך; און אַמאָל איז ער צוגעגאַנגען צו איין טויער און גענומען געלד און זיך אומגעקעהרט צוריק א. א. וו., ביז זיין איינציגער זוהן האָט דורכאויס געוואָלט צוקומען צו זיין פאָטער, דעם מלך; דאַן האָט ער געזעהען, אַז צווישען איהם און זיין פאָטער איז און דער אמת׳ען קיין שום מחיצה נישטאָ, ווייל אַלץ איז נישט מעהר, ווי אַ פערבלענדעניש.

דער געדאַנק פון דעם משל פערשטעהט זיך אַליין. גאָט בעהאַלט זיך אין אַ סך מחיצות און קליידער. די גאַנצע וועלט איז פול מיט גאָט׳ס כבוד און יעדע בעוועגונג און יעדער געדאַנק קומט נאָר פון זיין ליעבען נאָמען, און אויך אַלע מלאכים און די אַלע „היכלות״ (פּאַלאַצען) — אַלץ איז געשאַפען און געמאַכט געוואָרען פון איהם אַליין. די גאַנצע שעפּפונג איז זיין לבוש און אָט דער לבוש איז פון איהם און אין איהם...

די גאַנצע נאַטור איז אויף אַזאַ אופן בלויז אַן׳איינרעדעניש, אַ פאַטאַ מאָרגאַנאַ, אַ אילוזיע; אַלץ איז פערדעקט און בעהאַלטען, אַלץ איז פערבאָרגען; פאַר׳ן בליק פון דעם בעוואוסטזיניגען מענשען איז אָבער אַלץ אָפען און קלאָר. ווען דער מענש קומט

צו צו דער אמת׳ער איבערצייגונג, צו דעם אמת׳ען בעוואוסטזיין, פערשטעהט ער, אַז די גאַנצע נאַטור איז נישט מעהר, ווי אַ פערבלענדעניש, און ער בעגרייפט דעם אמת׳ען „עפּעס״, די גאָט־הייט. דאַן ווערן שוין ממילא בטל־ומבוטל אַלע שלעכטיגקייטען און צרות, אַלע דינים און שטראָפען, וואָרום דער מקור פון די אַלע זאַכען איז דאָך בלויז דער וועלט־טעות, דעם מענשען׳ס איינ־רעדען זיך, אַז ער איז עפּעס, אַז ער איז ווירקליך פערהאַן... ווען דער מענש פערשטעהט שוין, אָבער אַז אַלץ אין דער וועלט איז נאָר אַ פאַלשע איינבילדונג, אַז גאָט האָט אַלץ געמאַכט כדי ער, דער מענש, זאָל צוקומען צו דעם בעוואוסטזיין פון דעם, אַז פאַראַן איז נור די גאָטהייט — פערשטעהט ער שוין אויך דאָס, אַז אַלערליי ליידען האָבען קיין שום ממשות׳דיגען ווערט נישט.

און ווען גאָט שטראָפט אפילו שטאַרק דעם מענשען, און ווען ער דערווייטערט איהם פון זיך, וואָס מעהר דער מענש וויל צו איהם נאָהנט זיין, — זאָל אויך דער מענש נישט אריינפאַ־לען אין קיין יאוש, וואָרום עס טרעפט אַמאָל, אַז גאָט דערווייטערט איהם פון זיך בכיוון, כדי ער זאָל זיך צו איהם נאָך מעהר דערנעהנטערן, און „דאָס איז גלייך צו אַ מענשען, וואָס האָט אַ קליינעם זוהן און ער וויל איהם צוגעוועהנען צום געהן; שטעלט ער איהם אויף דר׳ערד און רוקט זיך אָב פון איהם אַ ביסעל און רופט איהם, ער זאָל צוקומען נעהנטער, און ווען דאָס קינד קומט שוין צו צום פאָטער, דערווייטערט ער זיך נאָך אַ ביסעל, און אַזוי אַ סך מאָל, ביז ער געוועהנט איהם צו צום געהן אַליין. אַזוי איז אויך גאָט ברוך־הוא: ער וויל שטענדיג, אַז דער מענש זאָל נישט שטעהן אויף איין אָרט, נאָר געהן פון איין מדרגה צו דער אַנדערער דורך תורה און מעשים טובים און גוטע מדות, ווי עס שטעהט געשריבען: „וואויל איז דעם, וואָס האָט מורא פאַר גאָט און געהט אין זיינע וועגען״; דעריבער דערווייטערט זיך גאָט פון איהם און שטראָפט איהם כלומר׳שט, כדי ער זאָל נאָכ־זעהען זיינע מעשים און זיך דערנעהנטערן צו גאָט און געהן פון מדרגה צו מדרגה״.

וואָס מעהר גאָט דערווייטערט זיך פונ׳ם מענשען, אַלץ מעהר דאַרף דער מענש נעהנטער צו געהן צו גאָט דורך אונטער־טעניגקייט און דעמוטיגקייט און דבקות (בעהעפטונג); און וואָס

שוואַכער דער קערפּער, אַלץ שטאַרקער — דער שכל. די הויפּטזאַך איז, דער מענש זאָל געדענקען, אַז „אין יעדען מין צער, סיי אין גשמיות (קערפּער) און סיי אין רוחניות (גייסט), איז פעראַן אַ הייליגער פונק פון זיין געבענשטען נאָמען, נאָר ער איז בעהאַלטען אין אַ סך לבושין (הילעס, קליידער), און ווען ער וועט זיך בעטראַכטען, אַז אפילו דאָ (אין זיין צער) איז אויך גאָט ברוך=הוא מיט איהם, וועט אָבגעדעקט ווערען דאָס לבוש און בטל ווערען דער צער״:

און אויב עס וועט קומען איינער און פרעגען:

גוט, לאָמיר שוין אָננעהמען אַז די אַלע גשמיות׳דיגע און רוחניות׳דיגע שלעכטסיגקייטען פון דער גאַנצער נאַטור זענען נישט מעהר, ווי איינבילדונגען; אָבער פאָרט איז דאָך אָט די גרויסע איינבילדונג, וואָס מיר רופען זי אָן „וועלט״, „נאַטור״, „לעבען״ א. א. וו., פון גאָט געשאַפען, און אויב קיין זאַך איז נישט אָבגעטיילט פון איהם, ווייל „אַלץ איז פון איהם און אַלץ איז אין איהם״, נעהמט ער דאָך אַריין אין זיך אויך די איינבילדונג, וואָס איז דער מקור פון שלעכטס, הייסט ווי אַזוי=זשע ענטהאַלט ער עס אין זיך די ביידע קאָנטראַסטען: גוטס מיט שלעכטס? אָדער מיט דעם בעש״ט׳ס אייגענעם נוסח: „אַזוי ווי די שכינה איז כולל אין זיך אַלע עולמות (וועלטען) און דעם דומם (מינעראַל=וועזען) און דעם צומח (פלאַנצונגס=וועזען) און דעם חי (לעבעדיגען, די טיער וועלט) און דעם מדבר (דעם רעדעוודיגען, דעם מענשען) און אַלע גוטע און שלעכטע בעשעפעניששען, און די איינינקייט איז די שכינה; הייסט ווי אַזוי קענען עס זיין צוויי הפכים (געגענזאַצען, קאָנטראַסטען) אין איין נושא (וועזען, געגענשטאַנד)?״

אויף דעם ענטפערט דער בעל שם טוב, אַז „דאָס שלעכטע איז בלויז די כסא (שטוהל) פאַר דאָס גוטע״, און „ווען דאָס שלעכטס ברענגט צו גוטס, ווערט עס אַ כסא פאַר דאָס גוטע און אַלץ הייסט שוין גוטס״. דאָס הייסט: „שלעכטס איז נישט דער געגענזאַץ פון גוטס, נאָר אַ אונטערשטע מדרגה פון גוטס״, ווייל אַלץ גייט נאָכ׳ן תכלית. און דער תכלית איז דאָך די העכסטע גאָט=ערקענטניס וואו עס הערשט שוין קיין שלעכטס נישט...

נאָהענט צום בעל־שם־טוב אינ'ם גרונד פון זיינע מיינונגען און אנשויאונגען איבער דער פראַגע פון גוטס און שלעכטס, איז זיין אייניקעל ר' נחמן ברעסלאַווער; ער צייכענט זיך אָבער אוים מיט מעהר טיעפקייט, מיט מעהר פּאָעזיע און מיט אַ אונגע־ווענליך מילדער באַרימהערצינקייט צו דעם גאַנצען מענשליכען געשלעכט.

„אַלץ, וואָס עס פעהלט דעם מענשען, זאָגט ר' נחמן, סיי אין גשמיות און סיי אין רוחניות, איז דער חסרון דערפון אויך אין דער שכינה כביכול; נאָר ווען דער מענש וועט וויסען, אַז דער חסרון איז אי אויבען (אין דער שכינה), אי אונטען (אין דעם מענשען), וועט ער דאָך אודאי אַריינפאַלען אין גרוים צער און עצבות (טרויער), און נישט קענען דינען גאָט מיט שמחה, דע־ריבער דאַרף ער זיך בערעכנען: וואָס בין איך און וואָס'רע ווערט האָט מיין לעבען, אַז דער מלך (גאָט) אַליין זאָל מיר דערצעהלען זיין חסרון? איז דען דאָ אַ גרעסערער כבוד פון דעם? און דער־וויל קומט ער דורך דעם צו אַ גרויסער שמחה און די געדאַנקען זיינע בעניייען זיך".

אין אַלע צושטרייטע און פערפּלאָנטערטע אַפאָריזמען פון ר' נחמן ברעסלאַווער געהט דורך אַט דער געדאַנק: דעם מענ־שען'ס לעבען איז בלויז אַ רייהע פון אונגליקען און אַנשיקעניזען, פון בהלות און ציטערנישען, אויב גאָט איז נישט מיט איהם.

„יעדער מענש — זאָגט דער ברעסלאַווער — דאַרף שרייען צו גאָט און בעטען הילף ביי איהם ריכטיג, ווי ווען ער וואָלט זיך געפונען אין מיטען ים, העגנענדיג אויף אַ האָר, און דער ווינט שטו־רעמט און טראָגט די חוואַליעס ביז'ן הימעל, אַזוי אַז מ'ווייס גאָרנישט, וואָס צו טאָן און ס'איז כמעט נאָר קיין צייט נישטאָ אַפילו צו שרייען. אָי! אין גרוים סכנה איז דער מענש אויף דער וועלט, ווי יעדערער ווייס עס פון זיך אַליין".

זעהר טיעף איז זיין מיינונג איבער דעם מענשען'ס אַלע מיני פערלאַנגען, בעגעהרען און שטרעבונגען.

ער זאָגט:

„אויסער דעם, וואָס פון דער נאַטור אַליין שלעפּט זיך דער מענש נאָך אַלע תאוות און שלעכטע מדות, — אויסער דעם איז עס נאָך געוואָרען ביי זיי — ביי די מענשען — עפּעס אַ מין

אמונה, אז דאס איז דעם מענשענס תכלית, און יעדע כתה פון מענשען האט אויסגעקליבען בעזונדערע נארישקייטען; און מעהר פון אלע איז פערקראכען און האט געגרייזט יענע כתה פון מענשען, וואס האט אויסגעוועהלט דאס געלד פאר איהר תכלית".

די נארישקייט פון די פערשידענע וועלטליכע איינבילדונגען ערקלערט ער מיט דעם משל:

„דער יצר־הרע איז געגליכען צו איינעם, וואס געהט ארום מיט א פערמאכטער האנד צווישען מענשען, וועלכע וויסען נישט, וואס ער האט דארט אין האנד, און נארט אלעמען אב און פרעגט: וואס האב איך דא? יעדערער גלויבט, אז אין האנד ליעגט דאס, וואס ער וויל האבען, און דעריבער לויפען אלע נאך איהם; דערנאך עפענט ער אויף די האנד און ווייזט, אז ער האט אין איהר גארנישט. דער יצר הרע נארט אויך אזוי אב דער גאנצער וועלט און אלע לויפען איהם נאך, ווייל יעדערער מיינט, אז אין דער האנד ליעגט דאס, וואס ער דארף האבען צו דערפילען זיין תאוה; און ווען ער עפענט די האנד — איז אין איהר גאר נישטא, ווארום ס'איז נישטא קיין איינער, וואס זאל דערפילען זיין תאוה".

מיר געפינען זאגאר, אז רבי נחמן מיט זיין תמימות איז צוגעקומען צו דעם זעלביגען געדאנק, צו וועלכען דער פילאזאף שאפענהויער איז צוגעקומען, ארויסגעהענדיג פון א טיעף־פילאזאפישען שטאנדפונקט; איך מיין דא דעם געדאנק, אז אין דער צייט, ווען די ליידען זענען עטוואס פאזיטיוועס, איז דאס פערגניגען נישט מעהר, ווי די נעגאטיווע זייט פון צער.

„אלע קולות (שטימען) פון דער וועלט — זאגט רבי נחמן — שטאמען בלויז פון חסרונות (ליידען), ווארום יעדער איינציגער בעזונדער שרייט איבער זיין חסרון; און אפילו די שמחות פון דער וועלט זענען אויך נאר דערפון, וואס עפעס א חסרון איז דערפילט געווארען".

פון דעם כלל שליסט ער אבער אוים דעם צדיק, „וואס אין זיין גליקליכען לעבען איז קיין חסרון נישטא", „ווייל די גאנצע וועלט איז פאר איהם נישט אזוי וויכטיג, אז עס זאל זיך שיקען דערביי צו זאגען: חסרון". און דאס איז נישט דערפאר, וואס דער צדיק האט א שטייגערגעס הארץ און פיהלט נישט די

ליידען פון דער וועלט; אדרבא: רבי נחמנ׳ס צדיק האַלט גאָר, אַז „די אַלע יסודות פון דער נאַטור, פון דער ערשטער עמאַנאַציע ביז דעם צענטראַלען פונקט פון דער קערפּערליכער וועלט, האָבען בלויז דעם איינציגען צוועק: צו ענטדעקען און אַרויסצו־ווייזען גאָט׳ס רחמנות,“ און „וואָס מעהר וויסען — אַלץ מעהר רחמנות“; דער צדיק פיהלט און פערשטעהט אָבער אין דער זעלביגער צייט די גאַנצע נישטיגקייט און קליינליכקייט פון אַלע עולם־הזה־ענינים, און דעריבער פערנעהמען די יסורים קיין שום פּלאַץ נישט, — ער איז זיי אין האַרצען מבטל און שפּירט זיי גאָרנישט.

וואָס העכער דער מענש הויבט זיך אויף, אַלץ נישטיגער און קלענער ווערן ביי איהם די אינטערעסען פון אונזער וועלטיל מיט איהרע געשעפטען, פערלאַנגען, צרות און וועהטאָגען בעזונדער האָט דעם דאָזיגען ענין ערקלערט דער רב מלאַדי אין זיין "אגרת הקודש": „דיר צו איבערצייגען — ז׳ ט׳ דער רב — אַז נישט דאָס איז דער וועג פון גאָט׳ס ליכטיגקייט, צו זיין אַריינגעטהון אין קערפּערליכע תאוות, אין געזונדהייט, קינדער און מזונות (פּרנסה), דען אויף דעם האָבען די חז״ל (חכמינו זכרם לברכה: אונזערע חכמים, זייער נאָמען זאָל געבענשט זיין) געזאָגט: זיי מבטל דיין ווילען פאַר זיינעם (גאָט׳ס), ד. ה. אַז זיין (דעם מענשענס) רצון (ווילען) זאָל בטל ווערן במציאות און ער זאָל אינגאַנצען קיין רצון נישט האָבען אין די ענינים פון דער וועלט, וואָס ווערן אויסגעדריקט אין דעם פערלאַנג פון געזונד, קינדער און מזונות, און ווי די חז״ל האָבען געזאָגט א. א. וו.

און די ערקלערונג פון דעם ענין איז דאָס, אַז דער מענש זאָל מיעף גלויבען אין דעם בעשעפער פון דער וועלט, ד. ה. אַז די גאַנצע נאַטור איז ענטשטאַנען פון גאָרנישט און ווען דער מענש וועט קיין איין איינציגע מינוט נישט אויפהערען צו טראַכטען וועגען דעם מיט זיין טיעפען פערשטאַנד און כסדר זיך פאָרשטעלען, אַז ער איז ענטשטאַנען פון גאָרנישט, ווי וועט דאָס איהם אַרויספאַלען אויפן רעיון, אַז איהם איז שלעכט? דער אמת׳ער מאמין פיהלט אָבער קיינע יסורים נישט, און אַלע ענינים פון דער וועלט האָבען פאַר איהם אַבסאָלוט דעם זעלבי־

גען ווערט צי זיי זענען יאָ דאָ, צי זיי זענען נישטאָ א. א. וו.

פאַסענד צו אונזער ענין זענען אויך די ווערטער פון „אדרת אליהו״:

„איך האָב געהערט אַזאַ ערקלערונג פון דעם מאמר חז״ל: ווען אַ מענש זעהט, אַז עס קומען אויף איהם יסורים, זאָל ער נאָכזוכען אין זיינע מעשים. דער אמת׳ער גאָטספאָרכטיגער און פרומער, פיהלט גאָר קיינמאָל נישט קיין יסורים, דען ער איז אַזוי צוגעבונדען צו גאָט און האָט איהם אַזוי שטאַרק ליעב, אַז אַלץ איז ביי איהם גוט; דער אָבער, וואָס איז נישט פרום מיט אַנ׳אמת, פיהלט באַלד די יסורים, ווייל ער איז וויט פון גאָט און אָבגעזונדערט פון איהם און איז אַריינגעגעבען נאָר אין די עניני עולם הזה און אין די פערשידענע תאוות און פערגניגענס פון לעבען. ער דערשפירט דעריבער גלייך די יסורים און וויל זיי אָבשטויסען פון זיך, ווייל זיי געפעלען איהם נישט; און דאָס איז די בעדינגונג פון דעם מאמר: ווען אַ מענש זעהט, אַז עס קומען אויף איהם יסורים, ד. ה. ווען ער זעהט די יסורים און שפירט זיי, זאָל ער נאָכזעהען זיינע מעשים״.

עס האָט געלייענט די ערשטע פרקים אונזערע וועט פערשטעהן, אַז ביי דער דאָזיגער מיינונג האַלטען זיך אַלע גרויסע חסידים, חאָטש זיי זענען וויט איינע פון די אַנדערע אין אַ סך איינצעלהייטען. זיי זענען אינגאַנצען מבטל די ליידען פון דער וועלט, אויפהויבענדיג זיך גאַנץ הויך איבער איהר מיט איהרע ליידען צוזאַמען. און דאָס דיענט זיי אַלס מאָס־שטאָב, אויף צו מעסטען די גרויסקייט פונ׳ם גייסט־מענשען: אויב ער בעזיצט די קראַפט אינגאַנצען צו איגנאָרירען די אינ־טערעסען פון דער קערפערליכער וועלט, אויב ער קוקט אויף אַלע לעבענס אינטערעסען, ווי אויף פערבייגעהענדע ערשיינונגען. וואָס האָבען קיין בעדייטונג נישט אַנטקעגען די הייליגע גייסט־שטרעבונגען, — הייסט עס, אַז ער האָט ווירקליך ערדייכט אַ הויכע מדרגה; קוים אָבער האָבען נאָך די ענינים פון דער וועלט אַ שטיקעל שליטה איבער איהם און שטערען איהם אין זיין גייסטיגער טעטיגקייט, אָדער זיי דערשלאָגען זיין געמיט, איז עס אַ בעווייז, אַז ער איז נאָך צוגעבונדען צו די קליינליכ־קייטען פון לעבען און דער „אַנזעהן פון דער וועלט״ הערשט

איבער איהם.

די דערהויבענע גייסטיגע שטימונג פון דעם אמת'ען חסיד האָט קלאָר אויסגעדריקט און געשילדערט דעם לאַדי'ער רב'ס זוהן, דער רבי ר' בער, וועלכער בעטאָנען די עהנליכקייט צווישען דעם טיעפען אינערליכען טרויער פון יעדען גייסט-מענשען און דער התלהבותדיגער נשמה שמחה, וואָס עס פאָדערט היימע אמונה.

ער זאָגט:

„דער, וואָס זיין הארץ איז שטענדיג פערזאָרגט, שטעהט זעהר אויף א הויכער מדרגה, ווארום (ער איז דאָך פערזאָרגט) נישט דערפאַר, וואָס ער וויל עפּעס ערראייכען, נאָר וויל די אינערליכע נקודה פון זיין הארצען איז אַזוי שטאַרק פאַרבונדען מיט דעם עצם פונ'ם אין-סוף — (אונענדליכען, גאָט), אַז אַלע אַנדערע פערלאַנגען האָבען פאַר איהם קיין שום בעדייטונג, דעריבער זאָרגט זיך שטענדיג זיין הארץ: ווען וועט ער שוין זעהן די שיין פון דעם לעבעדיגען גאָט, דער אמת פון דער אונענדליכער ליכטיגקייט. און די דאָזיגע דאגה איז אַזוי שטאַרק, אַז ער איז פראָסט מבטל אינגאַנצען זיין וועזענטליכען לעבען, וואָס האָט קיין שום ממשות נישט געגען דער אמת'ער, אינער-ליכער ליכטיגקייט פון זיין הויות און געגען דעם גליק פון בע-העפטען די אייגענע נשמה מיט דער (געטליכער) אייביגקייט. און דאָס איז די זעלביגע מדרגה פון דעם פרעהליכען לעבען און פון די אייביגע פערגניגענס וועלכע שטאַמען פון דביקות אין עצמות פונ'ם אין-סוף וואָס מיר געפונען ביי די גרויסע צדי-קים, ווי משה רבינו, למשל, וואָס איז געשטאָרבען „בנשיקה" (געקושטערהייד) אין זיין טיעפער געטליכער דביקות (בעהעפ-טונג) און פאַר זיין לעבען האָט אויך די שכינה אַרויסגערעדט פון איהם און די שטאַרקע ליכטיגקייט פון דעם אונענדליכען האָט בעלויכטען זיין נשמה און זיין שטראַהלענדען פּנים.

אַזאַ שטרעבונג האָט יעדענפאַלס אין זיך אַ סך שענקייט, אַ סך הויכע פּאָעזיע, און איז גאַנץ נאָהנט פון דער אמת'ער פּלאַטאָנישער שטרעבונג.

נאָך מעהר פון דעם לעצטען האָט געזוכט אויסצוגעפינען די גלייכגעוויכט צווישען דעם טיעפען טרויער און דער גייסטי-

נער דערשלאָגענקייט פון איין זייט, און דער דערהויבענער, מונטערער נשמה־שטימונג פון דער צווייטער זייט, — זיין תלמיד, ר' אייזיק עפשטיין, אין זיין ספר: „השפלות והשמחה“ — (דעמוט און פרייד).

עס געהט נישט אריין אין דעם פּלאַן פון אונזער איצטי־גער אַרבייט, צו ערקלערן די דעטאַילען פון זיין אנשויאונג, און דערצו נאָך זענען די פאַרשונגען פון דעם דאָזיגען צדיק בנוגע צו אונזער ענין איינגעהאַלטען אין דער מיסטישער הילע פון עפּעס א בעזונדער מין סכאָלאַסטיק, און חאָטש זיי צייכנען זיך אויס מיט א איינגענאַרטיגער טיעפקייט, האָבען זיי דאָך נישט קיין שום לאָגישען גרונד. מיר ברענגען דאָ דעריבער דעם עיקר פון זיין מיינונג איבער דער בעציהונג פון דעם גייסט־מענשען צו די צרות און אונגליקען, וואָס בעגעגנען איהם.

„וואָס עס ווערט דערמאָהנט אין דער גמרא דער ענין פון „גם זו לטובה“ הייסט עס אַזוי: די דאָזיגע צדיקים האָבען גע־שפּירט דעם פּערגניגען וואָס עס האָבען אין זיך די יסורים דאָס איז געגליכען צו די זעהר שטאַרקע געטראַנקען, וואָס איינער טרינקט זיי און פיהלט א גוטען טעם אין דעם, ווייל ער איז א שטאַר־קער פון דער נאַטור און האָט א געזונדטען קאָפּ; אַן'אַנדערער אָבער טרינקט די זעלביגע משקה און קען דאָס נישט פערטראָ־גען, ווען ער האָט א שוואַכע נאַטור און א שוואַכען קאָפּ, אַזוי אַז ער איז צו־שוואַך צו געניסען פון דער הנאה, וואָס דער ערשטער האָט פון דער דאָזיגער ברענעדיגער שאַרפקייט. פאַר איהם איז די שאַרפקייט א וועהטאַג, א רייסעניש, חאָטש אין דער אמת'ען ווירקט דאָס אויף איהם אויך גוט! און יענע חכמים, וואָס האָבען געזאָגט: „גם זו לטובה“, האָבען געהאַט אין זיך אָט די שטאַרקייט פון דער נאַטור; זיי האָבען אַרויס־געזאָגט זייער צופריעדענהייט און אויסגעדריקט אין א אויסער־ליכען געפיהל די בעהאַלטענע גוטסקייט, וואָס איז פערהאַן אין דער שאַרפקייט פון די יסורים. אַנדערע ווידער זענען פערהאַן, וואָס האָבען נישט דעם גרויסען כח, אויסצו־דריקען אויסערליך זייער פערגניגען דערפון; אָבער אינערליך פיהלען זיי פונדעסטוועגען די פערבאָרגענע גוטע זייטען פון די אַלע צרות; אויף די האָט מען געזאָגט: זיי פרעהען זיך מיט

זייערע יסורים, דאָס הייסט: זיי שפּירען טאַקע ממש די יסורים און פונדעסטוועגען פרעהען זיי זיך, ווייל זיי שפּירען אויך דאָס גוטע, דעם פערגניגען.

ביז אַהער האָבען מיר גערעדט וועגען די לעצטע מקובלים און די חסידים. איצט וועלען מיר דערמאָהנען אויך די רבני׳שע געלעהרטע און די יודישע חוקרים אין די לעצטע יאָהרהונדערטער.

די רבני׳שע לומדים האָבען זיך אַ סך בעשעפטיגט מיט דער פראַגע פון „צדיק ורע לו רשע וטוב לו" (פאַרוואָס איז דעם צדיק שלעכט און דעם רשע — גוט)? מיט דעם ענין פון יסורים אין אַלגעמיין און יסורים של אהבה (גאָט׳ס שטראָף פון ליעבע) — בעזונדער, און מיט דעם פּראָבלעם פון דער געטליכער גערעכטיגקייט.

בעזונדער האָבען פיעל גערעדט וועגען די ענינים דער של״ה (פערקירצטער נאָמען פון אַ בעקאַנטען ספר: „שני לוחות הברית"), דער אַלשיך און ר׳ יעקב עמדין; אַלע זייערע מיינונגען אָבער לאָזען זיך צושרייבען אָדער צו יענע פון די בעלי התלמוד, וועלכע מיר האָבען שוין ערקלערט אין אַ פריהערדיגען קאַפּיטעל, אָדער צו די אַנשויאונגען פון די רבני׳שע געלעהרטע אין מיטעלאַלטער, וועלכע מיר האָבען שוין אויך דערמאָהנט.

עטוואָס עהנליכעס צו אַ נייעם רבני׳שען געדאַנק בנוגע צו דעם ענין געפינען מיר אין „עוללות אפרים". נאָך איהם קומט אויס, אז גאָט נעהמט זיך נישט אָן פאַר׳ן צדיק אויף דער וועלט, פּשוט ווייל די ענינים פון דער וועלט האָבען בכלל קיין שום ווערט נישט און די צרות פון דאַנען זענען אייגענטליך גאר קיין צרות נישט. עס קומט אויס אַזוי: דעם אויבערשטען איז אַלץ איינס צי דער צדיק האָט יסורים צי ניט, דען וואָס איז די נפקא מינה?...

„דאָס איז געגליכען צו אַ קינד, וואָס האָט זיך אויפגעשטעלט אַ קליין הייזעלע פון קליינע שפּענדלעך, און דערנאָך איז געקומען אַן׳אַנדער קינד און האָט עס צו־וואָרפען. שרייט דאָס ערשטע קינד און וויינט פאַר׳ן פאָטער: זעה, וואָס ער

האט מיר געטאן; איך האב אזוי לאנג געארבייט ביז איך האב אויפגעשטעלט דאס שטיבעלע, און צום סוף איז ער געקומען און אין איין מינוט האט ער עס צושליידערט. דער פאטער לאכט זיך אבער אוים פון זיינע טענות און איז זיך גארנישט נוקם אן דעם אנדערן קינד. דאס ערשטע מיינט דעריבער, אז דעם פאטער אהרט גארנישט פאר איהם, ווייל ער האט איהם נישט ליעב, און עס הערט נישט אויף צו וויינען; אין דער אמת'ן אבער אהרט דעם פאטער גאנץ שטארק פאר'ן זוהן און ער האט איהם גאנץ ליעב, נאר ער הערט זיך נישט צו צו זיינע טענות און געוויינעריען, ווייל ער ווייסט, אז דאס אנדערע יונגעל האט איהם קיין זאך נישט געטאן און די גאנצע מעשה איז גארנישט מיט גארנישט".

קיין נייע פרוסטבארע געדאנקען אין דעם ענין פון גוטס און שלעכטס געפינען מיר נישט אויך אין די ווערק פון די יודישע אויפגעקלערטע אין דער לעצטער צייט. עס רעדט זיך אין די דאזיגע ווערק א סך וועגען גוטס און שלעכטס אים מאראלען זין; גאנץ ווייניג אבער וועגען נאטירליכען זין פון דער פראגע.

בעזונדער האבען זיך בעשעפטיגט מיט דעם ענין דער דענקער מענדעלסאהן אין זיין ארטיקעל וועגען „השגחה", דער גאון מלבי"ם אין זיין פירוש אויף „איוב", דער שענער רייכער גייסט ר' אליעזר צווייפעל אין זיין „חשבונו של עולם", דער חוקר ר' משה חפץ אין זיין „מלאכת מחשבת" און דער פאעט-פילאזאף ש. ד. לוצאטו אין פיעל ערטער.

מענדעלסאהנ'ס מיינונג וועגען דער פראגע האט אין זיך איין טייל פון די אנשויאונגען, וועלכע מיר האבען שוין געבראכט אינ'ם נאמען פון אונזערע מיטעלאלטערליכע חוקרים, און א צווייטען טייל לייבניצעס אפטימיזם, וועגען וועלכען מיר האבען שוין אויך גערעדט.

דער מלבי"ם האט אריינגעגעבען די העלדען פון ספר „איוב" אין מויל א גאנצע רייהע פון פילאזאפישע סיסטעמען. אזוי האט ער, למשל, אריינגעבראכט דארטען קאנט'ס שיטה וועגען דעם אונטערשיעד צווישען די זאכען, ווי אזוי זיי ווירקען אויף אונזערע חושים, און ווי זיי זענען אן און פאר זיך, און פערשידענע מיינונגען פון אונזערע אלטע חכמים, און חאטש ער האט זיך א סך

גע׳חקר׳נט און גע׳פשט׳לט (גאַנץ אָפט מיט אַ טיפען און שאַרפזיניגען פערשטאַנד) האָט ער דאָך נישט בעוויזען, אויסצוגעפינען עטוואָס אַזוינס, וואָס זאָל פערדינען אַ בעזונדער אויפמערקזאַמקייט; דער אויספיהר פון אַלע זיינע פילאָזאָפישע חקירות לאָזט זיך גאַנץ לייכט איינשליסען אין די מיינונגען פון אַלע תמימים=אָרטאָדאָקסען, וועלכע מיר האָבען שוין עטליכע מאָל דערמאָהנט.

אַ פאָלשטענדיגע אָפּטימיסטישע אַנשויאונג אויף דעם יסוד פון די מיינונגען פון אונזערע אָרטאָדאָקסישע חוקרים האָט אויפגעבויט אויך ר׳ אליעזר צווייפעל; נישט קוקענדיג אָבער אויף דעם, וואָס זי צייכענט זיך אויס מיט דער שפּראַך, מיט דעם מוסר=השכל און מיט אַ סך קלוגע אויפטועכצען, — האָט זי דאָך קיין נייעם וואָרט נישט געזאָגט און געהט אַריין אין דעם, וואָס מיר האָבען געבראַכט ביז אַהער.

אַ בעזונדער אויפמערקזאַמקייט פערדינען די מיינונגען פון ר׳ משה חפץ פון איין זייט און פון ר׳ שמואל דוד לוצאַטו — פון דער צווייטער זייט. די בעציהונג פונ׳ם ערשטען צום צווייטען איז די זעלביגע, ווי די בעציהונג פון ר׳ ידעיה הפניני (דער „בחינת עולם") צו ר׳ בחיי הספרדי (דער „חובת הלבבות"). דער ערשטער קומט זוכען שוץ אונטער די פליגעל פון גלויבען צוליעב דעם אונגעהויערען ים פון צרות, וואָס ער זעהט אַרום זיך; און דער צווייטער — צוליעב די אונגעהויערע גליקען און גוטסקייטען, וואָס ער בעמערקט אויף יעדען שריט און טריט.

בעקאָנענדיג זיך נעהנטער מיט די געדאַנקען פון דעם דערמאָהנטען ר׳ משה חפץ בלייבט מען ערשטוינט פון דער מורא׳דיגער ביטערקייט, מיט וועלכער זיי זענען דורכגעדרונגען.

„בערעכען, — זאָגט ער — אַז אַלע בעשעפענישען לעבען אין אַן אייביגער מלחמה צווישען זיך; איינס פערטרייבט דאָס צווייטע, דאָס צווייטע זוכט פלענער, ווי אַזוי צו פערטיליגען דאָס דריטע, און אַלע צוזאַמען האָבען איין ציעל — דעם מענשען אונטערצובריינגען. מיט דעם מוז ער זיך אָבגעבען זיין גאַנץ ביסעל יאָהרען — זיך צו ראַטעווען פון זיינע שונאים׳ס אָנגעשטעלטע נעצען. אין די עטליכע יאָהר, וואָס דער מענש פערברענגט אויף גאָט׳ס וועלטיל מוז ער אַנטלויפען פון ווילדע חיות, אום זיי זאָ=

לען איהם נישט פערצוקען; פון די פערשידענסטע געשעהעניש, אום זיי זאלען איהם נישט צוטומלען; פון טייכען און וואסערן, אום זיי זאלען איהם נישט דערטרינקען; פון פייער, אום עס זאל איהם נישט פערברענען; פון אנ'ערד-ציטערניש, אום די ערד זאל איהם נישט איינשלינגען. היינט די לופט — זי שטעהט אויך נישט איין אויף איין ארט, זי יאגט אויך דעם מענשען און פערפאלגט איהם מיט היץ און קעלט, מיט טרוקעניש און פייכטקייט; קעלטען און שנעען רופען ארויס ביים מענשען פערשידענע קראנקהייטען און מכות און עפידעמיעס. און אויסער דעם אלעמען — ווער איז'ם פאר אונז גרעסער און שרעקליכער פונ'ם מענשען אליין? יעדער איינציגער זוכט מיט אלע כוחות צו פערטיליגען זיין חבר און אוועקצונעהמען פון איהם זיין געלד, זיין פערמעגען און זיין לעבען אלץ איינם, — ווי עס פיהרט זיך ביי היינט. און קוים הערט דער מענש אויף צו אנטלויפען פון זיינע אויסווייניגסטע ארומיגע שונאים, הויבען איהם אן פייניגען די אינווייניגסטע מענשליכע שונאים — זיינע געדאנקען און זיין געוויסען רוהען נישט און זיין געמיט איז דערשלאגען און ער פיהלט ווייטער קיין מנוחה נישט".

אריגינעל איז זיין אנשויאונג אויך איבער דעם ענין פון „צדיק ורע לו רשע וטוב לו" (פארוואס איז דעם צדיק שלעכט און דעם רשע — גוט).

„איך טראכט, — זאגט ר' משה חפץ — אז מיר דארפען קיין טענות נישט האבען דערפאר, וואס דעם צדיק איז שלעכט און דעם רשע — גוט, ווייל דאס איז נישט מעהר, ווי א פערבלענדעניש, און אין דער ווירקליכקייט איז גאר קיין גליקליכער מענש אויף דער וועלט נישטא — מעג ער זיין א צדיק אדער א רשע. טאמער רעדט זיך אימיצער איין, אז איהם גליקט אלץ און איהם וועט שטענדיג גוט זיין, איז אט פלוצלונג וועט קומען זיין צייט, און דאס אונגליק וועט איהם בעפאלען אהן א שום הילף; דאן וועט אויסקומען, אז די אכזריות'דיגע צייט האט איהם ביז אהער ארויף געפיהרט אויף די העכסטע הויכקייטען פון גליק, בלויז אום אראבצושליידערן איהם פון דעם הויכען בארג אין א טיעפען אבגרונד — עס זאל דער קלאפ שטארקער זיין, ער זאל זיך האלז און נאקען צוברעכען און

זאָל שפּירען דעם דאָזיגען אונגליק שטאַרקער פון אַלע זײַנע בײזע אַהעריגע אײַנגעבילדעטע גליקען, וועלכע זענען באמת געווען נאָר לפנים־וועגען און פאַלשע פאַנטאַזיעס. דו זעהסט דאָך, אַז פון די אַלע שמחות און גוטע בשורות קומט דעם מענשען קײַן גוטס נישט אַרויס א. א. וו. מיר דאַרפען דעריבער גאַרנישט מתרעם זײַן אויף די צרות־צרורות, מיט וועלכע דאָס לעבען איז פול, ווײַל דער מענש איז לכתחילה באַלד דערצו בעשאַפען געוואָרען, און גאָט האָט מיט אונז אַ שפּאַס געמאַכט, ווען ער האָט אונז אַראָבגעשיקט אַהער, און דעם גיהנם, דאָס האָט ער די אַלע צרות אַנגעשיקט אויפ'ן מענשען, כדי צו לײַטערן און צו רײַניגען זײַן נשמה".

און נאָך אין אַנ'אָרט זאָגט ר' משה חפץ:

„דער פּסוק לעהרנט אונז די טבע פון דער געמײַנער וועלט, וואָס איז פול מיט קומער און צער. דער מענש מאַטערט זיך און פּײַניגט זיך אונטער דער זון, פערברענגט זײַנע טעג און יאָהרען אין כעס און פערדרוס, און האָט נישט קײַן אײַנציגע מנוחה'דיגע און אַנגענעהמע מינוט".

און ווײַטער:

„ווײַל אין דער דאָזיגער שמוציגער וועלט איז דאָס גאַנצע מענשליכע לעבען נישט מעהר, ווי אַנ'אײַביגער טוידט. אויסער די (זעקס־) זיבען קינדער־יאָהרען א. א. וו."

דערבײַ געפינען מיר אין זײַן ספר נאָך אײַן זאַך, וואָס עט־וואָס ערהליכעס איז זיך שווער פאַרצושטעלען אין דעם ספר פון וועלכען ס'איז אַנדערן בעריהמטען יודישען געלעהרנטען: — אַ יוד אַ זקן און אַזאַ בעריהמטער ירא שמים, ווי ר' משה חפץ, קלאָגט זיך גאַנץ ערנסט אויף דעם, וואָס ער האָט געבראַכט אויף דער וועלט זײַנעם אַ זוהן, וועלכער איז געשטאָרבען פאַר איהם אין די אויגען נאָך ביטערע יסורים און שווערע וועהטאָגען. אַנשטאָט צו רעדען דערבײַ, ווי דער שטײַגער איז, וועגען זינד, פערברעכענס א. א. וו. קלאָגט ער זיך נאָר אויף דער וועלט איבערהויפּט... אמת, ער קלאָגט זיך אויף זײַן זינד אָבער נאָר אויף אײַן אַנדער מין זינד — אויף דעם. וואָס ער האָט אַזאַ טײַערע נשמה אַרײַנ־געבראַכט אין דעם „משוגע'נעם", „געמײַנעם" און „שמוציגען" תהום, אין אונזער חשכ'דיגער וועלט...

דער ריכטיגער געגענזאַץ פון איהם אין דער הינזיכט איז שד״ל, זיין אָפּטימיזם שטעהט אין אַ ענגען צוזאַמענהאַנג מיט זיין שטאַרקען גלויבען און מיט זיין טיעפען עטישען געפיהל ער האָט אויך פיעל געטראַכט וועגען די שלעכטע זייטען פון לעבען — דאָס זעהט מען פון פיעל שטעלען אין זיינע ווערק און אין די בריעף צו זיינע פריינד און תלמידים, און אַנדערש האָט עס אויך גאָר נישט געקענט זיין, וואָרום אַ מענשען מיט אַזאַ פיהלענד און וואַרים האַרץ, ווי שד״ל׳ס, מוז די פראַגע פון גוטס און שלעכטס בעאונרוהיגען, צי ער וויל, צי ער וויל נישט. מיר לייענען זיינע בריעף און פיהלען, אַז די צרות, וואָס ער האָט איבערגעלעבט, און בעזונדער דער טוידט פון זיין איינציגען זוהן אוהב־גר, האָבען ביי איהם אַרויסגערופען פערשידענע געדאַנקען וועגען דער פראַגע; זיין טיעפע אמונה אין דער באַרימהערציגקייט פון דער השגחה האָט אָבער גובר געווען די דאָזיגע אַלע געדאַנקען און ספקות, און ענדליך איז ער געקומען צו דעם בעשלוס, אַז דער אַלגעמיינער סכום פון די פערגעניגענס און צרות אין דעם מענשענס לעבען גלייכט זיך אויס, און דאָס האָט בערוהיגט זיין געמיט.

„מיר ווייסען, — זאָגט ש. ד. לוצאַטו — אַז דעם מענשענס גורל אין זיין נאַרישען לעבען איז אַ בעכער אָנגעפילט מיט אַ געמישטען געטראַנק: קללות און ברכות, שמחות און צרות. אַ צייט צום געבוירען ווערען און אַ צייט צו שטאַרבען, אַ צייט צו קלאָגען און אַ צייט צום טאַנצען, אונזער צייט איז פול מיט די פערשידענסטע סבות, עס איז אַ גלגל החוזר (אַ ראָד, וואָס דרעהט זיך) און ווער איז צו יענעם, וואָס קען זיך קיין עצה נישט געבען און ווייס נישט איינצובויגען די פלייצע צום ליידען און פערשטעהט נישט, אַז קיין אַבסאָלוטע שלעכטס קומט נישט פון אויבען (פון דער געטליכער השגחה), אַז העכער פון דעם העכסטען זיצט נאָך אויך אַ שומר, וואָס גרייט אָן אַ רפואה פאַר יעדער מכה; ס׳איז נישטאָ קיין איין שלעכטע זאַך, וואָס זאָל נישט אָפּגעצאָהלט ווערן מיט גוטס, און קיין איין צרה, פאַר וועלכער מ׳זאָל נישט געטרייסט ווערען".

„בנוגע צו דעם ענין פון גוטס און שלעכטס — זאָגט ער אין אַנ׳אַנדער אָרט — גלויב איך, אַז זיי זענען אָבגעוואויגען פאַר

יעדען מענשען איינס געגען דאָס אַנדערע, אַזוי אַז יעדער מענש קען איינטיילען די טעג פון זיין לעבען און זיי איינטיילען העלפט אויף העלפט: אַ העלפט גוטע און אַ העלפט שלעכטע, דאָ איז נישטאָ קיין מעהר און קיין ווענינער — אַלץ איז אויפ׳ן האָר אויס־געמאָסטען און אויסגעוואויגען, און דער מלך (גאָט) האָט אַוועק־געשטעלט בעאַמטע, זיי זאָלען היטען דעם מענשענס טריט פון געבוירען־טאָג ביז דעם טאָג פון זיין שטאַרבען און זעהען, אַז זיי־נע פערגניגענס זאָלען זיין פונקט אַזוי פיעל, ווי זיינע צרות".

בעזונדער דייטליך איז אויסגעדריקט די דאָזיגע אַנשויאונג זיינע אין זיין בעוואוסטען שיר:

אַלע זיינע בעשעפעניסען האָט גלייך בעשאַפען דער מלך איבער אַלע מלכים.
און אַלע גלייך האָט ער איינגעטיילט פערגניגען און צרות.
ער האָט בעפעהלען.
עס זאָל דער אָרעמער און עלענדער נישט אויס־שטעהן מעהר
קיין צרות און אָנשיקענישען פון דעם רייכען און גליקליכען.
ער האָט געהייסען,
אַז סיי דער אָרעמער און עלענדער,
און סיי פונ׳ם לאַנד דער געביטער,
נישט וויינען זאָל און נישט לאַכען
אָהן אַנ׳אויפהער יעדער רגע.
גאָט האָט אַזוי אָבגעמאָסטען מיט זיין פערשטאַנד און בליק:
יעדען צוקאָפּענס שטעהט דאָס אומגליק און דאָס גליק.

מיר זעהען אַלזאָ, אַז אויב די יודישע חוקרים פון דער לעצטער צייט האָבען אַפילו יאָ געשאַפען עטליכע געדאַנקען, וואָס פערדינען אויפמערקזאַמקייט, פעהלט פון דעסטוועגען פאָרט ביי זיי יענער הויכער שוואונג, יענע טיעפקייט און ברייטקייט, וואָס מיר געפינען, למשל, ביי די לעצטע מקובלים און חסידים, ווען

זיי בעהאנדלען די פראגע פון גוטס און שלעכטס, חאטש זיי זענען אייגענטליך אויך ווענוג אימשטאנד צו בערוהיגען די געמיטער פון יענע, וואס זעהען, בעגרייפען און פיהלען די קאנקרעטע ביטערקייט פון לעבען, און בעטראכטען די וועלט איבערהויפט נישט פון קיין טעאלאגישען שטאנד־פונקט...

און אויב מיר ווילען טיעפער פערשטעהן די בעדייטונג פון די מקובלים און חסידים בנוגע צו דער פראגע פון גוטס און שלעכטס, מוזען מיר זיך אומקעהרען צו א פיעל־פריהערדיגע ערשיינונג אין דעם מענשליכען דענקענס־פראצעס, — איך מיין די ערשיינונג פון בראמיניזם און בודדיזם.

די בראמינ'ען, בעגרייפענדיג, אז אלע לעבענס־ערשיינונגען זענען פערגענגליך, און אז די גאנצע נאטור איז נישט מעהר, ווי אנ'אילוזיע, האבען זיי געזוכט, זיך וואס מעהר צו פייניגען און צו קוועלען און וואס מעהר דינים און סיגים אנצוהויפען אין דעם זין, גלויבענדיג, אז דאס אלץ וועט זיי בעפרייען פון דער אילוזיע. זייער געדאנקען־גאנג איז אזעלכער געוועזען: דאס לעבען איז בלויז שלעכטס; דער מענש דארף דעריבער זיך בעלאדען מיט א משא פון דינים און גזירות, כדי איהם זאל אויסקומען וואס ווענינער צו לעבען.

דיין איז געקומען בודדהא און האט געלערנט, אז אויב די דאזיגע אנשויאונג איז אפילו, אין גרונד גענומען, ריכטיג און דאס לעבען בעשטעהט ווירקליך פון בלויז שלעכטס, איז נישט מיט קיין תעניתים און פייניגונגען קען מען דאס שלעכטס פערניכטען, נאר מיט טהאטען און אמת'ען בעוואוסטזיין.

און דאס זעלבע זעהען מיר אויך ביי די לעצטע מקובלים; זיי בעשליעסען אויך, אז אונזער וועלט, אזוי ווי מיר זעהען זי, איז אינגאנצען שלעכט, איז אינגאנצען נישט מעהר ווי א מחיצה, ווי א קליפה, און דער מענש, וואס וויל זיך בעפרייען פון דער קליפה מוז פאסטען און זיך פייניגען און מקיים זיין א סך דינים און דקדוקים און סיגים. דאן קומט דער בעש"ט און לערנט, אז אום צו ערדייכען דעם געווינשטען ציעל, דארף דער מענש בעסער זוכען און פארשען, בעגרייפען און פערשטעהן און גוטס טאן.

אמת, דער מענש דארף טאקע צוברעכען די קליפה,

אָבער נישט מיט קיין תעניתים און מיט פּייניגונגען און מיט אונבעוואוסטזיניגע מעשים, נאָר מיט דערשטיקען אין זיך אַלע פערדאָרבענע אינסטינקטען.

„צו יעדען שלאָס זאָגט — דעם בעש"ט'ס תלמיד, ר' בער מעזעריטשער — איז פערהאַן אַ שליסעל, וואָס עפענט אויף די קלאַמקע, און לויט דעם שלאָס ווערט געאַרבייט דאָס שליסעל; ס'זענען אָבער פערהאַן גנבים, וואָס עפענען די טהיר אינגאַנצען אָהן אַ שליסעל — זיי ברעכען אויף דעם שלאָס. אַזוי האָט אויך יעדע בעהאַלטענע זאַך אַ שליסעל, דאָס איז די כונה איהרע; דאָס בעסטע מיטעל איז אָבער אויפצוברעכען דאָס האַרץ אינגאַנצען מיט טיפער הכנעה און אויף אַזאַ אופן אָבדעקען דעם פאַרהאַנג פון אויבען, וואָס פערשטעלט דעם מענשען..."

דער אידישער מקובל און חסיד (דער בעש"ט) איז נאַטירליך אויף אַזוי פיעל וויַיט פון דעם אינדישען געזעצגעבער (בודדהאַ), אויף וויפיעל זיי זענען בכלל וויַיט איינער פון אַנדערן אין צייט, אין אָרט און אין זייער געזעלשאַפטליכער לאַגע. אויסער דעם זענען זיי נאָך אין אַ געוויסער מאָס גאָר צוויי קאָנטראַסטען: דער ערשטער איז אַ גלויבענדער צדיק און דער אַנדערער ערריַיכט מיט זיין בעוואוסטזיין יענעם פונקט, פון וועלכען מ'קומט שוין נישט מעהר צוריק...

דאָך אָבער איז פאָרט פערהאַן צווישען זיי אַ בעריהרונגספונקט און זעהר אַ וויכטיגער: בּיידע פיהלען און בעגריַיפען די נישטיגקייט פון יעדער זאַך און ביידע צייכנען זיך אוים מיט אַ טיפער אינערליכער בעאָבאַכטונג...

און ווידער קומען מיר צו דעם פסיכאָלאָגישען [illegible]ערשיעד צווישען דעם אינדישען און דעם אידישען פאָלק. בודדהאַ איז אַ זוהן פון דעם אינדישען פאָלק; אַ דאַנק איהם האָט די אַנשויאונג פון דעם דאָזיגען פאָלק ערריַיכט איהר העכסטען פונקט, איהר אַפּאָגעע; און נאָך זיין טיפען אַריַינדרינגען אין דער נאַטור און אין דער מענשליכער נשמה קומט ער צו דעם געדאַנק פון דער נישטיגקייט, פון דעם אַבסאָלוטען נישט זיין.

דער בעש"ט אָבער איז אַ זוהן פון דעם אידישען פאָלק: ער קומט אויך, נאָך זיין אַריַינדרינגען אין דער וועלט און אין דער מענשליכער נשמה, צו דעם געדאַנק פון דער נישטיגקייט; ער

זעהט אָבער אין דער אַלגעמיינער נישטיגקייט אַ געטליכען עפּים, אַ געטליכען יש. ער געפינט אין דער נשמה און אין דעם גאַנצען וועלטאַל דעם גאָט פון זיינע אָבות, און אַבוועגדענ־ דיג זיך אינגאַנצען פון דער פערבייגעהענדער, נישטיגער וועלט, — בעהעפט ער זיך אָן דעם אייביגען לעבעדיגען גאָט.

יא.

שאָפּענהויער און האַרטמאַן.

די פילאָזאָפען פון יעדער צייט בעזונדער האָבען געזוכט פערשידענע וועגען און פערשידענע אופנים, ווי אַזוי צו געפינען דעם אמת'ען און איינציגען אבסאָלוט. אָט די דאָזיגע אַלע פערשידענע אופנים קען מען איינטיילען אין פאָלגענדע צוויי אַלגעמיינע קאַטעגאָריעס: 1) די אויסערליכע בעאָבאַכטונג; 2) די אינערליכע בעאָבאַכטונג.

די אָנהענגער פון דעם ערשטען אופן, האָבען געאורטיילט פון דער נאַטור אין אַלגעמיין אויפ'ן לעבען בעזונדער, און פונ'ם לעבען אין אַלגעמיין אויפ'ן מענשליכען לעבען בעזונדער; די אָנהענגער פון דעם צווייטען אופן האָבען גענומען, פערקעהרט, דעם מענשען אַליין פאַר דעם איינציגען קריטעריום, אויף צו־ מעסטען דאָס אַלגעמיינע, דעם וועלטאַל. די ערשטע זענען אַרויס־ געגאַנגען פון דעם קאָסמאָלאָגישען שטאַנדפונקט, און די לעצטע — פון דעם פּסיכאָלאָגישען; די ערשטע האָבען זיך אַממעהרסטען בענוצט מיט דעם אויסערליכען, עמפּירישען עקספּערימענט, און די לעצטע — מיט אַ אינערליכען, פּסיכאָלאָגישען.

צו דער קאַטעגאָריע פון די דאָזיגע לעצטע קענען מיר צו־ רעכנען אויך שאָפּענהויער'ן. שאָפּענהויער האָט זיך אַריינ־ געטאָן אין דער אינערליכער מענשליכער וועלט און אויסגעפונען דעם גרונד־פונדאַמענט פון זיין לעבען; דאַן איז ער אַרויסגעגאַנגען אורטיילען אויך אויף דעם. וואָס איז אויסער דעם מענשען.

און איז געקומען צו דעם בעשלוס, אַז דאָס אַלץ, וואָס שטעלט פאָר מיט זיך דעם גרונד־עלעמענט פון דעם מענשליכען לעבען, שטעלט פאָר מיט זיך אויך דעם גרונד־עלעמענט פון דעם גאַנצען קאָסמאָס, פון דער גאַנצער נאַטור.

שאָפּענהויער געהט צו צו יעדער זאַך מיט אַ פּאַרטייִשען מאַסשטאַב, מיט'ן מאַסשטאַב פון'ם מענשען, און די לעזונג פון'ם וועלט־פּראָבלעם געהט ביי איהם צו אויף אַזאַ אופן: איך שטעל מיך פאָר די וועלט, איך טראַכט אום אַלץ, וואָס אַרום מיר — אַלץ איז די פרוכט פון מיין פאָרשטעלונג. מיינע אויגען זעהען די פאַרבען, מיינע אויערן הערען די שטימען, מיינע הענד בעריהרען די געגענשטאַנדען. איך אַנערקען אַלזאָ די עקסיסטענץ פון די פאַרבען, שטימען און געגענשטאַנדען בלויז אַ דאַנק מיינע אָרגאַנען — דאָס אַלץ שטעלט זיך מיר פאָר...

ווען איך בעטראַכט די וועלט עמפּיריש, אין קאָנקרעטאָ, איז דאָס רעזולטאַט פון דער בעטראַכטונג אַזאַ: איך בין דער טרעגער פון וויסען, איך טראַכט, איך בעגרייף, און די וועלט איז מיין פאָר־שטעלונג; צוזאַמען דערמיט אָבער פערשטעה איך דאָס אויך, אַז אויף דעם אופן בעגרייף איך בלויז די אויבערפלעכליכקייט פון די זאַכען און די פאָרם, אין וועלכער זיי שטעלען זיך פאָר מיינע חושים, אָבער נישט זייער אינערליכקייט און זייער אמת'ען וועזען אַן און פאַר זיך. איך ווייס נאָך נישט פון דער דאָזיגער בעטראַכטונג מיינער, וואָס איך בין זעלבסט, וואָס עס איז דער מקור פון די אַלע פערשיעדענע ענדערונגען, וועל־כע איך בעגרייף, און וואָס עס איז דער מהות פון זייער אַלגעמיינ־הייט, פון זייער געמיינזאַמקייט און פון זייער דאַזיין בכלל.

איך דאַרף דעריבער גוט דורכנעהמען און פערשטעהן מיין איי־גענעם וועזען און אויסגעפינען די עלעמענטאַרע, פונדאַמענטאַלע קראַפט, אויף וועלכער עס שטיצט זיך, דאַן וועל איך בעגרייפען און פערשטעהן דעם יסוד פון אַלע זאַכען אויך אַרום מיר.

ווען איך דרינג אַריין אין מיין נשמה, ווען איך קוק מיך צו צו איהרע פערשיעדענע קרעפטען און מעגליכקייטען, ווען איך זוך דעם טרעגער פון אַלע מיינע געדאַנקען, פערלאַנגען און שטרעבונגען, — טרעפט אָפט, אַז איך בעשליס ביי זיך: איך דענק, איך האָב אין זיך בעוואוסטזיין. דאָס בעוואוסטזיין איז דער

אינהאַלט און דער טרעגער פון מיין גאַנצען לעבען, דאָס בעוואוסטזיין איז דער עיקר פון מיין מהות, פון מיין וועזען (אויף דעם זעלבען אופן האָט געדענקט אויך דעקארט און פיעל אַנדערע פילאָזאָפען נאָך איהם, — קאָגיטאָ ערגאָ סום *) — און ביי די העגעליאַנער האָט דער זעלביגער געדאַנק אָנגענומען אַ עקסטרעמע פאָרם). ווען איך בעטראַכט אָבער טיעפער מיין נשמה מיט אַלע איהרע בעוועגונגען זעה איך ערשט דאַן און פערשטעה, אַז מיין בעוואוסטזיין נעהמט אַרום עטוואָס אַזוינס אין מיר, וואָס דיענט אַלס דער אינהאַלט פון מיין לעבען, דאָס הייסט, אַז דער אינהאַלט פון מיין לעבען איז נישט דאָס בעוואוסטזיין זעלבסט, נאָר עפּעס אַנ'אַנדער זאַך, וואָס איז אינגאַנצען גאָרנישט עהנליך צו איהם. דאָס בעוואוסטזיין איז בלויז די אָבשפּיגלונג פון לעבען, דאָס זיכטבאַרע שיין פון לעבען, אָבער נישט דאָס לעבען זעלבסט.

ווען איך קוק מיך גוט צו צו די בעוועגונגען פון מיין נשמה, צו מיינע מעשים און ווערק קום איך צו דער איבערצייגונג, אַז איך טו דאָס אַלץ, וואָס איך טו, נישט מיט קיין קלאָרען בעוואוסטזיין און נישט מיט קיין פריהער־בעשטימטער אויסרעכנונג, וואָס הייסט האַנדלען אַזוי און אַזוי. יעדענפאַלס, דיענט דאָ נישט דאָס בעוואוסטזיין אַלס בעוועגונגס־קראַפט; נאָר איך טו אַלץ אַ דאַנק דעם פערבאָרגענעם כח, וואָס זיצט בעהאַלטען אין מיר און שטויסט מיך: טו דאָס און דאָס. דער דאָזיגער כח דאָס איז — מיין ווילען, דאָס הייסט, מיין ווילען לעבען. איך ליעב, האַס, האָף, גלויב, ציטער; איך בין פרעהליך, טרויעריג, גוט, שלעכט א. א. וו., אַלץ נאָר אויף אַזוי פיעל, אויף וויפיעל דאָס האָט עפּעס אַ דירעקטע אָדער אַ אינדירעקטע שייכות צו מיין עקסיסטענץ, צו מיין לעבען. מיין ערהאַלטונגס־אינסטינקט, מיין ווילען לעבען — דאָס איז דער עיקר פון מיין מהות און אַלעס איבריגעס איז שוין בלויז די פאָלגע דערפון.

און וויל איך וויים אַלזאָ קלאָר נאָר דאָס, וואָס עס קומט פאָר אין מיר, האָב איך קיין אַנדער וועג נישט אויף צו פער־

*) איך דענק, הייסט עס: איך לעב.

שטעהן דעם אמת'ען לעבענס־ווענן אויסער מיר, נור לויט דעם, וואָס איך געפין פאר דעם עיקר פון מיין מהות. איך קוק מיך גוט צו צו אלע זאכען און ערשיינונגען אויסער מיר און געפין אין זיי שפורען פון יענעם זעלביגען לעבען, וואָס איך האָב שוין לאנג בעמערקט אין מיר, און קום צו דעם בעשלוס, אַז דער יסוד פון דער אלגעמיינער עקסיסטענץ איז אויך — דער ווילען.

„ווען מיר בעטראכטען טיעפער, זאָגט שאָפּענהויער, די אנאָרגאנישע וועלט, ווען מיר זעהען דאָס מעכטיגע שטרעבען פונ'ם וואסער צו דער טיעפעניש; די שטענדיגקייט, מיט וועלכער דער מאגניט קעהרט זיך צום ציר הצפוני (נאָרד־פּאָל); דאָס שטארקע ציהען זיך פונ'ם אייזען צום מאגנעט; די געוואלטיגע שטרעבונג פון עלעקטרישע שטראָמען, זיך צוזאמענצוגיסען, וואָס וואקסט — ריכטיג, ווי דעם מענשענ'ס ווילען — צוזאמען דערמיט ווי עס פערמעהרען זיך די הינדערנישען; ווען מיר זעהען, ווי עס וואקסען ארויס די קאָראַללען גיך און פּלוצלינג און ווי זיי בילדען זיך סימעטריש אזוי, אַז ס'איז קענטיג; אַז נור די פערגליווערונג האָט אָפּגעהאלטען זייער בעשטימטע און בעשלאָסענע שטרעבונג; ווען מיר פיהלען, ווי אזוי די פעסטע קערפּערס, וועלכע זענען פערוואנדעלט געוואָרען אין פליסיגע, זוכען איינער דעם אנדערן און זוכען זיך צו פעראייניגען און צו פערבינדען; ווען מיר שפירען, אם ענדע, ווי אזוי די דורך אונזער קערפּער פערהאלטענע שווערקייט, שטרעבט כסדר אַלץ צוצודריקען און אראָב צוציהען צו דער ערד, ווען מיר וועלען זיך צוקוקען צו דעם אלעמען, וועלען מיר שוין נישט דארפען צופיעל אנשטרענגען אונזער פאָרשטעלונגס־קראפט, אום אויסצוגעפינען אין דאָס וויטסטע פון אונז אונזער איינענעם וועזען, — אָט דעם וועזען, וועלכער פערפאָלגט אין אונז בעוואוסטזיניג זיינע ציעלען און דאָרט, אין זיינע ניעדעריגסטע ערשיינונגען, שטרעבט ער בלינד, טויב, איינפאך און בעשטענדיג, און דאָך מוז ער — ווייל ער איז אומעטום דער איינענער — אָנגערופען ווערען אי דאָ, אי דאָרטען מיט דעם נאָמען „ווילען" (אזוי גוט, ווי די פריהמאָרגען־שטראַהלען ווערען אויך אָנגערופען מיט דעם זעלביגען נאָמען, וואָס די בייטאָג־שטראַהלען), וואָס איז דאָס־זיין פון יעדער זאך אַן און פאר זיך

אין דער איינציגער אינהאלט פון יעדער ערשיינונג".

ווען מיר בעטראכטען גוט די עלעמענטארע קרעפטען פון דער נאטור, ווען מיר זעהען, ווי זיי קעמפפען, ראנגלען זיך, גיעסען זיך צונויף, פעראייניגען זיך און צושיידען זיך איינע פון דער אנדערער — קומען מיר סוף-כל-סוף צו צו יענער הויפט-קראפט, צו דעם כח המושך *), וואס פעראורזאכט די צירקולאציע פון די קאמעטען, זייער בעוועגונג און זייער אומלויף.

וואס איז דער כח המושך אן און פאר זיך?

ווען מיר ציהען-זיך-נאך נאך עפעס, שטרעבען מיר צו דעם; דערפון איז צו פערשטעהן, אז דער יסוד פון דעם כח איז די אינערליכע שטרעבונג, די ווירקונג פון דעם אלגעמיינעם ווילען. אויף דעם וועג לאזען זיך ערקלערן אויך די אלע ספיריטיסטישע און מאגישע ווירקונגען, וואס לאזען זיך נישט ערקלערן מיט די געזעצען פון דער מעכאניק.

אין דער ארגאנישער וועלט זעהען מיר נאך מעהר קאנקרעט די ממשות'דיגקייט פונ'ם ווילען. יעדער מין (ארט, געשלעכט) בעזונדער דריקט אוים א געוויסע ארט ווילען; ער שטרעבט צו רעאליזירען געוויסע פערלאנגען. די ווילדע, רויבערישע חיות זענען בעהאפענט מיט שארפע ציינער, מיט שארפע נעגעל, מיט שטארקע מוסקעלן און מיט א ווייטער ראיה; די שרעקענדיגע חיות בעזיצען פלינקע פים צום אנטלויפען און א שארפען געהער (חוש השמיעה); די עופות, וואס זוכען זיך שפייז אין די בלאטעס, האבען לאנגע פים, א לאנגען שנאבעל א. א. וו. מיר זעהען, הייסט עס, ביי יעדען מין בעזונדער, ווי וויים זיין קערפערבוי איז צוגעפאסט צו דער פארם, אין וועלכער עס דריקט זיך אוים זיין לעבענס-ווילען.

און אזוי גוט, ווי דער ווילען איז ביי יעדען מין בעזונדער בעוואפענט מיט געוויסע גליעדער און א געוויסער בוי-פארם פון די דאזיגע גליעדער, אזוי איז ער בעוואפענט אויך מיט אינטעלעקט. דעריבער האבען די אלטע פארשער בעצייכענט דעם אינטעלעקט מיט דעם נאמען העגעמאניקאן, ד. ה. וועג-ווייזער. דאס גרונד-

*) ציהונגס-קראפט.

ציעל פונ'ם אינטעלעקט איז בלויז צו בעדינען דעם ווילען, ער איז טאַקע אינגאַנצען צוגעפּאַסט צונ'ם לעצטען. די חיות נויטיגען זיך אין איהם (אינ'ם אינטעלעקט) מעהרער, דעריבער איז ער ביי זיי פערהאַן אין אַ גרעסערער דאָזע. דער טיגער גערט אַרום פערצוקען און דער פוקס — גנב'נען, נישט ווייל זיי זענען קליגער, נאָר ווייל זיי האָבען געוואָלט זיך דערהאַלטען מיט דעם וועג פון פערצוקען, ווייל זיי האָבען דאָס פערצוקען אויסגעוועהלט פאַר זייער פרנסה, ד. ה. ווייל זייער טיפּישער כאַראַקטער איז אַזעלכער, האָבען זיי זיך מעהר פון אַנדערע חיות גענויטיגט אין פערשטאַנד.

דער מענש, וואָס איז אַרויס פון דער נאַטור נאַקעט, ד. ה. אָהן אַ שום בעשיצונג פון רעגען און פון קעלט און אָהן די אַלע כלי זין פון די פערצוקענדע חיות: מיט אַ שוואַכען מוסקעל־סיסטעם, מיט אַ קרענקליכען קערפּער און אָהן דעם כח הסבלנות (גערולדס־קראַפט) איבערצוטראָגען וועלכען ס'איז מאַנגעל, — ער האָט געמוזט זיך ערווערבען נאָך אַ גרעסערע מאָס אינטעלעקט, וואָס זאָל איהם אויספילען דעם חסרון פון זיינע קערפּערליכע כחות. אַזוי קומט אויס ביי איהם אויך, אַז דער אינטעלעקט קומט בלויז צו הילף דעם ווילען.

אָט דער ווילען, וואָס שאָפּענהויער זעהט אין איהם אַלץ, איז אַן און פאַר זיך בלינד, סטיכיש, און האָט נישט אין זיך קיין שום עלעמענט פון בעוואוסטזיין, פון כונה א. א. וו. אַבסטראַקט גענומען, שטעהט ער אויסער דער צייט און אויסערן רוים, אויסער דער פערמעהרונג, אויסער דער קאַוזאַליטעט (אורזאַכליכקייט) און אויסער דער נויטווענדיגקייט; און נאָר דאַן, ווען ער בעקומט אַ געוויסען קאָנקרעטען אויסדריק, פעראורזאַכט ער די פּאַרטיקולאַריטעט, די פונאַנדערטיילונג, די צושיידונג, די קאָנצענטראַציע, דאָס לעבען אין איינצעלנע פּערזאָנען און אין אָבגעזונדערטע ערטער און צייטען, דאָס ראַנגלען זיך און דאָס קעמפּפען, דאָס צווינגען יענעם און די געוואַלט.

דער ווילען ווייזט זיך אַרויס, לויט שאָפּענהויער'ס מיינונג, אין די „אידעען", וועגען וועלכע פּלאַטאָן האָט גערעדט, ד. ה. אין די איביגע טיפּען פון אַלע בעשעפעניששען. די דאָזיגע אידעען שטעלען פאַר מיט זיך פערשיעדענע מדרגות פון דעם

נאַטור=לייטער, וועלכע זענען נישט אָבהענגיג נישט פון צייט און נישט פון רוים. די אינדיווידען (איינצעלנע) ענדערן זיך — די טיפען בלייבען אָבער אייביג. די גרונד=אידעען אָדער די נידעריגסטע מדרגות פון דער אויסערונג, אין וועלכער ס'ווייזט זיך אַרויס דער ווילען זענען: די שווערקייט, די עלאַסטיציטעט, די עלעקטריציטעט, דער מאַגנעטיזם א. א. וו.; די העכסטע אידעען, ווידער, ד. ה. די אַממעהרסטען=קאָמפליצירטע טיפען, ווייזען זיך אַרויס אין דער פלאַנצונגס=וועלט און אין דער וועלט פון די בעלי=חיים; און אַזוי שטייגען זיי העכער און העכער ביז דעם פאָלקאָממסטען טיפּ פונ'ם ווילען ביז'ן — מענשען.

אין דער מינעראַל= און פלאַנצונגס=וועלט ווייזט זיך דער ווילען אַרויס בלויז אַלס בלינדער פערלאַנג: ביי מינעראַלען קומען זיינע אויסערונגען אין בעוועגונגען דורך סבות (אורזאַכען), און ביי פלאַנצונגען — דורך רייצען. אין לעבען אויסערט ער זיך דורך דעם אינטעלעקט, וואָס רופט אַרויס די פאַנטאַזיע, און אַ דאַנק דעם בעטראַכט דער ווילען די וועלט אַלס עטוואָס אַזוינס, וואָס איז אויסער איהם, דאָס הייסט, אַלס פאָרשטעלונג. דאַן הויבען אָן די ווירקונגען פונ'ם ווילען זיך אַרויסצו=ווייזען אין טעמים, אין מאָטיווען, דאָס הייסט, אין פערשידענע פאָרשטעלונגען.

אַלע בעלי חיים האָבען בלויז זיכטבאַרע, קאָנקרעטע פאָרשטעלונגען; דאַגעגען אָבער זענען דעם מענשען'ס פאָרשטעלונגען אַלגעמיינע — דער מענש האָט אַלגעמיינע בעגריפען. אַלע בעלי חיים לעבען בלויז אין דער געגענוואַרט, און דער מענש לעבט אויך אין דער פערגאַנגענהייט און אין דער צוקונפט.

דעם מענשען'ס לעבען איז רייכער און פיעלזייטיגער פון דעם טיער=לעבען; דערפאַר אָבער איז אין זיין לעבען אויך מעהר צער פערהאַן, ווי אין זייערן. דער גאַנצער ווילען אין אַלע זיינע ערשיינונגען איז נישט מעהר, ווי איין גרויסער צער, וואָרום שטרעבען שטרעבט מען צו דעם, וואָס ס'פעהלט. אַלע בעלי=חיים פיהלען נאָר זייער צער און דאָס אויך בלויז אין דער געגענווערטיגער מינוט; דער מענש אָבער ליידט, אַ דאַנק זיינע אַלגעמיינע פאָרשטעלונגען און בעגריפען — אויך פון דער פערגאַנגענהייט און שרעקט זיך פאַר דער צוקונפט. און אויסער דעם,

איז זיין צער אין דער געגענוואַרט אויך גרעסער, ווי דער צער פון אַלע אַנדערע בעלי־חיים, ווייל ער שטעלט זיך גלייך פאַר דעם צער אין זיין גאַנצען אומפאַנג, אין זיין גאַנצער אַלגעמיינ־הייט. ווען אַ מענש זוכט זיך געוויסע בעדערפעניסען, האָט ער צער דערפון, וואָס ער געפינט זיי ניט; געפינט ער זיי יאָ — זוכט ער זיך אויס פרישע בעדערפענישען און ליידט ווידער. האָט ער גאָר קיינע בעדערפענישען ניט — ווערט ער געפייניגט פון דער לעערקייט זעלבסט. דאָס לעבען בעוועגט זיך, ווי אַ אומרוה, צווישען מאַנגעל און לעערקייט.

„די ליידען פון דער לעערקייט זענען, דאַכט זיך, אין פלוג גאַנץ קליין; שפעטער אָבער לעגען זיי אַרויף אויף דעם מענשען׳ס געזיכט דעם שטעמפּעל פון דער אמת׳ער פערצווייפלונג“.

פון׳ם מאַנגעל ליידען די אַרבייטענדע קלאַסען; דאַגעגען ליידען אַממעהרסטען די רייכע, וועלכע טוען גאָר ניט, פון דער לעערקייט, פון — ספּלין.

„די סבה פון אונזערע ליידען און פריידען, זאָגט שאָפּענ־הויער, ליעגט אַממעהרסטענטייל ניט אין דער קאָנקרעטער ווירק־ליכקייט, נאָר אין די אַבסטראַקטע געדאַנקען. זיי פייניגען עס אונז שטענדיג. זיי פעראורזאַכען עס אונז אַזעלכע ביטערע יסורים, וואָס די ליידען פון אַלע בעלי חיים זענען אַנטקעגען זיי גאָרניט, אַזוי ווי מיר שפירען ניט דאַמאָלס אויך אונזערע אייגענע פיזישע וועהטאָגען. ווען עס זעצען זיך אָן אויף אונז גרויסע גייסטיגע יסורים, מאַכען מיר זיך בכיון אָן קערפּערליכע וועהטאָגען, אַבי ניט צו פיהלען די ערשטע. אַזוי זעהען מיר, אַז ווען איינער לעבט איבער עפּעס אַ שטאַרקען גייסטיגען וועהטאָג, רייסט ער זיך די האָר פון קאָפּ, קלאַפּט זיך אין האַרצען, רייסט פון זיך שטיקער פלייש אָדער וואַלגערט זיך אָן דר׳ערד; דאָס זענען אַלץ ניט מעהר, ווי תחבולות, צו פערטרייבען אויף אַ ווײַלע די פּיינ־ליכע געדאַנקען“.

און אַזוי ווי מיט די מדרגות פון די פערשידענע מינים, אַזוי שטעהט דער צער אין אַ צוזאַמענהאַנג אויך מיט די מדרגות פון די פערזענליכקייטען. וואָס איידעלער, עמפּפינדליכער און פערשטענדליכער די נאַטור פון אַ מענשען איז, אַלץ גרעסער, שטאַרקער און טיעפער זענען די ליידען זיינע, אַזוי אַז די ליידען

פונ'ם אמת'ען גאון זענען אונגעהויער — מורא'דיג...

אריינדרינגענדיג טיעפער אינ'ם כאראקטער פון פערגניגען און ליידען, זעהט מען איין, אז דער צער איז עטוואס פאזיטיוועס, עטוואס אזוינס, וואס פילט אוים דאס גאנצע מענשליכע לעבען, וועהרענד דאס פערגניגען פערשווינדט, ווי א שאטען, און איז אין גרונד נישט מעהר, ווי א נעגאטיווע ערשיינונג, ד. ה. די נעגאטיוועטעט פון צער. די דאזיגע הנחה דרינגט שאפענהויער ארוים פון זיין גרונד-אנשויאונג בנוגע צו דעם אלגעמיינעם און פארטיקולערען ווילען. דאס לעבען בכלל איז די פערקערפערונג פונ'ם ווילען, וואס שטרעבט שטענדיג. ווער עס שטרעבט — ליידט, ווייל ער פיהלט שטענדיג א מאנגעל אין עפעס. דאס לעבען פון א איינצעלנעם מענשען, פארשטעלענדיג מיט זיך אויך א פראדוקט פון א אונענדליכער שטרעבונג ד. ה. פון אונענדליכען מאנגעל, איז, אין גרונד גענומען, אויך נישט מעהר, ווי איין גרויסער צער, און דאס פערגניגען איז בלויז די מיטעל-לאגע צווישען איין שטרעבונג און דער צווייטער, צווישען איין צער און דעם אנדער'ן.

מיר שפירען דעם וועהטאג, — זאגט שאפענהויער — דעם מאנגעל פון וועהטאג שפירען מיר נישט. מיר שפירען זארג און נישט — די זארגלאזיגקייט. שרעק — און נישט דאס נישט-שרעקליכע. מיר שפירען עפעס א פערלאנג אין זיך; קוים ווערט אבער דער פערלאנג ערפילט, קומט פאר מיט איהם דאס זעלבע, וואס מיט דעם שטיק פלייש, וועלכען מיר האבען איינגעשלונגען — ס'איז גארנישט קענטיג, אז אין אונז איז עפעס צוגעקומען. מיר ליידען יעדע מינוט דערפון, וואס מיר האבען דעם אדער יענעם פערגניגען פערלוירען; מיר פיהלען גארנישט כסדר דעם פערגניגען דערפון, וואס מיר זענען אויסגעלייזט געווארען פון געוויסע צרות, אפילו אויך אין דעם פאל, ווען מיר האבען א לאנגע צייט געליטען פון זיי. די סבה פון דער ערשיינונג איז דאס, וואס ליידען און צער האבען אין זיך א סך פאזיטיוועס און ווערן עמפפונדען אלס עטוואס קאנקרעטעס; דאגעגען אבער דאס גליק טראגט שטענדיג א נעגאטיווען כאראקטער. דעריבער אויך האלטען מיר נישט טייער און שאצען נישט אב ריכטיג דעם ווערט פון די דריי טייערסטע אוצרות, וואס מיר בעזיצען: דאס געזונד, די יוגענד און די פרייהייט, און נאר דאן ערשט, ווען מיר פערליערען זיי,

הויבען מיר אן פיהלען זייער טייערקייט. אז מיר האבען געהאט עטליכע שענע טעג אין אונזער לעבען — דאס דערוויסען מיר זיך ערשט דאן, ווען עס קומען די שלעכטע טעג, ווען עס רוקען זיך אן די פינסטערע צייטען.

די גאנצע מענשליכע מיה און מאטערניש אין דעם משך פון טויזענדער דורות זיך צו בעפעסטיגען אויף דר׳ערד און גליק צו געפינען — איז אומזיסט געווען. אלע מעשים, וואס זענען געטאן געווארען און וועלן געטאן ווערן מיט דעם צוועק, צו פערמעהרען די מאס פון גליק און צו פערמינדערן די מאס פון צער — זענען גארנישט ווערט. די אלע חכמות און תחבולות און מענשליכע איינפאלען — זענען גארנישט מיט גארנישט. די סבה פון מענשענס ליידען ליגט אינ׳ם עצם כאראקטער פון זיין לעבען. ער ליידט, ווייל ער איז פערהאן אויף דער וועלט; דער מענש איז פון דער מוטערס לייב ארויסגעגאנגען, אום — צו ליידען. פייניגען יענעם און אליין געפייניגט ווערן — דאס איז זיין גורל!

יעדער איינער, זאגט שאפענהויער, וואס האט זיך אויסגעניכטערט פון די יוגענד־חלומות; יעדער איינער, וואס האט עפעס געלערנט פון זיין אייגענער און פון פרעמדער ערפאהרונג; יעדער איינער, וואס קען דאס לעבען, וואס האט געשטודירט די פערגאנגענע יאהרהונדערטער און דעם יאהרהונדערט, אין וועלכען ער לעבט, און האט אויסער דעם נאך קענען געלערנט די ווערק פון די גרויסע דיכטער, — יעדער איינער אזעלכער ווייסט קלאר, אז דער צופאל און דאס פערזעהען הערשען איבער דאס גאנצע מענשליכע לעבען אין דעם משך פון אלע דורות און יאהרען״.

נאר שפאס טרייבען יענע אלע טעאלאגען און פילאזאפען, וועלכע בעשליסען, אז גוטס איז פערהאן אין דער וועלט מעהר ווי שלעכטס. ווער עס האט נאר א אויג צום זעהען, זעהט די אלע צרות און אנשיקענישען, וואס רינגלען ארום יעדען לעבעדיגען וועזען, וועהרענד דאס גוטע לאזט זיך גארנישט בעמערקען; ווער עס האט נאר א אויג צום זעהען, זעהט אויף יעדען טריט און שריט מיה און אונענדליכע מאטערניש, קראנקהייטען און וועהטאגען און מכות און פורעניות, און אלע מיני גזילות און רציחות און אנדערע פערברעכענס, — און זיי זינגען לויב־ליעדער צו זיין ליעבען נאמען... ווי לעכערליך, ווי נארעש זעהט אויס לייבניץ,

ווען ער שרייט אויס מיט התלהבות, אז די וועלט איז די בעסטע פון אלע, וואס האבען געקענט בעשאפען ווער'ן!...

„דאס לעבען, זאגט שאפענהויער, איז אן'אייביגע יאגד. די בעשעפענישען, וועלכע פאנגען אמאל און ווערן אמאל אליין געפאנגען, חאפען ארויס איינס פונ'ם אנדערע שטיקער פון דער שרעקליכער פערצוקונג; עס איז א מלחמה, וואס ווערט געפיהרט צווישען אלץ און אלעמען, א מין נאטור-געשיכטע פון א אונענדליכען צער, וואס איהר תמצית איז: צו וועלן און שטרעבען אהן א שום סבה, שטענדיג צו קעמפפען, צו שטארבען דערנאך, און אזוי אין דעם משך פון דור דורות, ביז די ערד וועט ענדליך צו-שמעטערט ווערען."

פארוואס אבער דאכט זיך אונז אפט, אז אט דא אדער דארטען איז דאס גליק פערהאן? פארוואס גלויבען מיר, אז אויב מיר וועלען דאס און דאס טאן, וועלען מיר אויסגעלייזט ווערען פון אלע צרות? פארוואס לאזען מיר קיינמאל נישט צו צו זיך די אבסאלוטע פערצווייפלונג? פארוואס זענען מיר שטענדיג פול מיט האפנונגען, אין דער צייט, ווען דער שכל שרייט געוואלד, אז זיי האבען קיין שום גרונד נישט? פארוואס זענען מיר אזוי דורכ-גענומען מיט דעם גלויבען, אז סוף-כל-סוף וועט פארט דאס גליק זיך בעווייזען?

אויף דעם ענטפערט שאפענהויער, אז דער לעבענס-ווילען, וואס געפינט כסדר אויס נייע פארמען, וועלכע זאלען זיין וואס מעהר צוגעפאסט צו דער עקסיסטענץ; דער לעבענס-ווילען, וואס ווייזט זיך ארויס אין צעהנדליגער טויזענדער אופנים און אין א אונענדליכער צאהל תחבולות און איינפאלען; אט דער ווילען, וואס איז אין גרונד נישט מעהר, ווי א אייביגע בלינדע שטרעבונג, ווי א טעות, וואס איז אזוי אלט, ווי די וועלט. — ער פער-פיהרט עס אלע בעשעפענישען פון גרויס ביז קליין. ער רוימט איין יעדען לעבעדיגען וועזען אין אויער זיינע פאדערונגען און פערלאנגען, ער ציהט איהם אריין אין דער נעץ פון אלע מיני איינבילדונגען און חלומות, ער זאגט דעם מענשען: האף און גלויב, לויף, חאפ, זוך און אז דו וועסט דיך מאטערען — וועס-טו געפינען...

דער מענש ארבייט און מאטערט זיך מיט אלע

כוחות צו עררײַכען דאָס אָדער אַנ׳אַנדער זאַך און מײנט זיכער, אַז פון זײַן טובה וועגען טוט ער דאָס אַלץ, — און הויבט גאָר נישט אָן צו וויסען, אַז דאָס אַלץ איז בלויז די פרוכט פון דעם אײַביגען, סטיכישען וועלט-ווילען.

בעזונדער בולט זעהט זיך די ערשײַנונג אַרוים, לויט שאָפּענהויער׳ן, אין דעם ענין פון ליעבע. די פערליעבטע זענען איבערצײַגט, אַז זיי וועהלען אויס דאָס, וואָס איז פאַר זיי גוט, און אין דער ווירקליכקייט זענען זיי ביידע גאָר נישט מעהר, ווי אַ שפּיעל-באַל אין די הענד פון דעם אַלגעמײנעם ווילען, וועלכער הייסט דעם מאַנספּערזאָן זיך אויסקלויבען די שענע פרויענצימער, וואָס איז אַממעהרסטען צוגעפּאַסט צו זײַן פיזיאָלאָגישער נאַטור, חאָטש ס׳טרעפט גאַנץ אָפט, אַז זי בעזיצט גאָרנישט די אַלע פעהיגקייטען, וועלכע וואָלטען פאַר איהר נויטיג זײַן אַלס לעבענס-בעגלייטערין. מיר הערען אָפט געטליכע שטימען פון די גרויסע דיכטער; מיר הערען, ווי זייער האַרץ צוגעהט און צוגיסט זיך אין זיי פון ליעבע און בענקשאַפט, — דאָס קלאָגט דער שר פונ׳ם געשלעכטס-לעבען און מאָהנט, וואָס איהם קומט!... די פויגעל-זי זינגט אויך אַזוי לאַנג, ווי זי האָט איהר איי נישט געלעגט... און ווען פּעטראַרקע וואָלט זײַן לוירא בעזיצען, וואָלטען מיר נישט זוכה זײַן זײַנע הימלישע ליעדער צו לייענען...

מיט דעם וועג פערפיהרט דער בלינדער ווילען דעם מענשען און נאַרט איהם און אַלע זײַנע מעשים און האַנדלונגען, שטרעבונגען און נייגונגען. ס׳טרעפט, אַז דער מענש פליהט אין די הימלען, בעשאַפט זיך נײַע רעליגיעזע, פילאָזאָפישע און עטישע סיסטעמען, און גלויבט צו געפינען אין זיי אַ הילף צו אַלע זײַנע פּײַנען און וועהטאָגען; אין דער אמת׳ען אָבער איז דאָס אויך נישט מעהר, ווי אַ רעזולטאַט פון די לעבענס-פערפיהרונגען... ס׳טרעפט, אַז אײנער אַנטלויפט פונ׳ם טומעל פון דער וועלט און פּײַניגט זיך מיט יסורים, תעניתים און אין דער ווירקליכקייט איז׳ם אַלץ — בלויז דעם יצר הרע׳ם אַנ׳אײַנפאַל, איז׳ם די פרוכט פונ׳ם לעבענס-ווילען...

אין די פערשיעדענע רעליגיעזע סיסטעמען, און בעזונדער אין די למודים פון דער יודישער אמונה, זעהט שאָפּענהויער אַ

שטארקע לעבענס=ליבע, וואס האט פאר זיך קיין גרענעץ נישט. *) מיט דעם מאסשטאב מעסט ער די פערשידענע מאראלישע שיטות פון די עפיקורעער, ציניקער און סטאאיקער, און געפינט אין זייער אסקעטיזם אלץ איינס, ווי אין זייער לעבענסלוסטיגער אויסגעלאסענקייט, נאר דאס עלא פונ'ם לעבענס=ווילען, וואס זוכט זיך פערשידענע וועגען און פערשידענע מיטלען און קעהרט זיך אויף אלע זייטען...

די דאזיגע אלע סיסטעמען און רעליגיאנען בינדען צו דעם מענשען מיט גראבע שטריק צום לעבען, דאס הייסט צו — די צרות. זיי בעפעסטיגען און פערשטארקען אינ'ם מענשען זיין ערהאלטונגס=אינסטינקט, אין דער צייט, ווען דער זעלביגער אינסטינקט, אויף וויפיעל עס פערשטעהט איהם די קלארע איבערצייגונג, איז נישט מעהר, ווי א בלינדער ווילען, וואס ווייסט נאר שלעכטס צו טאן. אין פלוג דאכט זיך. אז אלע רעליגיאנען און מאראלישע סיסטעמען קעמפפען אייגענטליך מיט'ן יצר הרע און זוכען אבצוקיהלען זיין היץ; וויל אבער דער לעצטער תכלית פון אלע מיטלען זייערע איז דאך דאס לעבען, קומט שוין ממילא אויס, אז זייער כונה איז אויך צו שטיצען דאס בלינדע, דאס סטיכישע, דאס שלעכטע...

אלץ, וואס ס'ווערט אויסגעאיבט א דאנק וועלכען ס'איז לעבענס=אימפולס, איז אבסאלוט שלעכט, און דעריבער האנדלען נישט ריכטיג אויך די זעלבסט=מערדער. דער זעלבסט=מערדער קען נישט אריבערטראגען זיינע יסורים און ער טויט זיך אליין. ער נעהמט נישט אוועק דאס לעבען בכלל, נאר ער בעפרייט זיך פון זיינע פערזענליכע יסורים — דערמיט סאקנציאנירט ער דאס לעבען אן און פאר זיך. טויטענדיג זיך אליין פראטעסטירט ער געגען די בעדינגונגען פון לעבען, אבער נישט געגען לעבען זעלבסט. ער קען נישט פערטראגען די יסורים, וויל ער וויל פערגניגען האבען, און דער, וואס וויל פערגניגען — וויל לעבען. אזוי הויבט זיך איינער אויף און געהט אוועק פון

*) וועגען דעם מקור פון שאפענהויער'ס טעות בנוגע צום יודענטום, האבען מיר שוין גערעדט אויבען (אינ'ם 2-טען קאפיטעל).

דעם טיש, אויף וועלכען עס האט איהם נישט געגליקט אין שפּיעלען — דאס שפּיעל אבער ווערט ווייטער פארטגעזעצט...

מיר מוזען זעהען פערניכטען דאס שפּיעל אינגאנצען, מיר דארפען אויסרייסען דאס שלעכטע מיט'ן ווארצעל, עס פערניכטען אויף אייביג און קיין שום אנהאלט נישט לאזען. נישט אויסבעסערן דאס לעבען דארפען מיר — דאס, וואס איז פון גרונד אויס שלעכט, לאזט זיך נישט אויסבעסערן. מיר דארפען אויפהערן וועלען — אהן ווילען וועט דאס לעבען פון זיך אליין אויפהערן, און צוזאמען מיט'ן לעבען וועט זיך ענדיגען אויך דאס שלעכטע.

שאפּענהויער געפינט דעריבער א בעזונדער טיעפקייט אינ'ם בודדהיזם. דער מענש דארף דערשטיקען אין זיך זיינע אינסטינקטען, נישט בלויז, אום ער זאל אנדערע קיין שלעכטס נישט טאן, נאר ער אליין זאל אויפהערן וועלען לעבען, דאן וועט ער געהאלפען ווערען. דער מענש ווערט אממעהרסטענטייל געבווירען זעהר עגאאיסטיש, ד. ה.: „די לעבענס־בעיאהונג ביי איהם אין הארצען איז אזוי שטארק, אז ביי איהם איז רעכט אבצונעהמען די לעבענס־בעיאהונג פון אנדערע". ער חאפּט און רייסט און וואס מעהר ער האפּט אלץ מעהר פעהלט איהם און אלץ מעהר ליידט ער. ווען ער קומט אבער צו א קלארער איבערציינגונג, פערשטעהט ער די גאנצע נארישקייט און בלינדקייט פון זיין לעבען. ער בעגרייפט דאן דעם צער פון פרעמדע אלץ איינס, ווי זיין אייגענעם צער. זיין הארץ ווערט איבערפולט מיט רחמנות און ער הויבט אן נאכצוגעבען פון זיינע נאטירליכע פערלאנגען. ביסליכווייז געוועהנט ער זיך צו אלץ צו פערשטעהן... ער דרינגט אריין טיעף אין די געשעהענישען און זעהט דאס אינערליכע, די נשמה זייערע. ער ווערט בעפרייט פון זיין „איך", און דאן, ווען ער ערדרייכט די דאזיגע הויכע מדרגה, קען ער שוין פון קיינעם קיין דיענסטבארקייט און הילף נישט פערטראגען. — פאסקאל האט אין די לעצטע טעג פון זיין לעבען נישט ערלויבט צו טאן פאר איהם די מינדעסטע קלייניגקייט, אויב ער האט נאר געהאט וועלכע ס'איז מעגליכקייט דאס אליין צו טאן, נישט בעמיהענדיג קיין אנדערן...

פון דער הויכער מדרגה קען דער מענש צוקומען צו נאך

א העכערע. ער געוועהנט זיך צו אלץ מעהר און מעהר מותר צו זיין אויף זיין לעבען, ביז עס ווערט ענדליך אינגאנצען פערשוואונדען פון זיין הארצען דער לעבענס-ווילען, און דאן קומט ער שוין רוהיג צו דעם געווינשטען ציעל. ער קעמפפט שוין נישט מעהר מיט זיינע תאוות; דאס הארץ אין איהם איז לעער, לעדיג; דאס לעבען פערנעהמט מעהר ביי איהם קיין שום פלאץ נישט; יעדער מין אינסטינקט איז איהם ווילד-פרעמד; זיין נשמה איז בעלויכטען מיט דער ליכטיגקייט פון דער אמת'ער איבערצייגונג, און דער ווילען ווערט א דאנק דעם אויס-געלעזט פון אייביגען פיין.

אויף אזא אופ'ן זעהט שאפענהויער אין דער וועלט „בעלויה-נונג און שטראף" (שכר ועונש) און א מאראלישע ארדנונג.

דער וועלט-ווילען, אויסערנדיג זיך אין אונצעהליגע און פערשידענע געשלעכטער און אינדיווידען און פעראורזאכענדיג די אייביגע בלוטיגע לעבענס-מלחמה, בעגעהט דערמיט א זינד, און ער קומט אב די שטראף פאר דעם פערברעך דערמיט, וואס ער ליידט. ווען די ליידען ווערן זעהר פיעל, ווען ס'געהט שוין איבער די מאס, קומט דער ווילען צו א זעלבסטבעוואוסטזיין, און ער הויבט אן זיך אליין צו פערניכטען, צו פערניכטען זיין אכזריות, זיין שטארקייט, זיינע בהמה'שע אינסטינקטען און אלע זיינע בלינדע נייגונגען, און — ער ווערט אויסגעלייזט.

דער יסוד פון מאראל איז, לויט שאפענהויער'ן, אויך אזוי, ווי לויט רוסא'ן, דאס רחמנות. ער מיינט אבער נישט יענם רחמנות-געפיהל, וואס וועקט זיך אויף אמאל אין הארצען, זעהענדיג וועלכע ס'איז יאמערליכע ערשיינונג, נאר יענעם געפיהל, וואס קומט פונ'ם פיהלען די טיעפע ליידען פון דער וועלט; יענעם גע-פיהל, וואס ברענגט דעם מענשען צום פערגעסען אן זיך אליין. ער פערשטעהט, אז דאס גליק איז גארנישט, אז זיין גאנצע מא-טערניש דאס צו בעקומען, איז אויך גארנישט. ער הויבט אן פיהלען די אבסאלוטע אייניגקייט, וואס פערבינדט איהם מיט אלץ וואס לעבט און ליידט, און פערשטעהט, אז זיין גאנצע פערזענ-ליכקייט איז א פאלקאמע אילוזיע.

דער מענש געהט ארום א פערפיהרטער דאס גאנצע לעבען, מאכענדיג אנ'אונטערשיעד צווישען זיינע ליידען און די ליידען פון

אַנדערע. ער מיינט אַלץ, אַז ער און די אַנדערע — זענען צוויי פערשידענע זאַכען. ווען עס פאַלט אָבער אַראָב די מאַסקע פון זיין געזיכט, זעהט ער זיך אין אַלץ. אַלע געשעהענישען און ערשיינונגען פון דער וועלט שרייען צו איהם: אָט, דאָס ביזט דו דאָך!...

שאָפּענהויער שעצט דעריבער זעהר אויך די עסטעטישע בעאָבאַכטונג. דאָס איז אַ הויכער, ריינער פערגניגען אָהן אַ שפור פון צער, וואָרום דאַן, ווען די דאָזיגע בעאָבאַכטונג איז אַ טיפע און אַ אינניגע, האָט דער אַלגעמיינער לעבענס־ווילען קיין שום שייכות נישט צו איהר און זי איז אינגאַנצען — קדש קדשים. דער גאון, וואָס איז אַריינגעטאָן אין וועלכער ס'איז טיפער לאָגישער בעטראַכטונג אָהן אַ שום פּניה, אָהן אַ שום סוביעקטיווער בעציהונג צו דער זאַך; דער מאַלער, ווען ער מאָלט זיינע בילדער אָהן וועלכער ס'איז טענדענץ; דער דיכטער, ווען ער שילדערט אייביגע טיפען און געשטאַלטען; דער מיסטיק, ווען ער דרינגט אַריין אין די טיפע געהיימנישען פון לעבען, — אַלע זענען זיי, לויט שאָפּענהויער'ן, אין דער מינוט אויסלייזער, בעפרייער. זיי בעפרייען דעם ווילען פון זיינע קליינליכע, געמיינע ליידען און זאָרגען.

וואָרום זעה: אַ שטראַהלענדע, בעגליקענדע ליכטיגקייט איז אויסגעגאָסען אויף דער גאַנצער נאַטור, און אַ הימלישע שענהייט שוועבט אַרום אויף יעדער קלענסטער און גרעסטער זאַך. שען, געטליך־שען איז די נאַטור, נאָר די ליידען מאַכען זי מאוס; ווען דער מענש הויבט זיך אָבער אויף איבער'ן ווילען און בעפרייט זיך אויף אַ ווײַלע פון די ליידען, — זעהט ער בלויז דאָס, וואָס איז ווירקליך וואונדערבאַר, וואָס איז ווירקליך בעצויבערנד.

צווישען שאָפּענהויער'ס תּלמידים געפינען זיך אַזעלכע, וואָס זוכען מילדער צו מאַכען דעם איינדריק פון זייער רבי'ס שטרענגקייט (פרויענשטעט, טויבערט א. ג. א.) און אַזעלכע (וואַנזען א. א. וו.), וואָס געהען נאָך ווייטער פון שאָפּענהויער'ן און זאָגען, אַז די גאַנצע חקירה וועגען דער פּאָזיטיוויטעט און נעגאַטיוויטעט פונ'ם ווילען איז נישט מעהר, ווי גלאַט אַ פּשטל אין דער וועלט אַריין, און דער אמת איז, אַז געגען די ליידען פון דער נאַטור איז פּשוט קיין שום מיטעל נישטאָ.

נאָהנט צו שאָפּענהויער'ן בנוגע צו זיין אַנשויאונג איבער דער

אילוזיע פון לעבען איז אויך ערנסט רענאן אין זיינע „פילאזאפישע דיאלאגען“; ער געפינט אבער נישט קיין שום אויסגאנג פון דער לאגע און ראט אלעמען, זיך אונטערצוגעבען, אלץ איבערצוטראגען און צו שווייגען.

„איך בין נישט, ווי שאפענהויער, — זאגט זיין פיאלעט — איך רעזיגניר. ס'קומט אלזא אויס, אז מאראליטעט איז רעזיגנאציע.“

גאנץ אנדערש פון שאפענהויער'ס פעסימיזם איז דער פעסימיזם פון זיין נאכפאלגער עדואַרד האַרטמאַן. האַרטמאַנ'ס פעסימיזם האט נישט אין זיך יענעם געדאנקען־שוואונג, יענע פאעטישע און מאראלישע שטרעבונגען, וואס מיר בעגעגנען ביי שאפענהויער'ן; דערפאר האט ער אבער אין זיך מאטעמאטישע רעכנונגען און א אונגעוועהנליכע פינקטליכקייט פון איין זייט און פערשידענע מעטאפיזישע השערות — פון דער צווייטער זייט.

ער בענוגענט זיך נישט מיט קיין אלגעמיינע פארמולעס, ווי שאפענהויער; נאר ער בעמיהט זיך ארונטערצופיהרען איינציגווייז אלע געביטען פון לעבען אונטער דעם פילאזאפישען פרוביר־שטיין, אום דייטליך אויפצו־ווייזען זייער אבסאלוטע נישטיגקייט. זענענדיג אריינגעטאן אין דער מעטאפיזיק ערקלערט ער, אז איהם אינטערעסירט די לעבענס־פראגע אלץ איינס, ווי וועלבען ס'איז אנדער צווייג פון דער וויסענשאפט. ער גלויבט צו לעזען די דערמאהנטע פראגע אויף דעם אינדוקטיווען *) וועג, און ווען עס ווערט איהם ענג, בענוצט ער זיך מעהר פון זיינע פארגענגער מיט — מיסטיציזמען.

דער יסוד פון שאפענהויער'ס שיטה איז האַרטמאַנ'ען נישט געפעלען געווארען, ווייל לויט זיין מיינונג קענען מיר זיך נישט פארשטעלען אין אונזער פאנטאזיע קיין אבסאלוטען ווילען אהן דעם בילד פון דער זאך, וואס מיר ווילען.

„יעדער ווילען — זאגט האַרטמאַן — שטרעבט, איבער־

---

*) צו קומען פון פערשידענסטע איינצעלנע בעאבאכטונגען און עקספערימענטען צום כלל.

צוגעהן פון איין צושטאנד אין אנדער'ן; וועלכער צושטאנד אבער עס זאל נישט זיין, וואלט נישט געקענט איינגעשלאסען ווערן אין קיין ווילען, ווען ס'וואלט נישט זיין, ווענינגסטענס, די אידעאלע מעגליכקייט פון אנ'אנדער צושטאנד; ס'קומט אלזא אוים, אז דער ווילען מוז האבען צוויי בעדינגונגען: ערשטענס, דעם געגענווערטיגען צושטאנד אלס צענטראל-פונקט, און צווייטענס — די שטרעבונג פונ'ם ווילען, א מין אידעאלע צוקונפט, וואס ווערט ערווארטעט און פערלאנגט. און אזוי, ווי דער דאזיגער צוקונפטס-צושטאנד קען פון איין זייט אויף א רעאלען אופן נישט אריינגענומען ווערן אינ'ם ווילען, און פון דער צווייטער זייט מוז ער אין איהם אריינגענומען ווערן (ווארום אהן איהם איז דאך קיין ווילען נישט מעגליך), קומט ער אריין אין איהם אין א אידעאלער פארם. ד. ה. אין דער פארם פון א פאנטאזיע.

דאס איז דער יסוד פון הארטמאנ'ס לעהרע: מ'קען נישט זאגען, אז דער ווילען איבט אוים זיינע ווירקונגען מיט א קלארען בעוואוסטזיין, ווייל ער שטעלט גאר פאר מיט זיך א נאטור-זאך, אנ'אלגעמיינע ערשיינונג, און איז נישט אונטערגעווארפען די פריוואטע השבונות פון געוויסע אינדיווידען. דער ווילען איז פאר אלעמען, און די פערשידענע פערענטפערונגען קומען שוין דערנאך, גערעכט צו מאכען די נאטירליכע נייגונגען; פון דער אנדערער זייט אבער קען מען אויך נישט זאגען, אז דער ווילען האט קיין שום פארשטעלונג נישט פון דעם, וואס ער וויל; ווארום וועלן הייסט דאך וועלן עפעס, און אום צו וועלן עפעס מוז מען שוין האבען א געוויסע פארשטעלונג, ווען אפילו נישט קיין גאנץ קלארע; מיר מוזען דעריבער אנגעהמען, אז דער ווילען, חאטש ער שליעסט נישט איין אין זיך קיין בעוואוסטזיין, האט דאך אין זיך שטענדיג א געוויסע פארשטעלונג, א געוויסען בילד.

אט די דאזיגע בילדליכקייט צוזאמען מיט'ן אינסטינקט, אויף וויפיעל זיי ווייזען זיך ארוים ביי פערשידענע אינדיווידען, זענען איינצעלנע ערשיינונגען, איינצעלנע אויסערונגען; אויף וויפיעל אבער זיי געפינען זיך אויסער די איינצעלנע אינדיווידען, זענען זיי דער עיקר פון אלץ. שאפענהויער בענוגענט

זיך דערמיט, וואס ער רופט אן דעם כח מיט'ן נאמען „ווילען"; הארטמאן אבער, פאר וועלכען דער ווילען אליין איז גארנישט, אזוי לאנג, ווי ער האט נישט מיט זיך דאס בילד און די פארשטעלונג — האט אויסגעפונען א נאמען, וואס נעהמט אריין אין זיך דעם ווילען מיט דער פארשטעלונג אינאיינעם: דאס אונבעוואוסטזיניגע, ד, ה. א ווילען, וואס האט אין זיך די פארשטעלונג פון דער פערלאנגטער זאך, נאר איהם פעהלט דאס קלארע בעוואוסטזיין דערפון. אין די פערשיעדענסטע געשלעכטער און אינדיווידען, אין זייערע אייגענשאפטען און פעהיגקייטען, אין זייער קערפער־בוי און אין זייער נערווען־סיסטעם — אומעטום זעהט הארטמאן די שפורען פון דעם דאזיגען אונבעוואוסטזיניגען. אין אלץ געפינט ער די צייכענס פון דעם לעבענס־ווילען, פון דער שטרעבונג צו זיין, צו עקזיסטירען, און צוזאמען דערמיט אויך די שטרעבונג צו עפעס א ציעל, צו עפעס א בעשטימטען תכלית, נאר אהן א קלארען בעוואוסטזיין. ער בענוצט זיך ביי דעם געדאנק מיט א סך וויסענשאפטליכע פאקטען, וואס בעווייזען, אז ס'זענען פערהאן פיעל לאגישע און פסיכאלאגישע ווירקונגען, וואס האבען נישט קיין קלארען בעוואוסטזיין, און ער בעשליעסט, אז די געהערן אויך צו די ווירקונגען פון דעם אונבעוואוסטזיניגען. די פערשיעדענסטע ווירקונגען אין דער גאנצער נאטור, וועלכע לאזען זיך נישט ערקלערן מיט די מעכאנישע סבות און ווייזען נישט ארויס קיין קלארען ציעל, — זענען אויך נאך זיין מיינונג וואונקען, וואס בעשטעטיגען די עקסיסטענץ פון יענער עלעמענטארער קראפט, וואס שאפט אלץ און האט אלץ אין זיך.

אויף דעם און נאר אויף דעם וועג קענען מיר לעזען אויך די פראגע פון כונה און תכלית אין דער נאטור. מיר זעהען אין דער קערפערליכער פערפאלקאמענונג פון אלע מיני בעשעפענישען א סך זאכען, וואס זעהען אויס ריכטיג, ווי זיי וואלטען זיין צוגעפאסט און אויסגערעכענט פון וועמען ס'איז צו א בעשטימטען תכלית. די טעאלאגען און פערשיעדענע פילאזאפען בענוצען זיך מיט דעם פאקט, אום צו דערווייזען די מציאות פון א בעשעפער, וואס ווייסט אלץ און טוט יעדע

זאַך מיט אַ בעשטימטער כוונה; אַנדערע פילאָזאָפען, ווידער, זעהען אין דעם אַ געלונגענע צוזאַמענשטעלונג פון פערשידענע סבות. דער אמת אָבער איז, לויט האַרטמאַנ׳ען, אַז די דאָזיגע אַלע ווירקונגען זענען טאַקי צוועקמעסיגע, נאָר קיין קלאָרער בעוואוסטזיין איז אין זיי נישטאָ.

האַרטמאַן נעהמט אַלס פאַקט אויך דאָס אַלץ, וואָס מ׳רופט געוועהנליך אַן אינסטינקט. דער אינסטינקט איז נישט קיין לאָגישע, בעוואוסטזיניגע ווירקונג; עס איז אָבער אויך נישט קיין פשוט׳ע פיזיאָלאָגישע ווירקונג, ווארום אויסער דער פלינקקייט און שנעלקייט, ווייזט זיך אין איהם אַרוים אויך אַ געוויסער פערשטאַנד און אַ געוויסע אָרדנונג.

וואָס דען, אַלזאָ, איז עס?

אַ ווירקונג פון דער בלויזער פאָרשטעלונג אָהן דעם בעוואוסטזיין.

אינ׳ם שפּראָצען און וואַקסען און אין יעדער ענטוויקלונג בכלל זעהט האַרטמאַן אַ געוואַלדיגע שטרעבונג, אַ געוואַלדיגע נייגונג צו עפּעס — אָהן אַ קלאָרער כוונה. און דער אַרגומענט זיינער אויף צו בעפעסטיגען דעם געדאַנק איז דאָס: מיר זעהען פון איין זייט אַ בעהעפטונג פון פערשידענע מעכאַנישע סבות און פון דער אַנדערער זייט — אַ געוויסע אָרדנונג, אַ געוויסע פּלאַנמעסיגקייט.

מיט דער זעלביגער הנחה ערקלערט האַרטמאַן אויך די געשיכטע פון די פערשידענע שפּראַכען און דיאַלאָגען. נישט מיט קיין בעשטימטער כוונה האָבען זיך די שפּראַכען ענטוויקעלט; די מעהרהייט מענשען רעדט פון אייביג-אָן נישט קלייערענדיג און זיך נישט אָבשטעלענדיג אויף דער פראַגע, ווי צו רעדען און ווי אויסצודריקען דעם אָדער יענעם געדאַנק. און דאָס איז נאָך זיכערער, אַז די דאָזיגע מעהרהייט זוכט נישט צוצופּאַסען איהרע ווערטער צו די יסודות פון אַלע מיני שפּראַכען, און דאָך געפינען מיר אין אַלע שפּראַכען אַ מערקווירדיגע איינינגקייט, אַ מאָדנעם סדר און אַ וואונדערבאַרע האַרמאָניע, און אין יעדער שפּראַך בעזונדער אַ בעשטימטען מעכאַניזם, וואָס האָט אין זיך אַ סך אידעלע איינפאַלען. דאָס איז די ווירקונג פון יענער אונבעוואוסטזיניגער קראַפט, וואָס ווייזט זיך

אַרויס אין אַלץ.

מיט דעם וועג קען מען פערשטעהן אויך דעם מקור פונ'ם „גייסט“, וואָס ענטפּלעקט זיך צו די גרויסע דיכטער און קינסטלער, און די פערבאָרגענע סודות פון אַלע מיסטיקער.

אין דער מענשליכער געשיכטע בעגעגנען מיר פון איין זייט צופעליגע, איינזאַמע ווירקונגען, וועם זענען אָבגעטיילט און אָבגעזונדערט איינע פון דער אַנדערער און זענען זיך זאָגאַר סותר איינע די אַנדערע; די פערזאָנען, ווידער, וואָס ברענגען דער היסטאָריע אין בעוועגונג, וואָס „מאַכען“ די היסטאָריע — אויב ס'זענען בכלל פערהאַן אַזעלכע — האָבען געטון אַלץ, וואָס זיי האָבען געטון, פון זייער אייגענער הנאה וועגען אָדער צוליעב וועלכער ס'איז זאַך, וואָס זיי האָבען געפונען פאַר גוט אין יענער צייט; און פון דעסטוועגען איז דאָך אונמעגליך נישט איינצוזעהען צוזאַמען מיט העגעל'ן, אַז די היסטאָריע האָט עפּעס אין זיך אַ געוויסען פּלאַן, אַ געוויסע צוועקמעסיגקייט, אַ געוויסען רעגרעס און פּראָגרעס, אַ געוויסע דערווייטערונג און דערנעהענטערונג צו עפּעס אַ ציעל אין בעשטימטע צייטען. אַלץ טוט זיך אין דער אמת'ען אָהן אַ כונה, און פון דעסטוועגען זעהט אויס די היסטאָריע ריכטיג, ווי זי וואָלט עפּעס זוכען, — עפּעס אַזוינס, וואָס ענדליך וועט זי עס געפינען אין דער „אונבעוואוסטזיניגער צוועקמעסיגקייט“, אין די סודות פון דעם „אונבעוואוסטזיניגען“, דעם ענטפּלעקטען און בעהאַלטענעם, דעם איינציגען און אייביגען.

די „מאַטעריע“ איז נישט מעהר, ווי די פערפּלאָנטערטע צוזאַמענזעצונג פון פיעל פערשיעדענע אַטאָמען.

וואָס זענען די אַטאָמען אַן און פאַר זיך?

אַן און פאַר זיך זענען עס פערקערפּערונגען, פעראייניגונגען און צוזאַמענשטויסונגען פון פערשיעדענע ווילענס, ד. ה. פערשיעדענע ענטפּלעקונגען פון דעם אונבעוואוסטזיניגען. דער אַהנענדער ווילען אָדער דער אונבעוואוסטזיניגער בויט אויף וועלטען און מאַכט זיי חרוב, בעשאַפט אונענדליכע וועזענס און פערניכטעט זיי. ער וויל זיך בעפרייען פון זיין צער, פון זיינע ליידען, און מאַכט אונענדליכע עקספּערימענטען און דאָס רעזולטאַט פון די דאָזיגע עקספּערימענטען איז אַ שרעקליכעס: די מלחמה צווישן

די געשלעכטער און די אינדיווידען צופלאַקערט זיך אַלץ שטאַרקער און שטאַרקער, און דער גאָרדישער קנופּ פערפּלאָנטערט זיך אַלץ מעהר...

און אַזוי ווי פון דער פערפּלאָנטערונג פון די פערשידענע אַטאָמען איז אַרויסגעקומען די „מאַטעריע", אַזוי איז פון דער פערפּלאָנטערונג פון די פערשידענע טיילען פון דער מאַטעריע, נאָך אַ לעבענסקאַמפּף פון טויזענדער יאָהרען, אַרויסגעקומען — דאָס בעוואוסטזיין. און דאָ איז פאָרגעקומען אַ נייעס. דאָס בעוואוסטזיין געהט נישט אין די וועגען פון זיין געווינערין; עס ענטוויקעלט זיך און פערפּלאָנטערט זיך פון יאָהר צו יאָהר און ערדייכט וואָס אַ דור ווייטער אַלץ אַ העכערע מדרגה און דאַן, ווען עס ערדייכט גאָר די העכסטע מדרגה, דאַן פערשטעהט עס, אַז אַלע מעשים ווערען געשאַפען און אויסגעאיבט אָהן בעוואוסטזיין. און עס שטעלט זיך די דאָזיגע אַלע מעשים אַנטקעגען און צושטערט זיי און רייסט אויס אַלץ מיט׳ן וואָרצעל פון אָנהויב־אָן; עס הויבט אויף דעם שאַרפען שווערד איבער דעם גאָרדישען קנופּ, וואָס האָט זיך געפּלאָנטערט און געפּלאָנטערט אין דעם משך פון טויזענדער דורות, און — שניידט איהם איבער...

דער פינאַל פון דער וועלט־דראַמאַ וועט זיך אָבשפּיעלען דאַן, ווען אַלע מענשען וועלען ערדייכען די דאָזיגע מדרגה פון בעוואוסטזיין; ווען אַלע מענשען וועלען זיך אינגאַנצען אָבזאָגען פון זייערע אַלע פערלאַנגען, ווען זיי וועלען אָוועקלאָזען זייערע אַלע מיני חלומות, איינבילדונגען און פאַלשע האָפנונגען — די אַלע עקספּערימענטען, וואָס זיי מאַכען כסדר, און צו האַפען דאָס גליק.

די פערבעסערונג פון׳ם פרט, פון׳ם איינצעלנעם מענשען, וועגען וועלכער שאָפּענהויער רעדט, האָט קיין בעדייטונג נישט. אויב איין איינצעלנע פּערזאָן וועט אויפהערען וועלען לעבען, אָדער זי וועט עס נישט אויפהערען — דאָס מאַכט די זאַך נישט בעסער און נישט ערגער. ווען אַלע מענשען אפילו וואָלטען איצט בעשליסען אויפצוהערען וועלען לעבען, וואָלטען זיי אויך קיין זאַך דערמיט נישט אויפגעטאָן. מענשען זענען נאָך נישט צוגעקומען צו דער מדרגה פון אויסלייזער, פון בעפרייער. הונדערטער יאָה־

רען דארפען נאך אריבערגעהן, הונדערטער יאהרען דארפען זיי נאך וואקסען און זיך ענטוויקלען, ביז זיי וועלען אריינגעהמען אין זיך דעם גרעסטען טהייל ענערגיע פון דער וועלט, דעם גרעסטען טהייל לעבען, דעם גרעסטען טהייל ווילען פון דער וועלט, און דאן ערשט, ווען זיי וועלען אלע אנערקענען די פוסטקייט און די נישטיגקייט פון דעם אלעמען, דאן ערשט וועט זייער אבזאגען זיך פון לעבען האבען עפעס א ממשות.

אום צו דערווייזען, אז דאס בעוואוסטזיין מוז קומען נאר צו דעם בעשלוס, אנאליזירט הארטמאן די פערשיעדענסטע מינים פערגניגען און ווייזט אויף, אז זיי ווערען פערזונקען און פערשלונגען אין דעם ים פון די פערשיעדענע ליידען און וועהטאגען; אז ס'איז גאר קיין שום תחבולה נישטא, צו פערמעהרען דאס גליק און צו פערמינדערן דאס אונגליק, און אז די ליידען פערמעהרען זיך נאך פון דור צו דור, אזוי אז מיט דער צייט וועט פשוט אונמעגליך זיין, איינצוטראגען די שווערע לאסט פון לעבען.

דער לעבענס־ווילען, וואס איז איינגעפלאנצט אין יעדען מענשען, רעדט איהם אן און הייסט איהם גלויבען, אז ס'איז פערהאן גוטס אויף דער וועלט און מ'דארף האפען אויף דעם. דער מענש קלערט זיך דעריבער אויס פערשיעדענע אנגענעהמע אילוזיעס און טרייסט זיך מיט זיי, וועהרענד אין דער אמת'ען איז דאס נישט מעהר, ווי א פראדוקט פון נישט פערשטעהן, פון נישט בעגרייפען די זאך, ווי זי איז.

די איינצעלנע אילוזיעס זענען אהן א צאהל; בכלל אבער לאזען זיי זיך איינטהיילען אין די דריי קאטעגאריעס: 1) די אילוזיעס, וועלכע שטעלען פאר דאס לעבען אויף דער וועלט אין זעהר שענע פארבען; די דאזיגע אילוזיעס שטאמען בכלל פון דער מענשהייט'ס קינדער־יאהרען. 2) די אילוזיעס בנוגע צו דעם לעבען, וואס וועט ערשט קומען נאכ'ן טוידט. די געהערען צו די יוגענד־יאהרען פון דער מענשהייט און צום מיטעלאלטער; דער מענש האט אנגעהויבען איינזעהען, אז דאס לעבען אויף דער וועלט איז פול מיט פלאגען און וועהטאגען, האט ער גענומען גלויבען, אז אויף יענער וועלט וועט איהם גוט זיין. 3) די אילוזיעס בנוגע צו די גליקען פון דער וועלט, וואס וועלען קומען אין א לאנגע צייט ארום... די אילוזיעס געהערען שוין בכלל צו

די רייפע יאָהרען פון דער מענשהייט. דער מענש האָט זיך אַרומגעזעהען, אַז דאָס לעבען דאָ איז שלעכט און צוזאַמען דערמיט האָט ער אויפגעהערט גלויבען אויך אין אַנדערע וועלטען, האָט ער אָנגעהויבען לעגען האָפנונגען אויף זיך אַליין, אויף זיין שטאַרקייט, אויף זיין שכל. ד. ה.: ס'וועלן קומען צייטען, די בעגריפען וועלן קלערער ווערן, די פערהעלטניס פון מענשען צו מענשען וועט פערבעסערט ווערען, מענשען וועלן מעהר וויסען, ס'וועט זיך ענטוויקלען די אינדוסטריע, די טעכניק, די וויסענשאַפטען וועלן בליהען און וואַקסען, די זיטען וועלן געלייטערט און גערייניגט ווערן און די ערד וועט ווערן, ווי אַ גן=עדן.

האַרטמאַן נעהמט כסדר די אַלע דריי קאַטעגאָריעס און ווייזט אויף, אַז זיי האָבען קיין שום ממשות נישט. די אילוזיעס פון דער ערשטער קאַטעגאָריע טיילט ער איין אין אַכט מינים: 1) צושטאַנדען, וואָס האָבען אַ בעדייטונג פאַר'ן מענשען, ווייל זיי שיצען איהם פון אונגליקען, און ענטהאַלטען אין זיך, זעלבסטשטענדיג, קיין שום פערגניגען נישט, ווי: געזונד, יוגענד, פרייהייט א. א. וו. 2) צושטאַנדען אָדער אימפולסען, וואָס פעראורזאַכען בלויז צער, ווי: קנאה, שנאה, כעס, שרעק א. א. וו. 3) צושטאַנדען, וואָס האָבען זעלבסטשטענדיג קיין שום בעדייטונג נישט פאַר'ן מענשען, נאָר זיי דיענען בלויז אַלס מיטעל צו וועלכען ס'איז ציעל, ווי: די שטרעבונג צו רייכטום, צו הערשאַפט און צו כבוד. 4) צושטאַנדען, וואָס גיעבען דעם מענשען אַ קליינעם פערגניגען און צאָהלען זיך אָב מיט די ליידען פון אַנדערע מענשען, ווי: פערשיעדענע פערברעכענס, נקמה א. א. וו. 5) צושטאַנדען וואָס ברענגען בכלל מעהר צער, אַלס פערגניגען, ווי: די ליעבע צו פרויען, קינדער=ליעבע, באַרימהערציגקייט, .גאוה, האָפנונג. 6) אימפולסען, וואָס זענען געבויט אויף פערשיעדענע אילוזיעס, און גלייך, ווי עס טוט אַ שיין אויף זיי דער שכל ווערן זיי פערשוואונדען, ווי: נישט קיין פערדיענטע לויב=ווערטער, שענע חלומות, יוגענד=פאַנטאַזיעס א. א. וו. 7) צושטאַנדען, וואָס טיעף אין האַרצען רעכנען זיי אַלע פאַר שלעכטע, נאָר מ'פערטראָגט זיי, אום ניצול צו ווערען דורך זיי פון גרעסערע צרות,

ווי: אָנשטרענגענדע אַרבייט, חתונה א. א. וו. 8) די וויסענשאַפטליכע טעטיגקייט, וואָס פערשאַפט פערגניגען בלויז געצעהלטע טאַלאַנטען, און די איבריגע מענשען זעהען אין איהר בלויז אַ שווערע אַרבייט, וואָס „נעהמט צו די כחות“, און די געצעהלטע טאַלאַנטען אפילו האָבען אויך שפעטער צרות פון איהר, ווייל זי הויבט זיי אויף העכער און מאַכט זיי פעהיגער צו זעהען די נישטיגקייט, די לעערקייט פון לעבען.

דער אויספיהר דערפון איז: אַז ביי דער איצטיגער צייט זענען די ליידען מעהר פונ׳ם פערגניגען נישט בלויז אינ׳ם לעבען פון די מענשען, וואָס געפינען זיך אין אַ שלעכטער לאַגע, ווי די אָרעמע, די קראַנקע א. א. וו., נאָך אויך אינ׳ם לעבען פון יענע, וואָס געפינען זיך אין אַ גוטער לאַגע.

די אילוזיעס פון דער אַנדערער קאַטעגאָריע פאַלען ממילא אַרונטער, ווען מ׳לייקענט אין דער אמונה פון השארת הנפש. און בנוגע צו די אילוזיעס פון דער דריטער קאַטעגאָריע בעמיהט זיך האַרטמאַן צו דערווייזען, אַז ס׳איז קיין שום האָפנונג נישטאָ, צו פערבעסערן די מענשליכע לאַגע אין דער צוקונפט. דער אַלגעמיינער פראָגרעס, וועלכען האַרטמאַן אַנערקענט אויך, וועט דעם מענשען ברענגען נישט קיין גוטס, נאָר שלעכטס. די מעדיצינישע וויסענשאַפט, למשל, וואַקסט און פערפאָלקאָמט זיך; צוזאַמען דערמיט אָבער קומען צו פון טאָג צו טאָג נייע, אונבעקאַנטע קראַנקהייטען. די וויסענשאַפט בכלל ענטוויקעלט זיך; מיט דער צייט אָבער וועט זי פערוואַנדעלט ווערן אין אַ פשוט׳ער מלאכה. די פערשיעדענע ערפינדונגען וועלן נישט געהערן צו די איינצעלנע, צו די אויסערוועהלטע געניאַלע קעפּ, נאָר וועלן אַריבערגעהן בּיסלעכווייז אין די הענד פונ׳ם אַרבייטענדען המון און דער העכערער געניוס דערפון וועט שוין ממילא פערשוואונדען ווערן. דער פראָגרעס רופט אַרויס נייע בעדערפנישען, און דער מאַנגעל פיהלט זיך פון טאָג צו טאָג שטאַרקער, די מענשליכע אינטעליגענץ וואַקסט, פערגרעסערט זיך, און צוזאַמען מיט איהר פערמעהרען זיך אויך — דעם מענשען׳ס גייסטיגע ליידען, וואָרום וואָס מעהר ער ווערט ענטוויקעלט, וואָס מעהר אינטעליגענץ ער ערווערבט זיך, אַלץ מעהר בעגרייפט ער די צופעליגקייט, די בלינדע נאַרעשקייט א

דעם שמערץ פון לעבען.

די דאָזיגע דריי קאַטעגאָריעס פון דער מענשליכער איינבילדונג, וועלכע ווערן, לויט האַרטמאַנ'ען, צושוואומען און צוגאַנגען ביי דער שיין פונ'ם בעוואוסטזיין, האָבען געדיענט אַלס לעבענס-אינהאַלט אויך פאַר אַנ'אַנדער ריעזיגער פערזענליכקייט, פאַר דעם איטאַליענער לעאָפּאַרדי (וועלכער האָט געלעבט אַ סך פריהער פון האַרטמאַנ'ען) — און זיין פּאָעזיע, פאַר זיינע פריידען און ליידען, האָפנונגען און פערצווייפלונגען.*)

זענענדיג יונג האָט ער געגלויבט אין די גוטע זייטען פון דער וועלט, אַט אַזוי ווי זי איז; ווען ער האָט אָנגעהויבען צו פיהלען די צרות פון לעבען, האָט ער געזוכט און זיך געפונען אַ שטיצע אין דער אמונה; ווען זיין גלויבען אין גאָט האָט זיך אָנגעהויבען וואַקלען, האָט ער גענומען גלויבען אין דער צוקונפט פון דער מענשהייט, און ווען ער האָט שוין אויפגעהערט גלויבען אין דעם אויך, — איז ער אינגאַנצען פערצווייפעלט געוואָרען.

דורכשניטליכע מענשען גלויבען און הערען-אויף צו גלויבען, האָפען און פערצווייפלען, און זייער האַרץ טוט נישט וועה, אָדער עס טוט יאָ וועה אַ קורצע ווייַלע און ווערט גלייך צוריק פערהיילט; מענשען אָבער אַזעלכע, ווי לעאָפּאַרדי, ווען זיי גלויבען, טראָגען זיי און זיך אַנ'אייביגעם לעבען, און ווען זיי ווערן פערצווייפעלט, ווערט די גאַנצע וועלט פערוואַנדעלט פאַר זיי אין אַ תהו ובהו, און אין זייערע לידער הערען זיך די טענער פון דער אייביגער לעבענס-טראַגעדיע.

זיין אונבעגרענעצטע ליבע צו מענשען האָט איהם געטריבען צו זוכען: אפשר, אפשר איז פאָרט אַ האָפנונג פער-

*) איך ברענג דאָ די בעציהונג פונ'ם דיכטער לעאָפּאַרדי צו דער פראַגע פון גוטס און שלעכטס, האָטש ער געהערט נישט אייגענטליך צו דער עפּאָכע, ווייל זיין פערצווייפלונג איז מעהר אַ פילאָזאָפישע, ווי אַ דיכטערישע, און די פאָרם פון זיין זוכען און פערצווייפלען איז שטאַרק צוגעפּאַסט צו די דריי קאַטעגאָריעס, וועגען וועלכע האַרטמאַן רעדט.

האן... און ער האט געזוכט... געקעמפפט... און אויםגעפונען, אז אלץ איז גארנישט, אז אלץ איז נישט מעהר, ווי א פערבלענדעניש און א פאלשער חלום, און אלע סטרונעס פון זיין הארצען פלאצען פון צער און צארן.

„מיין עלענד הארץ — שרייט ער אויס אין איינעם פון זיינע לידער — שלאף איין אויף אייביג אין מיין אנגעוועהטיגטער ברוסט! די בעטריגערישע פאלשקייט האט אין מיינע אויגען איהר גאנצען רייץ פערלוירען און איך וויל מעהר אין איהרע וועגע נישט געהן! אלץ, וואס איך האב געהרעבענט ביז איצט פאר הייליג און טייער, איז פערשוואונדען און מיינע ענטטוישטע האפנונגען וועלען זיך מעהר נישט צוריקקעהרען! אוועק מיט דער פאלשקייט! אלץ איז מיר איצט שוין קלאר, אלץ איז מיר איצט קלאר און זיכער, ווי דער טאג. שטארב, ארעם הארץ, און גלויב, אז נאר אומזיסט האסטו געלעבט און זיך געפייניגט! אין דיינע פולס-שלאגען איז קיין שום זין און קיין שום רעכנונג נישטא, אזוי ווי אין די מעשים פון דער גאנצער נאטור! דאס לעבען איז בלויז — בעטרוג און טרויער... שמוץ און בלאטע איז דער גאנצער ערד-קוגעל! א פערבייפליהענדער שאטען — די גאנצע נאטור! פלאך דאס לעצטע מאל, צוועהענדיג די אלע צום טוידט און צו פערניכטונג פעראורטיילטע... און איינהאלטענדיג אין זיך דאס שרעק, און זיך שטארקענדיג איבער דיין צער אויף אייביג, ווער אין א שטיק אייז פערוואנדעלט אין מיין צו-וועהטיגטער ברוסט, — פערניכטענדיג זיך אליין, פעראכטענדיג אנדערע און יענע בלינדע ברוטאלע קראפט, וואס הערשט אין דער גאנצער נאטור און שלעפט אראב אלץ, וואס איז פערהאן, אינ'ם תהום פון דער לעערקייט".

יב.

די פאזיטיוויסטישע אנשויאונג.

ס'זענען פערהאן אזעלכע, וואס טרעטען ארויס געגען שאפענהויער'ן און הארטמאנ'ען ארויסגעהענדיג פונ'ם רעליגיעזען

אָדער פילאָזאָפישען אָפּטימיזם, וואָס איז אויך געבויט אויף גאַנץ שוואַכע יסודות. די מיינונגען וועלען מיר דאָ גאָרנישט בעריהרען, ווייל דער כאַראַקטער פון דעם אויבערפלעכליכען רעליגיעזען און זאָגאַר פילאָזאָפישען אָפּטימיזם, איז שוין דעם לעזער בעקאַנט פון די פריהערדיגע קאַפּיטלען; דער פּעסימיזם פון די דערמאָהנטע צוויי דענקער האָט אָבער פיעל געגנער אויך אין אַנ'אַנדער לאַגער, — געגנער, וועלכע זענען בעוואָפּענט מיט אַלע פאַקטען פון די פּאָזיטיווע וויסענשאַפטען און האָבען מיט'ן הימעל גאָרנישט צו טאָן...

„בערעכען, — זאָגט מאַקס נאָרדוי אין זיין „ענטאַרטונג" — אַז די אַלע קלאָגערייען און טענות, וואָס מ'הערט פון דער מעהרהייט מענשען אין דער לעצטער צייט, שטאַמען בלויז פון יענעם אַלטען טעות, לויט וועלכען די ערד איז דער צענטר פון דער נאַטור און דער מענש — דער צענטר פון דער ערד. און לאַנג שוין איז געקומען קופּערניק און דעם טעות צוקלאַפּט; נאָך איז ער אָבער פון דעסטוועגען איינגעוואָרצעלט ביי אַ סך אין די הערצער, און ביי זיי קומט אוים, אַז די גאַנצע וועלט איז אַ שלעכטע, ווייל זיי איז שלעכט".

און אין ערשטען קאַפּיטעל פון זיינע „פּאַראַדאָקסען" איז זיין געדאַנק נאָך גענויער ערקלערט. ער ווייזט אויף, אַז אונזער לאָגיק און די לאָגיק פון דער נאַטור זענען צוויי גאַנץ בעזונדערע זאַכען. מיר זענען קליינע, אָרימע בעשעפעניסען, און ס'איז נאַריש פון אונזער זייט צו פאָדערן פון דער נאַטור, אַז אַלע איהרע געזעצען זאָלען שטימען מיט אונזערע בעדערפעניסען און פערלאַנגען. מ'קען נישט רעדען וועגען די גוטסקייטען פון דער וועלט לויט דער מאָס גוטס, וואָס מיר זעהען, און אַזוי אויך איז נאַריש צו בעשליסען, אַז די וועלט פיהרט זיך בלינד, ווילד, נישט-מאָראַליש און אַזוי ווייטער לויט דעם מאַסשטאַב פון אונזערע פּערזענליכע אַנשויאונגען. ווען באַצילען, למשל, וואָלטען בעזיצען די פעהיגקייט צו פילאָזאָפירען, וואָלט זייער וועלט-אַנשויאונג זיין זעהר אַ פינסטערע און אַ פּעסימיסטישע, ווייל די אַלע מיטלען און איינפיהרונגען, מיט וועלכע מיר בענוצען זיך, אום ריין צו מאַכען די לופט און צום פערניכטען די שמוץ, וואָלטען ביי זיי אויסזעהן, ווי שעדליכע זאַכען, וואָס געהען געגען די געזע=

צען פון דער מאָראַל און פערניכטען דאָס ביסעל גוטס, וואָס איז פערהאַן אויף דער וועלט... דער מענש רעכענט זיך פאַר דעם העררן און געביטער פון דער נאַטור, און דאָ איבערצײַגט ער זיך גאָר, צו זײַן גרויסען בעדויערן, אויף יעדען שריט און טריט, אַז זײַן ממשלה האָט קײַן שום ממשות נישט; ער שלײַדערט זיך דעריבער און שילט מיט צאָרן און וואוט, — ווי אַ קינד, וואָס שטרעקט דאָס הענטיל אויס צו דער לבנה, און ווײַנט זיך שבאַרק פונאַנדער, ווען עס זעהט, אַז ס'איז נישט אַזוי לײַכט זי צו בעקומען...

און ווי דעם פילאָזאָפישען פעסימיזם, אַזוי צוקלאַפּט נאָרדוי אויך דעם נאַטירליכען פעסימיזם — די „מרה=שחורה'ניקעס". יענע אַלע, וועלכע זענען גענויגט צו זעהען אין דער נאַטור בלויז שלעכטס און אונרעכט, זענען, לויט זײַן מײַנונג, גײַסטיג קראַנקע און זײער ריכטיגער פּלאַץ איז אין אַ—פסיכיאַטרישען שפּיטאַל. די אַלע גרויסע דיכטער פונ'ם וועלט=שמערץ זענען געווען פסיכאָפּאַטען: לענוי איז געשטאָרבען אַ משוגע'נער; לעאָפּאַרדי האָט געליטען פון אַ וועגערישער קראַנקהײַט; היינע איז ערשט דאַן געוואָרען בעטריבט און פער'מרה=שחורה'ט, ווען זײַן קראַנקהײַט — מאַרך=ביין=שווינדזוכט — איז שוין צוגעקומען ביז'ן מאַרך און איהם אָנגעגריפען; בײַראָן איז געווען אַ מענש מיט אַ ווילדען און משוגה'דיגען כאַראַקטער, וואָס פסיכאָפּאַטאָלאָגען דערקענען אין איהם גלײַך די סימפּטאָמען פון אַ געוויסער צושטערונג פון גײַסט.

נאָרדוי בעשיט מיט אַ האָגעל פון סאַרקאַסטישע פײַלען יענע אַלע, וועלכע קאָקעטירען מיט זײערע ווילדע לעבענס=אַנשויאונגען און מיט זײער כלומר'שטער אָריגינאַליטעט, און ווײַזט אויף, אַז דער יסוד פונ'ם אָפּטימיזם ליגט אין די טיעפענישען פון דער מענשליכער נאַטור, אַלס לעבעדיגער וועזען, וואָס זוכט פערגניגען און האָפט אויף גוטס. דער המון מיט זײַן געזונדטען אינסטינקט זעהט אין לעבען נישט קײַן צרות און וועהטאָגען, נאָר — אַ ברכה פון גאָט. און וואָס ניעדריגער איהם קומט אויס צו בויגען זײַנע פּלײצעס אונטער דער משא פון לעבען, אַלץ טײַערער ווערט עס איהם און אַלץ מעהר בעמיהט ער זיך, עס צו דערלענגערן.

נאָך שטאַרקער דריקט זיך אויס לאַנגע אין זיין היסטאָרישער שילדערונג פונ׳ם „מאַטעריאַליזם“:

„דער אָפּטימיזם מיט׳ן פּעסימיזם צוזאַמען זענען נישט מעהר, ווי אַ פּראָדוקט פון דער מענשליכער אידעאָלאָגיע, און די וועלט-אָרדנונג אַן און פאַר זיך האָט מיט זיי גאָרנישט צו טאָן“.

שטאַמען שטאַמט די דאָזיגע אַנשויאונג פון דעם טיפען געדאַנק, וואָס מיר געפינען ביי שפּינאָזאַ׳ן, — דעם געדאַנק, אַז מ׳קען נישט מעסטען די אונענדליכקייט מיט אונזער מאַסשטאַב, און אַז „די זאַכען (אַן און פאַר זיך) זענען נישט גוט און שלעכט, אויף וויפיעל זיי זענען גוט און שלעכט פאַר אונז, מענשען“.

ס׳זענען פאַרהאַן אויך אַזעלכע, וואָס קריטיקירען דעם פּעסימיזם פונ׳ם שטאַנדפּונק פון דעם מענשען׳ס צער און פּערגניגען אַליין. די דאָזיגע קריטיקער בעמיהען זיך אויפצעווייזען: א) אַז דער מעטאַפיזישער יסוד פון דעם פּעסימיסטישען סיסטעם האַלט זיך נישט פעסט. ב) אַז די מאָס פּין די וועלט-ליידען איז נישט אַזוי גרוים, ווי עס ווילען האָבע שאָפּענהויער מיט האַרטמאַנ׳ען, ג) אַז דאָס פּערגניגען איז אויך אַזאַ פּאָזיטיווע זאַך, ווי דער צער, און דער מענש איז אימשטאַנד עס צו פּערמעהרען און רייכער צו מאַכען.

שאָפּענהויער׳ס וועלט-ווילען איז, לויט זייער מיינונג, בלויז אַ נאַרישע פאַנטאַזיע. אמת, די קראַפט פונ׳ם ווילען איז טאַקי זעהר שטאַרק; ס׳איז אָבער נאַריש צו רעדען וועגען אַ׳אייניגען איינפאַכען ווילען. אין דער מענשליכער נשמה פונקציאָנירען פערשיעדענע בעגעהרען, וועלכע זענען צוזאַמענגעבונדען איינער מיט׳ן אַנדערן, אַ דאַנק די פערשיעדענע סבות, און ווירקען לויט דער אָרדנונג פונ׳ם קערפּער-בוי און לויט די פערשיעדענע, אויסערליכע און אינערליכע איינפלוסען. שאָפּענהויער זעהט אין דער מענשליכער פּסיכיק בלויז ווילען און אינטעלעקט. די אַלע פערשיעדענע אימפּולסען, ווי ליעבע, האַס א. א. וו. זענען, לויט זיין מיינונג, דער פּראָדוקט פון דעם איינציגען ווילען, וואָס ווייזט זיך אַרויס אין די דאָזיגע געפיהלען; און דער אינטעלעקט, וואָס איז נאָך אַ לאַנגען ענטוויקלונגס-פּראָצעס צוגעקומען צו דעם פאָלשטענדיגען בעוואוסטזיין, קומט ערשט שפּעטער, צום סוף. זיי אָבער, שאָפּענהויער׳ס געגנער, טיילען

איין אלע עלעמענטארע פסיכישע כחות אין: ווילען, בעגעהרען, געפיהלען און פערשטאנד.

בכלל איז נאריש זיך צו חקר'נען איבער דעם יסוד פון אלע יסודות. מיר דארפען דערגעהן די פערשידענע געזעצען פון דער נאטור, מיר דארפען פערשטעהן די ערשיינונגען פון דער וועלט און זייער בעציהונג איינע צו דער אנדערער, און — נישט מעהר. דאס זוכען צו דערגעהן, וואס עס טוט זיך אב הינטער די קוליסען פון לעבען אדער אין די פערבארגענע טיפענישען פון די עפענטליכע ערשיינונגען, ברענגט נאר צו לאנגוויילינקייט און בטלנות. דאס פערפיהרט בלויז דעם מענשען אין א אונענדליכען ם אין לאזט איהם דארט ארומבלאנזשען אהן א שום רודער און וועג-ווייזער. אמאל דאכט זיך איהם אוים, אז אט איז יבשה, אט איז דער ערווארטעטער האפען; צוקומענדיג אבער צו יענעם פלאץ דערזעהט ער, אז ער ווערט, ווי פריהער, געטראגען פון ברויזענדע חוואליעס אינמיטען ים (קאנט)...

און וואס עס איז אמת בנוגע צו מעטאפיזיק אין אלגע־מיין, איז אמת אויך בנוגע צו דעם עיקר פון שאפענהויער'ס שיטה. אין פלוג זעהט אוים, אז שאפענהויער בעגרינדעט זיין אנשויאונג אויף וויסענשאפטליכע יסודות, וועהרענד אין דער אמת'ען בעגרינדעט ער זי בלויז אויף וויסענשאפטליכע פאנ־טאזיעס. דאס, וואס שאפענהויער רופט אן „וועלט־ווילען" איז נישט מעהר, ווי א איינפאכער אנטראפאמארפיזם. ער האלט זיך ביי דעם אלטען טעות פון אלע אנדערע פילאזאפען; ווי זיי פלעגען טהון ביז איהם, קלויבט ער זיך אויך אוים איינעם פון די פערשידענע פסיכישע כחות, — וואס איז אין גרונד אויך נישט מעהר, ווי אנ'איינצעלנע ערשיינונג און א פראדוקט פון צוזאמענגענומענע בעשטימטע סבות — און מאכט איהם פאר דער דאמינירענדער קראפט, וואס ענטהאלט אין זיך דאס גאנצע פון דער נשמה און אויך אלץ וואס איז אויסער דער נשמה. ער נעהמט זיך אב איין

*) פערמענשליכונג פון דער גאטהייט, צושרייבען דער גאטהייט מענש־ליכער אייגענשאפטען.

טיל, אין פרט פון דער נאַטור, און מאַכט איהם פאַר אַ בעשעפער...

די זעלבע זאַך איז אויך מיט האַרטמאַנ׳ס „אונבעוואוסטען“. דער לעצטער איז אין אַ געוויסען זין נאָך וועניגער בעגרינדעט פון שאָפּענהויער׳ס „ווילען“. שאָפּענהויער שטיצט זיך, וועניגסטענס, אויף אַ בעוואוסטער פסיכישער קראַפט, וועהרענד האַרטמאַן האָט זיך בעשאַפען אַזאַ מין בעשעפעניש, וואָס האָט גאָר צו זיך קיין גלייכען נישט אין דער ווירקליכער וועלט. מיר ווייסען בלויז פון מעכאַנישע און אינטעלעקטועלע ווירקונגען; פון צוועקמעסיגע ווירקונגען אָהן בעוואוסטזיין — האָבען מיר אָבער קיין שום אַהנונג נישט. און ווען אפילו מיר זאָלען אַנערקענען, אַז אין דער מענשליכער פסיכיק זענען פערהאַן אַזעלכע נישט בעוואוסטזיניגע פונקציעס, ווי געוויסע געלעהרטע ווילען האָבען, האָבען מיר אָבער קיין רעכט נישט צו בעשליעסען אויף דעם יסוד פון די דאָזיגע פונקציעס, — וועלכע זענען יעדענפאַלס פערשיעדען איינע פון דער אַנדערער און אונז נאָך נישט גענוי בעקאַנט — אַז ס׳איז פער־האַן אַזאַ איינציגער עלעמענט אויסער דער מענשליכער פסיכיק, וואָס ווירקט אָהן בעוואוסטזיין. אמת, די פּאָזיטיוויסטען רעדען אויך וועגען איין אַלגעמיינעם עלעמענט, וועגען אַן אַלגעמיינעם כח; ערשטענס, אָבער, איז דער דאָזיגער כח דאָך נישט קיין אַבסטראַקציע פון וועלכער ס׳איז פסיכישער מענשליכער אייגענשאַפט, נאָר עטוואָס אַזוינס, וואָס ווירקט אָהן אַ שום ווילען און אָהן אַ כונה. און צווייטענס, זענען טאַקע פערהאַן אַזעלכע צווישען די לעצטע געלעהרטע, וועלכע זאָגען, אַז דער טערמין „כח“ איז אויך אייגענטליך נישט מעהר, ווי אַ בילדליכער אויסדריק, און אַז אין גרונד גענומען איז דער כח בלויז אַ וויסענשאַפטליכער בעגריף, וואָס איז בעשאַפען געוואָרען, כדי צו פערשטעהן די בעציהונג פון די ערשיינונגען צווישען זיך.

דער גאַנצער פּראָצעס פון דער וועלט־בעשאַפונג איז לויט האַרטמאַנ׳ען בלויז אַ לעגענדע, בלויז אַ שטיק פשוט׳ע טעאָלאָגיע. „דער ווילען האָט זיך פעראייניגט מיט דער פאָרשטעלונג“. ווי אַזוי אָבער איז עס דער ווילען געקומען צו

דער פארשטעלונג? ווער האט עס זיי צונויפגעפארט? נאר מיט נסים האט עס געמוזט געשעהן. „און דער צוקונפט וועט אלץ קלאר ווערן, דאס אונבעוואוסטע וועט ענדליך איינזעהען, אז אלע זיינע שטרעבונגען און פערלאנגען זענען גארנישט און וועט קומען צו דער פאלשטענדיגער פערניכטונג„; — ווי אזוי אבער וועט ער עס פערניכטען זיך אליין? ווי וועט עס פארקומען דער דאזיגער קץ כל הקצים (די ענדע פון אלע ענדעס)? דאס איז בלויז נבואה־זאגעריי.

און וועגען דער צוועקמעסיגקייט, וואס מ'זעהט אין יעדען וועזען, סיי אין דעם בוי פון יעדען אבר, וואס איז אמבעסטען צוגעפאסט צו דעם גאנצען קערפער, סיי אין די כאראקטערען פון אלע בעשעפענישען, וואס זענען צוגעפאסט צו די ארומיגע, אויסערליכע לעבענס־בעדינגונגען און סיי אין דער בעציהונג פון יעדען מענשען צו זיין געשלעכט; די דאזיגע צוועקמעסיגקייט, וואס שאפענהויער זעהט אין איהר די פרוכט פון דעם בלינדען לעבענס־ווילען, וועלכער וועבט יעדע זאך אין די פערבארגענישען פון דער נאטור אזוי, אז עס זאל זיין גוט צוגעפאסט צו דעם ערהאלטונגס־צוועק, און הארטמאן — די פרוכט פון דעם אונבעוואוסטען, — וועגען דער צוועקמעסיגקייט ערקלער'ן די וויסענשאפטס־מענשען, אז, אמת, אלץ ווערט טאקי געשאפען אזוי, אז עס זאל זיין גוט צוגעפאסט צו די ערהאלטונגס־בעדינגונגען, דאס איז אבער נישט די פרוכט פון דעם אלגעמיינעם „לעבענס־ווילען„ אדער פון דעם אונבעוואוסטען, וואס נעהמט אריין אין זיין רשות אלע פארטיקולערע כחות, אום דורכצופיהרען זיין ציעל, — נאר די פרוכט פון א סך איינצעלנע שטרעבונגען און פערלאנגען; די פרוכט פון מיליארדען ווילענס, פון מיליארדען געשלעכטער און אינדיווידען; די פרוכט פון דעם מיליאנען־יעהריגען קאמפף־אום־דאס־זיין, אין דעם פערלויף פון וועלכען עס זענען אומגעקומען יענע אלע, וועלכע האבען נישט געקענט בעשטעהן דעם אנגריף פון פיינד וויל זייער קערפער־בוי איז נישט געוועזען צוגעפאסט צו די ערהאלטונגס־בעדינגונגען, אזוי אז געבליבען זענען בלויז יענע, ביי וועלכע די בעדינגונגען זענען יא גינסטיג געוועזען פאר זייער ערהאלטונג.

עס האַנדעלט זיך דאָ אַלזאָ בלויז וועגען אַ אײביגען צו=
פּאַסונגס=פּראָצעס פון די פערשיעדענע געשלעכטער און אינדיווי=
דען, וואָס די מעהרהײט פון זײ איז אומגעקומען און נאָר אײנ=
צעלנע פון זײ זענען געבליבען. די אַלע נײַגונגען און אײגענ=
שאַפטען, וואָס האָבען געקענט נוצליך זײַן אין׳ם קאַמפּף=אום=
דאָס=זײַן, זענען איבערגעגעבען געוואָרען פון דור צו דור לויט
די געזעצען פון דער נאַטירליכער ירושה; און דאַגעגען, ווידער,
זענען יענע אײגענשאַפטען, וועלכע זענען שעדליך פאַר דעם
ערהאַלטונגס=צוועק, אויסגעראָטען געוואָרען פון זיך אַלײן, צוזאַ=
מען מיט זײערע אײגענטימער, וואָס האָבען קײן קראַפט נישט
געהאַט זיך צו דערהאַלטען. די מינים (געשלעכטער) ענדערן
זיך און בײַטען זיך, די עקסיסטענץ=פאָרמען ענדערן זיך אויך;
נישט אַלץ אָבער, וואָס ענדערט זיך און פערשווינדט—בלײַבט
שוין פערשוואונדען אויף אײביג. פון דעם פערשוואונדענעם מין
אָדער פון דער פערשוואונדענער פאָרם איז נאָך אַ גרויסער עפּעס
איבערגעבליבען, און דער דאָזיגער „עפּעס" שווימט אַרוים אין
לעבען ערשט אין צעהנדליגער אָדער אין הונדערטער דורות
אַרום. מיר בעגעגנען דעריבער אָפט בײַ פערשיעדענע בעשעפּי=
נעשען אַ סך אַזעלכע גלידער, נײַגונגען און עקסיסטענץ=פאָר=
מען, וואָס נוצען זײ גאָרנישט און ברענגען זײ נאָך, פער=
קעהרט, — שאָדען. דאָס איז אַ איבערבלײַבעניש און אַ גע=
דעכעניש פון לעבענס=אַרטען, וואָס האָבען שוין לאַנג אויפגע=
הערט צו פונקציאָנירען.

די העכסטע פון אַלע עקסיסטענץ=פאָרמען זענען יענע,
וועלכע טראָגען אַ געזעלשאַפטליכען כאַראַקטער און זענען גלײַך
פאַסענד פאַר אַלע מיטגלידער פון דער געזעלשאַפט. געווען
זענען אַזעלכע פאָרמען פון אַ געזעלשאַפטס=לעבען, וואָס האָבען
נישט בעפרידיגט די דאָזיגע פאָדערונג, און זײ זענען אונטער=
געגאַנגען אַ דאַנק דעם „נאַטירליכען אויסוואַהל". פון צײַט צו
צײַט בילדען זיך אויס נײַע פאָרמען, וועלכע בעפרידיגען שוין
מעהר די פאָדערונגען פון דעם אַלגעמײנעם און פריוואַטען גליק,
חאָטש ס׳איז נאָך זעהר ווײַט דער וועג צו דער אמת׳ער פאָל=
שטענדיגקײַט. מיר שטעהען נאָך דערווײַל, הײסט עס, אינמי=
טען וועג, און אַ סך שפּורען זענען נאָך פערבליבען בײַ אונז

פון יענע געזעלשאַפטס־פאָרמען, וואָס בכלל איז שוין זייער צייט לאַנג אריבער*).

די שטרעבונג צום לעבען איז נישט קיין פּראָדוקט פון אַלגעמיינעם לעבענס־ווילען, ווי עס גלויבען שאָפּענהויער און האַרטמאַן, נאָר אַ זאַך, וואָס ליעגט אין דער נאַטור פון יעדען וועזען, אַ מין פערלאַנג זיך צו דערהאַלטען. דאָס איז נישט די פּרוכט פון וועלכער ס'איז פערבלענדענדער אילוזיע, וואָס פערפיהרט אַלע לעבעדיגע בעשעפּעניש; עס איז בלויז אַ פשוט'ער פאַקט, אַז יעדער וועזען אַלס וועזען, ד. ה. אַלס עטוואָס פערהאַנענעס, אַנטלויפט פונ'ם נישט זיין, פון דער פערניכטונג. ווען מיר זאָלען אפילו בעשליעסען, אַז דאָס לעבען אין אַ בעשטימטען רוים און אין אַ בעשטימטער צייט איז נאָר איין פּאַזים פונ'ם זיין, גלויבט דאָך אָבער יעדער וועזען נאָך אַלץ, אַז נאָר געפינענדיג זיך אין אַ בעשטימטען פּאַזים איז ער ווירקליך פערהאַן, און ווען ער געפינט זיך אין אַנ'אַנדער פּאַזים איז ער — גאָרנישט.

די פּעסימיסטען נאַרען זיך אויך בנוגע צו דעם מהות פון פערגניגען און צער.

„דאָס פערגניגען איז בלויז אַ נעגאַטיווע זאַך" — זאָגט שאָפּענהויער; „דאָס פערגניגען איז בלויז אַ צופעליגע און אַ פערבייילויפענדע זאַך" — זאָגט האַרטמאַן; אין דער ווירקליכקייט אָבער איז דאָס פערגניגען אַנ'אייביגער צושטאַנד, וואָס איז ענג צוזאַמענגעבונדען מיט די האַנדלונגען פון דעם לעבעדיגען וועזען. יעדע זאַך, וואָס שטערט די פערברייטונג און די פערשענערונג פון לעבען, פעראורזאַכט צער, און דאַגעגען פעראורזאַכט יעדע האַנדלונג, וואָס פערלענגערט און פערברייטערט דאָס לעבען, — פערגניגען און צופריעדענהייט.

אמת, די שטרעבונג, האָטש זי איז דאָך נישט דער עיקר מהות פון לעבען, געהט שטענדיג צוזאַמען מיט'ן לעבען; דערמיט אָבער איז נאָך גאָר נישט געזאָגט, אַז זי מוז זיין דורך און דורך צער.

„יעדע שטרעבונג איז צו אַ זאַך, וואָס פעהלט; הייסט עס,

---

*) דאַרווין און זיינע אָנהענגער.

אַלזאָ , — אַ צער״ , אַזוי זאָגען די פּעסימיסטען . אין דער אמת׳ען
אָבער האָט די שטרעבונג אַליין אין זיך אַ סך פֿערגניגען , אויב זי
איז נאָר נאַטירליך און בעשטימט . דער מענש שטעלט זיך פאָר
דאָס , וואָס איהם פעהלט , בעמיהט זיך דאָס צו בעקומען , דער=
נעהנטערט זיך אַלץ מעהר און מעהר צו זיין ציעל , און וואָס
מעהר ער שטעלט זיך פאָר דעם פערגניגען פון ערהייכען זיינע
ערוואַרטעטע פערלאַנגען , אַלץ גרעסער ווערט אין איהם די ענער=
גיע , און דאָס פיהלען אין זיך ענערגיע — פערשאַפט פערגניגען .

נישט אויסגעהאַלטען איז די פּעסימיסטישע אַנשויאונג אויך
בנוגע צו דעם מהות פון מיה און אַרבייט . אַרבייט און צער זענען
ביי די פּעסימיסטען — סינאָנימען ; אין דער אמת׳ען אָבער איז
פערהאַן פיעל פערגניגען נישט בלויז אין דעם פאַקט פון בעקומען
דעם לויהן פאַר דער אַרבייט , נאָר אויך אין דער אַרבייט גופא .
שווער איז די אַרבייט , ווען זי איז נישט לויט די כחות , ווען זי
צוברעכט דעם גאַנצען קערפּער ; די געוועהנליכע , נאָרמאַלע אַר=
בייט פערשאַפט אָבער פערגניגען . אַנ׳אַרבייט , אין וועלכער עס
בעטייליגען זיך אַלע טיילען פון קערפּער ; אַנ׳אַרבייט נאָך בע=
שטימטע רוהע=שעה׳ען און אין אַ דערצו צוגעפּאַסטען אָרט , —
וועקט אויף אַלע פונקציעס פון אָרגאַניזם , רופט אַרויס אַ סך
ענערגיע און צוזאַמען דערמיט אַ שטאַרקען געפיהל פון אַנגענעה=
מער צופריעדענהייט .

אמת , מ׳קען נישט לייקענען , אַז אַ סך מענשליכע פערלאַנגען
ווערען נישט ערפיהלט , אַז אַ סך מענשליכע מיה געהט לאיבוד ,
אַז דער המון מענשען אַרבייט צופיעל און די איבריגע קליינע
מינדערהייט ווערט משוגע פון לעדיג געהן , פון נישט האָ=
בען , וואָס צו טאָן ; דאָס איז אָבער אַלץ אָבהענגיג בלויז פון
די געזעלשאַפטליכע לעבענס=בעדינגונגען , פון דער וויסענשאַפטלי=
כער פערפאָלקאָמענונג , פון דער זיטען=פערבעסערונג און בעגרי=
פען=פערפיינערונג . וואָס מעהר דאָס לעבען וועט פערפאָלקאָמט
ווערען , וואָס מעהר דער געדאַנקען=קרייז וועט זיך פערברייטערן ,
וואָס מעהר דער מענש וועט זיך אויפהערען איינצוציהען אין זיין
שאָלעכץ און וואָס שענער און מעהר צוגעפּאַסט צו דעם ערהאַל=
טונגס=צוועק עס וועלען ווערען די פאָרמען פון דעם געזעלשאַפט=
ליכען לעבען , — אַלץ ווייניגער וועט דעם מענשען אויסקומען צו

אַרבייטען אומזיסט, אַלץ וועניגער וועט איגנאָרירט ווערען דעם מענשען׳ס רעכט, אַלץ דיפערענצירטער און איינגעטיילטער וועט ווערען די אַרבייט און אַלץ מעהר וועט ווערען אויף דער וועלט נחת און פערגניגען *).

בנוגע צו דעם סכום פון פערגעניגען און צער אין דער געגענוואַרט, האַלטען עטליכע פון די דאָזיגע געלעהרטע, אַז פערגעניגען איז פערהאַן אין דער וועלט מעהר פון צער. ליאָבאָ, למשל, צעהלט אויס כסדר אַלע מיני פערגעניגענס, וואָס זענען פערהאַן אין דער וועלט, און געפינט, אַז זייער צאָהל איז אונגעהויער גרויס; אויסער די געוועהנליכע סאָרטען פערגעניגענס, רעדט ער נאָך פיעל וועגען דעם פערגניגען פון שפאַצירען, יאַגד, מוזיק, זעהן שענע זאַכען, טעאַטער א. א. וו.

אַנדערע געלעהרטע, וועלכע בעהאַנדלען די פראַגע וועגען פערגניגען און צער נישט מיט אַזאַ לייכטקייט, זענען אמת מודה, אַז ס׳איז פערהאַן איצט אַ סך שלעכטס אויף דער וועלט; דאָס איז אָבער אויך נאָר דערפאַר, וואָס די איצטיגע לעבענס-בעדינגונגען זענען שלעכטע, און מ׳קען האָפען, אַז צוזאַמען מיט דעם אַלגעמיינעם פראָגרעס וועט זיך דאָס אויך ענדערן צום גוטען.

אַנדערע געהען נאָך וויי‌טער און זאָגען, אַז בנוגע צו דער געגענוואַרט זענען טאַקי די פעסימיסטען גערעכט און דער צער איז טאַקי אַזוי גרויס, אַז דאָס ביסעל פערגניגען ווערט ווירקליך פערזונקען אין איהם; בנוגע צו דער צוקונפט אָבער זענען זיי נישט גערעכט. ס׳איז פערהאַן היינט אין דער וועלט אַ סך שלעכטס פון דעם מין, וואָס מיר רעכנען עס פאַר אַ וועלט-צרה, ווערהענד אין דער ווירקליכקייט איז׳ס בלויז די שולד פון דעם מענשען אַליין, וועלכער איז נאָך נישט דערוואַקסען אינגאַנצען און האָט נאָך נישט ערריי‌כט די העכסטע מדרגה פון פאָלקאָמענהייט. אַלץ איז דער מענש אימשטאַנד אויפצוטאָן, און אויב נישט מיט איין מאָל, איז ביסלעכווייז, מיט דער הילף פון אַ לאַנגזאַמער און סיסטעמאַטישער אַרבייט

*) מיל.

פאַר דער מענשהייט'ס צוקונפט. *)

די פּעסימיסטען בלאָנזשען בנוגע צו דער צוקונפט, ווייל דער יסוד פון זייער אַנשויאונג איז אַ פאַלשער; זיי אורטיילען פון איינצעלנע, פּאַרטיקולערע ערשיינונגען אויף דער אַלגעמיינער נאַטור און לויט דעם גיעבען זיי אַרויס בעשלוסען און מיינונגען; אין דער אמת'ען אָבער זענען די אַלע ליידען פון דעם מענשליכען לעבען נישט מעהר, ווי פאָלגען פון שלעכטע געזעלשאַפטליכע בעדינגונגען, וועלכע שטאַמען פון געוויסע היסטאָרישע סבות, און וואָס מעהר עס וועט זיך פערשפּרייטען דאָס אמת'ע וויסען, אַלץ שנעלער וועלן די שלעכטע בעדינגונגען פון זיך אַליין בטל ווערן, און דער קאַמפּף אום דאָס זיין וועט נישט זיין מעהר קיין קאַמפּף צווישען איין מענשען און דעם אַנדערן, אין וועלכען עס זיעגט דער שטאַרקערער, — נאָר אַ קאַמפּף צווישען אַלע פעראייניגטע מענשליכע כחות מיט דער נאַטור. דאַן וועט שוין ממילא אויך אזוי פיעל שלעכטס נישט זיין, — צוזאַמען מיט דער סבה (אורזאַך) וועלן בטל ווערן אויך די פאָלגען איהרע.

אַלץ איז אָבהענגיג פון די ענטוויקלונגס־פאָרמען — אפילו אויך דער פּעסימיזם אַליין. ס'טרעפט, אַז דער פּעסימיזם אַליין דיענט נאָר אַלס געוועהר אין'ם לעבענס־קאַמפּף. ביטער איז פאַר אַ מענשען די איבערצייגונג, אַז אַנדערע באָדען זיך אין אַלדאָס גוטס דאַן, ווען ער טרינקט זיך אין יסורים, און אין אַזאַ פאַל ווייל ער אומעטום נאָר שלעכטס זעהן, און איהם ווערט אַליין לייכטער אויפ'ן האַרצען, ווען ער איז אימשטאַנד אויפצו־ווייזען, אַז דאָס פערגניגען איז גאָרנישט ווערט, אַז נאָך

---

*) לויט די מעליאָריסטען, „מעליאָריזם הייסט דעם מענשען'ס פעהיג־קייט נישט בלויז צו פערקלענערן די מאָס פון צער, נאָר אויך צו פערמעהרען די מאָס פון פערגניגען" (סוללי). אין'ם ברייטען זין שטעלט דער מעליאָריזם פאַר מיט זיך אַ גאַנצע וועלט־אַנשויאונג, וואָס אַנערקענט די שלעכטע זייטען פון דער געגענוואַרט און גלויבט שטאַרק אין דער קראַפט פון פּראָגרעס. די ערשטע, וואָס האָט זיך בענוצט מיט דעם טערמין, איז געוועזען ד ז ש א ר ד ז ש ע ל י א ט.

דער מינוט פערגנינגען קומען אַן טעג פון יסורים און פּיין, אַז דאָס לעבען בכלל איז אַ פּוסטע שפּיעל...

מיט דער צייט, ווען אַלע איצטיגע לעבענס־פאָרמען וועלען זיך ענדערן; ווען די בעציהונגען צווישען איין מענשען און דעם אַנדערן וועלען גאָר אַנ'אַנדער אויסזעהען בעקומען; ווען אַלע בעגריפען וועלען שוין גענוג ראַפינירט זיין און אַלע פאָר־אויסטיילען וועלען פערשווינדען; ווען אַלץ, בכלל, וועט ערריי־כען די שטופע פון דער העכסטער פאָלקאָמענהייט, — וועלען די אַלע פראַגען וועגען לעבען און וועגען דער בעדייטונג פון לעבען פון זיך אַליין געלעזט ווערן. דאָס לעבען וועט האָבען אַ גרויסע, וויכטיגע בעדייטונג, יעדע איינציגע האַנדלונג וועט זיך אַליין אויספילען און גערעכט מאַכען, יעדע בעוועגונג וועט זיין אַ ציעל פאַר זיך אַליין, ווייל אַלץ וועט געטאָן ווערן אויף דעם בעסטען, אויף דעם פיינסטען, אויף דעם פאָל־קאָממטען אופן.

און ווייל יעדע געגענוואַרט איז אַ פונדאַמענט, אויף וועל־כען עס בויט זיך די צוקונפט; ווייל מיר זענען אימשטאַנד זיך היינט פאָרצושטעלען דאָס גליק פון אונזערע קינדער און זייער פרייד אין יאָהרען אַרום; ווייל מיר קענען היינט זעהען אין אונזער אידעאַלער פאָרשטעלונג, ווי אַזוי אַלע פעהלערן ווערן אויסגעבעסערט און אַלע מאַנגעלן אויסגעפילט, — דאַרפען מיר שוין אין דעם אַליין געפינען אַ טרייסט און אַ היילונג צו אַלע אונזערע וועהטאָגען. ס'איז נויטיג צו דעם צוועק, בלויז אַרויסצוגעהן, אויף וויפיעל דאָס איז מעגליך, פון דעם ענגען פערזענליכען קרייז און טיעפער צו בעטראַכטען די פערגאַנגענ־הייט, די געגענוואַרט און די צוקונפט פון דער גאַנצער מענש־הייט. יעדער איינער דאַרף זיך אויסלערנען געפינען אַ טרייסט פאַר אַלע ליידען פון דער פערגאַנגענהייט און פון דער געגענ־וואַרט, — אינ'ם גן־עדן פון דער צוקונפט...

אמת, לויט אונזערע געוועהנליכע מיינונגען און נייגונגען, איז אונז גאַנץ שווער צו געפינען אַ בעפרידיגונג פאַר אונזערע פערזענליכע ליי־דען אין דעם, וואָס ווען ס'איז, אין דער ווייטער־ווייטער צוקונפט, וועט אונזערע איינייקלעך און אור־איינייקלעך גוט זיין; דאָס איז אָבער נישט אונמעגליך, און מען דאַרף זיך בלויז גוט צוגעוועהנען

דערצו. אַ מענש מיט אַ ריינעם אינטעלעקט איז פעהיג צו פער־
געסען אינגאַנצען זיינע פּערזענליכע ענינים און צו געפינען
פערגניגען אין אַלגעמיינע זאַכען, וואָס האָבען צו איהם, אין
פּלוג, גאָר קיין שייכות נישט; וואָס ריינער און ברייטער,
אַלזאָ, עס וועט ווערן דער מענשליכער אינטעלעקט, אַלץ גרע־
סער וועט ווערן די צאָהל פון יענע, וועלכע לעבען נישט
בלויז פאַר זיך אַליין, און געפינען פערגניגען אין יעדער זאַך,
וואָס ווערט געטאָן פאַר דער אויסבילדונג און פערפאָלקאָמענונג
פון דער מענשהייט אין דער וייטער צוקונפט.

„פון צייט צו צייט — זאָגט ספּענסער — וועט גרע־
סער ווערן די צאָהל פון יענע מענשען, וואָס די העכסטע
ענטוויקלונג פון דער מענשהייט וועט זיין זייער העכסטער ציעל
אין לעבען. אַראָבקוקענדיג פון דער הויכקייט פון זייער אינ־
טעלעקטועלען האָריזאָנט אויף דעם מענשענ׳ס לעבען אין דער
וייטער צוקונפט, — אויף יענעם לעבען, וואָס נישט זיי
וועלען פון איהם געניסען, נאָר די קינדער פון יענע וייטע
דורות, — וועט אין זיי אויפבליהען די בעגליקענדע איבער־
צייגונג, אַז זיי האָבען פון זייער זייט, געהאָלפען דער מענש־
הייט געהן פאָראויס, פאָרווערטס, און האָבען איהר צוגע־
בראַכט נעהנטער צו דעם לאַנד פון דער צוקונפט.“

יג.

די אויפלעבונג פון דער קריסטליכער אנשויאונג.

דאָרט, וואו בעלי־תשובה שטעהען, קענען אפילו קיין
אמת׳ע צדיקים נישט שטעהן. דער כלל האַלט אוים אויך
בנוגע צו די דענקענדע קעפּ, וואָס ווערן פרום אויף דער על־
טער. זיי געהען אוועק נאָך וייטער פון די כשר׳ע טעאָלאָגען
און באַיקאָטירען אינגאַנצען יעדען מענשליכען געדאַנק, וואָס
פּרובט זיך אויף זיין שטייגער צו לעזען אַלע וועלט־פּראָבלעמען.
און נישט נאָר דאָס: — זיי פלוידערן אָהן אַ אָנהויב און אָהן

א סוף, האָבען צו טאָן מיט חלומות און איינרעדענישען, פער־נעהמען זיך מיט בויך־רעדערײַ, סור'ען זיך מיט רוחות און ענטדעקען סודות פון וועלטען, וואָס זענען קיינמאָל נישט בע־שאַפען געוואָרען.

אין פראַנקרייך און אין אַנדערע לענדער זענען איצט זעהר פיעל פערהאַן אַזעלכע מיני בעלי תשובות, וואָס בעשעפטיגען זיך מיט די טיעפסטע וועלט־פראָבלעמען. דעם גאַנצען אינהאַלט פון לעבען און בכלל אַלץ זעהען די דאָזיגע בעלי תשובות אין'ם קאַטאָליציזם, און ליעב איז זיי די דאָזיגע זקנה מיט דעם געקנייטשטען פנים, ווי אַ יונג־אויסגעשלייערטע כלה. אין יעדען מנהג, אין יעדער טראַ־דיציע און אין יעדען געזעץ געפינען זיי אַ בעזונדער שענהייט און אַ מין אייביגע גוטסקייט, און נאָך די פערשידענע גייסטי־גע שטורעמס, וואָס זיי האָבען איבערגעלעבט, גלויבען זיי איצט אין דעם אַלעמען צו געפינען די אמת'ע גייסטיגע מנוחה און דעם אייביגען פריעדען.

יענע, וועלכע ווייסען נאָר פון וויסענשאַפטליכע פאַקטען און פאַלגען, קוקען אויף די דאָזיגע בעלי תשובות מיט אַ מיטלייַדס־שמייכעל, ווי אויף פסיכיש קראַנקע, און קעהרען זיך אום צוריק צו זייערע וויסענשאַפטליכע פאָרשונגען. אַנדערע פרובען זאָגאַר אויסגעפינען די אַלגעמיינע סבות פון אַזעלכע גייסטיגע צושטאַנדען אין די געזעצען פון דער פיזיאָלאָגיע, פסיכיאַטריע א. א. וו. און פיהלען זיך צופריעדען: — מיר זענען געזונדטע מענשען!...

ס'איז אָבער גענוג זיך אויפצוהויבען עטוואָס העכער איבער דער דאָזיגער אויבערפלעכליכער מיינונג, אום צו זעהען, אַז די סבה פון אַזאַ מין ערשיינונג ליעגט אַממעהרסטענטייל פיעל טיעפער, פיעל ווייטער...

מאַמינים אין אַבערגלויבערײַען און נאַרעשקייטען זענען שטענדיג געווען, זענען איצט פערהאַן און וועלן אייביג זײַן. אין אַלע צייטען האָבען זיך געפונען פערשיעדענע פאַנטאַסטען און אַבערגלויבער, פערפיהרער און פערפיהרטע. אין דער לעצ־טער צייט זעהען מיר אָבער, אַז מענשען, וועלכע דרינגען אַריין אין די טיעפסטע בעהעלטענישען פון דער מענשליכער

נשמה און פערשטעהען די וועלט מיט אַלע איהרע מעלות און חסרונות, אַז אַזעלכע מענשען געפינען נישט קיין גייסטיגע בעפריעדיגונג אין קיין אַנדער זאַך און קעהרען זיך אום צו דער פשוט'ער אמונה, וואָס איז אָפט פערבונדען מיט נאַרעשע אַבערגלויבענס, — דאָס פּאָדערט שוין אַ געוויסע אונטערזוכונג!

מענשען מעהרען זיך, און די בעדערפעניסען מעהרען זיך אויך און וואַקסען פון טאָג צו טאָג; דער קאָנטראַסט צווישען די פערשיעדענע עקאָנאָמישע קלאַסען ווערט גרעסער; די בילדונג נעהמט אַרום אַלץ ברייטערע שיכטען פון דער מענשהייט, און צוזאַמען דערמיט וואַקסט אויך דער פערלאַנג, גוט צו לעבען, אַלזייטיג צו געניסען פון לעבען א. א. וו.; דער לעבענס-קאַמפף ווערט אַלץ שווערער און שווערער; די פערוואונדעטע און געפאַלענע פון דעם דאָזיגען קאַמפף ווערן אַלץ מעהרער; דער געשריי פון די בעזיגטע רייסט איין די הימלען און לאָזט נישט רוהיג אויך דעם געוויסען פון יעדען מענשען, וואָס האָט אַ האַרץ צו פיהלען. די זיעגער זענען אויך נישט גליקליכער פון די בעזיעגטע; זיי זוכען דאָס גליק און געפינען עס נישט. די נאַרעשע, קליינליכע פערגניגענס ווערן צוגעגעסען, אַ שרעקליכע פוסטקייט בעהערשט דאָס האַרץ, און קיין זאַך אין דער וועלט איז נישט אימשטאַנד, די דאָזיגע פוסטקייט צו פערטרייבען. ווענדען זיך די אמת-זוכענדע צום שכל, ענטפערט ער: יאָ, אָבער ס'זענען פערהאַן געוויסע נאַטירליכע סבות. ווענדען זיי זיך צו דער פאַנטאַזיע — פערפיהרט זי. ווענדען זיי זיך צו דער אמונה, וואָס האָט איהרע וואָרצלען טיעף אין דער מענשליכער נשמה, און — זי ווייזט זיי די גאַנצע וועלט בעלויכטען מיט אַ נייער ליכטיגקייט. דערזעהען די אמת-זוכער די דאָזיגע ליכטיגקייט און דערפרעהען זיך מיט איהר; פון גרויס שמחה פערגעסען זיי אָבער אָבצוטיילען די אמת'ע, הויכע גלויבענס-פּאָעזיע פון דער פשוט'ער פערקערפּערונג, פון דעם פרימיטיווען אַנטראָפּאָמאָרפיזם...

דו וואונדערסט זיך: ווי אַזוי קענען עס די חכמים — די חכמים, וועלכע האָבען באמת פערדיענט דעם נאָמען — ווי אַזוי קענען עס אָט די חכמים גלויבען אין אַזעלכע נאַרעש=

קייטען? — נעהם דיך גוט שטודירען זייער לעבען און אלץ, וואס זיי האבען געשריבען און געשאפען, וועסטו זעהען, אז די צרות און די ליידען פון דער וועלט האבען זיי דערצו געבראכט — זיי זענען דערשלאגען פון די אייביגע ליידען...

נאר איינער פון די בעלי תשובות איז ארויסגעגאנגען ווי א זיעגער און נישט ווי קיין בעזיעגטער פון דער דאזיגער גייסטיגער מלחמה — ליעוו טאלסטאי. ס'געפינען זיך אזעלכע, וואס צווייפלען אין זיין נארמאלען פערשטאנד אויך; ווער עס לייענט אבער זיינע ווערק אהן א שום פאראורטייל זעהט גלייך, אז ער האט דא פאר זיך א מענשען מיט א מערקווירדיג געזונדטער לאגיק, נאר — אנ'אנדערע פון דער געוועהנליכער. אונזער לאגיק איז די פון געוועהנליכע מענשען, וואס האבען שטענדיג פאר די אויגען די ארומיגע לעבענסבעדינגונגען, וועהרענד טאלסטאי'ס לאגיק איז די פון א מענשען, וואס האט זיך בעפרייט פון די דאזיגע בעדינגונגען. זיין אנשויאונג איז די אנשויאונג פון קריסטענטום, ווי מיר האבען זי ערקלערט אין איינעם פון די פריהערדיגע קאפיטלען; ער זוכט אבער פון איין זייט, זי צוצופאסען צו די פאדערונגען פון דעם ערדישען לעבען, און פון דער אנדערער — פערברייטערט ער זי און גיט איהר א גאנץ בעזונדער פיזיאנאמיע.

זיין פערזענליכע מיינונג איבער דעם שאדען פון דער ציוויליזאציע, וואס איז נאהנט צו רוסא'ס מיינונג וועגען דער זעלביגער פראגע, — נעהמט טאלסטאי אויך אריין אין קריסטענטום. דאס גוטע איז גוט אומעטום, אין אלע צייטען און אין וועלכער לאגע עס זאל נישט זיין. דאס אמת'ע גייסטיגע גליק איז נישט בלויז נישט סותר דעם מאטעריעלען גליק, נאר ס'איז פשוט אומעגליך פאר א מענשען, זיך גליקליך צו פיהלען מיט מאטעריעלע גליקען אליין, אויב ער לעבט נישט לויט די בעגריפען פונ'ם מאראל.

„ס'איז פערהאן א פשוט'ער וועלט־רעכנונג: — זאגט ער אין זיין ארטיקעל: „וואס איז גליק?" — ארויסצוגעהן פון דער וועלט...

לויט טאלסטאי'ס מיינונג זענען בכלל פערהאן צוויי תורות:

די תּורה פון דער וועלט און די תּורה פון קריסטענטום. די
תּורה פון דער וועלט לערנט דעם מענשען צו זיין וואָס מעהר
אַריינגעטאָן אין עניני עולם=הזה, ברייטער צו מאַכען אַלע מאָל
דעם קרייז פון לעבען און פון די לעבענס=פערגניגענס, צו
פערנעהמען אַ בעדייטענדען פּלאַץ אין דעם געזעלשאַפט=
ליכען לעבען, צו ערווערבען זיך פון אַלע זייטען כבוד
און רייכטום, קורץ: צו זוכען און צו געפינען. די דאָזיגע
תּורה נעהמט אָן אַלע מאָל אַנ'אַנדער פאָרם און ווייזט זיך
אַרויס אַלע מאָל אין אַנ'אַנדער געשטאַלט; מיט קלינגענדע
פראַזען איז זי בעקרוינט, און שרייענדיג אָהן אַנאויפהער, אַז
זי זוכט נאָר דעם מענשענ'ס גליק, פערפיהרט זי איהם —
אין אָבגרונד פון אונגליק. מענשען מיט טויטע געזיכטער, הוי=
פענס טרוקענע ביינער, שטויסען און שטופען איינער דעם אַנ=
דערן און קעמפפען צווישען זיך מיט זייערע לעצטע כחות, גע=
טריבען פון אַ ווילדער, מעכאַנישער קראַפט, — דאָס איז די
פרוכט פון דער וועלטליכער תּורה און דאָס זענען איהרע
קרבנות. אַ מענש האָרעוועט און אַרבייט יאָהרען=לאַנג, אום
זיך צו ערווערבען אַ גאָלדענעם זייגעריל, דערנאָך — אום צו
בעזיצען אַנ'איינען הויז, נאָך שפּעטער — אום צו קענען אַ=
רויספאָהרען אין אַ איינענעם עקיפּאַזש און אַזוי ווייטער און ווייַ=
טער, און פּלוצלינג קומט דער טוידט און רייסט איהם אַוועק
פון דער וועלט, נאָך איידער ער האָט בעוויזען חאָטש וויפיעל
ס'איז הנאה צו האָבען פון די אַלע זאַכען, וואָס האָבען איהם
אַזוי פיעל מיה, אַזוי פיעל קרבנות און אַזוי פיעל רוהיגקייט
געקאָסט. קנאה, איינפערזוכט, נאַרעשער כבוד, בהמה'שע פער=
גניגענס, ווילדע שענדליכע תאוות — דאָס איז אַלץ, וואָס
מיר רופען אָן: ציוויליזאַציע.

און אַלע ווייסען דאָס, און פאַר קיינעם איז דער געדאַנק
נישט ניי; די תּורה פון דער וועלט געפינט זיך שוין אָבער
איהרע סאָפיזמען און איינפאַלען, מיט וועלכע זי בענוצט זיך
אויף צו פערטומלען דעם מענשען און איהם אַרויסצושלאָגען
דעם געדאַנק פון קאָפּ, און ער ווערט דערווייל וואָס ווייטער
אַלץ מעהר אַריינגעשלעפּט אין דעם שטראָם פון די בלינדע
פערלאַנגען און נאַרעשע שטרעבונגען. איהם דאַכט זיך כסדר,

אַז ער גערט פאָרווערטס, ווערענד ער געהט אין דער ווירקליכקייט גאָר צוריק...

טאָלסטאָי בענוגענט זיך נישט מיט קיין אַלגעמיינע מוסר־דרשות. ער בעמיהט זיך צו דערווייזען, אַז דאָס לעבען אין די צענטערן פון דער קולטור, אין די גרויסע שטעדט, האָט אין זיך אַ גאַנץ קליינעם טייל פון יענע עלעמענטען, אָהן וועלכע ס'איז אַבסאָלוט אונמעגליך זיך פאָרצושטעלען פערגניגען און גליק. ווי ענטציקענד איז די ליכטיגקייט פון דער זון! — און אָט לעבען צעהנדליגער טויזענדער מענשען אין די גרויסע שטעדט, וואו זעלטען־ווער איז אימשטאַנד צו געניעסען ווי ס'דאַרף צו זיין פון דער זונען־ליכטיגקייט. די הויכע „וואָלקענקראַצער'ס", די גאַרדינען אויף די פענסטער, די דונקעלע צימערן, די פערמאַכטע עקיפּאַזשען און די אַלע איבריגע קולטור־זאַכען, — דינען נאָר אויף צו פ ע ר ש ט ע ל ע ן די זונען־שטראַהלען. דאָס זיצען שפּעט ביינאַכט און דאָס אויפשטעהן שפּעט אין דער פריה לאָזט דעם שטאָדט־איינוואוינער קיינמאָל נישט זעהען די העלע, פרעהליכע ליכטיגקייט פון דער פריהמאָרגען־זון. ס'זענען פערהאַן אַזעלכע שטאָדט־מענשען, וואָס האָבען אין זייער גאַנצען לעבען זוכה געווען בלויז איינמאָל צו זעהען די בעצויבערנדע ערשייַנונג פונ'ם זון־אויפגאַנג. ווי געזונד איז'ם פאַר אַ מענשען, איינצואָטעמען אין זיך געזונדטע פרישע לופט, אָדער צו טרינקען רייַנעם, קלאָרען וואַסער! און די שטאָדט־איינוואוינער האָבען דאָס נישט. וואָס קען אַ מענשען פערשאַפען מעהר פערגניגען, ווי די אַרבייט פון האָדערווען חיות, בהמות און עופות און אַרומגעהן אַרום זיי! דער שטאָדט־איינוואוינער קען דאָס נישט אויספיהרען און מוז'ם, אין בעסטען פאַל, איבערגעבען זיין משרת. און ענדליך: וואָס נאָך קען געבען אַ מענשען אַזוי פיעל אמת'ען גליק און אַזוי פיעל לעבענס־אינטערעסען, וויפיעל ס'גיט דער פּראָצעס פון ערציהען קינדער און זיי אויסהאָדאָווען! ערנעהרען זיי און זעהען, אַז זיי זאָלען געזונד און קרעפטיג זיין, און דאַן — זיך פרעהען צוזאַמען מיט זיי און זיך מיטשפּיעלען צוזאַמען מיט זיי! און דער גרעסטער טייל פון די שטאָדט־איינוואוינער גיט איבער די דאָזיגע אַרבייט אַנדערע, און געהט אַליין זיך זוכען פערגניגען אין ציִרק אָדער אין טעאַטער...

דער מענש פערלאָזט די נאַטור און געהט זיך זוכען פרעמ=
דע, ווילדע זאַכען, פאַר וועלכע ער איז זיך פּשוט מוסר=נפש,
און דאָס קומט פאָר בלויז דערפאַר, וואָס ער גלויבט, אַז דאָס
גליק געפינט זיך נישט אין איהם אַליין, אין זיין איינפאַכען נאַ=
טור=לעבען, אינ'ם לעבען פון ליעבע און פריעדען, גערעכטיג=
קייט און תמימות, נאָר אין ווילדע אויסגעלאַסענקייטען, אין אַ
שטורמיש=ברויזענדען לעבען און אין דער שווערסטער אַנשטרענ=
גונג פון גייסט.

דאָ קומט די תורה פון קריסטענטום און לעהרנט דעם מענ=
שען ריכטיג פערקעהרט: אַנטלויף פון די אַלע עניני עולם הזה!
זוך דאָס קעניגרייך פון גאָט און זיין גערעכטיגקייט, — דאָס
איבריגע וועט שוין אַליין קומען. זוך נישט דיין גליק, נאָר
דאָס גליק פון אַנדערע, דאָס וועט דיך אויך בעגליקען.
ליעב דיין חבר, ווי דיך אַליין; לעב מיט דער נאַטור און האָב
פערגניגען פון די גוטע זאַכען, וואָס גאָט האָט דיר געגעבען
און יענע אַלע, וועלכע זענען גלייך צו דיר. שטעל דיר נישט
אויף קיין פאַלאַצען מיט קיין שלעסער; זעה בעסער אָנצופילען
דיין הארץ מיט ליעבע און גערעכטיגקייט — דאָס וועט דיין
עשירות און דיין גליק זיין. דער וועלט=מענש זעהט אין יעדען
איינציגען אַ קאָנקורענט, אַ מיט=סוחר אָדער אַ מיט=קרעמער —
דו זעה אין איהם אַ לייבליכען ברודער. און דו דאַרפסט גאָר=
נישט זוכען צו בעגרינדען דיין ליעבע אויף וועלכע ס'איז לאָגי=
שע הנחות און יסודות — דו האָב ליעב דיין חבר, ווי זיך
אַליין, פּשוט, איינפאַך, אָהן פּשט'לעך און חשבונות, אָט ווי
אַ מוטער, צום ביישפּיעל, האָט ליעב איהר קינד.

די ליעבע — דאָס איז דער יסוד פון אַלע יסודות אין
טאָלסטאָי'ס אַנשויאונג. אין איהר זוכט ער שוץ און שטיצע פון
דעם פּעסימיזם, וואָס וויל אַלץ פערניכטען. לעבען פאַר דעם
פערזענליכען גליק — איז אונמעגליך; וואָס מעהר דער מענש
פערטיעפט זיך אין דעם, אַלץ מעהר קומט ער צו דער אי=
בערצייגונג, אַז דאָס פערזענליכע גליק אַנטלויפט פון איהם.
לעבען, ווידער, צוליעב וועלכע ס'איז נאַרישע פערגניגענס,
וואָס אָט זענען זיי דאָ און אָט פערשווינדען זיי, לעבען צוליעב
דעם און האָבען שטענדיג פּחד דערפון, — דאָס איז אַ מענש

אַ בן־דעת אויך נישט אימשטאַנד. דער מענש לעבט װי אַ בהמה און האַנדעלט װי אַ בהמה נאָר אַזױ לאַנג, װי ער בע־טראַכט זיך נישט; װען ער נעהמט אָבער אַרום די גאַנצע זאַך און בעגרײַפט זי ריכטיג — קען ער שױן מעהר אַזױ נישט לעבען.

די פּעסימיסטען פערשטעהען דאָס אַלץ גאַנץ גוט. זײַער געדאַנקען־גאַנג איז, לױט טאָלסטאָי'ס אױסטײַטשונג, אַזעלכער: איך האָב אין מיר אַ בהמה'שען „איך", װאָס בעגעהרט אַלץ און װיל אַלץ, און אַ אינטעלעקטועלען, מענשליכען „איך", װאָס פערשטעהט, אַז דאָס אַלץ איז גאָרנישט מיט גאָר־נישט; דער אינטעלעקטועלער „איך" אין מיר װיל, אַז און פאַר זיך, גאָרנישט, פערלאַנגט גאָרנישט און נעהמט אין לעבען קײן שום אַנטײל נישט; ער קוקט בלױז פון דער זײַט אױף די מעשים פון דעם בהמה'שען „איך" און איז זײ מבטל. דאָס הײסט אַלזאָ: אַזױ לאַנג װי די דאָזיגע שפּיעל װערט מיר נישט צוגע־געסען, קען איך מיר שטעהן און קוקען אױף דעם אַלעמען מיט אַ לײַכטען שמײכעלע; קוים אָבער הױבט עס מיר אָן לאַנגװײַליג צו װערן, דאַרף איך נעהמען און פערלאָזען די נאַרישע סצענע...

אַזױ דענקען און אַזױ האַנדלען װירקליך די קאָנסעקװענטע פּעסימיסטען. —

די דאָזיגע אַנשױאונג האָט אָבער אין זיך אַ פאַלשע זײַט אױך. ריכטיג איז די הנחה פון פּעסימיזם, אַז דער אינטעלעק־טועלער „איך" אין'ם מענשען איז מבטל די מעשים פון דעם בהמה'שען „איך" און אַנערקענט זײ פאַר נאַרישקײַטען; פון דער צװײטער זײַט איז אָבער נישט ריכטיג דאָס, אַז דער אינטעלעק־טועלער „איך" איגנאָרירט אַלע לעבענס־אינטערעסען. אָט דער „איך" איגנאָרירט בלױז דאָס נאַרישע, דאָס פערבײַגעהענדע, דאָס אײַנגעבילדעטע אין לעבען; ער אַנערקענט אָבער דאָס אמת'ע לעבען, װאָס ציהט זיך אָהן אַ אָנהױב און אָהן אַ סוף. לױט דער פּעסימיסטישער אַנשױאונג קומט אױס, אַז װען אַ מענש בעפרײַט זיך פון אַלע זײַנע פערזענליכע שטרעבונגען און פערלאַנגען, בלײַבט איהם מעהר אַבסאָלוט גאָרנישט; אין דער אמת'ען אָבער בלײַבט איהם נאָך דאַן אױך עטװאָס זעהר בע־

דײַטענדעס — דאָס לעבען אַלײן...
און וואָס איז׳ס דער מהות פון דעם לעבען, וואָס בלײַבט אינ׳ם מענשען שוין נאָכדעם, ווי ער האָט זיך באַפרײַט פון אַלע מיני שטרעבונגען און פערלאַנגען?
די ליעבע.
יעדערער פערשטעהט — זאָגט טאָלסטאָי — ווען אפילו נישט זעהר קלאָר, אַז אין דער ליעבע איז פערהאַן עטוואָס אַזוינס, וואָס אין קײן אַנדער נײַגונג באַמערקט מען עס נישט, — עטוואָס שטאַרקעס, עטוואָס הויכעס, געטליכעס. יעדערער פיהלט, אַז די ליעבע גיט עפּעס אַ געװיסע פאָלמאַכט, אַ געװיסעס רעכט אויפ׳ן לעבען; אין דער זעלביגער צײַט אָבער טראַכטען זיך אַלע, אַז די ליעבע איז אויך נישט מעהר, ווי אַ פערבײַלויפענדער געפיהל, און ס׳איז קײן שום אונטערשיעד נישטאָ צווישען איהר און וועלכער ס׳איז אַנדער נײַגונג. עפּעס דאַכט זיך אין אָנהויב, אַז עס האָט יאָ אַ ממשות, סוף כל סוף אָבער ווײַזט זיך אַרויס, אַז דאָס איז אויך גאָרנישט. ליעבען. אָבער ליעבען אײביג קען מען נישט, און אויף אַ ווײַלע — לוינט די אַרבײַט נישט.
און ווירקליך: לויט זײַערע השגות זענען די דאָזיגע מענשען גערעכט. זײ זעהען אין דער ליעבע אַ ערשײַנונג פון שטעלען אײן ווערזען העכער פון אַלע אַנדערע ווערזענס. עס פערשטעהט זיך דעריבער, אַז אַזאַ ליעבע איז אָבהענגיג פון דעם מענשענס פערזענליכע נײַגונגען, און קען שוין אין קײן פאַל נישט זײַן קײן אַבסטראַקטע און קײן אײביגע. איך בין געצווינגען צו פערברענגען, צו שפּיעלען אין קאָרטען א. א. וו. און איך בין געצווינגען אויך צו ליעבען; איך האָב ליעב דעם, ווײַל ער געפעלט מיר, און הער אויף איהם ליעב צו האָבען, ווען ער הערט מיר אויף צו געפעלען; איך האָב ליעב אַמאָל דעם און אַמאָל יענעם, אַמאָל דער און אַמאָל יענער; איך האָב ליעב דעם, און נאָכמעהר — יענעם; איך האָב דעם ליעב, און דעם אַנדערן וואָלט איך אין אַ לעפעל וואַסער דערטרונקען.
די ליעבע אין דעם געוועהנליכען זין איז דאָך יענער אימפּולס, וואָס טרײַבט דעם פאָטער צו בערויבען אַנדערע

מענשען, אום צו קענען אָנשטאָפּען זײַנע קינדער; דאָס איז דאָך יענע ליעבע, וואָס צוליעב איהר איז בײַ דעם פערליעבטען רעכט צו שטעלען זײַן ריוואַל און זאָגאַר אויך דער געליעבטער אַליין; דאָס איז דאָך יענע ליעבע, וואָס צוליעב איהר ווערן מענשען פון איין משפּחה, פון איין שטאַם און פון איין פאָלק אין בלוטיגע חיות פערוואַנדעלט און בעגזל'ענען און בעפאַלען די מענשען פון דער אַנדערער משפּחה, פון דעם אַנדערן שטאַם אָדער פון דעם אַנדערן פאָלק! און עס פערשטעהט זיך אַליין, אַז אַזאַ ליעבע איז נישט בעסער פון וועלכע ס'איז אַנדערע אימפּולסען, און האָט נישט אין זיך קיין שטאַרקעס און קיין הויכעס, קיין איבּיגעס און קיין געטליכעס.

עס איז אָבער פערהאַן אַנ'אַנדער ליעבע, — אַנ'אמת'ע. די בעצייכנונג פון דער אמת'ער ליעבע איז: טאָן גוטס, און זי שיידעט זיך אונטער פון דער געוועהנליכער ליעבע דערמיט, וואָס זי זוכט גוטס צו טאָן אַלעמען, אָהן אַ שום אויסנאַהם. די אמת'ע ליעבע איז נישט וועלכע ס'איז ליידענשאַפט, וועלכער ס'איז שטאַרקער אימפּולס, וועלכער ס'איז פרעמדער געפיהל — זי האָט אין זיך אַ רייכען אינטעלעקטועלען פּראָצעס. דער גרעסטער טייל מענשען גלויבט, אַז די אמת'ע ליעבע איז יענע, וואָס רייסט זיך אַרויס פון האַרצען מיט אַ שטורם, ווייסט פון קיינע גרענעצען נישט און צופלאַקערט זיך אין אַ ווילד־ברויזענדען פייער; אין דער ווירקליכקייט אָבער איז די זאַך פּונקט פערקעהרט: דער סימן פון אמת'ער ליעבע איז — די רוהיגקייט פון דער נשמה און די ריינקייט פון'ם געדאַנק. די אמת'ע ליעבע קומט שטענדיג נאָך אַ לאַנגען פּראָצעס פון טיעף בעטראַכטען אַלע פּערזענליכע לעבענס־אינטערעסען און זיך פון זיי אינגאַנצען מ י א ש זײַן.

אַ סך מאָל קומט אוים צו הערען די טענה: „איך דאַרף דען פאַר זיך? מיר איז דאָך אַלץ איינס"; דאָס איז אָבער נישט מעהר, ווי אַ פּוסטע פראַזע. ריהר נאָר איהם אַליין אָן, פּרוב נאָר דיך צוריהרען צו זײַן געלד אָדער צו זײַן כּבוד, און דו וועסט גלייך זעהען, אַז איהם איז נ י ש ט אַלץ איינס... דעריבער פאַלט ער אַרײַן אין פערצווייפלונג, דעריבער ליאַרימט ער אַזוי, דעריבער קריצט ער שפּעטער מיט די צייהן...

זאָל אָבער נאָר איין מענש פּרובען זיך ווירקליך אָבזאָגען פון אַלע זיינע פּערזענליכע פערלאַנגען, וועט ער זעהען די גרויסקייט פון דער ליעבע צו יעדען לעבעדיגען וועזען, וואָס וועט אַרויסקוועלען פון זיין האַרצען און איהם אינערליך בעגליקען.

און דאָס איז דער איינציגער וועג, מיט וועלכען מ'קען צוקומען צו דער מדה. טאָלסטאָי אַליין איז אויך מיט דעם וועג צוגעקומען צו דער גרויסער ליעבע, און נאָר אין איהם זעהט ער די אמת'ע רעטונג. אין זיין „ודוי" שילדערט ער אויספיהרליך הי גייסטיגע ליידען און די פאַלשטענדיגע פערצווייפלונג, וואָס האָבען איהם אַריינגעגעבען דעם געדאַנק, זיך דאָס לעבען צו נעהמען, און די ליכטיגקייט, וואָס האָט איהם אַרומגענומען פון דער צייט אָן זינט ער האָט זיך אָבגעזאָגט מיט'ן גאַנצען האַרצען פון דעם פּערזענליכען גליק און האָט אָנגעהויבען ליעבען יעדען לעבעדיגען וועזען, — ליעבען איניג, האַרציג, מיט דעם גאַנצען פייער פון דער נשמה.

טאָלסטאָי איז צוגעקומען צו זיין קריסטליכער אַנשויאונג דורכ'ן פּעסימיזם. די זעלביגע טעאָריע, וואָס איז פאַר אַנדערע אַ טויטגיפט, האָט איהם אַרויסגעפיהרט אויף אַ נייעם לעבענס-וועג; די זעלביגע פערצווייפלונג, וואָס האָט אַנדערע געבראַכט צו דער אַבסאָלוטער נישטיגקייט, צו דער אַבסאָלוטער נעגאַטיוויטעט, האָט איהם געבראַכט צו אַ גאַנץ אַנדער געדאַנק: אויב איך קען נישט לעבען צוליעב מיינע אייגענע נוצען, צוליעב מיין אייגענער טובה, דאַרף איך לעבען פאַר די נוצען פון אַנדערע.

אָט די אַלע צרות, ליידען און וועהטאָגען פון דער וועלט, וואָס האָבען לויט דער אַנשויאונג פון די פּעסימיסטען קיין שום זין און קיין ציעל נישט, זענען לויט טאָלסטאָי'ס מיינונג נוצבאַר און נויטיג, און נישט דערפאַר, וואָס זיי ברענגען, ווי די אָפּטימיסטען ווילען האָבען, צו גוטס און פערגניגען, נאָר דערפאַר, וואָס זיי מאַכען פוּנ'ם מענשען דאָס, וואָס ער דאַרף ווירקליך זיין — אַ אינטעלעקטועלער וועזען, וואָס איז דורכגעדרונגען מיט אַ טיעפער ליעבע צו אַלעם לעבעדיגעם.

אין זיין אַרטיקעל וועגען „צער" ערקלערט ער זיין מיינונג

איבער דעם מהות פון יסורים אין אלגעמיין און איבער דער איינציגער עצה, ווי אזוי זיך צו בעפרייען פון זיי. אויך אין דעם ארטיקעל, ווי אין אלע זיינע אנדערע ווערק, מיידט ער נישט אויס צו שילדערן דאס לעבען אין די פינסטערסטע פארבען; ער ווייזט אויף איינמאל און נאכאמאל, אז ס'איז נארעש צו לעבען צוליעב וועלכען ס'איז פערזענליכען גליק, ווייל אזוינס איז פשוט גאר נישטא במציאות. א מענש מיט געפיהל און פערשטאנד קען נישט זעהן פון אלע זייטען, וואו ער קעהרט זיך: הונגער, קעלט, מגפות, אלע מיני קראנקהייטען און פורעניות'ען, אלע מיני רציחות און הריגות, אלע מיני שוידערהאפטטע גייסטיגע יסורים, — און אין דער זעלביגער צייט זיך גאנץ רוהיג בלייבען און טראכטען: מיר איז גוט! איך האב מיך געראטעוועט!

פון דער צווייטער זייט ווייזט אבער טאלסטאי אויף, אז דאס אליין דארף ברענגען דעם מענשען נישט צו קיין אבסאלוטער נעגאטיוויטעט, נאר צו דעם געדאנק, אז ער איז צו אנאנדער תכלית בעשאפען געווארען און דאס אליין, וואס ער ליידט פון די פערזענליכע יסורים, איז נישט מעהר ווי א מיטעל, איהם ארויפצופיהרען אויף דעם וועג פון אמת.

די דאזיגע מיינונג וועגען דעם מהות פון די מענשליכע ליידען, וועלכע איז אין פלוג אינגאנצען געבויט אויף א טעאלאגישען יסוד, האט אין זיך, ארויסגעהענדיג פון טאלסטאי'ס שטאנדפונקט בנוגע צו דעם מהות פון לעבען — א סך טיעפלאגישעם און אריגינעלעם. דער מהות פונ'ם מענשענס „איך" איז דאך נישט די מאטעריע, וואס ענדערט זיך יעדע סעקונדע, און אויך נישט זיין אינדיווידועלע איבערצייגונג — די לעצטע ענדערט זיך נישט ווייניגער פון דער מאטעריע, ווארום ס'איז דאך נישט גלייך דעם מענשענ'ס איבערצייגונג אין די קינדער-יאהרען צו זיין איבערצייגונג אין דער שפעטערדיגער צייט, און אין דער זעלביגער צייט גופא קען זיך דאך אויך די איבערצייגונג ענדערן, און ווען דער מענש שלאפט, למשל, איז ער אינגאנצען נישט אימשטאנד צו טראכטען, אזוי, אז דער געדאנק ווערט פון צייט צו צייט בעניימט.

וואס דען, אלזא, איז, דער מהות פונ'ם „איך"? די אל-

געמיינע מענשליכע איבערצייגונג ד. ה. יענע איבערצייגונג,
וואָס בינדט צונויף דעם מענשענס אַלע כּערזענליכע איבערציי=
גונגען, וועלכע זענען אייגענטליך גאַנץ ווייט און פערשידען
איינע פון דער אַנדערער. די טיילען פון דער מאַטעריע, וואָס
זענען פערהאַן אין מיר היינט, זענען נישט די זעלביגע, וואָס
זענען געווען אין מיר נעכטין; איך וויל היינט אַזוינס, וואָס
נעכטין האָב איך עס נישט געוואָלט; איך טראַכט היינט אַזוי און
נעכטין האָב איך געטראַכט אַנדערש, און נאָך דעם אַלעמען
פיהל איך פון דעסטוועגען פאָרט, אַז „איך" בין — איך, און
נישט קיין אַנדערער. אויב מיר ווילען אַלזאָ דאָך קלאָר פאָר=
מולירען דעם בעגריף „איך", וואָס איז פון איין זייט אויסער
אַלע מיני איבערצייגונגען און פון דער אַנדערער — אין זייער
צענטראַלען מיטעל=פונקטען, מוזען מיר זאָגען: „איך" הייסט דער
כאַראַקטער. דער כאַראַקטער פון יעדען לעבעדיגען וועזען
דריקט אויס די פאָרם פון זיין בעציהונג צו דער וועלט; די
בעציהונג, ווידער, פון'ם מענשען צו דער וועלט לייטערט
זיך אויס פון צייט צו צייט אַ דאַנק די פערבינדונגען מיט די
אַרומיגע וועזענס. צום ביישפּיעל: דער מענש פיהלט ביי זיך
אַז ער האָט אַ חלק אין'ם גליק, אַז ער איז אויך אַ קינד פון
דעם, וואָס האָט דאָס גליק בעשאַפען. צוזאַמען מיט דעם גע=
פיהל וואַקסט אָבער אין איהם גלייך נאָך איינער — אַ פאַלשער;
ער רעדט זיך באַלד איין, אַז נאָר ער אַליין האָט אַ חלק אין'ם
גליק, און פערגעסט גאָר אינגאַנצען, אַז אַלע אַנדערע האָבען
אויך אַזאַ רעכט אויף דעם גליקס=טראָפען, ווי ער. ער רויבט
און גזל'ט און טרעט מיט די פיס, און ערשט שפּעטער ווערט
ער געוואָהר, אַז יענע זענען שטאַרקער פון איהם, און ער —
בייזערט זיך און קריצט מיט די ציינער. ער וויל לעבען רוהיג,
און דאָ קומען גאָר אָן אויף איהם צרות און פורעניות און אָנ=
שיקעניסען פון אַלע זייטען — בויגט ער זיך איבער אין דער
אַנדערער זייט און הויבט אָן מיט'ן גאַנצען האַרצען גוטס טאָן
די אַרומיגע; דאַן דערשפּירט ער מיט אַמאָל דעם געשמאַק פון
אַזאַ גליק, פון וועלכען ער האָט ביז אַהער קיין אַהנונג נישט
געהאַט און ערשט הויבט ער אָן צו דערגעהן, וואו ס'איז דער
מקור פון דעם אמת'ען גליק. בּיסליכווייז קומט ער צו דער

איבערצייגונג, אַז מיר זענען אַלע „קינדער פון איין פאָטער“, אַז דאָס גליק איז נישט אָבהענגיג פון איין וועזען, פון איין בעשטימטען פלאַץ און פון אַ בעשטימטער צייט, און ענדליך הערט ער אינגאַנצען אויף מורא צו האָבען פאַר די אַלע צרות און אָנשיקענישען, פאַר די אַלע אונגליקען און אפילו אויך פאַר'ן טויט אַליין, דען ער בעגרייפט, אַז דאָס אמת'ע גליק האָט נישט קיין אָנהויב און נישט קיין סוף.

אַלץ איז אָבהענגיג פון דעם מענשענס בעציהונג צו דער וועלט און צו זיינע ליידען. דער וועהטאָג איז אַ בעגרענעצטע זאַך, דער צער פון וועהטאָג איז אָבער אונבעגרענעצט. דער וועהטאָג האָט אַ ענדע; ווען ער קומט שוין צו ביז דער העכסטער שטופע, רופט ער אַרויס די לעהמונג פון אַלע חושים (חלש'ען אָדער שטאַרבען) און דאַן הערט מען אויף צו שפירען אויך דעם וועהטאָג אַליין; דער צער פון וועהטאָג איז אָבער אָבהענגיג פון דער סוביעקטיווער נייגונג: ס'זענען פערהאַן אַזעלכע, וואָס טראָגען איבער רוהיג די שרעקליכסטע שמערצען. דער צער פון די וועהטאָגען ווערט גרעסער צוזאַמען דערמיט, וואָס מעהר דער מענש שטעלט זיך זיי אַנטקעגען, וואָס מעהר ער שרעקט זיך פאַר זיי און וואָס גרעסער ער שטעלט זיך זיי פאָר אין זיין פאַנטאַזיע; און, פערקעהרט, דער זעלביגער צער ווערט קלענער, וואָס מעהר דער מענש בעגרייפט די נויטיגקייט פון יסורים, וואָס רוהיגער ער טראָגט זיי איבער, וואָס מעהר ער נעהמט זיי אָן פאַר ליעב. מיר אַלע טראָגען איבער פערשיעדענע אונבעקוועמליכקייטען און זאָגאַר אויך יסורים צוליעב זאַכען, וואָס זענען אונז ליעב, און ווען מיר זעהען פאַר זיך דעם ערוואַרטעטען ציעל — שפירען מיר גאָרנישט דעם צער פון די איצטיגע ליידען. אַזויערנאָך פערמינדערט זיך דער צער פון אַלע מיני יסורים, אויף וויפיעל עס פערמעהרט זיך אין זיי די ליעבע; און ווען די ליעבע פערמעהרט זיך זעהר שטאַרק, פערשווינדט דער צער אינגאַנצען... טויזענדער קדושים זענען אויף קדוש השם געגאַנגען מיט פרייד און צופריעדענהייט... יאָהאַן הוס, האָט געזונגען, ווען מ'האָט איהם אין די פלאַמען געוואָרפען...

בכלל זענען, לויט טאָלסטאָי'ס מיינונג, פערהאַן צווי

כּאָרטען יסורים: יסורים אָהן אַ זין און יסורים מיט אַ זין. דער מענש ליידט זיך אָן פון פערשידענע וועהטאָגען אין זיינע קינדער־יאָהרען און אויך שפּעטער, ווען ער ווערט דערוואַקסען. די קינדער־וועהטאָגען זענען נויטיג — דער צער פון וועהטאָג צווינגט דעם קינד אָבצוהיטען דעם קערפּער פון פערשידענע שעדליכע ווירקונגען. ווען נישט דער צער פון וועהטאָג, וואָלטען אַ סך קינדער, למשל, זיך אָבשניידען פערשידענע גליעדער פון קערפּער — שפּיעלענדיג; דער צער פון די קינדער־יאָהרען האָט זיך אַלזאָ זיין ציעל — צו שיצען דעם קערפּער. דאַגעגען האָט דער צער פון די יוגענד־יאָהרען אַן אַנדער ציעל — אויפצוהויבען דעם גייסט. די יוגענד־ליידען דאַרפען אַרויסרופען אַלע פונקציעס פון ליעבע און אויפוועקען איהר טעטיגקייט.

נאָהנט צו דער קריסטליכער אַנשויאונג פון טאָלסטאָי איז אויך די אַנשויאונג פון דעם צווייטען רוסישען געניע — דאָסטאָיעווסקי; דאָסטאָיעווסקיס מיינונג וועגען צער און יסורים איז אָבער פון איין זייט טיעפער פון טאָלסטאָי׳ס, און פון דער צווייטער זייט — מעהר פערזונקען אין מיסטיציזם.

די שלעכטס־פראַגע און דעם מענשענס יסורים בכלל האָבען דאָסטאָיעווסקי׳ן רוהען נישט געלאָזען. ער האָט זיך פערטיעפט אין דער פראַגע פון אַ גאַנץ בעזונדער זייט: איהם האָט אַממעהרסטען געפּייניגט דער צער פון די „ערנידעריגטע און בעליידיגטע“. מענשען ליידען מאָראַליש און פיזיש. קומען אַנדערע מענשען און טרייסטען זיי; מענשען טראָגען איבער פערשידענע יסורים און שטאַרקען דערמיט — זיי גלויבען, אַז אָט די יסורים האָבען געבראַכט נוצען דער מענשהייט אָדער אַזוי אַ געוויסער צאָהל איינצעלנע ליידענדע. ווי ביטער און שרעקליך אָבער איז דער גורל פון יענע עלענדע און ערנידעריקטע, וואָס קיין אויג לאָזט פאַר זיי קיין טרער נישט, וואָס קיין האַנד איז צו זיי נישט אויסגעשטרעקט, וואָס קיין האַרץ קלאַפּט נישט פאַר זיי, און אַליין ביי זיך אין די אויגען זענען זיי געמיין און דערשלאָגען און נידעריגער פון יעדען וועזען, וואָס לעבט אויף גאָט׳ס וועלט, וויל זיי ווייסען נישט, צוליעב וואָס זיי לעבען, און וועמען זייערע יסורים וועלן נוצען ברענגען! קיין איינציגער שטראַהל בעלייכט נישט זייער פינ=

סטערן וועג, קיין איין איינציגער האפנונגס־פונק דערוואַרימט זייער הארץ נישט — פערלאָזען און דערוויַיטערט זענען זיי פון גאָט און פון מענשען, און זייער גאַנץ לעבען איז אַ לאַנגע קייט פון צרות, ווערטאַגען און בזיונות.

די דאָזיגע אונגעהויערע און וואַרעמע ליבע צו אַלע אַזעלכע ליידענדע און עלענדע, וואָס רופען ביי קיינעם קיין פונק ליבע נישט אַרויס, די דאָזיגע טיפע עמפפינדונג פון אַזעלכע מיני גייסטיגע יסורים, וואָס קיין אַנדערער פאַר איהם האָט זיי נישט בעמערקט, האָבען דאָסטאָיעווסקי'ן גע־בראַכט צו דעם געדאַנק אַז נאָר גאָט אַליין הערט זיך צו צו די געוויינען פון די דערשלאָגענע...

נאָך אַ צווייטע זייט פון דער דאָזיגער ביטערער פראַגע האָט געדריקט דאָסטאָיעווסקי'ן זיין גאַנץ לעבען — די ליידען פון קליינע קינדער. פאַרוואָס ווערן געשטראָפט מיט אַזעלכע שווערע ענויים קינדער, וואָס האָבען נאָך דעם טעם פון זינד נישט פערזוכט? אָט די אָרימינקע שעפעלעך — מיט וואָס האָ־בען זיי זיך פערזינדיגט? וואו איז דער גאָט פון גערעכטיגקייט?.. פאַרוואָס, פאַרוואָס קומט עס זיי?... אויב אַלע יסורים פון זינט די וועלט איז בעשאַפען געוואָרען ביז היינטיגען טאָג האָ־בען נאָך עפעס אַ שטיקעל בעהאַלטענעם תכלית — אַ געוויסע גייסטיגע האַרמאָניע, אַ מין וואונדערבאַרעם גליק, וואָס מיר קענען איהם נאָך דערווייל נישט משיג זיין — און אויב אפילו דער דאָזיגער תכלית וועט ווירקליך ווערט זיין די אַלע אָנגעלי־טענע יסורים, — מיט וואָס אָבער וועלן געדעקט ווערן די יסורים פון די קליינינקע ריינינקע נשמה'לעך? ווער האָט עס דאָס רעכט אַזעלכע יסורים צו פערגעבען?

„ווען איך וואָלט אַרויפשטייגען — לעגט דאָסטאָיעווסקי אַריין אין מויל פון זיין קאַראַמאַזאָוו — אויף די העכסטע טרעפ פון דעם וועלט־פערשטאַנד און וואָלט בעגרייפען די גאַנצע האַר־מאָניע און דאָס גאַנצע וואונדערבאַרע גליק פון די קומענדיגע דורות, וואָס צוליעב זיין פערווירקליכונג זענען עס נויטיג געווען די אַלע יסורים, וואָס מענשען האָבען איבערגעטראָגען ביז דאַן, — וואָלט איך אויך נישט אויפגעהערט צו פרעגען דעם טאַטען אין הימעל: ווער האָט עס דיר געגעבען דאָס רעכט צו פייניגען מענ־

שען מיט אַזעלכע ביטערע יסורים ? וואָס׳רע רעכט האָסטו עס צו בויען און צו שאַפען אויף דעם רעכנונג פון פרעמדע ליידען ? און מיט וואָס וועסטו בעצאָהלען פאַר די יסורים פון די קליינע קינ־דער , וואָס האָבען נישט געפיהלט און נישט פערשטאַנען גאָרנישט פון דער גאַנצער האַרמאָניע , וואָס דו שאַפסט און בענייסט ?

אויף דער פראַגע גיט דאָסטאָיעווסקי אריין דעם צווייטען קאַראַמאַזאָוו אין מויל אַ טעאָלאָגישע תשובה , וואָס האָט , ווי ס׳שיינט , איהם אַליין אויך נישט בעפריעדיגט , און ער האָט זי געבראַכט נאָר דערפאַר , וואָס די פראַגע האָט איהם שרעקליך געפייניגט .

געפייניגט דאָסטאָיעווסקי׳ן האָט נאָך איין פראַגע — די יסורים פון די גרויסע גייסט־מענשען . אָט אַלץ איינס , ווי ער האָט מיטגעפיהלט די שטילע יסורים פון יענע , וואָס זענען לויט זייערע גייסטיגע אייגענשאַפטען נ י ע ד ר י ג ע ר פון דעם גע־וועהנליכען פערשטאַנד און פון די טראַדיציאָנעלע געזעצען , אַזוי האָט ער מיטגעליטען אויך מיט יענע , וואָס שטעהען העכער פונ׳ם המון . ס׳איז נישטאָ נאָך איין שריפטשטעלער , וואָס זאָל האָבען אַזוי טיעף , ווי ער , איבערגעגעבען די יסורים פון די גרויסע גייסטער , וועלכע קענען נישט איינבויגען זייער רוקען אונטער דער משא פון די אַלע געזעלשאַפטליכע מנהגים און בעגריפען . אַלע מיני יסורים , וואָס אַ דורכשניטליכער מענש ליידט אויס אינ׳ם פערלויף פון זיין גאַנצען לעבען , זענען גאָרנישט , אינ׳ם פערגלייך דערמיט , וואָס ראַסקאָלניקאָוו לעבט איבער אין איין שעה . ווען מיר לייענען דעם לעצטענס חלומות און געדאַנקען , פיהלען מיר , אַז אַ גיהנם ברענט אונטער זיינע פיס , אַז ער לעבט איבער טויזענד מאָל אין איין שעה דעם טעם פון טויט . מיר ווייסען אַלע , אַז „וואָס מעהר וויסען — אַלץ מעהר וועה־טאָג״ ; דאָסטאָיעווסקי ברענגט אונז אָבער צו דעם שטאַרקסטען אויסדריק פון דער דאָזיגער איבערצייגונג און גיט אונז צו פער־זוכען דעם גייסטיגען וועהטאָג . . . ער ווייזט , אַז פאַר ד ע ם ג ר ו י ס ע ן גייסט־מענשען איז קיין אויסוועג נישטאָ , און סוף כל סוף מוז ער בויגען דעם קאָפּ , אויב נישט פאַר דעם מענשליכען פער־שטאַנד , איז וועניגסטענס — פאַר דעם געטליכען . ער ווייזט אונז די טיעפסטע וואונד אויף אונזער קערפער און פרובט זיך

איהר היילען מיט א גאנץ אלטען פלאסטער...

דאסטאיעווסקי זוכט זיך א שוץ אין דעם איינפאכען פרימיטיווען גלויבען, ווייל דאס שלעכטע, וואס ער פיהלט, איז — צו ביטער. ער פערלאנגט אפט פונ׳ם מענשען, ער זאל זיך אונטערגעבען, ווייל ער פערשטעהט, אז ערדריקענדיג די העכסטע שטופע, וועט דער מענשליכער וויזען די אייגענע עקסיסטענץ נישט קענען איבערטראגען, ער פערשטעהט, אז ווען דער מענש קומט צו צו דער העכסטער שטופע פון זעלבסטבעוואוסטזיין, קען ער שוין מעהר בשום אופן נישט איינגעהן אויף קיין פשרה מיט דער וועלט אין איהרע ארדנונגען, און זיין עצה איז — זיך אונטערגעבען, זיך איינבויגען, זיך קלענער מאכען...

ווען דאסטאיעווסקי וויל זיך אליין אויסטייטשען די אלגעמיינע רפואה, וואס ער געפינט אין דער אמונה, קומט ער צו גאנץ נאהענט צו טאלסטאי׳ס אנשוי‎אונג איבער ליעבע. דער מענש ליידט א סך, ווייל ער פיהלט זיך שטארק, און ער דארף זיך בעפרייען דערפון. נישט פון זיין הנאה וועגען איז דער מענש בעשאפען געווארען, נאר פאר דער טעטיגקייט פון ליעבע. ער דארף זיך איינגעוועהנען ליעב האבען אלץ און אלעמען מיט׳ן גאנצען הארצען, שטענדיג, און אהן א שום אבהאלט, דאן וועט ער פון קיין שלעכטס נישט וויסען, און קיינע „ביטערע שאלות" וועלן איהם מעהר נישט פייניגען און ער וועט בעגרייפען דעם זין און דעם תכלית פון זיין לעבען. ער וועט דאן פערשטעהן, אז זיין לעבען איז א שטארקע בעוועגונג, וואס האט דעם צוועק צו שטיצען די מאכט פון ליעבע און ליכטיגקייט.

„דעם מענשענ׳ס נשמה איז גענומען פונ׳ם קוואל פון ליכט און ליעבע, אום צוצוקומען אויף דער וועלט צו אקטיווער, ממשות׳דיגער ליעבע".

יד.

די נייע אידעען.

אין דער צייט, ווען די אלע, וואָס פערנעהמען זיך מיט דער פראַגע פון גוטס און שלעכטס, האָבען זיך געשטיצט אָדער אויף דער אַנשויאונג פון די אָפּטימיסטען, אָדער אויף דער פון די פּעסימיסטען אָדער גאָר אויף רעליגיעזע דאָגמען, — אין דער צייט האָט זיך אין דייטשלאַנד בעוויזען אַ געוואַלדיג-מעכטיגער גייסט, וואָס האָט געוואָלט לעזען דאָס דאָזיגע פּראָבלעם גאָר אויף אַנאַנדער וועג.

דער דאָזיגער גרויסער גייסט איז פרידריך ניטשע (געבוירען אין יאָהר 1844). ווי בנוגע צו אַלע אַנדערע לעבענס-פראַגען, אַזוי איז ניטשע געגאַנגען מיט זיין בעזונדערן וועג אויך בנוגע צו דער פראַגע וועגען גוטס און שלעכטס; ווי אין אַלע אַנדערע זאַכען, אַזוי אויך דאָ האָט ניטשע געפאָדערט די „אומווערטונג פון אַלע ווערטען".

ווי בעקאַנט, האָט ניטשע נישט קיין בעשטימטען סיסטעם, קיין בעשטימטע שיטה, — ער האָט נאָר מיינונגען, אידעען, וועלכע האָבען זיך אויך גאַנץ אָפט געענדערט ביי איהם. אויב אָבער מיר געפינען אפילו נישט ביי איהם קיין איין אַלגעמיינעם געדאַנק, וואָס זאָל צונויפבינדען אַלע זיינע אידעען, — געפינען מיר ביי איהם יאָ אַ געוויסע נייגונג, אַ געוויסע בעציהונג צו אַלץ. די דאָזיגע נייגונג דריקט זיך אויס אין דעם: צו מעסטען יעדער זאַך מיט דעם מאַסשטאַב פון דער מענשליכער פרייהייט.

ווען ער איז נאָך יונג געווען, איז שאָפּענהויער'ס „הייליגער" געווען זיין אידעאַל; דאָס אָבער, וואָס ביי שאָפּענהויערן איז געווען נאָר שען געזאָגט, איז פאַר ניטשע'ן געווען אַ גאַנצע תורה, וואָס פאָדערט מ'זאָל איהר מקיים זיין. קיין פּשרות און קיין אָבנייגונגען פון געזעץ האָט ניטשע נישט ליעב געהאַט; ער איז דאַן שטאַרק פערקאָכט געווען אין שאָפּענהויער'ס עסטעטישע אידעען און אין וואַגנער'ס מעלאָדיען. די גאַנצע וועלט מיט אַלץ, וואָס אין איהר געפינט זיך, איז פאַר איהם געווען

נישט מעהר, װי אַ מין הילע צום װעלט־װילען, װאָס לײַדט און זוכט זיך אַן אױסװעג, אָנשטאָט דעם אָבער, װאָס ער האָט פריהער אױך געגלױבט, אַז די ישועה פון דער װעלט שטעהט אין אַ ענגען צוזאַמענהאַנג מיט דעם אָבזאָגען זיך פון װעלן לעבען, — האָט ער אין די שפּעטערדיגע יאָהרען אַנערקענט, אַז די דאָזיגע ישועה ליעגט אין דעם מענשענס שאַפען, אין דער קונסט.

„נאָר אַלס עסטעטישע ערשײַנונג האָט די װעלט אַ זין" — זאָגט ניטשע. נאָר דער פּעסימיזם דאַרף אָנקומען צו דער קונסט און נאָר איהם איז זי פערשטענדליך. די ביטערע פאָלגען פון'ם פּעסימיזם װערען געמילדערט נאָר אַ דאַנק דער קונסט.

אַלע פערגניגענס פון דער װעלט זענען גאָרנישט װערט. יעדער פערגניגען ברענגט מיט זיך צער; נאָר דאָס עסטעטישע פערגניגען איז רײן, הויך און טײַער. דאָס עסטעטישע פערגניגען מאַכט דעם מענשען פערגעסען אָן אַלע זײַנע צרות און פּלאָגען — דאָס האָט נאָך שאָפּענהויער געזאָגט; אָנשטאָט דעם אָבער, װאָס לױט שאָפּענהויער'ן איז אױסגעקומען, אַז חאָטש דער עסטעטישער פערגניגען איז װירקליך הויך און געטליך, פונדעסטװעגען האָט ער קײן בעטרעף נישט אַנטקעגען די צרות און פּלאָגען, װאָס דער מענש שטעהט אױס יעדע מינוט, יעדע סעקונדע, — אָנשטאָט דעם זעהט ניטשע אין דער קונסט אַ מין אַלגעמײנע ישועה צו דעם אַלגעמײנעם װילען. ניטשע איז נוטה צו דער מעטאַפיזישער השערה, אַז דאָס אײביגע דאַזײַן און די אײביגע אײנהײַט נױטיגט זיך אין מעטאַמאָרפאָזען און פרעהליכע אילוזיעס, צוליעב דעם, װאָס עס איז אײביג פול מיט צער און מיט אינערליכע קאָנטראַסטען. אין דעם יסוד פון דער גאַנצער נאַטור ליעגט אַ שאַפענדע קראַפט, װאָס בעפרײַט זיך פון זײַן אינװעניגסטען צער מיט דעם פּראָצעס פון שאַפען און צושטערען (יעדע שאַפונג האָט אין זיך עלעמענטען פון צושטערונג). ס'טרעפט, אַז מיר זעהען די גאַנצע נאַטור אַ שײַנענדיגע, אַ שטראַהלענדע, אַ ליכטיגע: דאָס טרײסט די נאַטור זיך אַלײן פון איהר בעהאַלטענעם טיעפען צער מיט אױסערליכע שענע פאַנטאָמען (ערשײַנונגען, פערבלענדענישען).

„די װעלט האָט מיר דאַן אױסגעזעהן, װי אַ געטליך בעשעפּי־

נעש, וואס ווערט געפייניגט און געפלאגט. ווי א חלום האט זיך מיר די וועלט פארגעשטעלט, ווי א פאעטיש געשטאלט פון דער געטליכקייט, ווי א פיעל=פארביגער רויך", — אזוי שילדערט ניטשע אין „זאראטוסטרא" זיין פילאזאפישע אנשויאונג פונ'ם ווערק „די געשיכטע פון דער טראגעדיע".

דער אלגעמיינער ווילען פון דער וועלט געפינט זיך זיין ישועה אין דעם מענשענ'ס קונסט, וואס שילדערט די גאנצע טיעפקייט פונ'ם וועלט=שמערץ און די פערשיעדענסטע סארטען אילוזיעס, און גיט זיי איבער אזוי לעבעדיג, אז זיי זעהען אויס, ווי רעאלע, פערקערפערטע געשטאלטען.

דעם מענשענס מיסיע איז אלזא זעהר א רייכע און א גרויסע — זיין ציעל איז, אויסצולייזען, צו בעפרייען. וואס מעהר די קונסט דערנעהנטערט זיך צו איהר ציעל, אלץ מעהר דערנעהנטערט זיך אויך דער מענש צו זיין ציעל. דעריבער איז ניטשע'ן אזוי ליעב און טייער די עפאכע פון דער גריכישער טראגעדיע, צו דער געשיכטע פון וועלכער ער איז צוגעגאנגען גאר מיט אנאנדער מאסשטאב — מיט א מאסשטאב, וואס איז ווירקליך צוגעפאסט צו זיין גרונד=אנשויאונג איבער דעם עסטעטישען יסוד פון דער וועלט, און האט קיין שום עהנליכקייט נישט צו דעם „סאקראטישען יסוד" (ווי ער דריקט זיך אוים), ד. ה. דער יסוד פונ'ם געזונדטען און פשוט'ען פערשטאנד. דער מענש איז, לויט דער אנשויאונג, דער העלד פון דער וועלט; דער פראגרעם פון דער קולטור איז אויך דער פראגרעס פון דער טראגישער וועלט=אנשויאונג.

און ניטשע האפט אויף דעם טאג, ווען עס ווען זיך ארויסווייזען די טרעגער פון יענער קולטור. איינעם פון די דאזיגע קולטור=טרעגער זעהט ער זאגאר אין זיין פאנטאזיע; דאס וועט זיין „א וועזען פול מיט שטאלצען צארן, מיט א גאוה'דיגען בליק, מיט א שטארקען ווילען; א קעמפפער, א דיכטער און א פילאזאף, וואס שטעלט זיינע טריט אזוי, ווי ווען ער וואלט ער דארפען דורכגעהן דורך א רייהע שלאנגען און עקדישען".

די דאזיגע העלדען פון דער וועלט דארפען פערקערפערן מיט זיך דעם עסטעטישען אידעאל, דארפען אנווייזען דעם מענשען זיין אמת'ען ציעל און איהם פיהרען אין דער ריכטיגער וועג.

און נאָכדעם, ווי דער מענש וועט צוקומען צו דער העכסטער מדרגה פון עסטעטישער איידעלקייט, נאָכדעם ווי די מענשהייט וועט שוין מעהר פאַר זיך אין דער צוקונפט קיין אַרבייט נישט האָבען, — עפענט זיך אויף פאַר איהר אַ וועג צו אַ נייעם הויכען תכלית: צו שטאַרבען רוהיג און מיט'ן פולען בעוואוסטזיין אַלס איין קערפּער...

„אויב די גאַנצע מענשהייט דאַרף ווען ס'איז שטאַרבען (און אין דעם קען דאָך גאָר קיין צווייפעל נישט זיין!), בעשטעהט איהר העכסטע מיסיע אין דעם, זיך צו בעהעפטען אינאיינעם אַלס אַלגעמיינעם און איינציגעם און גאַנצעם וועזען, צו בעגעגנען מיט אַ טראַגישען פערשטעהן די פערניכטונג, וואָס רוקט זיך אָן אויף איהר. די דאָזיגע העכסטע מיסיע ענטהאַלט אין זיך די ענטוויקלונג פון אַ בעזונדער מין אַריסטאָקראַטיזם ביי מענשען — אַזוי פיהל איך די זאַך און אַזוי פערשטעה איך זי".

שפּעטער איז אין ניטשע'ס אידעען־גאַנג פאָרגעקומען אַ גרויסע איבערקעהרעניש.

דעם פּלאַץ פון דער מעטאַפיזיק האָבען איבערגענומען די פּאָזיטיווע וויסענשאַפטען. דער „סאָקראַטישער" יסוד האָט גובר געווען אין איהם דעם „דיאָניזישען"; דאַן אָבער זעהען מיר אויך אין ניטשען דעם דיכטער פון די ערשטע צייטען. איבערגעהמענדיג די פּאָזיטיוויסטישע אַנשויאונג מיט אַלע איהרע דעטיילען, האָט ער פון דעסטוועגען דאָך נישט געקאָנט צולאָזען דעם געדאַנק, אַז די מענשהייט לעבט נאָר אום צו לעבען און האָט נישט קיין שום אַנדערן הויכען תכלית, קיין שום מיסיע, קיין שום אידעאַל. אין דער צווייטער עפּאָכע פון זיין גייסטיגער ענטוויקלונג האָט ניטשע בלויז אומגעביטען די פאָרמולע, און אַנשטאָט „שענהייט" אַוועקגעשטעלט „וויסען". דער גרינדליכער קריטעריום איז אָבער געבליבען כמעט דער זעלביגער. אין דעם ערשטען פּעריאָד פון זיין גייסטיגען שאַפען האָט ניטשע געגלויבט, אַז דער תכלית פון דער מענשהייט איז זיך צו ברענגען פאַר אַ קרבן אויף דעם מזבח פון דער עסטעטיק, און אין דעם צווייטען פּעריאָד, — אַז די מענשהייט דאַרף זיך אינגאַנצען מקריב זיין פאַר דעם ערפאָלג פון דער וויסענשאַפט.

„זאָל בעסער די מענשהייט אונטערגעהן, איידער די ווי=

סענשאפט״, — שרייט ער אויס מיט זיין געוועהנליכען פאטאס.

זיין אינדיווידועלע ניגונג ווייזט זיך בעזונדער ארויס אין דעם דריטען פעריאד פון זיין גייסטיגער ענטוויקלונג, ווען עס איז פארגעקומען די גרויסע איבערקעהרעניש אין זיין געדאנקענגאנג, ווען ער האט אנגעהויבען דרש׳ענען וועגען דעם „איבערמענש״, וועגען דעם „גרויסען טאג״, וועגען דעם „וועג״, וואס פיהרט צום „איבער־מענש״ און נאך אזעלכעם.

דער יסוד פון די דאזיגע אלע אידעאלען איז דער בעקאנטער. אפעריזם, וואס חזר׳ט זיך איבער ביי איהם הונדערטער מאל: דער מענש איז אזא וועזען, וואס מ׳דארף איהם איבערווינדען דאס הייסט, נאך אונזער מיינונג: דער מענש אן און פאר זיך איז דאך גאר נישט, זיין פשוט׳ער און אויבערפלעכליכער לעבען האט דאך קיין שום זין נישט — ער דארף זיך דעריבער אויסגעפינען עפעס א אידעאל, עפעס א רייכען לעבענס־אינהאלט. אין אנפאנג האט ניטשע געגלויבט, אז דעם מענשען׳ס תכלית איז די אלזייטיגע און טיעפע עסטעטישע השגה; אין דעם צווייטען פעריאד האט זיך די דאזיגע עסטעטישע השגה פערוואנדעלט אין וויסען און בעגרייפען; און גאר אם ענדע האט ער בעשלאסען, אז די מיסיע פון דער מענשהייט איז צו בעשאפען א הויכען, אידעאלען טיפ — א „איבער־מענשען״.

ניטשע׳ס רייד זענען זיך גאנץ אפט סותר איינע די אנדערע און דערצו זענען זיי נאך איינגעהילט אין א דיקען וואלקען פון פערשידענע סימבאלען און א מאסע פאעטישע בילדער; עס האבען זיך דעריבער געפונען א סך בעלנים, זיי צו ערקלערן, זיי אבצופרעגען, זיך צו פשטל׳ען איבער זיי און אריינצולעגען אין זיי אזעלכע כונות, וואס זיי האבען קיינמאל נישט געהאט אין זינען צו מיינען.

מיר ווילען דא נישט נעהמען אויף זיך די ארבייט, רעכט צו מאכען די אלע סתירות, און צו ערקלערן די פערשידענע מיינונגען, וואס זענען צעווארפען איבער די ווערק פון דעם גרויסען ניטשע. בנוגע צו אונזער פראבלעם אבער, גלויבען מיר, אז דער ריכטיגער וועג איז, זיך נישט צו רעכנען מיט איינצעלנע שטעלען פון ניטשע׳ס ווערק, נאר מיט זיין כא־

דאקטער אין אַלגעמיין און מיט זיינע אינערליכע נייגונגען.

זיין כאַראַקטער אין אַלגעמיין איז דער פון אַ ריזיגען גייסט, וואָס געפינט נישט קיין שום אינטערעסע און קיין שום פערגניגען אין דעם מענשענ׳ס לעבען. ער זעהט אין איהם בלויז יסורים, נאַרעשקייט און פוסטקייט, און זייענדיג אַ מענש מיט אַ פייערדיגער נשמה, קען ער זיך נישט בעפרידיגען מיט דעם שרעקליכען „הכל הבל“ (אַלץ איז גאָרנישט). ער וויל שאַפען עפּעס אַ אינהאַלט פאַר דעם מענשענ׳ס לעבען, עפּעס אַ וויכטיגען אידעאַל, וואָס עס זאָל לוינען צו לעבען און זיך צו פייניגען פאַר איהם.

„ווען דער מענש איז יונג זינגט ער לידלעך“. ווען ניטשע איז נאָך פול מיט יוגענד-גלוט, ווען זיין פאַנטאַזיע הערט נישט אויף איהם צו וועבען פערשידענע פּאָעטישע בילדער, און ער קוקט זיך צו אין דער זעלביגער צייט צום לעבען און זעהט די גאַנצע פוסטקייט פון דאָרטען, — שטעלט זיך איהם פאַר די גאַנצע וועלט, ווי אַ מין צויבער-פּאַלאַץ, וואָס איז פון אויסווענדיג וואונדער-שען און פון אינווענדיג — פוסט און שרעקליך.

דאַן קומט אַ צווייטע צייט. ער הויבט אָן צו בעגרייפען די גאַנצע קראַפט און דעם גאַנצען פערגניגען, די גאַנצע גרויסקייט און שענקייט, וואָס עס האָבען אין זיך די פּאָזיטיווע וויסענשאַפטען, און קומט צום בעשלוס, אַז דאָס ציעל פון דער מענשהייט איז, צו עררייכען דעם אַבסאָלוטען וויסענשאַפטליכען אמת און דאָס לעבען אַוועקצוגעבען, אום צוצוקומען צום זעניט, צו דער העכסטער שטופע פון וויסען און פערשטעהן. און ווען דאָס בעוואוסטזיין אין איהם ערררייכט די פאָלשטענדיגע רייפקייט, קומט ער צו צו זיין לעצטער הנחה, אַז דער גאַנצער מין מענש, איז נישט מעהר, ווי אַ פוס-בענקעל פאַר דעם העכסטען אויסדריק זיינעם, פאַר דעם „איבער-מענש“.

דער בעגריף פון ענטוויקלונג בעקומט ביי ניטשע׳ן אַ גאַנץ אייגענאַרטיגע פּאָעטישע פיזיאָנאָמיע, ביי אַלע געלעהרטע איז די ענטוויקלונג אַ וויסענשאַפטליכער בעגריף, מיט דער הילף פון וועלכען ס׳איז לייכטער זיך צו אָריענטירען אין דעם פּלאָנטער פון די לעבענס-ערשיינונגען; פאַר זיך אָבער האָט ער אין זיך נישט קיין בעזונדער שענהייט און קיינע בעזונדערע גייסטיגע איי=

געגנשאַפטען. ביי ניטשע'ן, דאַגעגען, איז אָט דער בעגריף אינגאַנצען פּאָעזיע, אינגאַנצען הייליגקייט. אַלע געלעהרטע בענוצען זיך מיט דעם ענטוויקלונגס-בעגריף נאָר אַלס הילפס-מיטעל, אויף צו פערשטעהן די אָרגאַנישע און געזעלשאַפטליכע לעבענס-ערשיינונגען, און ניטשע געפינט אין איהם דעם עצם געדאַנק פון לעבען, דעם תכלית, די טיעפקייט, דעם זין און די בעהאַלטענסטע בעהעלטעניש פון לעבען. דער סימבאָל פון די פלאַנצונגען, וואָס זייערע בלעטער זענען געווענדעט צו דעם קוואַל פון ליכטיגקייט, צו דער זון, — איז ניטשע'ן אַם-ליעבסטען.

יעדע זאַך שטרעבט זיך אויפצוהויבען העכער, יעדע זאַך וויל זיך בעפרייען פון איהר ניעדריגען מהות, יעדע זאַך זוכט דערהויבען צו ווערען איבער אַנדערע, אַרויסצווייזען איהרע אייגענטימליכקייטען וואָס בולט'ער, וואָס שטאַרקער, און אונטערצודריקען אַלץ, וואָס זי איז נאָר אימשטאַנד; יעדע זאַך רייסט זיך אַרויס פון איהרע ענגע ראַהמען און בעגרענעצטע כחות, קורץ: יעדע זאַך וויל הערשען.

„נישט דאָס ווילן לעבען בעוועגט אַלץ — לעגט ניטשע אַריין זאַראַטוסטרע'ן אין מויל — נאָר דאָס ווילן מאַכט האָבען...

און אָט דער אַלץ בעוועגענדער יסוד פון לעבען, אָט די שטרעבונג צו מאַכט, איז נישט יענע ברוטאַלע און פּרימיטיווע קראַפט, וואָס ווערט מיט אַזאַ ליעבע בעטעמ'ט פון פערשיעדענע אויבערפלעכליכע געלעהרטע. דאָ האַנדעלט זיך וועגען יענעם כח, וואָס רופט אַלץ אַרויס צום לעבען; וואָס צווינגט יעדען לעבענדיגען וועזען, אַרויסצווייזען זיינע אַלע פעהיגקייטען און פאָלקאָמענהייטען; וואָס בעשענט און בע'חנ'ט יעדען איינצעלנעם אינדיווידו און יעדען געשלעכט און ברענגט אַלץ צו דער אַלגעמיינער פאָלקאָמענהייט.

ווען ניטשע וואָלט זעהן אין דעם, וואָס איז נאָך זיין מיינונג די איינציגע ערהאַלטענדע לעבענס-קראַפט, ווען ער וואָלט אין דעם זעהען בלויז די פּשוט'ע תאוה פון יעדען וועזען צו בעזיעגען דעם צווייטען, ווייל יענער שטערט איהם אין זיינע פערגניגענס און אין זיינע פערזענליכע נוצען, ווי אַ סך ניטשעערקלערער ווילען האָבען, — וואָלט ער אינגאַנצען נישט דאַרפען אָנקומען צו די אַלע סימבאָלען און פּאָעטישע בילדער און

זעהר, זעהר איידעלע בעגריפען, וואס נישט יעדערער פערשטעהט זיי. ער האט געקענט אויף א גאנץ פשוט'ען און קלארען אופן ערקלערען דארווינ'ס טעאריע וועגען דער ערהאלטונגס־קראפט פונ'ם שטארקען און וועגען זיין נצחון אינ'ם קאמפף אום דאס זיין, און זיך בענוצען דערביי מיט דער גאנצער קראפט פון זיין לאגיק, אום אוועקצושטעלען דער דארוויניזם אין איין רייהע מיט יענע אלע טעאריעס, וואס זעהען די פאלקאמענהייט פון דער מענשהייט אין דער פאלקאמענהייט פון פויסט... עס וואלטען דאן קיין זין נישט האבען אויך זיינע גאליגע ארויסטרעטונגען געגען ביסמארק'ן מיט זיין קאמפאניע, און עס וואלט זיך, אדרבא, גיכער פאסען, ער זאל דעם לעצטען ארויסשטעלען אלס „איבער־מענש" און ווייזען אויף איהם, ווי אויף א היילינגען: עקצע האמא (זעה, וואס'רע מענש)!...

אין דעם אמת'ען אבער האט נישע גערעדט נאר וועגען דער שטרעבונג זיך אויפצוהויבען, דאס הייסט: וועגען דער שטרעבונג, זיך ארויסצורייסען פון די אלע ארומיגע קליינליכקייטען און גרויס צו ווערן. אנשטאט דעם, וואס דארווין זעהט אין דער נאטור א בעזונדער קמצנות און א ביטערע מלחמה פאר יעדען אטעם־צוג, פאר יעדען טראפען ליכטיגקייט, פאר דעם מינדעסטען שטח זיך צו בעוועגען,—זעהט נישע אין דער נאטור, פערקעהרט, פזרנות און פערשווענדערישע עשירות. די מלחמה אין דער וועלט קומט פאר נישט פאר דער עקסיסטענץ, נישט פאר דער קליינליכער הנאה, נאר פאר דער בכורה... יעדעס וועזען שטרעבט, זיך וואס מעהר ארויסצושטעלען, זיך וואס מעהר ארויסצוווייזען, און אט די שטרעבונג רופט ארויס געשלעכטער מעהר צוגעפאסטע צו דעם ערהאלטונגס־צוועק, מעהר פערפאלקאמטע. געשלעכטער פערשווינדען און אנדערע — העכערע, רייכערע, טיפערע — קומען אויף אויף זייער ארט, און דער פראצעס ציהט זיך אזוי לאנג ביז ער קומט צו צו דעם געשלעכט, וואס הייסט: מענש; געזעלשאפטס־פארמען קומען אויף און פערשווינדען, קומען אויף און פערשווינדען, און דער מענש וואקסט אלץ העכער און העכער, ביז ער ערגרייכט די מדרגה פון א — „איבער־מענש".

„דער איבער=מענש" — ווען מ'זעצט איהם איבער פון ניטשעס שפראך, וואס איז פול מיט סודות און רמזים, אין דער שפראך פון געוועהנליכע מענשען — איז נישט מעהר, ווי דער פאלקאמסטער, אידעאלסטער מענש. ער איז דער מוסטער פון די אלע פאלקאמענהייטען, וואס מיר קענען זיך נאר פארשטעלען. ער איז שטארק און מוטיג, ער איז גרויס און שען, און האט א רעכט אויף אלץ, ווייל ער איז ווירקליך העכער פון אלץ.

אלע העכערע ספערען פון דער גייסטיגער וועלט, אלע אבסטראקטע אידעען פון פלאטאן און זיינע נאכפאלגער געהען ביי ניטשע'ן אריין אין דעם בעגריף איבער=מענש. מיר האבען אבסטראקטע בעגריפען פון פערשידענע פאלקאמענהייטען, מיר האבען וועלכע ס'איז פערנעבעלטע עמפפינדונגען, וועלכע ס'איז העכערע בעגעהרען און פערלאנגען, וועלכע ס'איז העכערע חלומות און פאנטאזיעס; דאס שטעלט זיך אונז אבער אלץ פאר נאר, ווי עטוואס אזוינס, וואס געפינט זיך ערגעץ ווייט אין דער לופטען... ערגעץ דארט, ווייט אין הימעל... דער איבער=מענש וועט אבער אט די אלע העכערע עמפפינדונגען און בעגעהרען און פערלאנגען אריינגעהמען אין זיין ערדישען לעבען. די אלע קאנטראסטען און געגענזאצען, די אלע ספיקות און וואקלענישען, די אלע נייגונגען און בייגונגען אין פערשידענע זייטען, די אלע שרעקען און ציטערנישען, די אלע צערעמאניעס און העפליכקייטען, די אלע מיני טראדיציאנעלע תורות און בעגריפען, די אלע סארטען אונטערגעבען זיך דער „מאיאריטעט", דער „געזעלשאפט", דער „געמיינדע" און אזוי כסדר, — אט די אלע שוואכקייטען זענען דעם איבער=מענשען פרעמד. ער טוט דאס אלץ, וואס געהט ארויס פון די טיעפענישען פון זיין מהות, ער טוט דאס אלץ, וואס איז צוגעפאסט צו דעם צוועק פון זיין פאלקאמענהייט, און קיינע ספיקות און קיינע וואקלענישען עקזיסטירען נישט פאר איהם... און מיט דעם איבער=מענשען האט ניטשע רעכט געמאכט אויך די פראגע וועגען גוטס און שלעכטס, וואס האט איהם בעאונרוהיגט זיין גאנץ לעבען.

ווען ניטשע וואלט זעהן אין לעבען נאר פערגניגען און צער, וואלט איהם דער איבער=מענש מיט זיין גאנצער פאעטישער גרויסקייט גאנץ ווייניג געקענט אבווענדען פון דער פראגע.

ווארום, נאך אלעמען, איז דאך דער איבער=מענש פארט נישט אימשטאנד גוט צו מאכען די פעהלערען פון דער נאטור...

ניטשע זעהט אבער אין דער וועלט אויך א צוועק און א טיעפע אינערליכע שטרעבונג, וואס נויטיגט זיך נישט אין קיין פערענטפערונג, און דעריבער געפינט ער אין זיין אידעאל=מענש א בעזונדער עסטעטישען פערגניגען.

און ווירקליך. אלץ ליידט, ליידט זעהר א סך. אבער וואס איז דא אזוי? די וועלט קען נישט עקזיסטירען אהן ליידען, דורך די ליידען ווערט אלץ העכער, רייכער, שענער; די ליידען זע=נען נויטווענדיג, זיי זענען די פרוכט פון דער אייביגער שטרע=בונג, פון דעם אייביגען זוכען, און דאס איז דער וועג, וואס פיהרט צו דעם העכסטען אויסדרוק פון דעם מין מענש, צו דעם איבער=מענש.

ווען א מענש פרעגט: צו וואס לעב איך און צו וואס לייד איך? איז אויב ער איז א קלוגער, מיינט ער דערמיט צו פרע=גען: וואס איז דער תכלית פון מיינע ליידען, ווער און וואס נויטיגט זיך אין זיי?

דער וועלט=צער האט אלזא קיין פערענטפערונג נישט, נאר אזוי לאנג, ווי מיר זעהען נישט אין איהם קיין זין, קיין בעדערפעניש; קוים אבער אנערקענען מיר זיין מיטווירקונג אין דעם פראצעס פון אויסבילדען דעם שענסטען עקזעמפליאר פון דער נאטור, ווערט שוין אלץ רעכט און פערשטענדליך.

מיט פערשידענע זידלערייען, ווי זיין שטייגער איז געווען, פאלט ניטשע אן אויף די אויבערפלעכליכע פעסימיסטען, וועלכע פערשטעהען נישט די גאנצע טיעפקייט, די גאנצע מאיעסטעטי=שע שענקייט פון לעבען. ער קוקט אויף זיין אייגענער אנ=שויאונג, ווי אויף דער פערטיעפונג פון פעסימיזם. ער ווייסט, אז פון אייביג=אן האבען מענשען געליטען און ביז אייביג וועלען זיי נישט אויפהערען צו ליידען, דעריבער וויל ער, אז עס זאל אזוי זיין. ער געפינט אין דעם דעם עיקר מהות פון לעבען, וואס לאזט זיך גאר אנדערש נישט פערשטעלען.

דער איבער=מענש אליין דארף קיין פערענטפערונג נישט האבען, דער איבער=מענש פרעגט קיין שאלות נישט און קיין

זאַך האַרט איהם נישט. מיר, פאַר זיך, קענען אמאָל פרעגען „דער מענש איז נישט מעהר, ווי אַ איבערגאַנג צו דעם איבער=מענש". נו, און וואָס וועט דער איבער=מענש אַליין אויפטאָן?

אין דער אמת'ען אָבער, איז דאָך דאָס גאָרנישט אונזער זאַך. וואָס קימערט עס אונז, ווי דער איבער=מענש וועט זיין און וואָס ער וועט אויפטאָן? מיר קענען זיך אַליין נישט בעפרידיגען מיט דעם איצטיגען בעגרענעצטען לעבען, מיט די איצטיגע ריימענישען, קאָנטראַסטען און סתירות, וואָס רינגלען אונז אַרום, און מיר מוזען שטרעבען צו אַ העכער לעבען, מיר מוזען אויסטרעטען אַ וועג פאַר דעם איבער=מענשען פון די ווייטע, קומענדיגע דורות. דער איבער=מענש אַליין וועט טאָן דאָס אַלץ, וואָס איהם וועט זיך גלוסטען, און וואָס ער וועט טאָן וועט זיין אָבגעטאָן, ווייל ער וועט דאָך זיין דער העכסטער פונקט פון לעבען.

דער סך הכל.

נאָכדעם ווי מיר האָבען דורכגעפיהרט פאַר'ן לעזער צעהנדליגער דורות מיט די בעציהונגען פון יעדען דור בעזונדער צו דעם פּראָבלעם פון גוטס און שלעכטס, וועלן מיר דאָ פרובען וואַרפען אַ איבערבליק אויף די דאָזיגע אַלע מיינונגען און בעציהונגען, און קומען, אויף וויפיעל דאָס איז מעגליך, צו אַ געוויסען סך=הכל.

דריי געניאַלע פעלקער האָבען געלעבט אין דער אַלטער (אַנטיקער) וועלט: דאָס יודישע פאָלק, דאָס אינדישע פאָלק און דאָס גריכישע פאָלק. יעדעס איינע פון די פעלקער האָט זיך בעצויגען צו דעם פּראָבלעם פון גוטס און שלעכטס אויף אַנ'אַנדער אופן, און אָט די אופנים חזר'ן זיך איבער אין יעדען דור. זיי וועלן, אמת, ברייטער, טיעפער, רייכער; דער יסוד זייערער בלייבט אָבער שטענדיג דער אייגענער.

רעדענדיג וועגען דאָס יודענטום אין דער עפּאָכע פון תנ״ך האָבען מיר שוין אויפגעוויזען, אַז דאָס יודישע פאָלק האָט נישט אָבסערווירט די נאַטור, נאָר דעם מענשען, און אַז נישט דאָס שלעכטס אַליין האָט ביי איהם אַרויסגערופען זיינע געדאַנקען, נאָר די אונגערעכטיגקייט דערפון. אויב די גרויסע גייסטער פון דעם יודישען פאָלק זענען שטענדיג געפּייניגט געוואָרען פון ספיקות און געדאַנקען און גייסטיגע יסורים, איז עס נאָר געווען דערפאַר, וואָס זיי האָט געהאַרט, „פאַרוואָס איז דעם צדיק שלעכט און דעם רשע גוט״. די אַלגעמיינע ליידען ערקלערן זיך דעם גלויביגען יודען גאַנץ לייכט: די מענשהייט איז ווי אַ קינד, און די געטליכע השגחה — זיין ערציהערין. די ליידען זענען נאָר אַ שטראָף, און די שטראָף איז נויטיג, ווייל אָהן אַ שטראָף קען מען נישט ערציהען און לעהרנען. דער זעלביגער „חכם מכל אדם״ (דער קליגסטער פון אַלע מענשען: שלמה המלך), וועלכער זאָגט: „דער, וואָס פערמיידט די רוט (צום שטראָפען) האָט פיינד זיין זוהן, און דער וואָס האָט זי ליעב — פלאַנצט איין אין איהם מוסר״, דער זעלביגער זאָגט אויך: „דעם, וואָס גאָט האָט ליעב, שטראָפט ער און ווי אַ פאָטער זיין זוהן, אַזוי טוט ער איהם בעוויליגען״.

די דאָזיגע אַנשויאונג דרינגט דורך די גאַנצע היילינגע שריפטען נישט בלויז בנוגע צו יודען, נאָר אויך בנוגע צו אַלע אַנדערע פעלקער. זיי ווערן בעשטראָפט, ווייל זיי האָבען געזינדיגט. די ערד האָט „אויסגעשפּיגען״ פון זיך דעם אמורי; אשור איז גאָט׳ס רוט; נבוכדנצר ווערט דערהויבען ביז צו דער מדרגה פון „גאָטס קנעכט״, ווייל ער איז אויסגעוועהלט געוואָרען פון דער געטליכער השגחה צו בעשטראָפען די פעלקער פאַר זייערע שלעכטע מעשים.

די נביאים קענען זיך נאָר דאַן קיין עצה נישט געבען מיט דער פראַגע פון גוטס און שלעכטס, ווען זיי זעהען אין לעבען אַ גרויסע סתירה צו זייער גרונד=אַנשויאונג, דאָס הייסט, ווען זיי זעהען, ווי די רשעים לעבען גליקליך, און די אַלע תירוצים און פערענטפערונגען לעגען זיי זיך נישט אויפן שכל...

דאָס אינדישע פאָלק האָט זיך בעזונדער שטאַרק פערטיפט אין דער פראַגע פון די אַלגעמיינע ליידען. נישט די „רוהיגקייט

פון די רשעים און די יסורים פון די צדיקים" האט בעאונרוהיגט זייערע חכמים, נאר דאס שלעכטס אליין, אן און פאר זיך. זיי האבען מיטגעפיהלט דעם צער נישט פון די אדער יענע מענשען, נאר דעם צער פון דעם מין מענש אין אלגעמיין, און נישט נאר פונ'ם מין מענש, נאר אויך פון אלץ, וואס לעבט אויף גאט'ס וועלט. זיך פערטיפענדיג אין דער ערשיינונג האבען זיי איינגעזעהען, אז די גאנצע נאטור איז ב ע צ ם שלעכט. דאס לעבען איז נישט פול מיט צער, — עס איז א ל י י ן דורך און דורך צער. לעבען הייסט וועלען, און וועלען הייסט — צער. מ'דארף אויפהערן וועלען וועט פערשווינדען אויך דער צער.

דאס גריכישע פאלק האט זיך איינגאנצען אנדערש בעצויגען צו דער פראגע. זיינע געלעהרטע האבען זיך בעשעפטיגט נישט מיט דעם צער פון צ ד י ק, און אויך נישט מיט דעם צער פון די אנדערע ל ע ב ע ד י ג ע וועזענס, נאר מיט דעם צער פונ'ם מ ע נ ש ע ן אין זיין בעציהונג צו דער נ א ט ו ר. דער קאמפף צווישען דעם מענשען מיט דער נאטור — דאס איז דער אינהאלט פון דעם אלגעמיינעם פאעטישען געדאנק ביי די גריכען. דער יודישער שמשון הגבור קעמפפט אממעהרסטען מיט מ ע נ ש ע ן; דער גריכישער העלד הערקולעס קעמפפט אממעהרסטען מיט די ריעזיגע נ א ט ו ר-קרעפטען, מיט חיות און מזיקים. דער מענש אלס פרייעס וועזען און אלס שקלאף, — דאס איז דער עיקר אינהאלט פון דעם גריכישען געדאנק בנוגע צו דעם פראבלעם פון גוטס און שלעכטס. דער מענש רעכענט זיך פאר א פרייען, פאר א מאכט-בעזיצער, פאר א הערשער, און אט דער גרויסער הערשער מוז בויגען דעם קאפ פאר דעם מינדעסטען צופאל פון לעבען. ווען זיי האבען געגלויבט, אז סוף כל סוף וועט דער מענש דאך אלץ בעזיגען, האבען זיי זיך געפרעהט, און ווען זיי האבען געשפירט, אז די גאנצע מענשליכע מיה און מאטערניש איז ארויסגעווארפען, — האבען זיי דעם מוט פערלוירען. די גריכישע טראגעדיע בעשעפטיגט זיך אממעהרסטען מיט די ליידען פון דעם ה ע ל ד, דאס הייסט מיט די ליידען פון דעם מענשען, וואס וואלט אייגענטליך געדארפט הערשען איבער אלע, און ער פאלט גאר א דערשלאגענער פונ'ם בלינדען צופאל. אין די ערשטע ענטוויקלונגס-פעריאדען פון זיי-

עֶר זעֶלבסט-בעֶוואוסטזײַן האָבעֶן די גריכעֶן מיטגעֶפיהלט די לײַדעֶן פון דעֶם געֶשמידעֶטעֶן פּראָמעֶטעֶאוס, און אין די לעֶצטעֶ — די לײַדעֶן פון דעֶם גרויסעֶן מעֶנשעֶן, וואָס וויל אַלץ וויסעֶן און די נאַטור ענטדעֶקט איהם נישט איהרעֶ בעֶהעֶלטעֶנישעֶן *).

עֶס פעֶרשטעֶהט זיך, אַז דעֶר גאַנצעֶר געֶדאַנקעֶן-גאַנג פון די דרײַ געֶניאַלעֶ פעֶלקעֶר, לאָזט זיך נישט אײַנשליסעֶן אין אַזאַ ענגעֶר ראַהם, ווי די וועלכעֶ מיר האָבעֶן דאָ איצט בעֶשטימט. ס'טרעֶפט, אַז דעֶר יודישעֶר נביא קלאָגט זיך אויך אויף דעֶם מעֶנשעֶנס שוואַכקײַט אַלס פרײַעֶר וועֶזעֶן, וואָס איז אונטעֶרגעֶוואָרפעֶן דעֶם צופאַל, ווי אַלעֶ אַנדעֶרעֶ נידריגעֶ וועֶזעֶנס. „דו האָסט געֶמאַכט דעֶם מעֶנשעֶן, ווי די פיש אין ים, ווי אַ וואָרים, וואָס קײנעֶר העֶרשט איבעֶר איהם נישט" — קלאָגט זיך חבקוק.

און פון דעֶר אַנדעֶרעֶר זײַט ווידעֶר קלאָגט זיך דעֶר גריכישעֶר עסכילוס אויף דעֶר אונגעֶרעֶכטיגקײַט פון פּראָמעֶטעֶאוס'עֶס לײַדעֶן. אין אַלגעֶמײַן אָבעֶר געֶפינעֶן זיך אין די אַנשויאונגעֶן פון די דעֶרמאָהנטעֶ דרײַ פעֶלקעֶר וועֶגעֶן דעֶם פּראָבלעֶם פון גוטס און שלעֶכטס די גרונדשטריכעֶן, וואָס מיר האָבעֶן דאָ אויסגעֶרעֶכעֶנט.

פון דעֶר יודישעֶר שטעֶלונג בנוגע צו דעֶר פראַגעֶ האָט זיך ענטוויקעֶלט די יודיש-למודישעֶ אַנשויאונג פון אײן זײַט און די קריסטליכעֶ אַנשויאונג פון דעֶר צווײטעֶר זײַט.

די אינדישעֶ אַנשויאונג האָט, אין אַ סך דורות אַרום, אָנגעֶנומעֶן די פאָרם פון שאָפּעֶנהויעֶר'ס פּעֶסימיזם, און האָט בעֶקומעֶן אויך אַ מעֶהר אײראָפּעֶאישעֶן און אַ מעֶהר פּאָעֶטישעֶן כאַראַקטעֶר.

---

*) זעֶה קאַפּיטעֶל ד.; אין אַלגעֶמײַן זעֶנעֶן די גריכעֶן קײנמאָל נישט צוגעֶקומעֶן צו דעֶם עֶקסטרעֶמעֶן פּעֶסימיזם, צו וועֶלכעֶן עֶס זעֶנעֶן דעֶרגאַנגעֶן די אינדיאַנעֶר, למשל, — „דעֶרפון האָט זיי געֶשיצט די שעֶנעֶ און מעֶסיגעֶ נאַטור פון זייעֶר לאַנד". ווען זיי קלאָגעֶן זיך אָבעֶר יאָ איז'ס שטעֶנדיג אויף דעֶר בעֶגרעֶנעֶצטעֶר מעֶנשליכעֶר קראַפט. זיי קלאָגעֶן זיך נישט, ווי די אינדיאַנעֶר, אויף די עֶרשײַנונגעֶן: קראַנקהײַט, טויט א. א. וו., נאָר אויף דעֶם מעֶנשעֶנס קלײנקײַט און אויף דעֶם, וואָס עֶר איז פעֶרשקלאַפט בײַם צופאַל.

די גריכישע בעציהונג צו דער פראגע געפינען מיר אין די דיכטונגען פון אלע דורות און צייטען. וואס די דיכטער האבען צו דער וועלט, — איז אויך נישט מעהר, ווי דעם מענשענ׳ס קלײנליכקייט, די פוסטקייט פון זיין לעבען און זיין שוואכקייט עפעס גרויסעס אויפצוטאן און פאלשטענדיג פריי צו זיין, — צו זיין דער בעל-הבית פונ׳ם אייגענעם לעבען.

בעזונדער בולט זעהט זיך ארויס די גריכישע בעציהונג צו דער פראגע אין די אידעען, האפנונגען און פערלאנגען פון פרידריך ניטשע. דער גרונד-טאן פון אלע זיינע געדאנקען און שטרעבונגען איז דורך און דורך נאר — דער מענש און זיין פרייהייט. ניטשע איז ווירקליך געווען דער ערשטער, וואס האט אנגעוויזען אויף דעם טיפען פעסימיזם, מיט וועלכען עס איז דורכגעדרונגען די גריכישע טראגעדיע, און ס׳איז גארנישט צו צווייפלען אין דעם, אז ער איז געווען אויך דער איינציגער, וואס האט טיעף אין הארצען געטראגען דעם דאזיגען טראגיזם און איהם געפיהלט אין זיין גאנצען אומפאנג. ער האט געזוכט די מענשליכע פרייהייט און האט זי געגלויבט צו געפינען פריהער אין דער קונסט, שפעטער אין דער וויסענשאפט, און ענדליך — אינ׳ם איבערמענש, אין יענעם פאלשטענדיגען פרייען וועזען, וואס קיין זאך איז נישט אימשטאנד זיך איהם אין וועג צו שטעלען און ער איז שטענדיג און צו יעדער צייט דאס, וואס ער איז, מיט זיין גאנצער גרויסקייט, מיט זיין גאנצער מעכטיגקייט.

די יודישע אנשויאונג אין דער צונויפשמעלצונג מיט איינצעלנע גריכישע אידעען האט ארויסגערופען די בעזונדערע אלעקסאנדרינישע בעציהונג צו דער פראגע.

פון דער זעלביגער צונויפשמעלצונג זענען ארויסגעקומען אויך די אנשויאונגען פון אונזערע געלעהרטע אינ׳ם מיטעלאלטער; דאן אבער האט די גאנצע יודישע אנשויאונג אנ׳אנדער פיזיאנאמיע בעקומען. די אלעקסאנדרינער האבען געזוכט מקרב צו זיין די יודיש-רעליגיעזע בעגריפען בנוגע צו דער פראגע פון גוטס און שלעכטס צום פלאטאניזם, און אונזערע חכמים פון מיטעלאלטער — צו די אידעען פון אריסטאטלעס.

די אנשויאונג פון דער יודישער פאעזיע אין דער צונויפשמעלצונג מיט אלעקסאנדרינישע און אינדישע אידעען האט ארויס-

גערופען די קבלה, און די קבלה — דעם חסידי׳זם, אין וועלכען זי, די קבלה, האט זיך אויפגעהויבען ביז צו דער הויך פון א רעליגיעז־עסטעטישער בעאבאכטונג. ר׳ נחמן ברעסלאווער׳ס „צדיק״ איז פאלשטענדיג פרײ. דער צדיק בעקומט בײ איהם דעם כאראקטער פון א בעשעפער, פון א אויסלײזער...

די פאזיטיוויסטישע אנשויאונג בעציהט זיך צום פראבלעם פון גוטס און שלעכטס גאנץ אנדערש. מ׳דארף אבער אבטײלען דעם אויבערפלעכליכען פאזיטיוויזם פון דעם אמת׳ען, טיעפען, בעגרינדעטען. דער אויבערפלעכליכער פאזיטיוויזם בעציהט זיך אינגאנצען נעגאטיוו צו דער פעסימיסטער אנשויאונג, און דער צײט, ווען דער טיעפער פאזיטיוויזם בעמיהט זיך איהם צו פערשטעהן. דער אויבערפלעכליכער פאזיטיוויזם זעהט אין׳ם פעסימיזם בכלל א מין שטארקען נערווען־רײז, און אין׳ם עקסטרעמען פעסימיזם — עכטע משוגעת; די ערנסטע פאזיטיוויסטישע אנשויאונג זעהט אבער אין׳ם פעסימיזם א געוויסע פסיכישע בעציהונג צום לעבען, וואס שטאמט פון דער איבערצײגונג, אז אין דער הנהגה פון דעם ארומיגען לעבען זעהט זיך נישט קײן שום לאגישער סדר און די גאנצע אויסערליכע וועלט איז נישט צוגעפאסט צו די אמת׳ע גײסטיגע בעדערפענישען.

די אויבערפלעכליכע פאזיטיוויסטישע אנשויאונג איז אינגאנצען מבטל די אלע קלאגענישען און טענות געגען דעם סדר פון דער וועלט; דער טיעפער פאזיטיוויזם פערשטעהט אבער דעם פסיכאלאגישען מקור פון די אלע טענות. ער לאזט זיך פון זײ נישט פערפיהרען, ווײל זײן יסוד איז „נישט לאכען, נישט ווײנען, נאר — פערשטעהן״; ער איז זײ אבער נישט מבטל אלס א בעשטימטען פסיכישען צושטאנד.

דער אמת׳ער פאזיטיוויזם איז אויך דאגעגען יענעם אורטײל, וואס די פעסימיסטען האבען ארויסגעגעבען וועגען דעם מהות פון צער און פערגניגען און וועגען דער אײביגער פערמעהרונג פון צער, ווײל דער דאזיגער אורטײל האט נישט קײן פעסטען וויסענשאפטליכען באדען; ער לײקענט אבער אויך נישט אב פעטראַרקי׳ס אפאריזם (אין דעם זין, ווי שאפענהויער האט זיך מיט איהם בענוצט): „טויזענדער פערגניגענס קענען נישט בײשטעהן קעגען אײן מינוט צער״, ווארום אויב דער בעשלוס פון די

פּעסימיסטען בנוגע צו דער כמות (קוואנטיטעט) פון צער איז אפילו איבערטריבען, קען דאך נאך אלץ זיין, אז ער איז אויסגעהאלטען בנוגע צו דער איכות (קוואליטעט, איינענ־שאפט) פון צער.

דער פּעסימיסט האט, למשל, דאס פאלשטענדיגע רעכט צו זאגען, אז ס'איז נישטא איין פּערגניגען אין דער וועלט, וואס זאל זיך קענען פערגלייכען מיט דעם צער פון א פּעראור־טיילטען צום טוידט, וואס ווייסט, אז אט, אין א טאג, אין א שעה, אין א האלבע שעה, אין עטליכע מינוט ארום וועט ער איבערגעגעבען ווערן דעם תלין... ס'איז נישטא איין פּערגניגען אין דער וועלט, וואס זאל זיך קענען פערגלייכען מיט דעם שמערץ פון א מענשען, וואס מוז צוזעהען, ווי זיין לעבענס־געליעבטע ווערט געפּייניגט פון ווילדע אכזרים... ס'איז נישטא איין פּערגניגען אין דער וועלט, וואס זאל זיך קענען פּערגלייכען מיט די ליידען פון דער פרוי, וואס האט אויסגע־האדעוועט איהר קינד מיט איהר בלוט און מילך, און פּלוצלונג רייסט זיך אריין צו איהר וועלכע ס'איז בעסטיע און צושמע־טערט עס איהר אין די אויגען... וואס'רע ווערט האבען די גלענצענדסטע האפנונגען אין דער וועלט נעגען דער פערצווייפלונג פון א מענשען, וואס זעהט פאר זיך אין דער צוקונפט: הונגער און קעלט, עלענדקייט, בעליידיגונגען, פּיין און אייביגע שקלא־פעריי... ס'איז נישטא איין פּערגניגען אין דער וועלט, וואס זאל זיך קענען פערגלייכען מיט דעם וועהטאג פון א מענשען, וואס האט זיין גאנץ לעבען מקריב געוועזען פאר דער מענשהייט, און מיט אמאל זעהט ער זיך ארום, אז פון אלע זיינע חלומות האבען זיך אויסגעלאזען „דברים בטלים"...

אמאל פלעגט מען זאגען, אז די פּאזיטיווע וויסענשאפט האט קיין שום עסק נישט מיט די מעטאפיזישע שאלות. די אלע חקירות און פּשט'לעך וועגען דעם זענען גארנישט מיט גארנישט; דער מענש דארף נאר זעהן פערשטעהן און דערגעהן דאס, וואס עס ליעגט אין די גרענעצען פון זיין אומפאסונגס־קראפט, דאס הייסט: די ערשיינונגען פון דער נאטור און זייער בעציהונג איינע צו דער אנדערער, און נישט מעהר. איצט פערשטעהען אבער די אמת'ע וויסענשאפטס־לייט, אז מיט די

פערשידענע בעגרענעצונגען וועלן מיר די מעטאפיזישע בעדערפענישען נישט פערניכטען, און אנשטאט צו אנערקענען די מעגליכקייט פון לעזען ווען ס'איז די דאזיגע וועלט-פראבלעמען אדער זי נישט אנערקענען — זוכען זיי זיך אליין קלאר צו מאכען, אויף וויפיעל דער מענשליכער גייסט פיהלט אין זיך ווירקליך דאס בעדערפניש, זיך צו בעשעפטיגען מיט די (מעטאפיזישע) פראבלעמען. זיי קוקען זיך צו צו דעם צוזאמענהאנג פון די געדאנקען, צו די אידעען-אסאציאציעס און צו דער בעציהונג פון די דאזיגע געדאנקען צו די אינערליכע און אויסערליכע ווירקונגען, און זוכען צו ערקלערן די פסיכישע יסודות, וואס האבען געמוזט ארויסרופען אזעלכע געדאנקען-פראצעסען.

אויסגעצייכענט אין דער הינזיכט זענען די ווערק פון גיאוי, אווענאריוס און לאנגע. די דאזיגע געלעהרטע זענען גאנץ ווייט איינער פון אנדערן אין די מיינונגען; זיי פעראייניגט אבער די געמיינזאמע נייגונג צו בעטראכטען די וועלט-פראבלעמען פונ'ם שטאנדפונקט פון די פסיכישע פראצעסען.

בעזונדער האט זיך לאנגע פערטיעפט (אין זיין בוך „די געשיכטע פונ'ם מאטעריאליזם") אינ'ם פראבלעם פון גוטס און שלעכטס, נישט פון דער זייט פונ'ם אביעקטיווען אמת, נאר פון דעם שטאנדפונקט פונ'ם פסיכישען פראצעס.

נאך זיין מיינונג ווייסט נישט דער אביעקטיווער אמת נישט פון קיין פעסימיזם און נישט פון קיין אפטימיזם, און דער סוביעקטיווער אמת ווייסט נאר פון אפטימיזם. די פעסימיסטען זענען אויף אזוי פיעל גערעכט, אויף וויפיעל זיי פערשטעהען די קראפט פון דאס שלעכטע, וואס ס'איז פערהאן אין דער וועלט; די אפטימיסטען קוקען אבער אויף דער וועלט איינגאנצען מיט די אויגען פון זייער גייסטיגער הארמאניע. דאס גוטע, דאס הויכע און דאס שענע, וואס זיי געפינען אין זיך אליין, זעהען זיי אויך אין דער וועלט, און אנדערש קענען זיי גארנישט זעהען — זיי קענען זיך דאך פון זייער אייגענעם מהות נישט בעפרייען. דער אמת פון די אפטימיסטען איז א פילאזאפיש-עסטעטישער. זיי האבען ליעב דעם מענשליכען געשלעכט אין האפען אויף גוטס, און זייער אידעאל זעהען זיי אין דער ענטוויקלונג פון דער גאנצער נאטור און פון דער מענשליכער געשיכ-

טע. אין דעם זין איז שטרוים גאַנץ גערעכט, ווען ער זאָגט, אַז יעדע פילאָזאָפיע מוז זיין אָפּטימיסטיש...

לויט אונזער מיינונג איז לאַנגע'ס בעציהונג פון דעם סוביעקטיווען און אָביעקטיווען אמת — אַ גאַנץ ריכטיגע, נאָר מ'דאַרף זי אַוועקשטעלען אין אַ פערקערהרטער ריכטונג. די עסטעטישע און מאָראַלישע הויכקייט רופט אַרויס נישט קיין אָפּטימיזם, נאָר, פערקערהרט — פּעסימיזם.*) ווער איז נאָך אַזוי דורכגעדרונגען מיט ריינער באַרימהערציגקייט, ווי בודדהאַ, און — ווער איז נאָך אַזאַ פּעסימיסט, ווי ער? ווער האָט נאָך אַזוי ליעב געהאַט זיינע פאָלקסברידער און אַלע מענשען, ווי לעאָפּאַרדי, — און ווער איז נאָך אַזוי פערצווייפעלט געווען, ווי ער?

אין דער אמת'ען זענען פערהאַן צוויי סאָרטען פּעסימיזם. איין פּעסימיזם איז אַ פּראָדוקט פון אַ געמיינער נאַטור, וואָס זעהט אומעטום נאָר שמוץ און בלאָטע, ווייל זי איז אַליין פול דערמיט. אַזאַ מין מגושמ'דיגען פּעסימיזם געפינען מיר ביי פערשידענע בעלעטריסטען. ס'איז אָבער פערהאַן אַנ'אַנדער פּעסימיזם, וואָס איז אַ פּראָדוקט פון זעהר אַ רייכער נאַטור, פון אַ נאַטור, וואָס איז דורכגעדרונגען מיט אַ אונבעגרענעצטער ליעבע צו אַלץ און זעהט אין דער זעלביגער צייט די אַלע ליידען און ביטערקייטען פון דער וועלט. און ווייל זייער ליעבע צו מענשען איז אַזוי שטאַרק, פיהלען זיי שטאַרקער אויך זייערע צרות און זייערע חסרונות. קיינער ווייסט נישט אַזוי דעם צער פון קינד, ווי די ליעבענדע מוטער. די ליעבענדע נאַטור איז ווי אַ האַרציגע

---

*) איך מיין נישט דאָ צו צו זאָגען, אַז אַ רייכע מאָראַלישע און עסטעטישע נאַטור מוז שטענדיג אַרויסרופען אַ פּעסימיסטישע נייגונג; איך גלויב נאָר, אַז אַממעהרסטען-טייל רופט אַזאַ מין נאַטור אַרויס פערשידענע טענות געגען דער וועלט-אָרדנונג. די דאָזיגע טענות ברענגען אַמאָל צו אַבסאָלוטער פערצווייפלונג, אַמאָל צו נייע אידעאַלען און אַמאָל אויך—צו אידעאַלער בעגייסטערונג. שילער, למשל, פערשטעהט, אַז „נאָר דאָס אירטהום איז דאָס לעבען, אמת איז—דער טוידט”, און פון דעסטוועגען, און אפשר גראָד צוליעב דעם, זעהען מיר איהם קעמפּפענדיג דאָס גאַנצע לעבען פאַר זיינע הויכע אידעאַלען, פאַר'ן גליק פון דער מענשהייט.

מוטער בנוגע צו אַלע מענשען...

שאָפּענהויער זוכט שטענדיג פעהלערן אין דער מענשליכער נאַטור און געפינט זיי. פאַרוואָס אָבער זוכט ער זיי? ווייל ער האָט גרויסע מאָראַלישע און עסטעטישע פאָדערונגען. וואָלט ער זיך בענוגענען מיט דער דורכשניטליכער נאַטור, וואָלט ער פון מענשען נחת געקליבען... *) ווען די פאָדערונגען פון אַ בייראָן, הייגע און נאָך אַזעלכע וואָלטען זיין נישט גרעסער פון די פאָדערונגען, וואָס עס שטעלט אַרויס וועלכער ס'איז סאַטירישער לץ סתם אין דער וועלט אַריין, וואָלטען זיי אָנגעקוואָלען פון דעם מענשען'ס מעשים...

דער וואָס האָט גרויסע פאָדערונגען, מוז גאַנץ אָפט קוקען אויף מענשען, ווי אויף מילבען. ער האָט מיטלייד מיט זיי. דאָס רחמנות ברענגט איהם צו ליעבע; ער קען אָבער דאָך רוהיג נישט צוזעהען די גאַנצע קליינליכקייט, די גאַנצע געמיינהייט זייערע...

וואָס רייכער און גרעסער ס'איז דעם מענשען'ס אינערליכע וועלט, אַלץ בולט'ער זעהט ער דעם קאָנטראַסט צווישען זיין אייגענער, אינערליכער וועלט און דער אויסערליכער, אַרומיגער... און ער קאָכט זיך און כעס'ט זיך אַזוי לאַנג, ביז ער קומט צו צום פעסימיזם. דער, וואָס זיין אינערליכע וועלט איז זעהר רייך, פאַלט אָפט אַראָב, ווי פון אַ הויכען טורעם אין אַ טיעפע גרוב, ווען ער קוקט זיך צו דעם מענשענס לעבען, צו זיינע עובדות און מעשים.

ווער עס לייענט אויפמערקזאַם די גרויסע דיכטער, פיהלט שטענדיג ביי זיי אַ גיפטיגע פערביטערונג איבער דעם שרעקליכען תהום צווישען דער עשירות פון דער גייסטיגער וועלט און דער אָרימקייט פון דער פשוט'ער ווירקליכקייט. וואָס רייכער ס'איז

*) שאָפּענהויער האָט דאָס גאַנצע לעבען פערבראַכט אין שטרענגער האַרטקייט; ווער עס לייענט אָבער זיינע ווערק אָהן אַ שום פאָראורטייל, זעהט און פערשטעהט, אַז ער איז גאַנץ אָפט געווען פיעל בעסער, ווי ער שטעלט זיך אַרויס. ס'איז נישטאָ נאָך איין פילאָזאָף, וואָס זאָל אַזוי טיעף האָבען פערשטאַנען דעם מהות פונ'ם אַלגעמיינעם צער, און נישט פיהלענדיג קען מען נישט רעכט פערשטעהן...

דעם דיכטער'ס גייסטיגע וועלט, אלץ טיעפער פיהלט זיך זיין פערבּיטערונג.

די פאלשע נביאים זענען שטענדיג פריעדליכע מענשען, און ירמיהו הנביא איז געוועזען אַ „מענש פון קריעג און אַרומרייסעניש פאַר'ן גאַנצען לאַנד".

צווישען יענע, וואָס זעהען דעם שרעקליכען תהום צווישען דער פאָלקאָמענהייט און דער ווירקליכער געמיינהייט, זענען פער־האַן אַזעלכע, וואָס פערצווייפלען אינגאַנצען, — דאָס זענען די עקסטרעמע פעסימיסטען; און פערהאַן אַזעלכע, וואָס זייער ליעבּע וועגט אַלץ איבּער. אַלס מוסטער פון אַזעלכע קענען דיענען: בּיי יודען — די נביאים, ר' ישראל בּעש"ט און ר' נחמן בּרעסלאַווער; בּיי אַנדערע פעלקער — די ערשטע קריסטען, טאָלסטאָי — פון איין זייט, ניטשע פון דער אַנדערער זייט.

און קיין אַנדער וועג און קיין אַנדער בּעהעלטעניש און קיין אַנדער שיצונג איז נישטאָ פאַר דיר, מענש, וואו דו זאָלסט דיך קענען בּעהאַלטען פון די אַלע קליינליכקייטען און נאַרישקייטען און געמיינהייטען און ליידען, וואָס דו זעהסט אַרום זיך, אויסער דער הויכער, אידעאַלער ליעבּע.

„און אויבּ צו דער ערד בּויגט זיך (דער מענש) און זעהט וויסטע פינסטערניש, אַנגסט און עלענד" איז אָבּער דאָ נאָך אַ וועג פאַר'ן מענשען — „צום הימעל זאָל ער זיך קעהרען"...

25	16	גאַל ביטערניש	גאַליגע ביטערניש
„	25	נישט דיין געקוגסטעלטער און נישט דיין געמאַכטער	און נישט קיין געקינסטעלטער און נישט קיין געמאַכטער
26	3	גופיא	גופא
„	15	אַנטייל נעהמער	אַנטייל-נעהמער
36	1	טענהוט	טענה'ט
„	22	האָבענדיג אַ	האָבענדיג אָבער אַ
47	11	געזאָגט, אויך	געזאָגט אויך
„	19	דורות.	דורות,
„	26	פון דעם	פון דער
49	1	גריכענלאַנד אין רוים	גריכענלאַנד און רוים
„	11	האָט זי די נאַטור	האָט זי, די נאַטור,
50	6	ער האָט, געשעצט	ער האָט געשעצט
„	25	אונז דאָס די	אונז די
„	31	זיי אָן.	זיי אָן,
51	4	און די	אין די
„	27	און אַלץ	אין אַלץ
„	28	פערקעהרט	פערגעהט
„	31	זייט,	זייט.
54	34	בירגערען	בירגערין,
„	14	אַראָב,	אַראָב
58	5	יעדען.	יעדען
59	24	פערנופטיגען	פערנינפטיגען
62	4	אויטיליטאַרוסטען	אוטיליטאַרוסטען
„	10	אויטיליטאַרוסטען	אוטיליטאַריסטען
63	13	פאַל	פאַל.
64	5	צו	די
„	11	און זיי	אין
72	17	אויוועלע	אויסלייטערונג
73	32	אום	אים
„	34	(איבערגעבער פונ'ם טראַ-דיציאָן)	(איבערגעבער פון דער טראַדיציע)
76	5	שטומט	שטימט
77	30	דאָס	און דאָס
96	12	אַלזאָ, וועגען שלעכט	רעדען, אַלזאָ, וועגען שלעכטס.
97	17	געלעהרטע אום	געלעהרטע אים
102	34	דער קריסטליכער	די קריסטליכע
121	14	שטימונג	שטימיג
124	4	מלא חמות	מלחמות
133	1	גענער	פון אייגענער

אויסבעסערונגען פון די דרוק־פעהלערן.

זײַט	שורה	עס איז געדרוקט:	דאַרף זײַן:
3	23	און אונגערעכקײַט רחמנות, און אכזריות.	אונגערעכטיגקײַט, רחמנות און אכ־זריות.
5	3	ענטקגעגעזעצטע	ענטקעגענגעזעצטע
6	18	„סאַמאַ" זאַפט פון אַזאַ מין גראָז (אונטער א. א. וו.	„סאַמאַ" (זאַפט פון אַזאַ מין גראָז אונטער דעם נאָמען);
8	14	אונעגדליכע „ענדע רונגען"	אונענדליכע ענדערונגען
12	12	זײַן פון טוידט, פון קראַנק־הײַט און פון טוידט!	זײַן פון קראַנקהײַט און פון טוידט!
13	25	עגדערונגען	ענדערונגען
„	„	זײַן	קײַן
15	15	יסורות	יסורות
„	28	מנוהה	מנוחה
16	14	סאָרט	סאָרט
18	8	דעמוטס-צושטאַנד	געמיטס-צושטאַנד
„	16	איז, דער	איז דער
19	6	צײַטען	קײַטען
„	10	משיג זײַן, דעם	משיג זײַן דעם
„	18	ווײַטער דאָס אַלץ	ווײַטער — דאָס אַלץ
„	20	טוידט די	טוידט; די
20	8	פערגעניגליך	פערגענגליך
„	12	ברודער	ברידער
„	32	נורוואַנא	נירוואַנא
„	19	געזעצען. און פעראָרדנונ־גען	געזעצען און פעראָרדנונגען,
„	23	בעשאַפען, עס	בעשאַפען, אַז עס
22	6	זאָגט;	זאָגט:
„	17	נביאים 16)	נביאים 16),
„	32	געזעלשאַפט;	געזעלשאַפט.
23	14	געשלאָגען געהען אויף	געשלאָגען, זײַ געהען
„	21	זיך פרעהען	זיך פרעהען!
24	6	זעהער, אויך	זעהער אויך
„	14	„אויף"	„אויף
„	16	מאַטערנישען 24) אויף דער חכמה	מאַטערנישען 24], אויף דער חכמה,
	15	זון,	זון.